T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

MAKBULE SARIKAYA

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE RİZE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

94106

TEZ YÖNETİCİSİ
YRD. DOÇ DR. ASUMAN DEMİRCİOĞLU

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ERZURUM- 2000

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....VIII
ÖZET.....X
ABSTRACT.....XI
BİBLİYOGRAFYA.....XII
KISALTMALAR.....XXVIII
GİRİŞ.....XXIX

I. BÖLÜM

RİZE TARİHİ

A- RİZE İLİNİN ADININ ANLAMI.....1
B- İLKÇAĞLARDA RİZE.....3
C-TÜRKLER DÖNEMİNDE RİZE.....11
D-LAZİSTAN VE LAZCILIK FAALİYETLERİ.....18
1. Lazistan Sancağı.....18
   a) Lazistan Sancağı'na Bağlı Rize Kazası'nın İdari Sistemdeki Durumu.....20
   b) Lazistan Sancağı'na Bağlı Rize'de Nüfus Yapısı.....22
2. Laz/Lezgi Konusu ve Lazcılık Faaliyetleri.....26

II. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI VE MONDROS MÜTAREKESİ SONRASINDA MEYDANA GELEN OLAYLAR VE AZINLIK FAALİYETLERİ

A- I. DÜNYA SAVAŞI VE DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ
1. I. Dünya Savaşı Öncesi Doğu Karadeniz Bölgesi Ve Rize'de İdari ve Askeri Durum.....35
2. I. Dünya Savaşı Sırasında Rize.....37
3. Rusların I. Dünya Savaşı'ndan Çekilmesi ve Neticesinde Rize'de Gelişen Olaylar.....45
   a) Rusların Bölgeden Çekilmesi ve Brest-Litovsk Görüşmeleri Sırasında Rize.....45
   b) Rize'nin Düşman İşgalinden Kurtuluşu ve Kurtuluş Sonrası Faaliyetler.....49

c- Trabzon ve Batum Konferansları Sırasında Rize ve Çevresinde Durum.....51

B- MONDROS MÜTAREKESİ VE MÜTAREKEDEN SONRA DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ VE RİZE

1. Mondros Ateşkes Antlaşması Ve Uygulanışı Sırasında Doğu Karadeniz ve Rize'de Genel Durum.....53
2. Mondros Mütarekesi'nden Sonra Doğu Karadeniz Bölgesi ve Rize Üzerindeki Bazı Faaliyetler.....56

C- MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA AZINLIKLARIN DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE KENDİLERİ İÇİN DEVLET KURMA FAALİYETLERİ

1. Pontus-Rum Devleti Kurulması Çalışmaları Sırasında Rize 57
   a- Rum Pontus Devleti'nin Kurulması Amacıyla Bölgeye Yapılan Rum Göçleri ve Rumların Teşkilatlanma Faaliyetleri.....59
   b- Dünya Savış Sırasında Pontusçu Rumların Faaliyetleri ve Bölgedeki Rum Nüfusunu Arttırma Çalışmaları 61
   c- Milli Mücadele Döneminde Pontus Meselesi ve Rize.....63
   d- Pontusçu Rumların Basın Faaliyetlerine Karşı Bölge Halkının Tutumu...68
   e- Trabzon Metropolit'i Hrisantos'un Türklere Yönelik Sinsi Faaliyetleri Sırasında Rize.....72
   f- Pontusçu Rumların Tedibi ve Merkez Ordusu'nun Faaliyetleri Esnasında Rize'de Durum.....73

2- Büyük Ermenistan Devleti'nin Kurulması Planlanırken Doğu Karadeniz ve Rize'nin Durumu 77
   a) Büyük Ermenistan Devleti'nin Kurulması Konusunda Ermenilerin Faaliyetleri ve Rize.....77
   b) Ermeni-Rum Diyaloğu Sürecinde Rize.....81
   c) Ermeni Meselesinin Uluslar Arası Platforma Taşınması ve Rize'nin bu Faaliyetlere Tepkisi 86
   d) Büyük Ermenistan Devleti Rüyasının Sonu Ve Büyük Millet Meclisi'nin Karadeniz Bölgesindeki Faaliyetleri Sırasında Rize 89

3. Gürcüler'in Doğu Karadeniz Bölgesi ve Rize Üzerindeki Faaliyetleri.....90
a) Mondros Mütarekesi'nden Sonra Gürcülerin Rize'deki Faaliyetleri 90
b) Gürcü Faaliyetlerinin Son Bulduğu Sıralarda Rize.....95

D- MONDROS MÜTAREKESİNDEN SONRA KARADENİZLİ DENİZCİLERİN İSTANBUL DEPOLARINDAKİ SİLAHLARI ANADOLU'YA SEVKETMESİ VE BU SEVKİYAT ESNASINDA RİZELİLERİN FAALİYETLERİ

1. Mondros Mütarekesi'nden Sonra Doğu Karadeniz Bölgesi ve Rize'de Askeri Durum 97
2. İstanbul'daki Ambar ve Depolardan Silah ve Cephanenin Anadolu'ya Nakli Çalışmaları ve Rizeli Gönüllülerin Faaliyetleri 98
3. İstanbul'un Resmen İşgalinden Sonra Anadolu'ya Silah ve Cephane Nakli ve Bu Tarihlerde Rizeli Gönüllülerinin Faaliyetleri.....106
4. Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı'nın Kurulması ve Faaliyetleri Sırasında Rize.....109

III. BÖLÜM

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASINA KADAR RİZE'DE MİLLİ UYANIŞ YOLUNDAKİ ÇALIŞMALAR

A- MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE RİZE'DE MİLLİ UYANIŞ VE KURULAN TEŞKİLATLAR

1. Teşkilatların Kurulmasından Önce Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ve Rize'de Durum 111

B- RİZE'DE KURULAN CEMİYETLER VE FAALİYETLERİ

1. Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Kuruluşu ve Faaliyetleri Sırasında Rize.....112
a) Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Rize Şubesi'nin Lazcılık ve Lazistan Konusundaki Faaliyetlere Bakışı.....114
b) Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin İttihatçılarla İlişkileri Sırasında Rize.....115
c) Cemiyetin Pontusçularla İlişkisi ve Bazı Ortak Faaliyetleri Esnasında Rize.....117

d) Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Sonu ve Rize.....117
2. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Kurulması ve Rize'de Durum.....119
a) Rize Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri.....122
b) Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyetinin Kongre Faaliyetleri ve Rize.....125
i- Trabzon Kongreleri ve Rizeli Delegelerin Faaliyetleri 125
ii- Birinci Trabzon Kongresi ve Daha Sonraki Kongre Toplantıları Sırasında Rize 126
iii- İkinci Trabzon Kongresi ve Rize 132
3. Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Rize'deki Faaliyetleri.....135
4. Laz Tekâmül-ü Milliye Cemiyet-i Hayriyesi ve Rize'deki Faaliyetleri.....136
5. Trabzon-Rize Cemiyet-i Hayriyesi ve Rize'deki Faaliyetleri.....138
C- İZMİR'İN İŞGALİ VE İŞGAL SONRASI TRABZON VİLAYETİNDEKİ TEPKİLER VE GELİŞMELER
1. İzmir'in İşgali Karşısında Rize ve Çevresindeki Tepkiler.....138
2. Rize ve Çevresinde İzmir'in İşgalinin Yıl Dönümlerinde Yapılan Mitingler.....141
3. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması ve Sonrasında Rize'deki Gelişmeler.....142
D- ERZURUM VE SİVAS KONGRELERİ DÖNEMİNDE RİZE
1. Erzurum Kongresi ve Rize 144
a) Erzurum'da Bir Kongre Düzenleme Kararı ve Rizeli Delegeler.....144
b) Erzurum Kongresinde Rizeli Delegelerin Faaliyetleri.....148
2. Sivas Kongresi Ve Rize.....153
a) Sivas Kongresi'nden önce Trabzon Vilayeti'ne Tahkik Heyetinin Gönderilmesi.....153
b) Sivas Kongresi ve Sonrasında Rize.....154
3. Rize'de Muhaceretten Dönenlerin Durumu.....157

E- MECLİS-İ MEBUSAN'IN TOPLANMASI VE RİZE'DEKİ SEÇİMLER

1. Meclis-i Mebusan'ın Toplanmasına Karar Verilemesi Sürecinde Rize'de Durum.....158
3. Meclis-İ Mebusan'ın Toplanması Ve Rize'deki Seçimler 159
4. İstanbul'un İşgali ve İşgal Karşısında Rize'nin Tepkisi.....160

IV. BÖLÜM

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI VE BATI ANADOLU'DAKİ SAVAŞLAR (İNÖNÜ SAVAŞLARI, SAKARYA SAVAŞI VE BÜYÜK TAARRUZ) SIRASINDA RİZE

A- BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI VE BU TARİHLERDE RİZE

1. Büyük Millet Meclisi Açılmadan Önce Rize ve Çevresinde Askeri ve Siyasi Durum.....163
   a) Üçüncü Kafkas Tümeninin Doğu Karadeniz Bölgesinde ve Rize'deki Faaliyetleri.....163
   b) Kontrol Subaylarının Doğu Karadeniz ve Rize'deki Faaliyetleri.....164

2- Büyük Millet Meclisi İçin Seçimler Ve Rize.....167

3- Büyük Millet Meclisine Katılan Rizeli Delegeler.....168

4-Büyük Millet Meclisinin Açılmasından Sonra Rize'nin Genel Durumu.....177

5-Büyük Millet Meclisi Açıldıktan Sonra Rize Ve Büyük Millet Meclisi İlişkileri.....180

B- SEVR ANLAŞMASI VE SONRASINDA RİZE

1-Osmanlı Devleti'nin Sevr Anlaşması'nı İmzalanması Ve Rize'de Sevr'e Tepkiler.....182
   a) Sevr'in Doğu Karadeniz Bölgesiyle İlgili Maddeleri.....182
   b) Rize'de Sevr'in İmzasına Karşı Duyulan Tepki.....184

C- BATI ANADOLU'DAKİ SAVAŞLAR (İNÖNÜ SAVAŞLARI, SAKARYA SAVAŞI VE BÜYÜK TAARRUZ) SIRASINDA RİZE

1- İnönü Savaşları ve Rize.....185
   a) Birinci İnönü Savaşı ve Rizelilerin Faaliyetleri.....186

b) İkinci İnönü Savaşı ve Rizeli Gönüllüler.....188
2-Sakarya Savaşı ve Rize.....189
a) Sakarya Savaşı Sırasında Rizelilerin Faaliyetleri.....189
b) Sakarya Savaşı'ndan Sonra Meydana Gelen Gelişmeler ve Rize.....193
3- Büyük Taarruz (Başkumandanlık Meydan Muharebesi) ve Rize.....195
a) Büyük Taarruz Ve Rizelilerin Faaliyetleri.....195
b) Batı Anadolu'daki Başarılar Karşısında Rize'nin Tutumu.....198
SONUÇ.....201
EKLER.....204
HARİTALAR.....244
BELGE VE FOTOĞRAFLAR.....256

ÖNSÖZ

I. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile yüzyıllardan beri süregelen "Şark Meselesi", emperyalist güçlere göre son çözümüne ulaşmış, Türklerin Balkanlar'dan, Anadolu'dan atılıp, Orta Asya'nın bozkırlarına sürmenin saati geldiği kanısına varılmıştı. Türkler, önlerinde var olmak ya da yok olmak gibi iki seçenekten başka bir çıkar yola sahip değillerdi.

Mondros Mütarekesi'ni izleyen günlerde başlayan haksız işgaller, onur kırıcı davranışlar, milletin vicdanında derin yaralar açmış ve bu adaletsizliklere karşı duyulan tepki, Müdafaa-i Hukuk'a giden yolu hazırlamıştır. Milli Mücadele döneminde, Anadolu'nun her tarafı topyekün bir mücadeleye girmiştir. Milli Mücadele, Türklerin, bağımsız yaşama hakkını devam ettirmek için işgalci ve saldırgan güçlere karşı verdiği milli bir mücadeledir.

Yaptığımız çalışmada, Rize'nin Milli Mücadeledeki rolünü bütünüyle ele alan bir araştırmaya rastlayamadık. Çalışmamıza konu aldığımız Rize ilinin sınırları, hemen hemen Milli Mücadele yıllarındaki Lazistan Sancağını kapsamaktadır. Sınırları belli olan bu mekan içerisinde Milli Mücadele döneminde, düşmanın işgal hareketleri, buna karşı halkın tutum ve davranışı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve faaliyetleri, Milli mücadeleye zarar verici fikir ve davranışları ve bunlara karşı alınan tedbirler ile Türk milletinin zafere ulaşıncaya kadar geçen zaman içerisindeki faaliyetlerinde, Rize'nin durumu ve Rizelilerin katkıları gibi konuları ele aldık. Konuları incelerken olaylara kronolojik sıra ile siyasi ve sosyal-tarih perspektifinden baktık.

Rize'nin Milli Mücadele dönemindeki durumunu incelediğimiz bu çalışmamızda, öncelikle Rize tarihi ve Lazistan hakkında bilgi verdikten sonra, Lazcılık faaliyetlerini ve dış güçlerin ortaya attığı etnik iddiaların bilimsel düzeyde tutarsız olduğunu açıklamaya çalıştık. II. Bölümde; I. Dünya savaşı ve sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi'ne ve bu dönemdeki azınlıkların faaliyetlerini, Rizelilerin Milli Mücadele'ye katkılarına yer verdik. III. Bölümde; Büyük Millet Meclisi açılana kadar Rize ve çevresinde oluşan milli uyanış sonucunda Rize'de kurulan cemiyetler ve bu cemiyetlerin faaliyetleri, İzmir'in işgaline duyulan tepki, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Meclis-i Mebusan konusuna yer verdik. IV. Bölümde ise; Büyük Millet Meclisi'nin

açılmasından sonra Rize'de ve Anadolu'da gelişen olaylara ve Rizelilerin meclisteki faaliyetlerine değinerek konuyu Mudanya Mütarekesi'ne kadar incelemeyi uygun gördük. Konuyla ilgili olduğu halde bütünlüğü ve akışı bozabileceğini düşündüğümüz bazı bilgileri ekte vermeyi daha yararlı bulduk.

Bu gün Lazlar hakkında bilgi edinmek isteyenler, bazı ansiklopedilerin ilgili maddelerine veya piyasada rahatça bulabilecekleri farklı niyetlerle yazılmış kitap ve dergilere başvurmaktadırlar. Bu kaynaklarda Lazlar hakkında verilen bilgiler aydınlatıcı olmaktan çok, aldatıcı ve taraflı olup, eksik, yanlış ve yanıltıcıdır. Günümüzde, Türkiye'de Lazlar hakkında ciddi, bilimsel çalışmaların yapılmamış olması; kitaplara yansıyan eksik ve yanlış bilgilerin zamanla meşruiyet kazanarak doğru kabul edilmesine ve başvuru kaynağı gösterilmesine neden olmuştur. Bu nedenle çalışmamızda Lazcılık konusuna da değinmeyi yararlı gördük.

Bu çalışmamızda temel kaynak olarak kullandığımız hatıra ve makalelerden başka TBMM zabıtlarını, arşiv belgelerini, dönemin gazetelerini, Milli Mücadele döneminde önemli hizmetlerde bulunan önemli şahsiyetlerin anılarını inceledik. Aynı zamanda Milli Mücadele ve Trabzon Vilayetiyle ilgili araştırma eser, makale ve haritalardan faydalandık.

Rize'deki Milli Mücadeleyi her yönüyle incelemeyi amaçladığımız bu çalışmada bazı eksikliklerin olabileceği bilincindeyiz. Çalışmanın tamamlanmasında tüm kolaylıkları gösteren başta Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdiresi Doç. Dr. Esin DAYI olmak üzere, çalışmamın bilimsel sorumluluğunu üstlenerek ilgi ve bilgisini esirgemeyen danışmanım, Yrd. Doç. Dr. Asuman DEMİRCİOĞLU'na, yine belge ve fotoğraflarla çalışmama katkıda bulunan Yrd. Doç. Dr. Yavuz ÖZDEMİR'e ve bütün yardımı geçen şahsiyetlere teşekkür ederim.

Bu çalışmada gösterdikleri kolaylık ve yardımlarından dolayı; TBMM Kütüphanesi ve Mikrofilm Servisi, Milli kütüphane, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv ve Kütüphanesi, Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Rize İl Kültür Müdürlüğü ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi görevlilerine teşekkürü bir borç bilirim.

Makbule SARIKAYA
Erzurum- 2000

ABSTRACT

Rize, which is in the eastern part of the Black Sea, was the central subdivision of Lazistan, depending on the province of Trabzon in the time of the first world war.

It became one of the first occupied cities during the war. It remained under the Russian military occupation for two years. The Russian Army drew back from Rize after the 1917 Bolshevik Revolution.

The people of the city had to struggle a lot with the attacks and tyranny of the minorities at that time because of the Treaty of Mondros, signed by the Ottoman Empire at the end of the war. The people resisted the attacks supported by the outer forces and they organized among themselves in order to save their lives and gain their independence.

Emerged in the every part of Anatolia the movements of national awakening and organizations were born of a desire to realize the same ambitions.

Under the leadership of Mustafa Kemal Paşa, the people of the city did his duty successfully in their struggle of independence. They also joined the struggles willingly both in Rize and in the other parts of Anatolia. They never spared their physical and spiritual support and did their best for the independence.

ÖZET

Karadeniz Bölgesi'nin doğusunda yer alan Rize, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında, Trabzon Vilayeti'ne bağlı Lazistan Sancağı'nın Merkez Kazası idi.

I. Dünya Savaşı sırasında ilk işgal edilen illerden biri olan Rize, iki yıl Rus işgalinde kalmış, 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra Ruslar bölgeden çekilmişlerdi.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi sebebiyle, Rize ahalisi, azınlıkların faaliyetleri ve zulmü ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Dış güçlerin desteklediği azınlıkların faaliyetleri karşısında, bölge halkı bağımsızlıklarını ve hayatlarını korumak için kendi aralarında teşkilatlanmışlardır.

Anadolu'nun her yerinde ortaya çıkan milli uyanış ve teşkilatlanmalar, Rize ve çevresinde de aynı nedenler neticesinde oluşmuştur. Rize halkı, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başarıya ulaşan Türk Milli Mücadelesi'nde üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirmiştir.

Rizeliler, I. Dünya Savaşı ve milli Mücadele döneminde gerek kendi bölgelerinde, gerekse Anadolu'nun diğer bölgelerinde gönüllü olarak başarıyla çalışmışlardır. Rizeliler, Milli Mücadele dönemi boyunca her türlü maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgememişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİVLER

ATASE Arşivi (Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı)

BOA Arşivi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

TBMM Kütüphanesi Arşivi Ve Mikrofilmleri

TİTE Arşivi (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü)

II- ZABIT CERİDELERİ, MECLİS TUTANAKLARI

DÜSTUR, Üçüncü Tertip, II , Ankara, 1953.

DÜSTUR, Üçüncü Tertip, , II, Ankara, 1953.

Kavanin Mecmuası, Devre I, I, Ankara, 1943.

T.B.M.M.G.C.Z, I ,Devre I, İçtimaa I, Ankara, 1985.

T.B.M.M.G.C.Z, II ,Devre,I, İçtimaa II, Ankara, 1985.

T.B.M.M.G.C.Z, III ,Devre I, İçtimaa III, Ankara, 1985.

T.B.M.M.G.C.Z, IV, Devre I, İçtimaa, IV, Ankara, 1985.

T.B.M.M.Z.C, I ,Devre I, İçtimaa I, Ankara, 1959[3].

T.B.M.M.Z.C, II ,Devre,I, İçtimaa I, TBMM Matbaası, Ankara, 1981[3].

T.B.M.M.Z.C, III ,Devre I, İçtimaa I, TBMM Matbaası, Ankara, 1981[3].

T.B.M.M.Z.C, IV ,Devre I, İçtimaa I, TBMM Matbaası, Ankara, 1981[3]

T.B.M.M.Z.C, V , Devre I, İçtimaa I, TBMM Matbaası, Ankara, 1942[2].

T.B.M.M.Z.C, XII ,Devre II, İçtimaa I, TBMM Matbaası, Ankara, 1959[2].

III- GAZETELER

Hür Ses

İkdam

İstikbal

Memleket

Tasvir-i Efkar

Türkiye

Vakit

IV- SALNAMELER VE SEYAHATNAMELER

1875 Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi, VII.

Rize İl Yıllığı, Ankara, 1973 ve 1997.

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi , 1322 .

V- DERGİLER VE SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

Askeri Tarih Bülteni

Ata Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi

Atatürk Yolu

Belleten

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Hayat Tarih Mecmuası

İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri I

Kafkasya Yazıları Dergisi

Kemalist Ülkü

Mülkiyeliler Birliği Dergisi

Nokta

Osmanlı Araştırmaları

Selçuklu Araştırmaları Dergisi

Tarih Dergisi

Tarih Vesikaları,

Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri

Türk Coğrafya Dergisi

Türk Dünyası Tarih Dergisi

Yakın Tarihimiz

Üçüncü Askeri Tarih Semineri

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildirileri

VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, I

X. Milli Egemenlik Sempozyumu Bildirileri

VI- ANSİKLOPEDİLER VE ATLASLAR

Büyük Dünya Atlası, Milliyet Yayınları

İslam Ansiklopedisi, VII, Lazistan Maddesi, İstanbul, 1974

Türk Ansiklopedisi, Rize Maddesi, Ankara, 1980

Yurt Ansiklopedisi, IX. Rize Maddesi, İstanbul , 1982

VII- SÖZLÜKLER

Örnekleriyle Türkçe Sözlük, IV, Ankara, 1996

ŞEMSEDDİN SAMİ, "Lazistan" Kamus-u A'lâm,V, İstanbul, 1314.

VIII- HATIRALAR

AHMET İZZET PAŞA, Feryadım, I-II, İstanbul, 1993.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal ; Nutuk/Söylev, I, II,III, Ankara, 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, Ankara, 1997.

BAYAR, Celal; Ben de Yazdım, I,IV, İstanbul, 1997.

BAYAR, Methi; İstiklal Savaşında Türk Denizcileri, İstanbul, 1945.

CEBESOY, Ali Fuat ; Moskova Hatıraları, Ankara, 1982.

ERDOĞAN, Fahrettin; Türk Ellerinde Hatıralarım, İstanbul, 1954.

FRUNZE'nin Türkiye Anıları, Çevr. Ahmet EKEŞ, İstanbul, 1996.

GÜNERİ, Süleyman Necati; Hatıra Defteri, (Yayına Hazırlayan; Ali Birinci), Erzurum, 1999.

KALKAVANOĞLU, İlyas Sami ; Milli Mücadele Hatıralarım, İstanbul , 1957.

KARABEKİR, Kazım; Gizli Harp İstihbarat, İstanbul, 1998.

KARABEKİR, Kazım, İstiklal Harbimiz, İstanbul, 1969.

KARABEKİR, Kazım, Kazım Karabekir'in Kaleminden Doğu'nun Kurtuluşu, (Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi), Haz. Enver KONUKÇU

KARAMAN, Sami Sabit; İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa, Trabzon ve Kars Hatıraları, İzmit, 1949.

OKYAR, Fethi; Üç Devirde Bir Adam, (yayına hazırlayan; Cemal KUTAY), İstanbul, 1980.

ORBAY, Rauf; Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım, I-II, İstanbul, 1993.

SELÇUK, Sadi; Hayatımın Önemli Noktalarından Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Tümeninin Trabzon'u Düşmandan istirdadı "Kurtuluş", Konya, 1955.

Trabzon Valisi Hamit Bey'in Hatıraları (Defter-i Hatırat).

IX- ARAŞTIRMA ESERLER

AKSAMAZ, Ali İhsan; Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazların Tarihsel Yolculuğu, İstanbul, 1997.

AKŞİN, Sina; İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, I, II, Ankara, 1998.

ALBAYRAK, Hüseyin; Trabzon Basın Tarihi, Ankara, 1995.

ALBAYRAK, Hüseyin; Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış, Trabzon, 1989.

ALLEN W.E.D. - Paul MURATOFF, Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Ankara, 1966.

Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, I, (T.B.M.M.) Ankara, 1993.

APAK, Rahmi, İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, İstanbul, 1942

ARMAOĞLU, Fahir; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara.

ASLAN, Betül; I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu Türklerine "Kardaş Kömeği" (Yardımı) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1996.

ASLAN, Yavuz, Türk Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi, Ankara, 1997

ASAN, Ömer; Pontus Kültürü, İstanbul, 1996.

AYBARS, Ergün; İstiklal Mahkemeleri, İstanbul, 1998².

AYDEMİR, Şevket Süreyya ; Tek Adam, Mustafa Kemal, 1919-1922, I, II, Ankara, 1999.

AYDIN, Mesut, Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri , İstanbul, 1992.

BALCI, Ramazan; Sarıkamış Harekatı, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.

BAYKARA, Tuncer; Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, l, Ankara, 1988.

BAYTOK, Taner; İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1970.

BAYUR, Yusuf Hikmet; Türk İnkılabı Tarihi, I, III, Ankara, 1991, 1983².

BELEN, Fahri; Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara, 1983.

BIJIŞKYAN, P. Minas; Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası Pontos Tarihi, (Çeviri, Hrand D. Andreasyan), İstanbul, 1998.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; Atatürk Anadolu'da, Ankara, 1959.

BİLSEL, M. Cemil; Lozan, I, İstanbul, 1998.

CEMİL, Arif; I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa, İstanbul, 1997.

CUİNET, Vital; La' Turquie D'asie, Geographie Administrative I, Paris, 1892.

COŞAR, Ömer Sami; Milli mücadele Basını, İstanbul, 1964 .

ÇAĞLAR, Günay; Hüsrev Bey Hey'et-i Nasihası (Nisan-Haziran 1920), Ankara, 1997.

ÇAPA, Mesut; Pontus Meselesi Trabzon ve Çevresinde Milli Mücadele, Ankara, 1993.

ÇAPA, Mesut; Pontus Meselesi, Ankara, 1993.

ÇAPA, Mesut; Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Ankara, 1998.

ÇAY, A. Haluk; Anadolu'da Türk Damgası, Koç-Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi, Ankara, 1983.

ÇAY, A. M.; Her Yönüyle Kürt Dosyası, Ankara, 1993.

ÇOKER, Fahri; Türk Parlamento Tarihi, 3, Ankara, 1995.

DAYI, S. Esin. Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma, Erzurum, 1997,

DEMİRCİOĞLU, Asuman; Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbal Gazetesi Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum , 1998.

DENİZLİ, Hikmet, Sivas Kongresi Delegeleri Ve Heyeti Temsiliye Üyeleri, Ankara, 1996,

DUMONT, Paul; Mustafa Kemal, (Çeviren; Zeki ÇELİKKOL), Ankara, 1998.

DURSUNOĞLU, Cevat , Milli Mücadelede Erzurum, Erzurum, 1998.

ERDEHA ,Kamil, Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, İstanbul, 1993.

ERGİL, Doğu, Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Ankara, 1981.

ERTÜRK, Hüsamettin; İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1957.

ESENGİN, Kenan, Milli Mücadelede Ayaklanmalar, İstanbul, 1998.

EYÜPOĞLU, İsmail; Mudanya Mütarekesi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1998.

GOLOĞLU, Mahmut : Erzurum Kongresi, Ankara, 1968.

GOLOĞLU, Mahmut ; Anadolu'nun Milli Devleti Pontos, Ankara, 1973.

GOLOĞLU, Mahmut; Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa, Trabzon, 1981.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip; XVl. yüzyılda Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi, İstanbul, 1982.

GÖKBİLGİN, Tayyip; Milli Mücadele Başlarken, I-II, Ankara, 1959-1965.

GÖNLÜBOL, Mehmet -Cem SAR; Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara, 1997.

GÖRGÜLÜ, İsmet; On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Ankara, 1993, JAESCHKE, Gothard; Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, (Türkçe'ye Çeviren; Cemal Köprülü), Ankara, 1991.

GÜLER, Ali; Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör örgütleri, Ankara, 1996.

GÜNALTAY, Şemseddin; Romalılar Zamanında Kapadokya Pont ve Artaksiad Krallıkları, Yakın Şark lV/ll

GÜNAY, Turgut; Rize İli Ağızları, Ankara, 1978.

GÜRSOY, Ahmet, Milli Mücadelede Giresunlular, Giresun, 1994.

GÜRÜN, Kamuran; Ermeni Dosyası, Ankara, 1985³.

GÜRÜN, Kamuran; Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Ankara, 1991.

HANN, L. B.; Doğu Karadeniz'de Efsane Tarih ve Kültür, (Çeviren; Ali İhsan AKSAMAZ), İstanbul, 1999.

HATİPOĞLU, Murat; Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1921), Ankara, 1988.

HELMREICH, Paul C.; Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi, (Çeviren, Şerif EROL), İstanbul, 1996.

HİMMETOĞLU, Hüsnü; Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, II, İstanbul, 1975.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İĞDEMİR, Uluğ; Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Ankara, 1989.

İĞDEMİR, Uluğ; Sivas kongresi Tutanakları, Ankara, 1969.

JAESCHKE, Gothard ;Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara, 1989.

KARABEKİR,Kazım; Kazım Karabekir'in Kaleminden Doğu'nun Kurtuluşu, (Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi), Hazırlayan, Enver KONUKÇU, Erzurum, 1990.

KARADENİZLİ , Kemal, Trabzon Tarihi,Ankara, 1995 .

KARAL, Enver Ziya ; Osmanlı Tarihi, V, VIII, Ankara, 1983².

KARPUZ, Haşim; Rize, İstanbul, 1993.

KAZMAZ, Süleyman, İpsiz Recep ve Rizeli Gönüllüler, Ankara, 1996.

KILIÇ, Selami; Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, İstanbul, 1998.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; Erzurum Kongresi, Ankara, 1993.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590), Ankara, 1998.

KİTSİKİS, Dimitri; Yunan Propagandası, (Çeviren; Hakkı Devrim), İstanbul, 1974.

KOCABIŞOĞLU Uygur - Metin BERGE, Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar, Ankara, 1994.

KOCATÜRK, Utkan; Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, (1918-1938)

KONAK, Figen; Milli Mücadele ve Trabzon, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.

KONUKÇU, Enver; Ardahan Tarihi, Ankara, 1999.

KSENOPHON, Anabasis, (Çeviren, Hayrullah ÖRS), İstanbul, 1975.

KURAT, Akdes Nimet; Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990.

LANG, David Marshall; Gürcüler, (çeviren, Neşenur Domaniç), İstanbul, 1997.

LOWRY, Heath W.; Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi, 1461-1583, (Çeviren; Demet ve Heath Lowry), İstanbul, 1981.

MARTINO, F. Perrone dı San; Ön Asya Diktatörü Mustafa Kemal, ve Zaferleri, (yayına hazırlayan; E. Sedat AKALTIN), İstanbul, 1998.

MARTİN, Vivien de Saint; Etudes de Geographie Ancienne II, Paris 1852.

MARTİN, Vivien de Saint; Hıstorique et Geographıque De L'Asie Mıneure, I.-II, Paris, 1852.

MİMİNOŞVİLİ, Otar; Gürcistan'da Etnografik Yolculuk, (çeviren; Hacer Özkan (İremadze), İstanbul, 1999.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Ankara, 1990.

ODABAŞIOĞLU, Cumhur; Trabzon ve Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları 1869-1928, Trabzon, 1987 .

ODABAŞIOĞLU,Cumhur; Trabzon Belgelerle Milli Mücadele Yılları, Akçaabat, 1990.

ODABAŞIOĞLU,Cumhur; Trabzon Milli Mücadele Yılları Basını 1919-1925, Trabzon, 1993,

OĞUZ, Burhan; Yaşadıklarım Dinlediklerim Tarihi ve Toplumsal Anılar, İstanbul, 2000.

OKUR, Mehmet; Mondros Mütarekesi'nin Doğu Karadeniz'de Uygulanışının İngilizler Tarafından Kontrolü, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1999.

ONAR, Mustafa; Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, I, Ankara, 1995.

ORAL, Fuat Süreyya; Türk Basın Tarihi, Ankara, 1968.

ÖZDEMİR, Yavuz; Enver Paşa'nın Üçüncü Ordu Günleri, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1994,

ÖZDEMİR, Yavuz; İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Erzurum'daki Faaliyetleri Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1990.

ÖZEL, Sabahattin; Milli Mücadelede Trabzon Ankara, 1991.

PEREİRA, Michael, East of Trebizond, London, 1971.

ROY, Oliver; Yeni Orta Asya yada Ulusların İmal Edilişi, İstanbul, 2000.

SAKAOĞLU, Ali, Dünden Bugüne Hemşin.

SARIHAN, Zeki; Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I,II, III, IV. Ankara, 1993.

SEZEN, Yıldırım; İki Kardeşten Seferberlik anıları, Ankara, 1999.

SİHARULİDZE Yuri - Alexandre MANVELİŞVİLİ - J. GOGEBAŞVİLİ - Tsate BATSAŞİ- İvane CAVAHİŞVİLİ - Biçi TEZELİŞVİLİ - Mihako TSERETELİ - Mariam LORTKİPANİDZE; Trabzon'dan Abhazya'ya Kadar Doğu Karadeniz Halkları Tarih ve Kültürleri, İstanbul, 1998.

SOLMAZ, Gürsoy; Deli Halid Paşa, Ankara, 1996.

SONYEL, Selahi; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, l, Ankara, 1973.

SOYSAL, İsmail; Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,I, Ankara, 1989.

SOYSÜ, Hale; Kavimler Kapısı -1, (Lazlar, Yahudiler, Sudanlılar, Asurlar, Ermeniler, Hemşinliler, Çeçen-İnguşlar, Pomaklar, Gagauzlar, Karamanlılar), İstanbul, 1992.

SÜMER, Faruk; Oğuzlar (Türkmenler), İstanbul, 1992.

SÜMER, Faruk; Tirebolu Tarihi, İstanbul, 1992

SÜRMELİ, Serpil; Türkiye-Gürcistan İlişkileri, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1997.

ŞAHİN, Enis; Türkiye ve Mavera-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları, (1917-1918), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1996,

Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri 1911-1922, Genel Kurmay Basımevi , Ankara, 1977.

ŞENER, Cemal ; Topal Osman Olayı, İstanbul, 1998[3].

ŞİMŞİR, Bilal; Malta Sürgünleri, İstanbul, 1976.

TANSEL, Selahattin; Mondros'dan Mudanya'ya Kadar, I -II, Ankara, 1991- 1993.

TANSEL,Selahattin; Osmanlı Kaynaklarını Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti, Ankara, 1985.

TARAKCIOĞLU, Mustafa Reşit; Trabzon'un Yakın Tarihi, Trabzon, 1986.

TAYMAZ, Battal; Yeşil Rize ve İli, Ankara, 1950.

TEMEL, Mehmet; İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu, Ankara, 1998,

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal; Vatan Hizmetinde, Ankara, 1981.

TOGAN, Zeki Velidi; Umumi Türk Tarihine Giriş, l, İstanbul, 1981.

TOPALOĞLU, İhsan; Rus İşgalinde Rize, Trabzon, 1997.

TOROS, Hüsammetin; Türkiye Rehberi, İstanbul.

TORUN, Fevzi; Her Yönüyle Artvin, Adapazarı, 1998.

Trabzon'dan Atatürk'e; Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı 1881-1981, Trabzon, 1981.

Trabzonlu Şakır Şevket, Trabzon Tarihi, İstanbul, 1294.

Trabzon'un Kurtuluşu, Trabzon , 1995.

TUNAYA, Tarık Zafer; Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1952.

TURAN, Osman; Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1973.

TURAN, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971.

Türk İstiklal Harbi , Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, III, VI, Ankara, 1965.

TÜRKDOĞAN, Orhan; Etnik Sosyoloji, İstanbul , 1997.

UMAR, Bilge; Türkiye Halkının İlk Çağı, Ankara, 1991.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, II, Ankara, 1983.

VANİLİŞİ, Muhammed-Ali TANDİLAVA,; Lazların Tarihi, (Çeviren; Hayri Hayrioğlu), İstanbul, 1992.

YERASİMOS, Stefanos; Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu, İstanbul, 1995.

YERASİMOS, Stefanos; Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadele'ye, İstanbul, 1979.

Yuri SİHARULİDZE- Alexandre MANVELİŞVİLİ- J. GOGEBAŞVİLİ- Tsate BATSAŞİ- İvane CAVAHİŞVİLİ-Biçi TEZELİŞVİLİ- Mihako TSERETELİ- Mariam LORTKİPANİDZE, Trabzon'dan Abhazya'ya Kadar Doğu Karadeniz Halkları Tarih ve Kültürleri, İstanbul, 1998.

YÜKSEL, Murat; Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Ağa, Trabzon, 1993.

ZİHNİOĞLU, Asım; Bir Yeşilin Peşinde, Ankara, 1998[2].

X- MAKALELER, SÜRELİ YAYINLAR VE YAZI DİZİLERİ

ADEL, Ahmet; "Trabzon ve Civarı Morfolojisi Üzerine Coğrafya Gözlemler", Türk Coğrafya Dergisi, I,l s. 73-81.

AK, Mahmut; "İslam Coğrafyacılarına Göre Trabzon", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 23-35.

AKIN, Cahit; "19. Yüzyılın Son Yarısında Trabzon Vilayeti", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon , 1999, s. 193-201.

AKSAMAZ, Ali ihsan ; "Kafkasya Kültür Kökenli bir Topluluk: Lazlar, Kafkasya Yazıları Dergisi, İlkbahar, 1997, s. 93-109.

ALBAYRAK, Hüseyin; "Milli Mücadelede Trabzon Basını ve İstikbal Gazetesi", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 559-582.

ALPTEKİN, Coşkun; "Erzurum Kongresi", Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi,I, l, Erzurum,Temmuz, 1978, s. 35-49.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; "Haziran 1920 son Gelişmeler Cephe Komutanlıklarının Kurulması" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 32, Ekim 1987, s. 4-8.

ATNUR, İbrahim Ethem; "Tehcirden Samsun Bölgesine Dönen Rum ve Ermeni Muhacirler Meselesi", 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler, Samsun, 2000 s. 9-17.

AYDIN, Mahir; "Atatürk'ün Büyük Nutkunda Trabzon", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 553-558.

BAYRAM, Mikail,"Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u Fethedişinin Gerekçeleri", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 137-140.

BİLGİN, Mehmet; " Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 47-88.

BUCAKLİŞİ, İsmail "Laz Alfabesi Üzerine", Kafkasya Yazıları, Yaz 1998, s. 72-74.

BUCAKLİŞİ, İsmail; "Cumhuriyet İdaresi ve Laz Kültürü", Kafkasya Yazıları, Sonbahar, 1998, İstanbul, s. 92-96.

ÇADIRCI, Musa; "Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması", Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1988, s. 191-198.

ÇAĞLAR, Günay; "Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası Üzerine Meclis-i Mebusan-ı Osmanîye Samsun ve Yöresinden Gönderilen Telgraflar", 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler, Samsun, 2000 s. 25-41.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin; "Karadeniz'in Kuzey Bölgesinin Türkleşmesi", Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1988, s. 9-16.

ÇAPA, Mesut; Milli Mücadele Döneminde Rize, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIII/39, Kasım 1997, s. 885-874.

ÇAPA, Mesut; "Karadeniz'de Pontusculuğun Sonu; Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu", 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler, Samsun, 2000, s. 53-66.

ÇAPA, Mesut; "Karadeniz'de Yunan Gemilerinin Faaliyetleri ve Trabzon Üzerindeki Etkileri", Askeri Tarih Bülteni, 42, Ankara, 1997, s. 83-94.

ÇİÇEK, Rahmi; "Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesindeki Yeri", 19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler, Samsun, 2000 s. 67-78.

ÇÖHÇE, Salim; "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesin de Kıpçakların Rolü" Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, 1988, s. 477-484.

DAĞLI, Yücel; "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Trabzon", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 287-302.

DAĞTEKİN, Hüseyin; "İstiklal Savaşında Anadolu'ya Kaçırılan Mühimmat ve Askeri Eşya Hakkında Tanzim Edilmiş Mühim bir Vesika", Tarih Vesikaları, I/1, Ankara, 1962, s.9-16.

DAYI, S. Esin; "Erzurum Kongresinde "Pontus Meselesi", 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu, Samsun, 2000, s. 79-116.

DAYI, S. Esin, " Karadeniz Sahillerine Rum ve Ermeni Göçleri ve Onların Çete Faaliyetleri", 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu, 16-20 Mayıs 1994, s 15-35

DOĞAN, Mahsun; "Bir Laz Bilgesi: Faruk Benli", Kafkasya Yazıları, İstanbul, Yaz 1998, s. 69-71.

DURAN, Tülay; "Müdafaa-i Hukuk Örgütlerinin Yeniden Güçlendirilmesi ve Düzenlenmesi", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 32, Ekim 1987, s. 8-13.

ECER, Ahmet Vehbi; "İkinci İnönü Zaferi'nin Türk Milletine Kazandırdığı Moral Güç", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XV/44, s. 651-672.

EMECEN, Feridun; "Trabzon eyaletinin Batı Sınırları", Trabzon Tarihi Sempozyumu bildirileri, Trabzon, 1999, s. 159-166.

ERÖZ, Mehmet; "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", Türk Yer adları Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1984, s. 43-53.

Faik Ahmet Bey; "Gürcistan'ın Emelleri" 4 Ağustos 1920, İstikbal.

GEDİK, İlhan; "İstiklal Savaşı Gazilerinden General Rağıp Turgay'ın İstanbul'dan Silah Kaçırılması ve Anadolu'ya Geçişi ile İlgili Hatıralar", Askeri Tarih Bülteni, 39, Ağustos 1995,s. 67-81.

GÖK, Dursun; "İkinci Büyük Millet Meclisinde Muhalefetin Ortaya Çıkışı", ATA Dergisi, I/1, Konya, 1991, s. 187-194.

GÖKBİLGİN, Tayyip; "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası", Belleten; XXVI/101, 1962, s. 293-337.

GÖKDEMİR, Orhan; "Laz Vakfı İçin Geriye Sayım Başladı", Nokta Dergisi,16, (10-16 Nisan 1994), s. 70-72.

GÜLENSOY, Tuncer; "Karadeniz Ağızlarına Toplu bir Bakış" Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1988, s. 205-211.

GÜLER, İbrahim; " XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 327-350

GÜLER, İbrahim; "XVIII Yüzyılda Orta Karadeniz bölgesinde Eşkıyalık Hareketleri", Osmanlı Araştırmaları, XV, İstanbul, 1995, s. 193-200.

IŞIK, Hüseyin; "Anadolu'da Yunan Mezalimi", Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Ankara, 1986.

İNAN, Kenan; "Trabzon'da İhtida Olayları (1648-1656), Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 245-252.

İNAN, Kenan; "Trabzon'un Fethi", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 141-152.

KARAÖRS, Metin; "Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999. s. 89-99

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

KARAYEL, Erol; "Evet Her Yol Mubah..", Kafkasya Yazıları, İstanbul, Yaz, 1998, s.106-110.

KILIÇ, Orhan; "XVlll. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaletinin İdari Taksimatı ve Tevcihatı", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s.1179-192.

KIRZIOĞLU, Fahrettin; "Gürcü Profesörlerine Cevap" Hür Ses Gazetesi, 17-22 Ocak 1946.

KIRZIOĞLU, Fahrettin; "Karadeniz'in Doğu Kıyıları, Gürcistan ve Eski 'Turabozan Vilayetimiz (Batum-Samsun dahil) Bölgesinde, MÖ Vll. Yüzyıldan Osmanlı Fethi'ne Kadar Yerleşen Türkler ve Coğrafyada Yaşayan Hatıraları", İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri,I, Samsun, 1990, s.88.

KIRZIOĞLU, Fahrettin; "Lazlar/Çanarlar ", Vll. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, I, Ankara, 1972, s.420.

KIRZIOĞLU, Fahrettin; "Milli Tarihimizde Rize Bölgesi"adlı ve 19 Aralık 1986 tarihli konferans notları, Rize, 1986.

KOCAOĞLU, Timur; "Türkistan'da Türk Subayları, 1914-1923 Raci ÇAKIRÖZ'ün anlattıkları", Tarih Dergisi, 1, Ocak 1987,s. 2-6.

KÖKTEN,İ. Kılıç; "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme",Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi,X, Ankara, 1952, s. 165-207.

KURAN, Ercüment; "Milli mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri", Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun , 1988,

Milli Mücadele Döneminde müdafaa Hukuk Teşkilatları"(Yayına Hazırlayan; Tarihi Araştırmalar Grubu), Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı;19, Eylül 1986, s.8-14.

"Nurettin Paşa Puntosculari anlatıyor", Yakın Tarihimiz, II, 21, Temmuz 1962, s. 225-226.

NUTKU, Emrullah; "İstiklal Savaşında Denizciler / Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı" Yakın Tarihimiz 1962, İstanbul, Cilt:XI, Sayı:18 , s.149-151.

OKUR, Mehmet; "Milli Mücadele Döneminde İngilizlerin Samsun'daki Faaliyetleri ve Bölgeyi Tahliyeleri", 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler, Samsun, 2000, s. 299-314.

ÖKSÜZ, Hikmet; "Hicaz Su Yollarının (Mekke-i Mükerreme: Ayn Zebide) Tamiri İçin Trabzon ve Havalisinden Toplanan Yardımlar", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 443-460.

ÖNKİBAR Sebahattin; "Lazistan Safsatası", Türkiye Gazetesi, 2 Şubat 1993.

ÖZSAİT, Mehmet; "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 35-46.

ÖZTOPRAK, İzzet; "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, 1988, s.335-350.

PETEK, Hakkı; Kurtuluş Savaşında Selimiye Kışlası'ndan, Anadolu'ya Kaçırılan Telsizler, Hayat Tarih Mecmuası, II/9, Ekim 1970, s. 74-81

SARINAY, Yusuf; "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XI/31, Ankara, 1995, s. 107-162.

SAYDAM, Abdullah; "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VI/17, Ankara, 1990, s. 421-434

SERTOĞLU, Mithat; "Osmanlı Devleti Himayesinde Kurulması Tasarlanan Batum-Kars-Ardahan, Cumhuriyeti", Belgelerle Türk Tarih Dergisi, 20 (Mayıs 1969), s. 3-10.

SÜMER, Faruk; Anadolu'da Moğollar, Selçuklu Araştırmaları Dergisi,I, 1969, s.1-147.

SÜRMELİ, Serpil "Samsun ve Çevresinde Pontus Hareketi ", Atatürk Yolu, V/19, 1997, Ankara, 325-334.

ŞEHİDOĞLU, Süreyya; "Cumhuriyet Döneminde İç Ayaklanmalar" Kemalist Ülkü, 231 Ocak 1988, Ankara s.30-33.

Tarih Araştırmaları Grubu; "Milli Mücadele Döneminde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları", 19, Eylül 1986, s. 8-14.

ŞİŞMAN, Adnan; Büyük Taarruz ve Sonuçları, X. Milli Egemenlik Sempozyumu, Afyon, 1996, s. 48-78.

Kurtuluş Savaşında Valiler ve Valilikler, VI, Trabzon Valiliği,I, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 26, Ankara, 1972, s. 39-45.

TÜRKDOĞAN, Orhan; " Tarih ve Türk Etnik Sosyolojisi", Türk Dünyası Tarih Dergisi,105, Eylül 1995, s. 20-24.

YILMAZÇELİK,İbrahim; "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal Durumu", Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon, 1999, s. 253-266.

YÜKSEL,Ayhan; "Trabzon Vilayetinde Yer Adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri" Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri , Trabzon, 1999, s. 201-222

ZEHİROĞLU, Mican; "Laz" Teriminin Etimolojisi ve Tarihsel Evrimi Üzerine.." Kafkasya Yazıları, Sonbahar, 1998, İstanbul, s. 82-85.

KISALTMALAR

AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi
B	: Belge
Bkz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTTD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Çevr	: Çeviren
D	: Dosya
DH KMS	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa
DH/ İ-UM	: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
G	: Gömlek
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
TİH	:Türk İstiklal Harbi Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını
K	: Klasör
Km²	: Kilometre kare
TBMM GCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

GİRİŞ

Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında çok miktarda toprak kaybeden Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri safında katıldığı I. Dünya Savaşı'nda da dört yıl boyunca muhtelif cephelerde savaşmak zorunda kalmıştı.

Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı'na girmesiyle beraber, Rize için acılı günler başlamıştı. Ruslar, 1 Kasım 1914 tarihinden itibaren, Türk hududunu aşarak, ileri harekata geçtiler. Rus savaş gemilerinin, Kasım ayı ortalarında yoğunlaştırdıkları bombardıman 1915'de bütün hızıyla sürdü ve Doğu Karadeniz kıyılarındaki bütün yerleşim yerleri sık sık bombalandı. Bu bombardıman sırasında, Karadeniz kıyısında yer alan Rize ve çevresinde birçok bina yıkılırken, oldukça çok sayıda insan ölmüştü. 1915'de Ruslar denizden bombardımanın yanısıra, karadan da askeri birliklerle doğudan batıya doğru ileri harekata geçti. Rus ileri harekatı, engebeli arazi şartları ve Türk direnişi karşısında yavaş bir ilerleme kaydetmesine rağmen, Rus kara ordusu Mart ayı başlarında Rize sınırlarına ulaştı.

Ruslar, 6 Mart 1916'da Rize'nin ilçeleri Pazar ve Çayeli, 8 Mart 1916'da ise Rize'yi işgal ettiler. Rize'nin işgalinden sonra, burada ikmal yapan Ruslar, büyük bir güçle Trabzon üzerine harekete başladı.[1] Rus ilerleyişi karşısında halkın bir kısmı bölgeden kaçarak, şehri terk edip muhacir durumuna düşerken, şehirde kalanlar ise Rum ve Ermeni çetelerinin tehdidi altına girmiştir.[2]

Ancak, Müttefik Devletler, 1918 yılı sonlarına gelindiğinde birçok cephede başarısız olmaya başlamıştı. Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'de savaştan çekilmesinden sonra, diğer müttefikleri ile kara bağlantısı kesilen Osmanlı Devleti, Müttefiklerinin mütareke isteyerek savaştan çekilmeleri üzerine, ateşkes istemek zorunda kaldı. 5 Ekim 1918'de başlayan mütareke isteği girişimleri, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti döneminde, Ekim ayının sonuna doğru sonuçlanmıştır.

---

[1] Sabahattin ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, Ankara, 1991,s. 4-5

[2] Asuman DEMİRCİOĞLU; **Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve İstikbal Gazetesi** (Basılmamış Doktora Tezi) , Erzurum , 1998 s. 3

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıktıktan sonra, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak, fiilen sona ermişti. Bu tarihten itibaren başlayan Türk İstiklal Harbi'nde, diğer bir deyişle Milli Mücadele döneminde, İtilaf Devletleri'nin haksız işgalleri, Rum ve Ermenilerin istek ve iddiaları karşısında, yurdun her yerinde Müdafaa-ı hukuk teşekkülleri kurulmaya başlandı.

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde konumu ve faaliyetleri açısından oldukça önemli vilayetlerden biri olan Trabzon Vilayeti, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin tamamına yakın bir alanı kapsıyordu. Trabzon Vilayeti sınırları içinde yer alan önemli merkezlerden biri olan Lazistan Sancağı -bu günkü Rize ili-, Rusların I. Dünya Savaşı sırasındaki işgalini yaşadıktan sonra, Ermeni, Gürcü ve Rumların da faaliyetlerine ve saldırılarına maruz kalmış illerimizden biridir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgaller ve bölgedeki Ermeni, Gürcü ve Rumların faaliyetleri, gün geçtikçe artmakta ve asayiş bozulmaktaydı. Artan saldırı ve tehlikeler karşısında Rize, idari olarak bağlı olduğu Trabzon Vilayeti dahilinde, milli hakların korunması ve azınlık faaliyetlerinin önlenmesi için kurulan milli teşekküllerle işbirliği yaptı. Rizeliler, Milli Mücadele'nin başından sonuna kadar, hem milli kongrelerde hem cephelerde hem de kendi illerinde, büyük gayret ve fedakarlıklar göstermişlerdir.

I. BÖLÜM
RİZE TARİHİ

A- RİZE İLİ'NİN ADININ ANLAMI

Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan Rize ili*, denize paralel uzanan dağlarla çevrilidir. Yüksek dağ eteklerinden doğan sular, birbirine paralel derin vadiler oluşturarak denize akarlar. Köyler, tarıma elverişli alanlar, vadi tabanları ve yamaç düzlüklerinde yer alırlar. Dağlar, 2000 metreden fazla yüksekliğe sahiptir. Yani; Rize, Doğu Karadeniz kıyıları üzerinde kurulmuş şato özelliği olan güzel bir şehirdir.[1]

Bu günkü Yüzölçümü, 3.920 Km² olan Rize İli'nin komşuları, Trabzon, Artvin, Erzurum ve Bayburt illeridir.[2]

"Rize" adının tarih sahnesine çıkışı, M.S V. Yüzyıla rastlamaktadır Rize adının nereden geldiğine dair kaynaklarda, değişik görüşler vardır.

I. Justinianos'un yönettiği Bizans İmparatorluğu içerisinde mühim müstahkem mevkilerden olan il, o çağda Rhisos adını taşımaktadır[3]. Kolonileştirme Döneminde, yörede çok miktarda pirinç yetiştiriliyor olmasından dolayı, Rize kasabasının yakınlarından geçen çaya, Rhizios (Latince pirinç) adı verilmiş, daha sonraları kent de adını bu çaydan almıştır. Yine aynı şekilde ilin adıyla ilgili olarak; Trabzonlu Şakır Şevket eserinde, "Rize kasabasının şark cihetinde bulunan derenin etrafında pirinç ekilmekte olduğundan, pirinç manasına gelen İriziyos adı, mezkur dereye verilip kasaba da bu isimle anılmıştır."[4] demektedir.

II. A Bryer'in "Some Notes on The Laz and Tzan, I" adlı eserinde, "Rhizaion" şeklinde yazılan[5] Rize, Arrianus'un eserinde "Rhzo" olarak geçmekte ve İrizos ırmağı

---

* Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içinde yer alan Rize ili, çalışmamıza konu aldığımız dönemde Trabzon Vilayeti'ne bağlı Lazistan Sancağı olarak adlandırılmaktaydı.

1 Vivien de Saint MARTİN, **Hıstorique et Geographıque De L'Asie Mıneure, II**, Paris, 1852, s.656-657.

2 **Büyük Dünya Atlası**, Milliyet Yayanları, s.20; Harita: 1 (Rize ili merkez ve ilçelerinin detaylı haritası).

3 Turgut GÜNAY, **Rize İli Ağızları**, Ankara, 1978, s.20.

4 Trabzonlu Şakir ŞEVKET, **Trabzon Tarihi**, İstanbul, 1294, s.99.

5 Mehmet BİLGİN, **Sürmene Tarihi**,İstanbul, 1990, s.75.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

dolaylarında eskiden bol miktarda pirinç yetiştirildiğini belirtmektedir.[6] Yine bu ırmağın adının İriziyos şeklinde yazıldığına dair aynı bilgiler, birçok eserlerde de yer almaktadır.[7]

Yukarıda nehir adı olarak belirtilen Rize'nin, Rumca "dağ eteği" anlamına gelen Rhiza adını taşıdığı, kentin adının da buradan kaynaklandığı görüşleri de ileri sürülmektedir.[8] Bir görüşe göre, yüzyıllar önce bir grup insan yöreye gelmiş, Karadeniz'in hırçın dalgalarına göğüs geren dağların yamacında bir kent kurmuş, adına da "Dağ altı" anlamında Rize demişlerdi.[9]

Bu şekilde, ilin adının Pirinç anlamına geldiği açıklamasının yanında Rize adının Yunanca Riza (dağ eteği) kelimesi olduğu[10] görüşü de güçlü bir iddiadır.

Her iki görüşü de tam olarak kabul etmeyen Fahrettin Kırzıoğlu; "Rize adı ne pirinçtir, ne de dağ eteği anlamında Yunanca bir kelimedir. M.Ö 95 yılında Erzincan'ın eski adı Eriza idi. M.S 301 de ise Erez diye anıldı. Bunun da Rize'nin adı olduğu muhakkaktır."[11] demektedir.

Yine farklı bir görüşe göre; ilin adının Farsça "asma çubuğu" anlamında "Rez"den kaynaklandığı da söylenmektedir. Aynı şekilde, kentin adı konusunda bilgi veren bazı söylenceler de vardır. Bunlardan biri de şu şekildedir: "Bir zamanlar buralarda güzelliği, zenginliği ve yardımseverliğiyle halkın sevgisini, beğenisini kazanmış bir kadın yaşamaktadır. Raziye adlı bu kadın, günün birinde, sevgilisi Ali Reis'i, Karadeniz'in hırçın dalgalarında yitirir. O günden sonra yamaçtaki ormana yaptırdığı köşke çekilir. Her gün Ali Reis'in yolunu gözlemekte, onun döneceğini ummaktadır. Acısını gözyaşlarıyla türkülerde dindirmeye çalışmaktadır. Köy de onunla birlikte yastadır. Günün birinde Raziye pencerede görünmez, türküleri duyulmaz olur. Köylüler köşke koşar, onu arar, ama bir mektup bulurlar. Mektupta bütün mal varlığını

---

6 P. Minas BIJIŞKYAN, **Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası Pontus Tarihi**, (Çeviri, Hrand D. Andreasyan), İstanbul, 1998, s.117.

7 Kemal KARADENİZLİ, **Trabzon Tarihi**, 1995, s.46.

8 Battal TAYMAZ, **Yeşil Rize ve İli**, Ankara, 1950, s.11-12.

9 **Yurt Ansiklopedisi, IX**, Rize Maddesi, İstanbul , 1982, s.6423.

10 TAYMAZ, **Yeşil Rize ve İli**, s 11-12 ; Hüsammetin TOROS, **Türkiye Rehberi**, İstanbul, s.1447.

11 Fahrettin KIRZIOĞLU, "Milli Tarihimizde Rize Bölgesi"adlı ve 19 Aralık 1986 tarihli konferansın notlarından alınmıştır. Rize, 1986. s. 2

yoksullara bıraktığı yazılıdır. Yıllar sonra bu köşkün çevresinde bir kent kurulur. Adına da Raziye ya da Roza denir. Bu ad, zamanla Rize'ye dönüşür."[12]

Cumhuriyet dönemine kadar bir sancak olan Rize, 20 Nisan 1924 de il olmuştur. 20 Ocak 1936 yılında yürürlüğe giren 2885 sayılı kanunla Erzurum'dan Yusufeli İlçesi ve Rize'den de Pazar İlçesinden sonraki arazi parçası, İlçe ve Bucaklar alınmak suretiyle, bu günkü Artvin İli Çoruh adıyla il haline getirilmiş, ve Rize İli de tek ilçesi olan Pazar ile kalmıştır.

Bu günkü idari taksimata göre Rize; Merkez, Çayeli, Pazar, Ardeşen, Fındıklı, Çamlıhemşin, Kalkandere ve İkizdere olmak üzere 7 ilçeye 8 bucağa ve 312 köye ayrılmış bulunmaktadır.[13]

B- İLK ÇAĞLARDA RİZE

Dağların bir sur gibi uzandığı Karadeniz Bölgesinin Trabzon-Rize sahil kesimini 1945 yılında sistematik olarak araştıran İ. Kılıç Kökten, " Harşit ve Trabzon gerilerinde de en az 35 km²lik bir alanda detaylı bir araştırma yaptım. Tarih öncesi çağları aydınlatacak tek bir ize rastlamadım " demektedir. [14]

MÖ II. bin yılın ilk yarısında Anadolu'da Kızılırmak kavisinde Hitit Krallığı'nın kurulduğunu biliyoruz. Aynı şekilde, MÖ II bin yılından ileri yerleşim alanlarının Hitit devrinde Hayaşa ismini taşıdığı bilinmektedir. Buna karşılık, bu güne kadar Giresun-Rize arasında MÖ II.bin yılı yerleşmesinin izine rastlanılmamıştır. MÖ II. bin yılı sonları ve MÖ I. bin yılı başları, ya da genel anlamıyla ilk Demir Çağı'nda (MÖ 1257/1200-700) batıda Phryg (Frikya) Devleti'nin, Doğu Anadolu'da Urartu Devleti'nin kuruluşlarını tamamlayıp gelişmelerinin doruk noktasına ulaştığı zaman diliminde, yine Doğu Karadeniz Bölgesiyle ilgili bilgi yok denecek düzeydedir.[15] MÖ II.binin başlarında, Rize yöresinde tarım ve hayvancılıkla geçinen, toprağa bağlı kimi

---

12 **Yurt Ansiklopedisi, IX**, s.6423.

13 **Rize İl Yıllığı**, Ankara, 1997, s.3.

14 İ. Kılıç KÖKTEN, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme", **Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, X, Ankara, 1952, s.204.

15 Mehmet ÖZSAİT, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s.36 ; Ahmet ADEL, "Trabzon ve Civarı Morfolojisi Üzerine Coğrafya Gözlemler", **Türk Coğrafya Dergisi**, I/l, s.73-81.

toplulukların izine rastlanmamaktadır. Ancak bu toplulukların varlığını kanıtlayan, yaşamlarına ilişkin bilgi veren buluntular, doğrudan doğruya Rize yöresinden ziyade komşu Gürcistan Cumhuriyeti topraklarında ele geçmiştir. İlk çağlarda, yörede Muşkiler (Moskoi/Moskike), Taballiler (Tubal/Tubaren), Kolkhiler (Kuhla) ve Mossinoikoiler yaşıyordu. Bütün bu topluluklar, Kolkhis (Çoruh) Vadisi'nde yaşayanlarla akraba idi. Artvin yakınlarında, söylencelerde Tao (Taok) olarak anılan bir bölge vardı ve burada yaşayanlar da Taohoi (Diauhi) olarak anılıyorlardı.[16]

MÖ II. bin başlarından MÖ VIII. Yüzyıla kadar Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kimmerler (Gimirrai) MÖ VIII- MÖ V. Yüzyıllar arasında İskitler'in baskısı ile göç etmek zorunda kaldılar ve böylece Anadolu'ya yayıldılar.[17]

MÖ 1900-1700 yılları arasında Kimmerler, Anadolu'yu içine alan ve Rize ve çevresi başta olmak üzere[18] tüm Karadeniz'e kadar uzayan yörelerde hakimiyet sağlamışlardı.[19] Böylece Kafkasya'da yaşayan İskitler'in kovaladığı Kimmerler Doğu Anadolu'ya indiler. Bu istila sırasında yörede yaşayan topluluklardan bazıları zaman zaman güneye indiler. Buna karşılık, Anadolu içlerinden gelen kimi oymaklar da bölgeye yerleşip yerel halkla kaynaştılar.[20] Karadeniz Bölgesinde Kimmerler'in varlığına ilişkin arkeolojik ve filolojik kanıtlar mevcuttur. [21] Rize ili sınırları içinde yer alan, Kimmerler'den hatıra kalma yer isimleri arasında; Kemer köyü, Kemer kayası ve Kemer burnu sayılabilir.[22] Yine Kimmerler'de olduğu gibi MÖ 400 yılında Ksenefon Bayburt'tan Trabzon'a giderken Scythen'ler dediği İskitler'e rastladığından bahseder.[23]

---

16 **Yurt Ansiklopedisi, IX**, s.6351.

17 Gülçin ÇANDARLIOĞLU, "Karadeniz'in Kuzey Bölgesinin Türkleşmesi", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun 1988, s.9.

18 Haşim KARPUZ, **Rize**, İstanbul, 1993, s.8.

19 Orhan TÜRKDOĞAN, **Etnik Sosyoloji** , İstanbul, 1997, s.212.

20 **Yurt Ansiklopedisi, IX**, s.6352.

21 ÖZSAİT, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi" , s.37

22 Fahrettin KIRZIOĞLU, "Karadeniz'in Doğu Kıyıları, Gürcistan ve Eski 'Turabozan Vilayeti'miz (Batum - Samsun Dahil) Bölgesinde, MÖ Vll. Yüzyıldan Osmanlı Fethi'ne Kadar Yerleşen Türkler ve Coğrafyada Yaşayan Hatıraları", **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, I**, Samsun, 1990, s .86.

23 **Trabzon'un Kurtuluşu**; Trabzon , 1995, (Trabzon Belediyesi), s.38.

İskitler MÖ. VII- IV yüzyıllarda Azak Denizi çevresi, Kırım ve Karadeniz'in kuzeyinde Tuna'ya kadar uzanan sahada bulunmakta idiler,[24] MÖ VII. Yüzyılda ise Saka/Skyth göçleri ile Kırım'dan Rize'ye kadar olan bölgeye yerleşmişlerdi.[25]

İlk kez MÖ 756 yıllarında Doğu Karadeniz Kıyılarına ulaşan Yunanlılar, burada İskit Türklerinin önünden kaçan Kimmer Türkler ile mücadele etmek zorunda kaldılar.[26]

MÖ VII. Yüzyıldan itibaren bölgeye gelen Yunanlılar sömürgecilik faaliyetinde bulunarak Karadeniz'in doğu kıyılarının tümünde, yerleşim yerleri ve ticaret merkezleri oluşturmuşlardı. [27]

Rize yöresinin Yazılı Tarih dönemlerine ilişkin dolaysız bilgiler, MÖ.VII.yüz yılda, Ege'de yaşayan Miletoslu[28] denizcilerin yöreye yaptıkları seferler sayesinde rastlanmaktadır.[29] Miletoslular, bu dönemde Karadeniz'in doğu kıyılarında Emperion [Pazar yeri] adı verilen, ticari nitelikli yerleşmeler kurmuşlardı.[30]

Yunanlılar, MÖ VI. yüzyılda Samsun sahili ve Trabzon siteleri başta olmak üzere MÖ. VI-V yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'da tarihi rol oynayan, Türk topluluklarından biri olan Sabarlar, Sasanilerle Bizans'a karşı çarpıştılar.[31]

MÖ VII.yüz yıl sonlarında ise, Orta-Batı İran'da kurulan Med Devleti, Kimmer akınlarının Anadolu'yu kargaşaya sürüklenmesinden yararlanarak, güney ve doğudan Anadolu topraklarını istilaya girişti. Ancak, bölgenin savaşçı oymakları, Medler'in buralarda sürekli bir üstünlük kurmasını engellediler. Med Krallığı'nı MÖ 550'de yıkarak Anadolu'ya giren Pers Kralı II. Kiros da Rize'de üstünlük kuramadı. Çünkü, bölgeyi denizden ayıran Skidises dağlarına kadar sokulabilen Persler, Kolkhis Vadisi'ni aşamadılar. Kolkhis havzası, bu dönemde Pers ülkesi ile Karadeniz kentleri arasındaki ticaret ilişkisinde aracı rolü oynuyordu. Karadenizlilerin Kırım'dan getirdikleri tahıl,

---

24 ÇANDARLIOĞLU, "Karadeniz'in Kuzey Bölgesinin Türkleşmesi", s.9-10.

25 KIRZIOĞLU, "Karadeniz'in Doğu Kıyıları", s.84.

26 Ali GÜLER, **Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri**, Ankara, 1996, s.45.

27 David Marshall LANG, **Gürcüler**, (çevr. Neşenur Domaniç), İstanbul, 1997, s.58.

28 Mahmut GOLOĞLU, **Anadolu'nun Milli Devleti Pontos**, Ankara, 1973, s.26.

29 GÜLER, **Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri**, s.41.

30 **Yurt Ansiklopedisi, IX**, s.6352.

31 ÇANDARLIOĞLU, "Karadeniz'in Kuzey Bölgesinin Türkleşmesi", s.11.

Anadolu içlerine buradan gönderiliyordu. Persler'in Kapadokya satrabı*, Karadeniz kıyısındaki koloni kentlerinin pek çoğuna hakim oldukları ve bunların, Yunanistan'a yapılan deniz seferlerine gemi göndermelerini sağladığı halde, Rize yöresi halkına boyun eğdiremedi. Yöre halkının bu sert doğası, onlara Yunan kolonicilerinin gözünde büyük bir saygınlık kazandırdı. Yunan kolonicileri, onları Makron (Koca kafalılar) diye anıyorlardı. Yörede Bekhir, Ekehir, Bizer (Koi) adı verilen başka topluluklar da vardı. Bütün bu topluluklar birbirleriyle kaynaşmışlardı. MÖ 400 de Onbinler'le Paryadres Dağları'ndan geçen komutan ve tarihçi Ksenefon bu yörelerin halkından bahsetmektedir. Ksenophon, Anabasis adlı eserinde, Doğu Karadeniz Bölgesinde yaşayan halklar arasında Kolhlar, Driller, Mossinoikler, Halibler, Tibarenler** gibi kavimlerin varlığından bahsetmektedir.[32]

Rize bölgesine yönelik istilalar Makedonya Kralı İskender'in döneminde de sürdü. Doğu Karadeniz bölgesine Kimmerler İskitler ve Medler'den sonra Persler (İranlılar) hakim olmuştur. Bu hakimiyet Makedonya kralı İskender'in MÖ 334 yılındaki doğu seferine kadar devam etmiştir. MÖ 312-280 tarihleri arasında bölge İskender'in komutanlarının hakimiyetinde kalmıştır.[33] İskender'in ölümünden sonra, MÖ 301 de Gangra'da (Çankırı) bağımsızlığını ilan eden Mitridates Ktistes, daha sonra Karadeniz kıyısında Sinop dolaylarına doğru genişleyen Pontos Devleti'ni kurdu. [34]

MÖ 360 yılında, Persler geniş toprakları kapsayan Kapadokya satraplığını kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayırmışlardı. Bu dönemde Persler'e bağlı bir satraplık olan[35] Pont Satraplığı, Amasra'dan Muş'a kadar uzanıyordu ve ilk Başşehri Amasya idi.

---

* **Satrap**: Eski İran'da il yöneticisi, vali, Bkz. **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, IV, Ankara, 1996, s.2457

** Alman Arkeoloji Bilgini Falmerayer'e göre Tibarenler, Türk kavimlerinden olan Turanlılara bağlıdır. Bkz. Metin KARAÖRS, "Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı" **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s.89.

32 KSENOPHON, **Anabasis**, (Çevir. Hayrullah ÖRS), İstanbul, 1975, s.160.

33 Kenan İNAN, "Trabzon'un Fethi", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s.141.

34 Yusuf SARINAY, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI/31, Ankara, 1995, s.107.

35 GOLOĞLU, **Pontos**, s.31.

Karadeniz'in güney kıyılarını içine alan[36] deniz kıyısındaki Kapadokya, zamanla antik yazarlar tarafından yalnızca Pontus sözcüğü ile ifade edilmeye başlamıştır. Burası daha sonra, Romalılar zamanında Pontus Polemoniacus olarak isimlendirilmiştir.[37]

Pontus ve Pont Euxim, eski Yunanlıların Karadeniz'e verdikleri bir isim olup, Pontus adı genellikle Doğu Karadeniz sahilleri için[38] kullanılan coğrafi bir terimdir.[39] Bir kaynakta "Pontus Eukseinos, Karadeniz'in bildiğimiz en eski adıdır. Burada Eukseinos, mutluluk veren, konuksever anlamına, Pontus ise deniz anlamına gelmektedir"[40] şeklinde geçmesine karşın Karadeniz'in adı konusunda farklı iddialar da vardır. Karadeniz'e verilen ilk adın "Ahşaena" olduğu ve "koyu karanlık" anlamına geldiği bu sözcüğün eski İran'a ait[41] olduğu da belirtilmektedir.

Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan Pontus Krallığı/devleti MÖ 301 de Pers menşeli Mitridates Sülalesi tarafından kurulmuştur. Pont devleti yaşadığı devirde Romalılarla rakip olabilecek kadar güçlenmiştir. Ancak MÖ 66 da Roma orduları tarafından üç parçaya bölünen bu krallık MÖ 63 de ortadan kaldırılmıştır.[42]

Orta Karadeniz'de Amasya, Kastamonu Sinop bölgesinde yerli halkın gücüyle bir Pers asilzadesi tarafından kurulmuş olan Pontus Devleti de güçlü olduğu dönemlerde Ordu ve Giresun'un dağlık bölgelerinde yaşayan toplulukları kendine bağlamış fakat Harşit Çayının doğusu ile Çoruh nehrinin denize döküldüğü yerin batısı arasında kalan bölgede yaşayan topluluklar üzerinde hakimiyet sağladığına yada bölgeyi kontrolü altına aldığına dair tarihlerde herhangi bir kayıt yoktur. [43]

---

36 BIJIKYAN, **Pontus Tarihi**, s.12.

37 ÖZSAİT, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi" , s.39.

38 İran'ın 19. Satraplığı'nın coğrafya adı olan Pontus, ilk zamanlarda, Yozgat, Muş, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Rize, Trabzon,Giresun, Ordu, Samsun, Tokat ve Sivas illerini içine alıyordu. Bkz. M. GOLOĞLU, **Pontos**, s.31.

39 Mahmut GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, Ankara,1968, s.34.

40 Ömer ASAN, **Pontus Kültürü**, İstanbul, 1996, s.7.

41 TÜRKDOĞAN, **Etnik Sosyoloji**, s.230.

42 Mahmut GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon, 1981, s.8; SARINAY, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", s.107.

43 Mehmet BİLGİN, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s.51.

Pontus devletinin Yunan asıllı olmayıp İran kimlikli yapısı hakkında[44] Mahmut Goloğlu, Arif Müfit Mansel, Faruk Sümer gibi bilim adamları ittifak halindedirler. Sümer, Pontus krallığını kuran kişinin Mitridates (Mitridates) İran asıllı olduğunu ve soylu bir aileden geldiğini belirtmektedir.[45] Aynı şekilde, Arif Müfit Mansel de; "Pontus krallığının Yunanlılarla bir ilişkisi bulunmadığını, Kral Mitridates'in de İran asıllı olduğunu" belirtmektedir. Görülüyor ki tarihte kurulan Pontus Krallığının hem kurucusu, hem yöneticisi ve tebaasından hiçbirinin yunanlılar ile ilgisi yoktur.[46] Ayrıca Doğu Karadeniz Bölgesinin yerli halkını İranlılar, Yunanlılar ve Turanlılar oluşturuyordu. Yani Trabzon ve çevresi fethedilmeden geniş ölçüde Türkleşmişti.[47]

Pontus kralları, ilk zamanlarında Anadolu içlerine doğru genişlemekte başarılı olamayınca, ticaret yaşamı canlı olan kıyı kentlerini istilaya yöneldiler. Pontus Kralı Farnakes, MÖ 183 de Sinope'yi (Sinop) ele geçirdi. Bunu Kotyora (Ordu), Kerasos (Giresun), Trabezunt (Trabzon) ve Rhizios'un (Rize) işgali izledi.

Batıda Karadeniz Ereğli'si'nden, doğuda Fasis (Çoruh) Irmağı ağzındaki Batis (Batum) kentine kadar tüm kıyı şeridine egemen olan Pontus Krallığı, MÖ 106 da Kırım Yarımadası'nı istiladan sonra, (Pontus Kralı Mitridates Evpator dönemi) tüm Karadeniz kıyı şeridine hakim oldu. Aynı dönemlerde, Orta Asya kökenli Patlar'ın Rize ve Artvin kıyıları ardındaki yaylalara gelip, yerleştikleri görülmektedir.[48]

Mitridates Evpator'un MÖ 80-90 arasına rastlayan egemenlik dönemi, Pontus Krallığı'nın görünüşte en güçlü olduğu ve Ön Asya'ya yayılmaya başlayan Romalılara karşı direnişini şiddetle sürdürdüğü bir dönemdi. Karadeniz'in doğusu, Evpator'un atadığı bir satrapça yönetiliyordu. Krallığın Romalılara karşı yürüttüğü savaşlar, halkı yoksullaştırıyordu. Bu durum yöredeki toplulukların zaman zaman ayaklanmasına ve kıyı halkının korsanlık yapmasına sebep oldu. Böylece merkezi yönetim zayıfladı.[49]

---

44 Bilge UMAR, **İlk Çağda Türkiye Halkı**, Ankara, 1991, s.483; GÜLER, **Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan TerörÖrgütleri**, s.41.

45 Şemseddin GÜNALTAY, **Romalılar Zamanında Kapadokya Pont ve Artaksiad Krallıkları, Yakın Şark IV/II**, s.279.

46 TÜRKDOĞAN, **Etnik Sosyoloji**, s.232.

47 GOLOĞLU, **Pontus**, s.78.

48 **Yurt Ansiklopedisi**, IX, s.6352.

49 **Yurt Ansiklopedisi**, IX, s. 6353.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Pontus Devleti, Romalılarla giriştikleri üç muharebede bütün topraklarını kaybettiler. Böylece Pont vilayeti Romalıların hakimiyetine girdi.[50] Daha sonra Roma İmparatorluğu ikiye bölününce, Pontus bölgesi Doğu Roma toprakları bünyesinde kaldı.[51]

Daha MÖ II. Yüzyılda İran'ın kuzeyine yerleşmiş olan Orta Asya kökenli Part topluluklarının, Rize dolaylarına egemen olması bu yıllarda gerçekleşmiştir. Partlar, üstün Roma birlikleri karşısında Rize bölgesinden çekildikten sonra, Romalılar bu bölgeleri, kendilerine bağlı bir uydu krallık durumuna getirdikleri Aras Krallığı'na bıraktılar. Batum ve Poti'ye kadar olan kıyı şeridi, Roma donanmasının kontrolü altındaydı. Part Devletiyle Roma askeri gücü arasında bir tampon bölge durumunda kalan Rize-Artvin bölgesi, bu durumunu Romalı Komutan Tiberius'un doğu seferi başlayıncaya kadar sürdürdü.[52]

Roma yanlısı Tirdat, Part-Arsaklı Kralı IV. Ferhad'ın bölgedeki üstünlüğüne son vermek amacıyla ayaklanmalar düzenledi. Bu ayaklanmalar, MÖ 10 da bölgede Roma etkinliğinin daha da yerleşmesine yol açtı.

İran'daki Sasani Devleti Kralı II. Şahpur'un, Artvin-Kars yörelerini denetimi altına aldığı zamana kadar değin, Rize bölgesi dolaylarında önemli bir askeri ve siyasi gelişme olmadı. Roma İmparatoru Valens, bu dönemde Sasanileri püskürterek imparatorluğunun sınırlarını denetim altına aldıysa da, Karadeniz'den İran'a yapılan ticaretin ulaşım yolları üzerinde bulunduğundan, Rize ve Artvin kıyıları siyasal ve ekonomik önemlerini her zaman korudular.

Roma İmparatorluğu'nun Pontus Polemoniacus Vilayeti içinde yer alan Rize bölgesi, I. Theodosius zamanında Roma İmparatorluğunun doğu ve batı olarak ikiye ayrılması neticesinde, Doğu Roma'nın sınırları içinde kaldı. Bizans'ın bölgedeki güçsüzlüğünü gören Sasani Kralı Hüsrev, 545 de Lazika'ya girdi. Bizans İmparatoru Justinianus, Sasaniler'i ancak haraç ödeyerek geri çekilmeye razı edebildi. İpek Yolu'nun Doğu Karadeniz Bölgesinde açılması sırasında, Bizanslılar Hazar Türkleriyle

---

50 ÖZSAİT, "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi" , s.41.

51 TÜRKDOĞAN, **Etnik Sosyoloji**, s 230; GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.7.

52 **Yurt Ansiklopedisi ,IX**, s.6353.

ve onların akrabaları olan Sakalar'la ilişki kurdular.[53] Anadolu'yu Sasani'lerden kurtarmak için 622 ve 627 arasında İran üzerine üç sefer düzenleyen Bizans İmparatoru Heraclius, Hazar-Saka birliklerinin desteği ile başarı sağladı.[54]

Bu tarihlerde, 641 de Hazarlar'a 530 da Bizans'a yenilen Bulgarlar[55] Trabzon, Çoruh ve Doğu Karadeniz Bölgesindeki garnizonlara yerleşmişlerdir.

Asya Hunları'nın devamı ve torunları olan Batı Hunları, MS 378 yılında bir taraftan Tuna Irmağını geçerek Batı-Roma ve Bizans topraklarını istila ederken, diğer taraftan da, Anadolu'ya, MS 515-516 yıllarında Kafkas dağlarını aşan ve Hunlara tabi olarak yaşayan Sabarlar da Anadolu'ya akınlar yapmışlardır.[56]

Halife Osman döneminde, (644/656) Habib bin Mesleme komutasındaki Arap ordusu, Kars, Tiflis ve Gence'yi ele geçirerek Bizanslıları buradan kovdu. (646). Bu tarihlerde Rize'nin bir bölümünü vergiye bağladı.

653'te Bizans İmparatoru II. Konstans (641/668), Araplar'a kaptırılan toprakları geri aldı. Ancak Arap Ordusu 653'te, Aras boylarını yeniden ele geçirdiyse de Rize yöresi Bizanslılarda kaldı. 695-700'de Emevi Halifesi Abdülmelik'in oğlu Abdullah, Kars'ı aldı. Fakat Rize ve yöresini ele geçiremedi.

Emeviler'in İstanbul'u kuşattıkları dönemde, Bizans'ın bağlaşığı olarak Kafkasları aşan ve Kür ırmağı kıyılarına dek yayılan Hazarlar, 721'de, Arapların saldırısı üzerine, Kafkasların kuzeyine çekilirken, Rize-Artvin yöresi halkı da Hazarlar'la birlikte Araplara karşı direnmişlerdi. Abbasi Halifesi Hişam (724-743), Hazarlar'ın üzerine bir ordu göndererek, Rize ve Artvin'i ele geçirdi(737). Hazarlar, 746 da Rize ve Artvin'i yeniden aldılarsa da, burada fazla kalamadılar.[57]

---

53 **Yurt Ansiklopedisi, IX**, s.6354.

54 BİLGİN, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine", s 62; YILMAZÇELİK, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal Durumu", s.256.

55 Bölgedeki Bulgar Dağı ayrıca Bulgarların bir boyu olan Hortu isminin değişik söylenişi ile Rize'deki Hortoz, İspir'deki Hortik Deresi ve Hortik köyü isimleri Bulgar Türklerinden kalmadır. Mehmet ERÖZ, "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", **Türk Yer adları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1984, s.43-53.

56 TÜRKDOĞAN, **Etnik Sosyoloji**, s.156.

57 **Yurt Ansiklopedisi , IX**, s.6354.

C- TÜRKLER DÖNEMİNDE RİZE

XI. yüzyıldan çok daha önceye dayanan Türkmen boylarının, Anadolu üzerine yaptıkları akınlar XI. Yüzyılda daha da yoğunlaşmıştır. Selçuklu Türkleri'nin Doğu Karadeniz Bölgesi ile olan ilişkisi, Xl. Yüzyılda İbrahim Yinal ile başlamıştır. 1047 yılında İbrahim Yinal komutasındaki Türkmenler Anadolu'ya yönelerek, 1048 Pasinler zaferini kazanmıştır. Daha sonra, Türkmenler, Anadolu'da başarıyla ilerleyerek, Rize dolaylarına varmışlardır.[58]

1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizanslıların toplu direnme güçlerinin kırılmasından sonra, Türkler hızla Anadolu içlerine yayılmaya başladılar. Malazgirt Savaşını izleyen süre içinde[59] Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından fethedilen Rize ve civarı, 1077 de Selçuklu Türk Devleti'nin sınırları içine alınmıştır. Rize ve çevresi Selçuklu Türk Devleti'ne bağlı Erzurum Saltuklu Beyliği'ne verilmiştir. [60]

1097 I. Haçlı Seferinden sonra Danişmentli Ordusu, 1098 de Rize ve yöresine hakim olmuştur.[61] Ancak bu egemenlik kısa sürdü. Konstantin Gabras bağımsızlığını ilan ederek Türkler ile işbirliğine girdi ve Bizans'a karşı varlığını bu şekilde devam ettirdi.

Bizanslılar, Danişmendliler'i bir süre Doğu Karadeniz yöresinden uzak tutmayı başardılar. Çünkü Amcası Kavurd ile iktidar mücadelesine giren Melikşah, bu sırada Anadolu'nun fethiyle uğraşan Artuk Bey'i geri çağırdı. Daha önceleri Süleyman Şah ile kardeşi Mansur, Anadolu'ya girerek kısa sürede Konya'dan İznik'e kadar olan bölgeyi ele geçirmişler ve Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır (1075).[62]

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Hükümdarı İzzetin Keykavus, Sinob'u alırken Kral Aleksi'yi de esir etti. Sonra onu vergiye bağladı. Bu dönemden sonra Trabzon, Anadolu'ya kim hakimse ona vergi vererek ayakta duruyordu. Moğol istilası sırasında

---

58 Osman TURAN, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1971 , s.18.

59 Yuri SİHARULİDZE- Alexandre MANVELİŞVİLİ- J. GOGEBAŞVİLİ- Tsate BATSAŞİ- İvane CAVAHİŞVİLİ-Biçi TEZELİŞVİLİ- Mihako TSERETELİ- Mariam LORTKİPANİDZE, **Trabzon'dan Abhazya'ya Kadar Doğu Karadeniz Halkları Tarih ve Kültürleri**, İstanbul, 1998, s.53.

60 Osman TURAN, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, İstanbul, 1973, s.40.

61 A. Haluk ÇAY, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara, 1993, s.77.

62 **Yurt Ansiklopedisi, IX**, s 6354.

Moğollara, bir ara Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerine, sonra bizzat şehri kuşatarak Trabzon'a kadar gelen Timur'a vergi ödeyerek ayakta kalabilmişti.[63]

Kafkasları aşıp Karadeniz'in doğusuna yerleşen Kıpçaklar, XIII. yüzyılın başlarından itibaren Moğollar ile karşılaşmışlardı.[64] 1239 da Moğollar karşısında tutunamayan Kıpçaklar bu tarihlerde Azerbaycan ve Kafkasya dolaylarından Doğu Karadeniz'e yayılmışlardı. Kıpçakların Doğu Karadeniz kıyılarına yerleşmeleri bölgenin Türkleşmesi açısından çok önemli olmuştur.[65]

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Doğu Karadeniz yöresine seferler düzenlenmiştir. 1320 den itibaren Moğol nüfuzu azalınca, bölge Türkmen akınlarına uğramıştır. Özellikle Akkoyunlular, Trabzon sınırlarına kadar uzanmışlardı.[66]

1143 de Bizans tahtına çıkan I. Manuel Komnenos, muhalifi olan Konstantin Gabras'ı saf dışı bıraktırarak yöreyi yeniden Bizans'a bağladı ve buraya vali olarak Mihail Gabras'ı atadı.[67]

Haçlılar, 1204 de İstanbul'u ele geçirip, burada bir Latin imparatorluğu kurdular. Bu sırada Bizans imparatoru I. Andronikos'un torunları Aleksios ve David Komnenos, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın yanında idiler. Latinlerin Bizans'ı işgalinden yararlanan ve Tamara'nın da yardımını alan Aleksios Trabzon'u ele geçirip Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurdu.[68] Rize de bu devletin sınırları içinde kaldı. Bu arada değinilmesinde yarar gördüğümüz bir konu vardır ki bu da; Doğu Karadeniz kıyılarında kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun bir Laz krallığı olduğu iddialarının[69] tarihi gerçeklere ters düşen bir görüş olduğu ve ne Gürcistan dolaylarında ne de Türkiye

---

63 **Trabzon'un Kurtuluşu**, s.40.

64 Salim ÇÖHÇE, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesin de Kıpçakların Rolü" **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun, 1988, s.482.

65 ÇÖHÇE, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesin de Kıpçakların Rolü" s.484.

66 TÜRKDOĞAN, **Etnik Sosyoloji**, s 233.

67 Mesut ÇAPA, **Pontus Meselesi Trabzon ve Çevresinde Milli Mücadele**, Ankara, 1993, s.2.

68 Bazı tarihçiler Trabzon ve havalisinde kurulan bu devleti Pontus devrinin başlangıcı olarak değerlendirmektedirler. Oysaki, Pontus krallığı MÖ 281 yılında kurulabilmiş ve Romalılarca da MS 63 yılında yıkılmıştır. Bkz. ÇAPA, **Pontus Meselesi Trabzon ve Çevresinde Milli Mücadele**, s.2,

69 Hale SOYSÜ, **Kavimler Kapısı -1**, (Lazlar, Yahudiler, Sudanlılar, Asurlar, Ermeniler, Hemşinliler, Çeçen-İnguşlar, Pomaklar, Gagauzlar, Karamanlılar), İstanbul, 1992, s.17.

sınırları dahilinde "Lazistan Krallığı"[70] adıyla bir krallığın tarih sahnesine çıkmamış olduğu gerçeğidir.

Karadeniz kıyısını ele geçirdikten sonra Trabzon Rum İmparatorluğu, varlığını sürdürebilmek için Anadolu Selçuklularına vergi veriyordu. Trabzon Krallığı'nın kurulmasında ve yönetiminde önemli rollerde bulunmuş olan Kuman asıllı Türkler, Trabzon ve çevresine yerleştikten bir süre sonra Hıristiyanlaşmışlardır.[71]

Osmanlı Türkleri, 1341 de Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine seferlerde bulunmuşlardı.[72] 1243 Kösedağ Savaşı'ndan sonra Moğollara vergi veren Trabzon Rum İmparatoru Hükümdarı Giorgi, Moğolların Anadolu'daki faaliyetlerini fırsat olarak değerlendirmeye çalıştı. Bu amaçla denizden gelerek Sinop'u almak istemiş ise de, Çepni* Türkleri tarafından mağlup edilmiştir[73]. Görüldüğü gibi bölgede büyük bir güce sahip olan Çepni Türkleri Doğu Karadeniz Bölgesinde önemli bir nispeti oluşturmaktadır.

Daha sonraki tarihlerde Trabzon-Rum İmparatorluğu, Anadolu Selçuklu Devleti' nin yıkılmasından sonra 1340 da bağımsızlığını ilan eden Eretna Beyliği ve 1381 de bu

---

70 Ali İhsan AKSAMAZ, **Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazların Tarihsel Yolculuğu**, İstanbul, 1997, s 139

71 BİLGİN, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine", s.77.

72 Muhammed VANİLİŞİ-Ali TANDİLAVA, **Lazların Tarihi**, (Çevir; Hayri Hayrioğlu), İstanbul, 1992, s.41.

* Çepniler'in adı, diğer Oğuz boylarınınki gibi, ilk kez Kaşgarlı Mahmut'un XI. Yüzyılda yazdığı Divan-ı Lugatit- Türk adlı eserinde geçmektedir . XIV. Yüzyılın birinci yarısında yukarı Kelkit vadisinde kalabalık bir Çepni topluluğu yaşıyordu. XV. Yüzyılın ikinci yarısında Ak Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in buyruğundaki beylerden biri olan İl Aldı Bey, Yukarı Kelkit veya Doğu Karadeniz bölgesindeki Çepniler'e mensuptur. Öyle ki; Bizans müverrihlerinden Halkokondil'in Trabzon'un doğusundaki yörelerden Amasya'ya kadar uzanan bütün Karadeniz kıyılarında Çepni Türklerinin yaşadığını yazmaktadır. Oğuzların en önemli boylarından biri olan Çepniler'in; Doğu Karadeniz'in Türkleşmesinde önemli rol oynamış olduğunu kabul eden Şakır Şevket,onların İran'dan çıkarıldıktan sonra, büyük topluluklar halinde Doğu Karadeniz'e gelmiş olduklarını belirtir; Çepni Türkleri, XVIII. Yüzyılda özellikle Sürmene, Of ve Rize yörelerini yurt tutmanın yanında Batum'a kadar gitmişlerdi. SÜMER, **Çepniler**, s 5,7,15, 95; Yavuz Sultan Selim devrinde Trabzon'un doğusundaki dirliklerin büyük bir bölümü de Çepnilerin elinde idi. Rize şehri ve bölgesinde Çepniler yoğun bir şekilde yerleşmişlerdir. Bu gün Rize bölgesindeki köylerde, "yiğit, cesur, gözü pek " anlamına gelen Çepni isimli ailelere rastlanmaktadır. Faruk SÜMER, **Oğuzlar (Türkmenler)**, İstanbul, 1992, s 246-24.

73 Faruk SÜMER, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, I, 1970, s 387.

beyliğin topraklarına egemen olan Kadı Burhaneddin ile mücadeleye girmiştir. 1398 de Kadı Burhaneddin 'in ölümü ve 1402 de Timur'un Anadolu seferi sonucunda Timur'a vergi veren Trabzon Rum İmparatorluğu daha sonraları, Karakoyunlu ve Akkoyunlu* Devletlerine vergi vererek varlıklarını sürdürmeğe çalışmışlardır.[74]

Bu arada Karadeniz kıyılarına XII. yüzyılın sonlarından XIII. Yüzyılın ortalarına kadar Cenevizlilerden sonra Venedikliler de gelip Trabzon Rum İmparatorluğu'ndan yer istediler ve bölgede koloniler kurmaya başladılar.[75]

Nitekim Akkoyunlular'a ve Yıldırım Bayezid devrinde Osmanlılara vergi veren Trabzon Rum İmparatorluğu, Ankara Savaşı ile rahatlamıştır. Daha sonra Safevi Devleti hakimi Şeyh Cüneyt, Trabzon'u muhasara etmiş, ancak Osmanlı tabiiyetinde olan ve onlara vergi veren bu toprakları elde edememiş, Fatih'in Hızır Bey'i şark hududuna göndermesi üzerine muhasarayı kaldırmak zorunda kalmıştır(1454). Trabzon Rum İmparatoru David Komnenos'un, 1458'de Akkoyunlu Devleti Hükümdarı Uzun Hasan'ın gayretleriyle Osmanlılar aleyhine oluşturulmaya çalışılan ittifaka dahil olması kendi sonunu hazırladı ve Fatih'in başlattığı askeri faaliyet Trabzon'un fethiyle sonuçlandı.[76]

Trabzon Rum imparatorluğu, sürekli olarak Anadolu'daki Türk iktidarları aleyhine, Anadolu dışındaki güçlerle ittifak içine girmekteydi. Yine aynı zamanda Karadeniz ticaretinin güvenliği için de bölgenin fethi gerekliydi.[77] Selçuklular zamanından beri devam edip gelen tarihi bilgi ve tecrübeler, Fatih Sultan Mehmet ve etrafındaki devlet adamlarında, Trabzon Rum Devleti'nin ortadan kaldırılması gerektiği fikrini uyandırmıştı.

---

* Rize'ye, Akkoyunlu ve Karakoyunlu gibi Türk-Türkmen Boylarının yerleştiğine dair koç, koyun heykelleri ve mezar taşları vardır. Bu yapıtlar Orta Asya Türk medeniyetinin bir ürünü olup, Türk kültür coğrafyasında sıkça görülmektedir. Bkz. A. Haluk ÇAY,**Anadolu'da Türk Damgası, Koç-Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi**, Ankara, 1983; KARPUZ, **Rize**, s.10.

74 **Yurt Ansiklopedisi ,IX,** s.6454.

75 GOLOĞLU, **Pontos**, s.195.

76 Selahattin TANSEL, **Osmanlı Kaynaklarını Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, Ankara, 1985, s.261-270.

77 Mikail BAYRAM,"Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u Fethedişinin Gerekçeleri", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s 140.

Fatih Sultan Mehmet, 1461 de Trabzon Rum İmparatorluğuna son vererek Trabzon da yönetimde bulunan İmparator ve ailesini İstanbul'a göndermiş, böylece Trabzon Rum İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan Rize de Osmanlı Devleti sınırları içerisine katılmıştır.[78] Daha sonra Doğu Karadeniz Bölgesinde ihtiyaç duyulan idari ve askeri düzenlemeler yapmıştır.[79]

Trabzon ve havalisi fethedildikten sonra, uzun bir müddet eyalet teşkilatına bağlanmamış, müstakil idareci ve kumandanları marifetiyle, kalelerde dizdarlar, subaşılar, şehir ve kasabalarda ise kadı ve ümera vasıtasıyla idare edilmiştir. Ancak Devlet merkezinden zaman zaman bazı vezirlerin ve ehemmiyetli şahsiyetlerin gönderildiği bilinmektedir.[80]

Trabzon'un doğusundaki, Gürcistan'a kadar uzanan Osmanlı toprakları ilk önce nahiye, sonra da kaza adları ile bir çok idari yöreye ayrılmıştı. Bu idari yörelerin arasında Yomra, Sürmene, Of, Rize, Pazar, Arhavi, Laz nahiyeleri yer almaktadır.[81]

Fetihten sonra bölgenin Türkleşmesi neticesinde Rize'nin Trabzon Eyaleti'ne bağlı bir kaza olarak idari kimlik kazanması ancak XVI. Yüzyılda mümkün olmuştur.[82]

Trabzon Eyaleti dahilinde XVIII. yüzyıla kadar süren huzur ve sükun; XVIII. yüzyılda gerek hükümete karşı başkaldıran, gerekse yaptıkları eşkıyalıkla yöre halkının huzur ve güvenliğini, toplum düzenini bozan bazı zümrelerin ortaya çıkmasıyla bozuldu. Etrafına topladıkları adamlarıyla beraber bölgede isyan ve eşkıyalık hareketlerinde bulunan bu kişiler, bölgede o kadar güçlenmişlerdir ki, zaman zaman Osmanlı Devleti'ne karşı mücadeleye cüret edebiliyorlardı.[83]

XVIII. yüzyılda Trabzon ve çevresinde derebeylik olaylarının oldukça yaygınlaştığı görülmektedir. Trabzon yöresinin XVIII yüzyılın ikinci yarısında önemli

---

78 **Yurt Ansiklopedisi, IX**, s 6354 ; Kemal KARADENİZLİ, **Trabzon Tarihi**, Ankara, 1954, s 8-9 ; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi,II**, Ankara, 1975, s.51-57, M. Fahrettin KIRZIOĞLU, **Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)**, Ankara, 1998, s.21.

79 H. W. LOWRY, **Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi**, s.9.

80 GÖKBİLGİN, XVI. yüzyılda Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi, s.441.

81 SÜMER, **Çepniler**, s.93.

82 Tuncer GÜLENSOY "Karadeniz Ağızlarına Toplu bir Bakış" **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri,** Samsun 1988, s.207.

83 İbrahim GÜLER, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tesbitler", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri,** Trabzon, 1999, s.339.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ailelerinden olan ve devlet hizmetinde iken edindikleri servetle bir hayli zenginleşen Şatırzadeler'in faaliyetleri, ayrıca XIX. yüzyılın başlarında, aralarındaki nüfuz mücadelelerinden dolayı çatışan Tuzcuoğulları ve Kalcıoğulları'nın çekişmesi ve Canikli Ali Paşa isyanı, bu bölgede devlet otoritesini bir hayli zayıflatmıştır.[84] Yine, Doğu Karadeniz'de özellikle de Rize'de Ekşioğullarının (Ekşioğlu İbrahim ve oğulları Ali, Mustafa, Hüseyin ve Osman) yaptığı eşkıyalıklar da bölgedeki asayişi bozan önemli olaylardı.[85]

1750 yıllarında Rize ve çevresinde bazı eşkıyalık olayları olmuştur. Bu olaylardan biri Rize kazasındaki Kafkama adlı köy sakinlerinden olan Piroğlu Hacı Ali ile arkadaşları ve onun oğulları Ahmed, Mustafa, Mehmet, Mahmud ve kırk elli kadar adamının, Hemşin Mukataası köylerinden olan Rize kazasındaki Yudan adlı köydeki Mehmet oğlu Osman'ı öldürerek, mal ve eşyasını gasp etmesi olayıdır. Bu gibi olayların artmasından dolayıdır ki 1761-1762 yıllarında Trabzon Vilayeti valisi ve ilgili yerlerin kadılarına Osmanlı Devleti emirler göndermiş böylece asayişi sağlamaya çalışmıştır.[86]

XIX. Yüzyılın başlarında, Rize ve çevresini uzun yıllar etkileyen ve Osmanlı Devletini uğraştıran en önemli isyan Tuzcuoğlu isyanıdır.[87] Osmanlı Devleti'nin, bölgede merkezi otoritesini güçlendirme çabalarına karşı bir başkaldırı olan bu isyanın oluşum ve gelişimine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Trabzon ahalisinden olup, sonra Rize Ayanlığını ele geçiren Tuzcuoğlu Memiş Ağa XVIII, yüzyılın ilk yarısında halkın vergi gelirlerini iltizama alıp borcunu ödemeyen çiftçilerin tarlalarını ele geçirmiş, böylece Rize ve Hopa taraflarında büyük bir etkinliğe sahip olmuştur.[88]

Etrafına asker toplayan Memiş Ağa 1815 yılında bölgede bir isyan hareketi başlatmıştı. Of ve Sürmene taraflarındaki ağalar, bulundukları kazaları ele geçirmişlerdi. Cüretleri artan Memiş Ağa ve taraftarları Trabzon'u işgal etmeye karar vermişlerdi.[89]

---

84 YILMAZÇELİK, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal Durumu", s.255.

85 İbrahim GÜLER, "XVIII Yüzyılda Orta Karadeniz Bölgesinde Eşkıyalık Hareketleri", **Osmanlı Araştırmaları**, XV, İstanbul, 1995, s.195-196.

86 GÜLER, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tesbitler", s.343.

87 **Yurt Ansiklopedisi, IX**, s.6355.

88 ÖZKAYA; "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu" s.142.

89 **Rize il Yıllığı**, Ankara, 1997, s.38.

Bu durum üzerine Osmanlı Devleti, bölgeye kuvvet gönderdi. 25-30 bin kişilik bu kuvvet iki ay süren muharebelerden sonra asileri hezimete uğrattı ve 26 Ekim 1817 tarihinde Tuzcuoğlu Memiş Ağa ele geçirildi ve idam edildi.[90] Bölgede bazı ıslahat hareketlerine girişilerek, isyanın önü alınmaya çalışıldı ise de faydalı olmadı ve başlayan isyan üzerine Ocak 1819 da Rize ve Şebinkarahisar havalisinden toplanan kuvvetlerle isyancıların üzerine gidilmiş ve isyan bastırılmıştır.

Bölgede bir türlü sağlanamayan asayiş ve düzen, 1828-1829 Osmanlı- Rus Savaşı neticesinde iyice bozulmuştur. Ruslar Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını ele geçirerek Gümüşhane'ye kadar ilerlemişlerdi. Yine Mısır'daki Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı bu tarihlerdedir. Osmanlı Devleti'nin çok zor bir durumunda olduğu bu dönemde 1834 de Tuzcuoğullarından Abdülkadir Ağa ve taraftarları Rize'de vergileri bahane ederek ayaklanmış ve Trabzon üzerine yürümüşler ise de başarısız olmuşlardır.[91]

II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı dağıtmasının yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerindeki ayanların etkilerine son verme siyaseti, Rize yöresinde de uygulanarak; Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın, fakir halka zulmünden dolayı tedibi yoluna gidilmiş ve 1834 yılında Memiş Ağa ve adamları bertaraf edilmişlerdir[92]

1814-1834 arasında Osmanlı yönetimini uğraştıran Tuzcuoğulları ayaklanmaları başlıca üç dönemde incelenebilir;

1. Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın başkaldırması ve öldürülmesi (1814-1817)
2. Memiş Ağa'nın damadı Kalcıoğlu Osman Bey ile oğlu Ahmet Ağa'nın ayaklanmaları (1818-1821)
3. Tuzcuoğllarından Tahir, Abdülkadir ve Abdülaziz'in ayaklanmaları (1832-1834) [93]

20 yılı aşkın bir süre isyanlar ve Osmanlı-Rus harpleri nedeni ile iyice tahrip olan bölgenin ekonomik ve sosyal yapısı Hazinedarzade Osman Paşa'nın uyguladığı ıslahat tedbirleriyle düzeltilmeye çalışılmıştır.[94]

---

90 BIJIŞKYAN, **Pontos Tarihi**, s 117; Rize il Yıllığı, s.42.

91 **Rize İl Yıllığı**, s.46.

92 ÖZKAYA; "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu" s 142

93 **Yurt Ansiklopedisi**, IX, s.6355.

94 **Rize İl Yıllığı** , s.48.

D- LAZİSTAN SANCAĞI VE LAZCILIK MESELESİ

1- Lazistan Sancağı

Trabzon-Batum arasındaki bölge[95] olan Lazistan hakkında Kamus-u A'lam'ın yazarı Şemseddin Sami, geniş bilgi vererek Lazistan Sancağı'nın sınırlarını şöyle belirtmektedir: "Trabzon Vilayetinin müntehayı şarkında (doğu ucunda) bir sancak olup, mukaddema (eski) merkezi Batum iken, şimdi Rize kasabasıdır. Lazistan, garben (batıdan) nefs (asıl) Trabzon sancağıyla, cenuben Erzurum Vilayetiyle, şarken Rusya hududuyla, şimalen dahi Karadeniz ile mahduttur (çevrilidir). Sahil boyunca tuli (uzunluğu) 120 km kadar olup, arzı (genişliği) 25-30 km arasındadır. Sancak, Rize, Atina (Pazar) ve Hopa isimleriyle 3 kazaya münkasım olup 6 nahiye ve 364 karyeyi içerir. Arazisi dağlık ve sengistan (kayalık) olup, hudud-ı cenubiyesi coğrafya-yı kadimde "Pont Alpleri"(bugünkü Doğu Karadeniz Dağları) denilen bir silsile-i cibalin (sıradağların) suratinden ibarettir. Ve bunun etekleri sahile kadar mümted (uzanmak, yer almak) olur. Akarsuları kısa olup, ormanlık bir alandı."[96] Çoğu alanı dağ olan ve dağınık bir yerleşime sahip olan Lazistan, Trabzon'un doğusundadır.[97] Diğer bir deyişle Trabzon'dan Gürcistan'a kadar uzanan ve yüksek dağların bulunduğu yer Lazistan'dır.[98]

Osmanlı Devleti'nin idari birimlerinden biri olan Lazistan'ın coğrafi sınırları, Trabzon taraflarındaki Kemer Burnu'ndan Çoruh nehrine kadar olan bölgeyi kapsıyordu.[99] Rize'yi tamamen içine alan bölge, Pontus Krallığı döneminde Sannika, Roma Döneminde Pontus Polemoniacus adları ile anılıyordu. Bizanslılar ise bu bölgeye Khaldia adını vermişlerdi. Osmanlılar döneminde yöre, Lazistan olarak adlandırılmıştır.[100]

---

95 **FRUNZE'nin Türkiye Anıları**, (Çevr. Ahmet EKEŞ), İstanbul, 1996, s.119.

96 ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kamus-u A'lâm, V**, İstanbul, 1314, s.3967.

97 Michael, PEREİRA, **East of Trebizond,** London, 1971, s.217.

98 BIJIŞKYAN, **Pontos Tarihi**, s.118.

99 KARADENİZLİ, **Trabzon Tarihi**, s.47.

100 **Yurt Ansiklopedisi, IX**, s 6352.

Lazistan adı, Osmanlı idari teşkilatına 1850 yıllarında girmiştir.[101] 1266 Devlet Salnamesi'ndeki Gönye Sancağı'nın adı 1267 den sonra Lazistan adını almıştır. Böylece, olumsuz yönü ile kullanılabilecek bir terim, idari teşkilata sokulmuş oldu.[102]

Osmanlı Devleti'nin arşiv belgeleri, bölgenin Türkleşmesini sağlayan boy ve oymaklar hakkında gerek bu yörede tımar ve zeamet alan beylerin kimlikleri, gerekse daha sonraki çağlara rastlayan çeşitli kayıtlar, bölgenin bilhassa batı taraflarına Maraş, Konya, Karaman, Sivas Türkmenleri, Tebriz Akkoyunluları ve Danişment Çepnilerinin yerleştirildiğini göstermektedir. Bölgenin doğu tarafı ise, muhtemelen iki ayrı Kıpçak boyu tarafından iskan edilmiştir. Bunlardan birincisi, doğu sahil şeridinde yaşayan ve bugün Lazlar adıyla anılan Alaz (Çanar/Lezgi) boyu, ikincisi de doğu dağlık kesiminde yaşayan ve çevrede Hemşinliler adıyla anılan Balkar boyudur.[103]

Fetihten sonra Trabzon Eyaleti'nde 1523-1583 yılları arasında İslam nüfusunda artış görülmüştür.[104] Fetihten 1600'lü yıllara kadar olan devre hakkında özellikle tahrir defterlerinden ve bir kısım sicillere dayanılarak yapılan çalışmalar neticesinde, bu tarihlerde Trabzon ve çevresinde gerçekleşen Türkleşme ve İslamlaşma hareketinin büyük çapta ihtidalardan değil, şehirde gerçekleştirilen iç ve dış iskan hareketlerinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.[105]

a) Lazistan Sancağı'na Bağlı Rize Kazası'nın İdari Sitemdeki Durumu

Fatih'in oğlu II. Bayezid devrinde şehzade sancağı olarak hizmet gören Sancak, Canik ve Karahisar-ı şarki ile birlikte Erzincan'ı da sınırları içine alıyordu.[106]

Sultan I. Selim döneminden kalma Trabzon Sancağı Mufassal Dirlik Defterinde, Trabzon Sancağı, 1479 da alınan Torul Beyliği ile birlikte Rum (Sivas) Eyaletine bağlı olarak gösterilmekte olup bu defterde, Rize Trabzon Sancağının nahiyeleri arasında yer

---

101 Faruk SÜMER, **Tirebolu Tarihi**, İstanbul, 1992 , s.30; Tuncer BAYKARA, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I,** Ankara, 1988, s.125-126.

102 Ayhan YÜKSEL, "Trabzon Vilayetinde Yer Adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri" **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri , Trabzon**, 1999, s.203.

103 GÜNAY, **Rize İli Ağızları**, s.21; GÜLENSOY, "Karadeniz Ağızlarına Toplu Bir Bakış", s.208.

104 Heath W. LOWRY, **Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi**, 1461-1583, (Çeviren; Demet ve Heath Lowry), İstanbul, 1981, s.3.

105 Kenan İNAN, "Trabzon'da İhtida Olayları (1648-1656), **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s.246.

106 ÖZKAYA, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", s 133.

alıyordu. 1508 baharında Yavuz Sultan Selim'in doğuya yaptığı seferler ile Canet (Lazeli/Gönye=Batum) fetih edilerek Trabzon Sancağı'na bağlanmıştır.[107]

Trabzon Sancağı, 1514 de Erzincan Bayburt Eyaleti'ne*, 1523 tarihli 387 sayılı tahrir defterine göre Trabzon, Rum (Sivas) Eyaletine bağlıydı. [108] 1535 de de Erzurum eyaletine bağlanmıştır.[109] 1580-1581 de Batum sancağı ile birleştirilerek eyalet haline getirilmiştir. [110] 1582 yılında III. Murat eyalet ve livaları yeniden düzenlerken, Trabzon ve Batum birleştirilip, Trabzon Eyaleti olarak teşkil edildi. Eyalet merkezi Trabzon olup, Beylerbeyi de Trabzon'da oturmaktaydı. 1609 da ise Trabzon Eyaleti, Trabzon ve Batum Sancaklarından oluşmaktaydı.[111]

XVI. Yüzyıl başlarında Trabzon Eyaletinde yer alan Rize, bu livanın kazası olarak gösterilmektedir. Trabzon Eyaleti'nin kazaları şunlardır; Rize Kazası, Hemşin Kazası, Of Kazası, Arhavi Kazası (Bu kazanın nahiyeleri ise; Laz nahiyesi, İskele nahiyesi, Yagobit nahiyesi, Gönye nahiyesi), Atina Kazası, Kürtün Kazası (Kazada bulunan Nahiyeler; Çepni nahiyesi, Giresun). [112]

---

107 M. Fahrettin KIRZIOĞLU, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi,(1451-1590)**, Ankara, 1998 s.48,93

* 1515 tarihli tahrir defterine göre, Trabzon Sancağı, Trabzon, Rize, Hemşin, Of, Atina (Pazar), Arhavi, Kürtün, Torul olmak üzere sekiz kazadan ibaretti. Yomra, Maçka, Akçaabad, Sürmene ise nahiye idi. Bkz.ÖZKAYA, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", s.133.

108 Feridun EMECEN, "Trabzon Eyaleti'nin Batı Sınırları", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s 161; KIRZIOĞLU, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.126.

109 1568-1574 yıllarına ait bir sancak tevcih defterindeki kayıtlara göre Trabzon ve Batum, Erzurum Vilayeti'ne bağlı birer sancaktırlar. Sancak, Batum ise müstakil bir Beylerbeyiliktir. Orhan KILIÇ, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaletinin İdari Taksimatı ve Tevcihatı", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s.180.

110 Kenan İNAN,"Trabzon'un Fethi", s.151; Trabzon eyaletinin kuruluş tarihine ilişkin farklı görüşler vardır.1512 de Batum Sancağı ile birleştirilerek Trabzon Eyaleti kuruldu. Bkz. Metin KARAÖRS, "Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s 89 Başka bir kaynakta ise 1519 da Trabzon, Batum'un da ilavesiyle ayrı bir eyalet haline getirildi şeklinde kayıtlara rastlanmaktadır. **İslam Ansiklopedisi, VII** İstanbul, s.26.

111 YILMAZÇELİK, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal Durumu", s.254.

112 Tayyip GÖKBİLGİN, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası", **Belleten**, XXVI /101, 1962, s.320-331.

XVI. asır sonlarında Trabzon Eyaleti, Batum ve Gönye sancakları ile birlikte ayrı bir eyalet haline getirilmiş, Eyaletin hudutları, Canik (Samsun) livasına kadar uzanan bütün Doğu Karadeniz sahillerini ihtiva etmekte idi.[113]

Bölgeyi 1640 da dolaşmış olan Evliya Çelebi'ye göre eyaletin beş sancağı şunlardı: Canik, Trabzon, Gönye, Aşağı Batum, Yukarı Batum.[114] Lazistan'ın merkezi Gönye olup kazaları arasında; Arhavi, Atina, Sumla, Viçe[115] vardı.

Kanuni devrinden itibaren Osmanlı idari teşkilatında eyalet olarak yer alan Trabzon, XVIII. Yüzyıla ait Ahkâm Defterlerine göre, Trabzon, Gönye ve Canik sancakların ihtiva etmekteydi. Yine bu deftere göre Eyalet dahilindeki kazalar arasında Rize kazası da yer almaktadır.[116]

XIX yüzyılın son yarısında Trabzon Vilayeti[117], 4 sancaktan oluşuyordu: Trabzon Merkez Sancağı, Lazistan, Gümüşhane ve Canik sancakları. 1851 de Acara bölgesi, Yukarı Gurya ile birlikte yeni kurulmuş olan Lazistan Sancağı'na bağlanınca, Batum sancak merkezi oldu.[118] 1864 Vilayet Nizamnamesinin bölgede uygulamaya konulmasından sonra, merkez sancağının yanı sıra, Batum, Canik ve Gümüşhane sancakları vilayete bağlanmıştı. Ordu, Of, Aybastı, Tirebolu, Sürmene, Tonya, Görele ve Vakfıkebir, Vilayetin başlıca kazalar idi. [119]

1873 yılı Trabzon Vilayeti Salnamesindeki bilgilere göre Trabzon Merkez Sancağı'nın Kazaları arasında; Ordu, Giresun, Tirebolu, Rize kazaları sayılırken, Trabzon Vilâyetinin Lazistan Sancağı içerisinde; Atina (Pazar), Hopa, Acarateyn,

---

113 GÖKBİLGİN, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası" ,s 294 1846'daki yönetsel düzenlemede, Trabzon Eyaletinin toplam 5 sancağı vardı. Bu sancaklar, sırasıyla Trabzon Merkez Sancağı, Karahisar-ı Şarki, Canik, Gönye ve Batum idi. **Yurt Ansiklopedisi**, s.6354

114 Yücel DAĞLI, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Trabzon", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s.290.

115 **İslam Ansiklopedisi**, VII, s.26.

116 GÜLER, " XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tesbitler", s.329-330

117 Trabzon eyaleti, XVIII. Yüzyılda, kol teşkilatı (haberlerin yerlerine hızlı bir şekilde ulaşabilmesi için kurulmuştur.) içerisinde yer alıp diğer şubeleri şunlardır; Şebinkarahisar, Erzurum, Kozan, Trabzon, Lazistan, Çıldır, Kars Bayezid, Van'dan oluşmaktadır. Bkz. ÖZKAYA, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Genel Durumu", s.134.

118 Ali ihsan AKSAMAZ, "Kafkasya Kültür Kökenli bir Topluluk: Lazlar", **Kafkasya Yazıları Dergisi**, İlkbahar, 1997, s.96.

119 Musa ÇADIRCI, "Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri,** Samsun 1988, s 192

Livana, Batum yer alıyordu. Yine Lazistan Sancağı Nahiyeleri arasında; Hemşin, Arhavi, Macahel ve Gönye nahiyeleri bulunmaktaydı.[120] Görüldüğü üzere; Rize ilinin bu günkü sınırları, o dönemde hem Lazistan hem de Trabzon Merkez Sancağının sınırları içinde yer almaktaydı.

1896 dan beri sancak sayısında bir değişiklik olmayan Trabzon Vilâyetinin, Rize, Atina ve Hopa kazalarından oluşan Lazistan Sancağı, bu durumunu 1903'e kadar sürdürdü. Ancak 1903 yılında daha önce Lazistan Sancağı içinde yer alan Of, Trabzon Merkez Sancağı'na bağlandı. Bu dönemde, Lazistan Sancağı'nın kazaları şunlardı: Rize Atina ve Hopa.

1906 yılındaki Trabzon Vilayeti salnamesine göre; Trabzon merkez sancağı, Canik sancağı, Gümüşhane sancağı ve Lazistan sancağı, vilayetin sınırları içine giriyordu. 1906-1907 yıllarında Mekke-i Mükerreme su yolları için yapılan yardımlar konusunda, Trabzon vilayetinin bütün sancak ve nahiyelerindeki detaylı isimler incelendiğinde; Lazistan sancağının, Trabzon Vilayetinin sınırları içinde yer aldığı[121] ve Lazistan Sancağı'na bağlı Rize ili ile ilgili, sosyal, ekonomik, idari ve kültürel değerlendirmelere gidildiği görülmektedir.

1322 (1906) tarihli Trabzon Vilayeti Salnamesinde, Lazistan Sancağı dahilinde, Merkez livaya bağlı; Mapavri, Karadere, Kura-yı Seba nahiyeleri, Hopa Kazası'na bağlı; Arhavi, Vice nahiyeleri ve Atina (Pazar) Kazası'nın yer aldığı görülmektedir.[122]

1916 da Lazistan'ın merkezi Rize ve çevresi, Rus işgaline uğradı. II. Meşrutiyetten sonra, Canik'in bağımsız sancak olması üzerine, Trabzon Vilâyetinin geri kalan 3 sancağından biri olan Lazistan sancağı; Atina, Hopa ve Rize kazası olarak, durumunu 1918 yılına kadar sürdürdü.[123] 1918 yılında işgalden kurtarılan Lazistan, 1920 de Büyük Millet Meclisi'ne bağlandı ve 1924 yılında il oldu. [124]

---

120 Cahit AKIN, "IX. Yüzyılın Son Yarısında Trabzon Vilayeti", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri,** Trabzon , 1999, s 194-195; Harita: 2 (XIX. Yüzyılın sonlarında Trabzon Vilayeti)

121 Hikmet ÖKSÜZ, "Hicaz Su Yollarının (Mekke-i Mükerreme: Ayn Zebide) Tamiri İçin Trabzon ve Havalisinden Toplanan Yardımlar", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s 446

122 **Trabzon Vilayeti Salnamesi**,1322, s.364-378.

123 **Yurt Ansiklopedisi**,IX, s.6356.

124 İhsan TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize**, Trabzon, 1997, s.4-5.

b) Lazistan Sancağı'na Bağlı Rize Kazası'nın Nüfus Durumu

Gerek I. Dünya Savaşı, gerekse Milli Mücadele döneminde önemli yeri olan, başta Lazistan Sancağı olmak üzere Rize civarındaki etnik nüfus konusunu da incelemek gerekmektedir. 1875 Trabzon Vilayeti Salnamesine göre, müslim ve gayrimüslim nüfusun bölgelere göre sayısı;[125]

	Rum	Katolik	Ermeni	İslam (Türk)	Toplam
Rize kazası	551	-----	-----	19.264	19.615

Lazistan Sancağı dahilinde Pazar (Atina) kaymakamlığı;

	Rum	Katolik	Ermeni	Çerakis	İslam	Toplam
Atina Kazası	---	-----	-----	87	7980	8868
Hemşin Nahiyesi	---	-----	104	-----	6493	6597 [126]

1875 yılındaki veriler göz önüne alınarak Lazistan Sancağındaki toplam (Nüfus-u zükur) erkek nüfus şöyledir: [127]

Katolik	Ermeni	Rum	Çerakis	İslam	Toplam
1233	433	41	2002	67.972	71.681

Osmanlı Devleti, 93 Harbi denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının sonucunda imzaladığı Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşmasının yanında 1878 de Berlin Antlaşmasını da imzalamış, böylece doğuda Batum dahil Kars, Ardahan ve Beyazıt bölgelerini Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştı.[128] 1878 Berlin Antlaşmasından sonra, Batum'un elden çıkması üzerine Trabzon'un üç sancağından biri olan Lazistan Sancağı'nın merkezi, Batum'dan Rize'ye taşınmıştır.[129]

Cuinet, 1890 başlarında Trabzon Merkez Sancağı, Canik, Gümüşhane ve Lazistan sancaklarının oluşturduğu Trabzon Vilayeti'nde, toplam 22 kaza bulunduğunu yazmaktadır. Cuinet, 1890 başlarında, Lazistan Sancağı'nda Rize, Hopa, Pazar ve Of

---

125 **Trabzon Vilayeti Salnamesi, VII** (1875). Hazırlayan, Kudret EMİROĞLU, s.257.

126 **Trabzon Vilayeti Salnamesi,**. s.259.

127 **Trabzon Vilayeti Salnamesi,**. s.261.

128 Yusuf Hikmet BAYUR, **Türk İnkılabı Tarihi, I/I,** Ankara 1991, s.1-2.

129 S. Esin. DAYI, **Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum, 1997, s.2.

olmak üzere 4 kaza olduğunu yazmaktadır. Cuinet'ye göre, Lazistan Sancağı'nın toplam 8 nahiyesi şunlardı: Hemşin, Karadere, Mapavri, Hopa, Vakıf, Kurais, Viçe ve Arhavi.[130] 1322 (1906) yılına ait Trabzon Vilayeti salnamesinde Lazistan sınırları içinde yer alan Hopa, Arhavi ve Viçe nahiyelerinde yaşayan halkın tamamı Müslüman dır. [131]

Cuinet merkezi Rize olan, Lazistan Sancağı'nın 1890 başlarında nüfusunun 160.000 olduğunu yazmaktadır. Bunun 138.820 si Müslüman, 16.000 i Rum Ortodoks ve 5.000'i Ermeni Gregoryen idi.

Cuinet, 1890 başlarında Lazistan Sancağının toplam nüfusunun etnik ve dinsel dağılımını şu şekilde veriyor:

Müslüman	138.820
Rum Ortodoks	16.000
Ermeni Gregoryen	5.000
Ermeni Katolik	100
Latin Katolik	40
Yahudi	40
Toplam	160.000. [132]

1881/1882-1893 Osmanlı nüfus sayımlarında, Rize kazasındaki kadın-erkek nüfusunun etnik ve dinsel dağılımı;

	Kadın	Erkek
Müslüman	31.590	41.150
Rum Ortodoks	308	330
Ermeni Gregoryen	_	_
Toplam	31.898	41.480

1901 Trabzon Vilayet Salnamesi'nde, Rize Kazasındaki toplam nüfusun dinsel ve etnik dağılımı; [133]

---

130 Vital CUİNET, **La' Turquie D'Asie, Geographie Administrative, I**, Paris, 1892, s.119.

131 **Trabzon Vilayeti Salnamesi** , 1322 , s.179; Harita: 3 (XX. Yüzyıl başlarında Trabzon Vilayeti)

132 CUİNET, **La' Turquie D'asie, I**, s.119.

133 **Yurt Ansiklopedisi, IX**, s.6357.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

	Kadın	Erkek
Müslüman	41.410	46.410
Rum Ortodoks	470	440
Ermeni Gregoryen	--	--

1902 Trabzon Vilayet Salnamesi'ne göre; Rize Kazası'nda 92.930 Müslüman ve 990 Rum Ortodoks olmak üzere, toplam 93.920 kişi yaşamaktadır. 1885-1914 dönemine ilişkin nüfus verileri, Rize kazasındaki Müslüman nüfusun, 30 yılda yaklaşık olarak 72.740 dan 122.050'ye çıktığını göstermektedir Müslüman nüfusun 2/3 dolayında olan artış oranına karşılık, Rum Ortodoks nüfus 640 dan 1.500'e çıkarak, %135 oranında artmıştır.

2- Laz/Lezgi Konusu ve Lazcılık Faaliyetleri

Osmanlı Devleti, İmparatorluk olma özelliğinden dolayı farklı din, etnik köken ve kültüre sahip azınlıkların bir arada yaşadığı bir yer idi. Fransız İhtilali'nden sonra dünya da gelişen olaylar neticesinde Hıristiyan unsurlar, özellikle büyük Hıristiyan devletlerin desteği ile, yaşadıkları topraklarda ülke bütünlüğünü bozucu hareketlere giriştiler. Yabancı devletler, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için ülke içindeki azınlıkları kendi amaçları doğrultusunda çeşitli vaatlerle kandırıyordu.

Bütün bu faaliyetlerin neticesinde farklı etnik ve dini gruplar ayrılıkçı faaliyetler göstererek karışıklık çıkarırken, Müslüman Türkler ile dini veya etnik her hangi bir farklılığa sahip olmayan farklı bölgelerdeki insanlar, yeni isimler ile adlandırılarak, bölücü amaçlara hizmet için tarih sahnesine çıkarılıyordu. Bu çalışmaların I. Dünya Savaşı'nda artmasının sebebi, Osmanlı Devleti toprakları üzerinde istekleri olan devletlerin, bu isteklerini gerçekleştirebilmelerinde en kolay yolun üretilecek yeni kimlikler olduğu düşüncesidir. Bu düşünce ile kasıtlı olarak, Anadolu topraklarında bazı coğrafi adlandırma ve boy isimlerinin de yanlış kullanılması ile, yeni isimler oluşturulmaya ve ayrılıklar yaratılmaya çalışılmıştır. Osmanlı topraklarından pay almayı amaçlayan devletlerin faaliyetleri neticesinde ortaya çıkarılan yeni isimlerden biri de,

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Trabzon Vilayeti'ne bağlı Lazistan Sancağı dahilinde yaşayan Müslüman halk olan Lazlar (Lezgi) dır.

Doğu Karadeniz'in vatansever halkı; Milli Mücadele sırasında ülkesi için canla başla çalışırken, sınırları ötesinde farklı istekleri olan insanlar da boş durmuyor, kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere faaliyetlerini yoğunlaştırıyorlardı. Bu faaliyetlerden en önemlisi, Sovyet Ermenistan'ı ve Sovyet Gürcistan'ı benzeri; Doğu Karadeniz Bölgesi ve Batum'u da içine alacak ve Rusların emrinde çalışacak bir Sovyet Lazistan'ı kurmak düşüncesi idi.

Yabancı devletlerin, yaşadıkları topraklar üzerindeki istek ve faaliyetlerini duyan Doğu Karadeniz halkı olan Lazlar, eşsiz bir vatanseverlik duygusuyla ortaya atılan iddia ve faaliyetlere büyük bir tepki gösterdiler. Çünkü Lazlar da Türkler ile aynı kökten gelmişlerdi. Anadolu'ya aynı yerlerden göç etmiş, aynı babanın değişik adlar taşıyan çocuklarıydılar. Daha önce Kafkasya'da Lezgiler adı altında yaşarken, ikiye ayrılarak bir bölümü aynı yerde kalmış, diğer bölümü kıyılardan batıya doğru göç ederek Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yerleşmişlerdi. İki bin yıl önce Kafkasya'da başlayan bu ayrılık, belki Kafkas Türk'ü olarak bir arada yaşamayı sona erdirmişti; ama artık Anadolu Türk'ü olarak yeni bir birliktelik başlamıştı. Bu nedenle, onlar Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ni ele geçirmek amacından başka hiçbir anlam taşımayan Lazistan Devleti hayal ve isteğine karşı, şiddetli bir tepki gösterdiler. Türk vatanından başka vatan tanımayacaklarını açıklayarak protestolarda bulundular.[134] Bu protestolar neticesinde, Sovyetlerin bölgede bir Sovyet Lazistan'ı kurma hayal ve isteği başarısızlığa mahkum oldu.[135]

MÖ. Türk boyları tarafından fethedilen Doğu Karadeniz sahillerinin, Türkler tarafından iskan edildiği tarihi bir gerçektir. Türk ve yabancı bilim adamları ve tarihçilerinin de müştereken kabul ettikleri fikir; Doğu Karadeniz halkının, Lazların, Kafkasya'dan gelip bölgeye yerleşen Lezgi veya Avar Türkleri olduğu gerçeğidir.

---

[134] Figen KONAK, **Milli Mücadele ve Trabzon**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1990, s.52-53.

[135] GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, s.19.

Lezgiler, Kafkas-Dağıstan yöresinin en eski halklarından biridir. Konuştukları genel dil de Türkçe'dir.[136] Bu gerçeği bir çok yerli ve yabancı kaynak da teyit etmektedir. Bu kaynaklar, bölgedeki Laz sözcüğünün Lezgi/Legzi olduğu görüşünde müttefiktirler. Aşağıda adı geçen eserlerde, bu konuyla ilgili şu bilgiler bulunmaktadır:

Ebulfida'ya göre, Trabzon dahilinde burada oturanların çoğu Legzi'dir.[137]

Evliya Çelebi, Laz sözcüğünün Lezgi kökünden geldiği görüşündedir. Öyle ki, Lezgiler de Turani bir kavim idiler .[138]

Katip Çelebi, Doğu Karadeniz bölgesinin halkına Lezgi demektedir.[139]

Şemseddin Sami, Kamus-u A'lam' da Lazların Kafkas ırkından olduğu, onların her zaman Türkçe konuştukları belirtilmektedir.[140]

Minas Bıjışkyan , Katip Çelebi'in verdiği bilgileri benimsemekte ve Lazların Lezgi kökenli olduğunu kabul etmektedir.[141]

Vivien de Saint Martin , Laz sözcüğünün Lezgi olarak var olduğunu belirtir.[142]

Hüseyin Hüsamettin'e göre Lazlar, bir Türk oymağıdır.[143]

Fahrettin Kırzıoğlu, Lazlar veya Çanlar'ı Kartel, yani Gürcülerden ayrı ve Saka/Khazar Urukları kolundan, Türk soyu olarak kabul etmektedir. [144]

---

136 TÜRKDOĞAN, **Etnik Sosyoloji**, s.515.

137 Aşık Mehmet, Ebülfida'nın İbn Said'e istinaden Trabzon'un güney doğusunda Legzi dağları, halkının çoğunun da Legzi olduğunu düşüncesini açıklamak ihtiyacını duymuştur. Ona göre Legzi tabiri kullanılırken zamanla değişime uğrayarak Laz şeklini almıştır. Bkz. Mahmut AKA"İslam Coğrafyacılarına Göre Trabzon", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s.33.

138 TÜRKDOĞAN, **Etnik Sosyoloji**, s.514 ; Yücel DAĞLI, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Trabzon", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s.291.

139 **İslam Ansiklopedisi,VII**, s.26.

140 ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kamus-u A'lâm,V**, s. 3968.

141 BIJIŞKYAN, **Pontos Tarihi**, s.118.

142 Vivien de Saint MARTİN, **Etudes de Geographie Ancienne II**, Paris 1852, s 196,218; Vivien de Saint MARTİN, **Hıstorique et Geographıque De L'Asie Mıneure, II**, Paris, 1852, s 655-656 (Doğu Karadeniz'in doğu köşesine kurulmuş olan Trabzon Livası'nın sakinleri Laz diye çağrılan Lezgilerdir. Lezgi Dağları Trabzon'un güneyinde ve doğusunda yer alır... diyerek Lezgilerin bölgedeki etkilerini belirtmektedir.) Ayrıca Bkz. Vivien de Saint MARTİN, **Hıstorique et Geographıque De L'Asie Mıneure, I.** Paris, 1852, s.140-141.

143 GOLOĞLU, **Pontos**, s.88.

144 Fahrettin KIRZIOĞLU, "Lazlar/Çanarlar ", **VII. Türk Tarih Kongresi,I**, Ankara, 1972, s.422 F. KIRZIOĞLU başka bir eserinde şöyle belirtiyor; Skth uruğu "Halizon/ Alizon'lar"ın bir kolunu, Kür ırmağını soldan karışan "Alazan" (ki, "Alazlar"demek olup, şimdiki "Laz" adı onların adının

Mahmut Gologlu, Lazların, aslında Lezgi soyundan geldiklerini, Lezgilerin de Avar kökenli olduğunu belirtir. Ona göre; Lezgi sözcüğü, halk dilinde zamanla Lazgi, daha sonraları da Laz'a dönüşmüştür. [145]

Zeki Velidî Togan ise, "Alp Arslan, kendi emirlerinden Yagma'yı Derbend'e vali olarak tayin ettiğinde, Derbend bölgesinin Müslüman olmasını sağlamış, böylece Derbend ile Şirvan arasında yerleşen Hazar ve Kıpçak unsurlar zaman geçtikçe yerli ahaliyle karışarak Lezgi adını almışlardı. Türk unsurunu mütemadiyen kendi muhitinde eriten Lezgiler de, Türk tür."[146]demektedir. Ariannus, Doğu Karadeniz'deki bölge halkını Can/ Tzan/ Sanni'ler olarak adlandırıyor.[147]

F. Kırzıoğlu, Lazcılık konusunda Ruslar'ın kasıtlı olarak ortaya attıkları iddiaları, tarihi belge ve eserlere dayanarak çürütmüştür. Kırzıoğlu, Lazlar hakkında şunları söylemektedir: "İslamlığın çıkışından beri yazılı kaynaklar, Laz denilen boyun, şimdiki Çoruh ırmağı ağzının batısında ve Karadeniz kıyısındaki ormanlık ve bataklık dar bir bölgede yaşadığını gösterir. İslamlık çıkmadan 150 yıl önceleri bunlar, Çoruh ağzı ile, Abaza-Megrel sınırını ayıran Engür Suyu arasındaki kıyılarda ve içeride Faş/Riyon ırmağı boylarında, Roma İmparatorluğu'na bağlı bir Lazik Krallığı, kurmuş olarak yaşıyorlardı."[148] Prokopinus'un Lazika Krallığı olarak adlandırdığı devlet de bu gün

---

başındaki sesin yutulmasından "Aran/Ran, İlek/Lek=Lekzi , Lezgi adlarında olduğu gibi kalmadır) kavim adının varlığı ile anlaşılmaktadır. Bkz. Fahrettin KIRZIOĞLU, "Karadeniz'in Doğu Kıyıları, Gürcistan ve Eski 'Turabozan Vilayeti'miz (Batum-Samsun dahil) Bölgesinde, MÖ VII. Yüzyıldan Osmanlı Fethi'ne Kadar Yerleşen Türkler ve Coğrafyada Yaşayan Hatıraları", **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri,I**, Samsun, 1990, s.88.

145 GOLOĞLU, **Pontos**, s.109.

146 Zeki Velidi TOGAN, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1970, s.459.

147 Mehmet BİLGİN, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999,s.53 (Strabon'un "Ksenophon'un Makronlar diye bahsettiği halk" olarak tanımladığı Tzan/Canlar, Arrianus'un verdiği bilgiye göre; doğuda İyidere güneyinde Gümüşhane/Canca ve Trabzon üçgeninde yaşamaktaydılar. Roma'nın Kapadokya valisi olan ve kendisine bağlı topraklarda bir teftiş ziyaretine çıkan Arrianus imparatora yazdığı mektubunda Satala'dan Trabzon'a geliş yolu üzerinde olan bölge halkı için şunları yazıyordu: "Ksenophon'un çok savaşçı ve Trabzonluların düşmanı diye tabir ettiği Driller bence Tzannilerdir. Bu gün dahi son derece savaşçı ve Trabzonluların can düşmanlıdırlar. Silahla donatılmış yerlerde yaşıyorlar ve kralsız bir halk. Romalılara haraç veriyorlar. Kendilerini haydutçuluğa verdikleri için haraç ödemiyorlardı").

148 KIRZIOĞLU, " Lazlar/Çanarlar" s.423-424.

Türkiye'nin kuzey doğu sahillerinde (Rize dahil) yaşayan ve Laz denilen Türklerin değil, -Krallığın kurulduğu topraklarda bir miktar Laz yaşamasına rağmen- Megrel'lerin[149]* Krallığıdır. Nitekim Bizans kaynaklarında Lazika olarak geçen bu krallıktan Gürcü kaynaklarında Megrel krallığı olarak bahsedilir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki; Lazika Krallığının sınırları hiçbir zaman bu günkü Rize ve Artvin ilimizin topraklarına kadar uzanmamıştır.[150]

F. Kırzıoğlu'nun verdiği bilgilere dayanarak, bu gün Türkiye sınırları içinde yaşayan ve aslen Türk olan Lazlardan, ayrı olarak bugünkü Türkiye sınırı dışında bir Megrel Krallığı kurulduğunu ve burada bir miktar Laz'ın yaşadığını söylemek mümkündür.

Yer isimlerine ilişkin adlandırmalar, sadece coğrafi bölgeye göre değil adlandırana göre de değişmektedir. Örneğin; XI. Yüzyılda, Gürcü kaynakları Bayburt'un kuzeyini Chanet olarak belirtirlerken, İslam ve Osmanlı kaynakları da Samsun'a kadar olan bölgeyi Canik olarak gösteriyordu. Nitekim XIII Yüzyılda İbn Bibi "El Evamirü'l-Ala'iye Fi'l-umuri'l-Ala'iye" adlı eserinde 1230 yılında Sinop'u bir baskınla ele geçirmek isteyen Trabzon kralı I. Andronikos için Canik/Caniti Hükümdarı diye bahsediliyordu.[151]Buna benzer olarak, Bizans kaynaklarının, Karadeniz'in güney doğu sahillerini Laz olarak adlandırması, adı geçen bölgede yaşayan halkın Laz kökenli olduğunu belirten etnik menşeye işaret eden bir adlandırma değil, sadece coğrafi bir adlandırmadır.

Sovyetlerin yıkılmasıyla halkların bağımsızlıklarına kavuşmaları, ülkemizde de etnik bölücülük ruhunu büyük ölçüde teşvik etmiş, böylece millet-altı mikro-milliyetçilik diyebileceğimiz akımlar ortaya çıkmıştır. Bu çizgide Lazlara da oluşturulan etnik gruplaşmalarda yer verilmektedir.[152] Özellikle 12 Eylül öncesi yaratılan ortamdan

---

149 Rion nehri civarında oturan ve Bizans kaynaklarının bazen Lazlar olarak andığı Megrel'ler bölgedeki diğer beyliklere üstünlük sağlayarak Roma ve Bizanslıların Lazika, Gürcülerin ise Megrel dedikleri krallığı kurdular. Megrel'ler bu gün Rize ve çevresinde yaşayan ve Laz olarak adlandırılan kişilerden farklı bir dil konuşan ve farklı gelenekleri olan bir toplumdur. BİLGİN, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine", s 56; Mican ZEHİROĞLU, "Laz" Teriminin Etimolojisi ve Tarihsel Evrimi Üzerine.." **Kafkasya Yazıları**, Sonbahar, 1998, İstanbul, s 83, Harita: 4 (Lazika Bölgesi'nin haritası).

150 BİLGİN, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine", s.55.

151 BİLGİN, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Etnik Tarihi Üzerine", s.54.

152 TÜRKDOĞAN, " Tarih ve Türk Etnik Sosyolojisi", s.22.

yararlanan yabancı propaganistler faaliyetlerini arttırmış, azınlık ırkçılığı yapmışlardı. 1965 nüfus sayımında, kendi nüfuslarını olduğundan fazla göstermeye çalışan Gürcüler, "Kart, Svan, Laz-Megrel" boylarından[153] geldiklerini ve Lazlarla ortak boy ve kültür-inanç sistemini paylaştıklarını iddia etmektedirler.[154] Oysaki birçok kaynakta; Lazların, Kartelli (Katvel/Gürcü) olmadığını,[155] aksine Turanlı ve Türk olduğunu gösteren kanıtlar vardır. Hatta eski Ermeni kaynaklarında, Canik sözcüğü ile Lazik sözcüğü birbirinin yerine kullanılmıştır.[156]

Kaynaklardan da anlaşılacağı üzere; Lazlar/Lazik/Alazan/Alazon ve Çan/Çanik/Caniv/Zanar/Çanar/Çanar'k, Arapça'da "Sanariyye"denilen ikiz boy, hem batıda Karadeniz kıyısı ile Faş/Riyon dolaylarında, hem de doğuda Yor-Alazan çayları ve Kür civarında birlikte yaşıyorlardı. Böylece kardeş ve birlikte yaşayan her iki boyun da, Sakalı/İskitli ve Khazarlı kolundan Türk ırkından geldikleri ortaya çıkmaktadır.

Sonuçta; tarihi belgeler ve filolojik deliller gösteriyor ki; Laz/Alazon/Alazan ve Çan/Çanik/Çanar boyları Kartvel/Gürcülerden* apayrı olup Saka/Khazar urukları kolundan Türk soyuna mensupturlar.[157]

---

153 Yuri SİHARULİDZE - Alexandre MANVELİŞVİLİ - J. GOGEBAŞVİLİ - Tsate BATSAŞİ İvane CAVAHİŞVİLİ - Biçi TEZELİŞVİLİ - Mihako TSERETELİ - Mariam LORTKİPANİDZE, **Trabzon'dan Abhazya'ya Kadar Doğu Karadeniz Halkları Tarih ve Kültürleri**, İstanbul, 1998, s.42.

154 TÜRKDOĞAN, " Tarih ve Türk Etnik Sosyolojisi", s.22.

155 Bu konuyla ilgili bilgi veren kaynaklar; Romalı müellif PLİNİUS (MS 23-79); MS 131 ARRİANOS'un eseri, Karadeniz Çevresinde Seyahat; MS 150 yıllarında PTOLEMEUS'un yazdığı Coğrafya adlı eseri (V,9,5); Bizans elcilik heyetine katılarak448 de Atilla'nın sarayına giden PRİSKOS 'un eseri Gotik Tarihi (I/V,25); 558-582 tarihleri arasındaki vakaları yazan MENANDROS,(s 88,90,105); Bizanslı THEOPHANES'in Coğrafya adlı eserinin ilk cildi. KIRZIOĞLU, "Lazlar/Çanarlar" s.425-428.

156 KHORENLİ, II, 4,6,76; V. LANGLOIS Canik olarak; PROKOPIOS (Bellum Pers , I, 15; II. 29; Bellum Goth, IV,1) Tsanlar; STRABON, Anadolu, (XII. Kitap, III, 18) Tsan'lar olarak belirtmektedir. Bkz. KIRZIOĞLU, " Lazlar/Çanarlar", s.428.

* Kartveli (Gürcü) olmadıklarını defalarca belirten Lazlar, Kartveli kelimesinin kendilerini ifade etmediğini ve bu şekilde Gürcülerin kendilerine yönelik bir asimilasyon gayreti içinde olduklarını belirtmektedirler. Bkz. Erol KARAYEL, "Evet Her Yol Mubah..", **Kafkasya Yazıları**, yaz 1998, s 109; Aynı zamanda Gürcü kaynakları da Lazlar'ın Gürcü boylarından olmadığını belirtmektedir. Bkz. AKSAMAZ, **Kafkasya'dan Karadeniz'e**, s.139.

157 KIRZIOĞLU, " Lazlar/Çanarlar" , s.439-441.

Bütün bu delillere rağmen "Tçanlar Gürcü ırk grubunun bir üyesidir. Tçani adı, zamanla Laz deyimi ile yer değiştirdi" şeklindeki iddialar sürdürülmektedir.[158]*

Lazların Gürcülerle soy akrabası sayılması yanlışlığı; Gürcü ve diğer kaynakların, Türkçe'ye -kasıtlı olarak- yanlış yapılmış tercümelerinin kullanılmasından, bunun yanı sıra Batılı bilim adamlarının, eski "soğuk savaş" dönemi denge hesaplarını göz önünde bulundurarak "Sovyet" çıkışlı yayınlara itibar etmiş olmalarından ve bazı yeni terimleri, eski oluşumları tanımlamada kullanmalarından kaynaklanmaktadır.[159]

1989 yılında Peter Alford Andrews tarafından yapılan "Türkiye Cumhuriyetinde Etnik Gruplar" adlı bir inceleme ile, ülkemizdeki insanlar 47 etnik gruba ayrılmıştır. İşte bu etnik gruplardan biri de, Lazlar olarak gösterilmiştir. Gürcülerin; dergi, kitap, kaset ve benzeri yayınları, yeni bir kimlik oluşturma amacını taşımaktadır.[160] Sovyetlerin bu gün Kafkasya ve Orta Asya'da yaptığı gibi yeni halklar imal etme gayretleri ve bu oluşturulan yeni halkları birtakım hayali köklere bağlamaları, siyasi amaçlı olup,[161] bilim dışı bir yaklaşımdır.

1993 Eylülünden itibaren yayın hayatına başlayan Ogni Dergisi**, sözde Laz kültür bilinci, kimlik sorunu ve Laz alfabesi gibi konulara yer vermektedir. Bu dergiyi Kafkasya Yazıları, Majora ve Çveneburi, Alaşara, Özgür Karadeniz gibi dergiler de,

---

158 VANİLİŞİ- TANDİLAVA , **Lazların Tarihi**, s 10

* Lidiko Beller HANN, "Lazların Tarihi" adlı kitabın tamamen Gürcü milliyetçisi bir görüş ve peşin hükümle yazıldığını belirtmektedir. Bkz. L. Beller HANN, Doğu Karadeniz'de Efsane Tarih ve Kültür, (Çeviren; Ali İhsan AKSAMAZ), İstanbul, 1999, s 30-31; Lazistan Tarihi, 1974 de yazılmış olup basıldığı yer Sovyet Haber alma Teşkilatı KGB'in özel baskı merkezidir. Sovyetler, şimdide etnik yayıncılık gibi çeşitli suni metotlar ile bölücülük yapmaktadır. Bkz. Sebahattin ÖNKİBAR, "Lazistan Safsatası", **Türkiye Gazetesi**, 2 Şubat 1993; Lazların Tarihi ve buna benzer birçok kitap bazı çevreler tarafından hiç sorgulanmadan doğru kabul edildi. Kitaplar ciddi bir kaynak gibi gösterilerek, Lazlar ile ilgili bir çok makale ve kitap için dayanak haline getirildi. Böylece, Lazların etnik köken, dil ve tarihlerine ilişkin demagojilerin gündeme gelmesine ve yayılmasına ortam hazırlandı. Bkz AKSAMAZ, **Kafkasya'dan Karadeniz'e** , s.137.

159 AKSAMAZ, **Kafkasya'dan Karadeniz'e**, s.70.

160 TÜRKDOĞAN, **Etnik Sosyoloji** , s.515.

161 Oliver ROY, **Yeni Orta Asya yada Ulusların İmal Edilişi**, İstanbul, 2000, s.219.

** Ogni Dergisi, 1993 de yayın hayatına başlamış ancak bölücülük yaptığından dolayı İstanbul DGM tarafından toplatılarak 6 sayıdan sonra yayınına son verilmiştir. HANN, Doğu Karadeniz'de Efsane s.37-39.

162 TÜRKDOĞAN, **Etnik Sosyoloji**, s.509.

Kafkas halkları, bu arada Doğu Karadeniz Bölgesindeki insanlar hakkında, bilimsel olmayan etnik yazılar yayınlamaktadırlar.

Lazcılık konusunda, son günlerde bir Laz Enstitüsü kurulma çalışmalarının yoğunlaştırıldığı, Almanya ve Fransa'daki benzerlerinden örnek alınarak kurulacak bu enstitünün Laz kimliği ve Lazlık bilincini* destekleyeceği yine, sözde bilimsel kitaplarda yer almaktadır.[164] Bu sözde Laz dili ve kültürünün oluşturulabilmesi için, Lazca bir alfabe yapılmasının zorunluluğu sık sık gündeme getirilmiştir.** Bu durum farklı tarihlerde bir çok ülke tarafından desteklenmiştir.***

Laz adı verilen insanlar, kendi kökenleri hakkında bazı yargılara varılmasından rahatsız olmaktadır. Ayrıca onlar Lazcılığa karşı olduklarını hatta bu konuda bölücülük ve bölgecilik yapanları kınadıklarını ve tasvip etmediklerini belirtmektedirler.[165] Var

---

* Lazlar arasında etnik bilinci yaratmayı amaçlayan birçok kitap ve dergide yazarlar bölücülük yapmadıklarını belirtmelerine rağmen aslında çok derin etnik farlılıklar ve kültürler yaratmayı kısaca bölücülük yapmayı amaçlamaktadırlar. Bkz. HANN, **Doğu Karadeniz'de Efsane** s 38, Anadolu'da yaşayan bütün insanlarını "Anadolu Mozayiği" ifadeleriyle kendilerine göre bölerek - mikro milliyetçilik yaparak- sözde kültürel zenginlik sağladıklarını iddia etmektedirler. Oysa ki bu kişilerin yayınları incelendiğinde, nereye varmak istedikleri ve neyi amaçladıkları ortaya çıkmaktadır. Yayınlardaki hedefler arasında; Laz alfabesinin oluşturmak,(HANN, **Doğu Karadeniz'de Efsane** s 33), Etnik konuların ağırlıkta olduğu ve Laz kültürüne hizmet edecek eserleri yayınlamak , etnik kültürlere hizmet eden politikacıları desteklemek, (Ogni Dergisi, 1994, sayı 3, s 3), Laz kültür merkezi ve Laz kütüphanesi kurulması faaliyetlerine hız vermek (HANN, **Doğu Karadeniz'de Efsane** s.40) Bütün bu çalışmalara kültürel çalışmaları da dahil edersek, bölücülük için oldukça büyük destek ve gayretin verildiğini söyleyebiliriz. Bu çalışmalardan bazıları; Lazca-Türkçe Sözlük, Zuğaşi Berepe (Denizin Çocukları) adlı Rock Grubu, Radyo Cixa (Halkın Radyosu) olup, bunların yanında bir de Laz Vakfı kurulması düşünülmektedir. Bkz. Orhan GÖKDEMİR, "Laz Vakfı İçin Geriye Sayım Başladı", **Nokta Dergisi**, 16, (10-16 Nisan 1994), s.70-72.

164 Hale SOYSÜ, **Kavimler Kapısı, 1**, , s.32.

** Niko MARR, "1910 Lazistan Raporu" adlı eserinde, Hopalı Faik Efendi'in, Lazca'nın yazılı hale getirilmesi için çalıştığını, bu nedenle Sultan Abdülhamit döneminde tutuklandığını, sürgün edildiğini ve daha sonra da düşmanları tarafından katledildiğini yazmaktadır. Bkz. HANN, Doğu Karadeniz'de Efsane, s.33; Ayrıca Niko MARR, Lazistan Sancağı'na yaptığı 1910 tarihli seyahati esnasında coğrafya ve etnografya üzerine çalışmalarda bulunmuş ve Lazca Gramer hazırlamıştır. Bkz. AKSAMAZ, **Kafkasya'dan Karadeniz'e**, s.41.

*** Sovyetler Birliği'nin 1920'li yıllarda Laz Alfabesi oluşturulması konusunda bir takım faaliyetleri olmuştu. Latin harflerine dayalı ilk Laz Afabesi İskender ɜ'it'aşi tarafından hazırlandı. 1929 yılında yayınlanan "MÇ'İTA MURUNƷXİ"(Kızıl Yıldız) isimli gazete İskender ɜ'it'aşi'in hazırlamış olduğu Laz alfabesi kullanıldı. O dönemde açılan Laz okullarında bu kitaplar ile eğitim verildi. 1983 yılında Fahri Lazoğlu tarafından Latin harflerine dayalı alfabe Almanya'da çıkarılan "Parpali" isimli dergide yayınlandı. 1993 Kasım ayında ilk sayısı İstanbul'da yayınlanan "Ogni Dergisi"nde yer alan alfabe,Türkiye'de de yayın imkanı buldu. Bkz. AKSAMAZ, **Kafkasya'dan Karadeniz'e** s.35; İsmail BUCAKLİŞİ, "Laz Alfabesi Üzerine", Kafkasya Yazıları, Yaz 1998, s.72.

165 TÜRKDOĞAN, **Etnik Sosyoloji**, s.510-511; Ancak taraflı bazı eserlerde, Türkiye Cumhuriyetinin Lazları asimle etmek amacıyla bölgeden göçe zorladığını ve böylece kültürel asimilasyonu

olmayan bir tarihi, var gibi göstermenin çok çirkin olduğunu söyleyen Sebahattin Önkibar'ın da belirttiği üzere "bölge halkı, Lazları, Türklükten çıkarıp ayrı bir ırk keşfeden kişileri ağır hakaretlerle protesto etmektedir".[166] Laz terimi genel olarak "Karadenizli" anlamında kullanılmakta[167] olup bu terim yurt dışında da aynı anlamda kullanılmaktadır.[168]

Lazların kimliği üzerinde ileri sürülen değişik görüşlerin özellikle Sovyet Bilim dünyasının, Türk halkları kültürünü ve uzak geçmiş köklerini araştırıp yüze çıkarmamasından da kaynaklanmaktadır. [169]

---

gerçekleştirdiğini belirtmektedir. İsmail BUCAKLİŞİ, "Cumhuriyet İdaresi ve Laz Kültürü", **Kafkasya Yazıları**, Sonbahar, 1998, İstanbul, s.92.

166 Sebahhatin ÖNKİBAR, "Lazistan Safsatası", **Türkiye Gazetesi**, 2 Şubat 1993,

167 HANN, **Doğu Karadeniz'de Efsane**, s.11.

168 Mahsun DOĞAN, "Bir Laz Bilgesi: Faruk Benli", **Kafkasya Yazıları**,Yaz 1998, İstanbul, s.69.

169 TÜRKDOĞAN, **Etnik Sosyoloji**, s.512; AKSAMAZ, **Kafkasya'dan Karadeniz'e**, s.143.

II. BÖLÜM

I.DÜNYA SAVAŞI VE MONDROS MÜTAREKESİ SONRASINDA MEYDANA GELEN OLAYLAR VE AZINLIK FAALİYETLERİ

A. I. DÜNYA SAVAŞI VE DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ

1- I. Dünya Savaşı Öncesi Doğu Karadeniz Bölgesi ve Rize'de İdari ve Askeri Durum

I. Dünya savaşı öncesinde başlayan idari yapı konusundaki düzenlemelere göz atıldığında; Trabzon Vilayetinde bazı yer adlarının değiştirildiği görülür. Yer adları, bir toprak parçasının vatan haline getirilmesi bakımından çok önemlidir. Anadolu'yu yurt tutan Türkler, yaşadıkları bu topraklara kendi kültürlerinin simgesi özelliğini taşıyan adlar vermişlerdir. Bundandır ki; Türkiye'de köy, dağ, dere, tepe, göl, yaylak, kışlak gibi arazi parçasına bilerek, düşünerek, geleneğe uyularak ad verilmiştir.

Yer adları, vatan tutulan toprakların tapu senetleridir. Bunun için Dahiliye Nezareti, Osmanlı ülkesinde şehir, kasaba ve köylerden bazılarının Türklükle hiçbir münasebeti olmayan adlar taşıdığından, bunların mevcut yeri ve tarihle ilgileri göz önüne alınarak uygun bir adla değiştirmesine karar verildi. Bunun üzerine, bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Trabzon Vilayeti'ne dahil sancak ve kaza merkezlerinde de çalışmalar başlatıldı. Bu iş için teşkil edilen komisyonlar, 1913 de çalışmaya başlamış ve Rize kazası ve nahiyelerinde köy adları değiştirilmişti.[1]

Lazistan sancağı, 1903 de Of'un Trabzon Merkez sancağına bağlanmasından sonra, I. Dünya Savaşı'na, yedi nahiyesi ile girmişti. (Arhavi, Kurâ-yı Seb'a, Viçe, Karadere, Mapavri, Ardeşen, Hemşin)[2]

---

1 Ayhan YÜKSEL,"Trabzon Vilayetinde Yer adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s.201-202.

2 YÜKSEL,"Trabzon Vilayetinde Yer adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri", s.206; Mesut ÇAPA, "Milli Mücadelede Rize", **AAMD**. XIII/39, s.850.

İdari düzendeki değişikliklerin yapıldığı tarihlerde Lazistan merkez sancağını*, (nahiyeleri; Karadere, Kurâ-yı seb'a, Mapavri), Hopa (nahiyeleri, Arhavi, Viçe), Atina (nahiyeleri, Hemşin, Ardeşen) kazaları oluşturuyordu. Bu kazarları ihtiva eden defter, 14 Haziran 1916 Vilayet Encümeni tarafından tetkik ve tasdik edildikten sonra 3 Temmuz 1916 da Dahiliye Nezaretine gönderildi.[3]

I.Dünya Savaşı öncesinde; gerek tarihi yollar üzerindeki stratejik konumu, gerekse iktisadi canlılığı dolayısıyla ve aynı zamanda İstanbul-Erzurum arasındaki en kısa mesafeye sahip olması nedeniyle Trabzon Vilayeti askeri, stratejik ve ekonomik öneme sahipti.[4]

I. Dünya Savaşından çok önce, stratejik özelliklerinden dolayı Doğu Karadeniz Bölgesi'nde teşkilatlanmaya özel bir önem verilmişti. Doğu Karadeniz Bölgesi'ne gönderilen, Dr. Bahattin Şakır, Filibeli Hilmi, Kara Kemal, Yeni Bahçeli Nail, Yakub Cemil[5] ve Artvinli Yusuf Rıza Beyler bölgede teşkilatlanmayı sağlamakla görevlendirilmişlerdi. Bölgenin ileri gelen kişileri ve askeri yetkililer (bazen Alman ve Gürcüler)[6], 1912 yılından beri aralarında "Yeminli Gönüllü" gibi isimler altında bazı gruplar kurarak, Trabzon valisi Cemal Bey'in de temasta bulunduğu Teşkilat-ı Mahsusa üyelerini, desteklemişlerdi.[7]

---

* Lazistan'ın merkez kazası, Rize'dir. Osmanlı devrinde Trabzon Eyaletine bağlı olan Lazistan Sancağı Rize ve yöresini kapsıyordu. Bkz. Tuncer BAYKARA, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, Ankara, 1988, s.125-126.

3 YÜKSEL,"Trabzon Vilayetinde Yer adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri" s.203 (Bu defterde Lazistan Livasının adı Terakki, Mapavri nahiyesinin adı Eski Pazar, Hopa kazasının adı Cihadiye, Arhavi nahiyesinin adı Teşkilat Atina (Pazar) kazasının adı Müftü olarak değiştirilmesi istenmektedir.)

4 W.E.D. ALLEN- Paul MURATOFF, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara, 1966, s 182 ; Sabahattin ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, Ankara, 1991, s.1.

5 Daha geniş bilgi için Bkz. Arif CEMİL, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, İstanbul, 1997, s.136.

6 CEMİL, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, s.26.

7 S. Esin DAYI, **Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum, 1997, s.25.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Savaş öncesi Batum hududunda, Dr. Bahattin Şakır[8] ve Yakub Cemil Beyler; İstanbul'dan gelenler ile Rize ve Artvin çevresinden toplananlardan büyük bir kuvvet oluşturmuşlardı. Bu kuvvetler ile bölgede faaliyet gösteren Ermeni ve Gürcü çetelerine karşı başarıyla karşı koymuşlardı.[9]

2- I. Dünya Savaşı Sırasında Rize

Almanya'nın müttefiki olarak I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti, Karadeniz Olayı'nın akabinde gelişen olaylar neticesinde, 1 Kasım1914 sabahı Rus taarruzu ile I. Dünya Savaşına girdi.[10] Osmanlı Devleti, Savaşa Karadeniz'de başladı.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle beraber Ruslar, 1 Kasım 1914 tarihinden itibaren Türk hududunu aşarak ileri harekata geçtiler. Bu arada denizlerde de Ruslar, Türklere karşı saldırıya geçmişlerdi. Rusların Karadeniz filosunun engellemelerine rağmen, III. Ordu'ya, Karadeniz sahillerine asker ve mühimmat gönderilmekteydi.[11] Başlangıçta Yavuz, Midilli ve Hamidiye savaş gemilerinin korumasında oldukça büyük miktarda cephane ve asker Doğu Karadeniz sahillerine sevk ediliyordu. Ancak Kasım 1914'de Rus Donanması bir kaç Türk gemisini batırmıştı.[12]

Osmanlı Erkan-ı Harbiye'si (Genelkurmay Başkanlığı), savaşın ilanıyla birlikte, asıl ağırlığı öteden beri huzursuzluk kaynağı olan Rus Cephesi'ne verdi. Erzurum'daki ordunun önemli bir bölümü sınıra kaydırıldı. Bu arada İstanbul'da oluşturulan bir gönüllü alayı, Kasım başlarında Rize'ye; oradan da Çayeli'ye (Mapavri) getirilerek, yöredeki Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri ile birlikte Rus Cephesine gönderildi. İttihat ve Terakki yönetimince kurulan Teşkilat-ı Mahsusa örgütü, uzun yıllardan beri hazırlık yaptığı için, yörede oldukça güçlü bir askeri yapı oluşturmuştu ve savaşın hemen ilk günlerinde, Rus işgali altındaki Artvin'i kurtarmak için harekete geçmişti. Artvin

---

8 Teşkilat-ı Mahsusa'nın Faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için Bkz. CEMİL, I. **Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, s.53.

9 Yavuz ÖZDEMİR, **Enver Paşa'nın Üçüncü Ordu Günleri**, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1994, s.42.

10 ÖZDEMİR, **Enver Paşa'nın Üçüncü Ordu Günleri**, s.24.

11 Ramazan BALCI, **Sarıkamış Harekatı** (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1999, s.33.

12 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.2.

yöresindeki zayıf Rus birliği bu beklenmedik saldırı karşısında geri çekildi ve Türk birlikleri bir gün içinde Artvin'e girdiler. Stange Bey (Alman Subayı) komutasındaki Türk birlikleri[13] Aralık 1914 de Rize'ye geçti.[14]

1914 yılının son aylarında Enver Paşa Erzurum'a, Yakup Cemil müfrezesi ise Melo-Artvin yönüne gitmek üzere, Trabzon'a çıktılar. Türk donanmasının önemli gemilerinden olan Yavuz, Batum'u topa tutarken, bir alay da Rize'ye çıkarıldı. Karayoluyla Çayeli, Pazar, Viçe, Arhavi üzerinden Hopa'ya, sonra sınırı geçerek Borçka ve Maradit'e varıldığı bir sırada Sarıkamış harekatı başlamıştı.[15]

Ruslar, Karadeniz'deki Türk limanlarını gerek denizden, gerekse karadan sık sık bombardıman ettiler. Rus bombardımanlarından ağır yıkım gören kentlerden biri olan Rize; Kasım 1914 yılından itibaren; 27 Aralık 1330 (1914), 8 Ocak 1330 (1914), 15 Ocak 1330 (1914), 22 Ocak 1330 (1914) tarihlerinde Ruslar tarafından bombalanmıştı.[16] Rus Kafkas Orduları Komutanlığı, Doğu Anadolu harekatını kolaylaştırmak ve Osmanlı Erkan-ı Harbiyesi'nin yöreye denizden yardım göndermesini önlemek için, kıyıyı abluka altına almıştı.[17] Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'daki Rus saldırıları 1915 yılı boyunca olanca şiddetiyle sürdü.

Sarıkamış Harekatı sonrasında, bir yıl kadar hazırlık yaptıktan sonra, 1915 de harekete geçerek Arhavi'ye kadar ilerleyen düşmanın ilerlemesini engellemek amacıyla, Teşkilatı Mahsusa alayı, üç taburuyla birlikte savaşa başladı.[18] Taburlardan birinin komutanı Veysel Gönye, ikinci taburun komutanı Yüzbaşı Mehmet Ali Bey, üçüncü taburun komutanı ise Adil Bey olup, bu alayın emrinde baskınlarda kullanılan üç milis (sivil kuvvet) kuvveti bulunmaktaydı. Teşkilatı Mahsusa alayı, bir müstakil taburu ve bir seyyar Jandarma Alayı olmak üzere toplam on bir taburdan ibarettir. Lazistan

---

13 Stanga Bey ve emrindeki Türk birliklerinin Doğu Karadeniz Bölgesindeki faaliyetleri için bkz. CEMİL, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, s.141.

14 CEMİL, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, s 118-119; Enver KONUKÇU, **Ardahan Tarihi**, Ankara, 1999, s.190.

15 Timur KOCAOĞLU, "Türkistan'da Türk Subayları, 1914-1923 Raci ÇAKIRÖZ'ün anlattıkları", **Tarih Dergisi**, 1,(Ocak 1987), s.2.

16 **Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri 1911-1922**, Genel Kurmay Basımevi , Ankara, 1977, s.31.

17 **Yurt Ansiklopedisi, IX**, s.6360.

18 CEMİL, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, s.117.

Müfrezesi Komutanlığı adı altında birleştirilen bu taburların karargahları, Trabzon'da bulunuyordu. Lazistan Müfrezesi Komutanlığına ilk önce Avni Paşa atanmış ve sahildeki birlikleri takviye etmek için 28 Mart'ta, bazı yaş gruplarını da silah altına almıştı. Yine, Nisan 1915'de Trabzon'dan gönderilen yeni gönüllülerle Lazistan Müfrezesi'nin sayısı artmıştı.[19] Daha sonra bu müfrezenin başına, Stanga Bey tayin edilmişti.[20] En nihayetinde bu görev, Yenibahçeli Şükrü Bey'e, Lazistan ve Havalisi Kuva-i Milliye Kumandanlığı adı altında verilmiştir.[21] Bu kumandanlığı sırasında Şükrü Bey'in mahiyetinde, Bekir (Kaleli), Veysel (Gönye) Beyler bulunmaktaydı.[22]

İki koldan harekete geçen Ruslar, hızlı bir şekilde Karadeniz sahil kesimini işgale başladılar. 1915 sonlarına doğru Arhavi'ye kadar ilerlediler.[23] Düşmanın ilerlemesini oyalama savaşlarıyla durdurmaya çalışan yerel güçler çok fazla başarılı olamamışlardı. Savaş gücünü arttırmak amacıyla Erkan-ı Harp'den Ali Rıza Bey, bölgedeki birlikleri bir araya toplayıp Ruslara karşı savaşmaya başladı.[24] Bir yandan karadan bir yandan da denizden harekete geçen Ruslar, Arhavi'yi, Türk birliklerinin 6 gün kadar savunmasından sonra, 2 Aralık 1915 de işgal etmişlerdi.[25]

Hızla ilerleyen düşman karşısında Türk birlikleri bazı sebeplerle geri çekilmek zorunda kalıyorlardı. Bu sebeplerden biri; Rize sahillerinde derelerin denize dik inmesi sebebiyle Türk birlikleri bir taraftan karadan ilerleyen üstün düşman gücüyle mücadele ederken, bir taraftan da düşman donanmasına açık hedef teşkil etmeleri, diğeri ise; Rus donanmasının sürekli sahili bombalaması üzerine tek bağlantısını denizden sağlayan Rize ve çevresinin, Rus Donanmasının işgalinden dolayı silah ve asker alamamasıydı. Bütün bunların yanında evine, köyüne yakın olan askerler de firar ediyorlardı.[26] Rize coğrafi yapısından dolayı ne merkezden ne de iç bölgelerden yardım alamazken, Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey ile Trabzon Havalisi komutanı Avni Paşa arasındaki

---

19 **Rize İl Yıllığı**, Ankara, 1997, s.62.

20 İhsan TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize**, Trabzon, 1997, s.10.

21 Burhan OĞUZ, **Yaşadıklarım Dinlediklerim Tarihi ve Toplumsal Anılar**, İstanbul, 2000, s.30.

22 OĞUZ, **Yaşadıklarım Dinlediklerim**, s.52.

23 CEMİL, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, s.250.

24 TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize**, s.9.

25 Altay YİĞİT, **Birinci Cihan Savaşında Doğu Karadeniz Muharebeleri,I,** Trabzon, 1950, s.85; TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize**, s.11.

26 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.5.

anlaşmazlık, Rum, Ermeni ve Gürcülerin faaliyetleri de bölgedeki Türk birliklerinin gücünü iyice etkilemekteydi.

Ocak 1916 da ikinci kez taarruza geçerek Doğu Karadeniz ve Erzurum dahil Doğu Anadolu'yu işgal eden Ruslar, kendilerine vaat edilen sınırlara ulaşmışlardı.* Rus saldırıları devam ederken, Ruslarla birlikte hareket eden Rum ve Ermeniler, Doğu Anadolu'da olduğu gibi Karadeniz'de de büyük bir katliam yaparak sayısız Türk'ü öldürüyorlardı.[27]

24 Ocak 1916 yılında Ruslar, Fındıklı ilçesine 18 parça harp gemisinin top ve makineli desteğiyle, sabah şafakla taarruza geçtiler. Türk birlikleri Abu deresine doğru çekilerek, savunma savaşına başladı. Sahil mıntıkasında ise Teşkilatı Mahsusa Alayının birinci taburu Ruslara karşı koymaktaydı. Fındıklı ilçesindeki 53. Alay ve bölge halkı, Ruslara karşı büyük bir savunma savaşı vererek düşmana zayiat verdirdiler.[28]

Rus cephesindeki kuvvetlerden birinin komutanı olan General Lyakhov, 1 Şubat 1916 da Karadeniz sahilindeki Türk kuvvetleri üzerine bir şaşırtma harekatı düzenledi. Bu harekat başarıya ulaştığında Rize sahili boyunca yapılacak olan büyük bir harekat, İstanbul'dan Erzurum'a deniz yoluyla gönderilen Türk kuvvetlerini Trabzon'da tutabilecekti. Bu yüzden General Lyakhov, Türk mevzilerinin üzerine yürümeden evvel güçlü bir deniz filosunun Batum'a gelmesini bekledi. Bu arada Doğu Karadeniz Bölgesi; Arhavi Nehrinin batısına mevzilenen ve makineli tüfek ve sekiz tane topa sahip olan 7.-8. Türk taburu tarafından tutuluyordu.[29] Bu yüzden Şubat 1916 da Yudenich, Samsun'a getirilen Türk tümenine (V. Kolordunun 10. Tümeni) dikkati çekerek Türklerin Anadolu sahili boyunca denizden ikmal yapmalarının önüne geçilmesini istedi.[30]

---

* Bu sınırlar, 9 Mart 1916 yılında yapılan Sykes-Picot (İngiliz-Fransız) antlaşması ile belirlenmiş olup, antlaşma ile; Karadeniz kıyısında ve Trabzon'un batısında tayin edilecek bir noktaya kadar olan topraklar Ruslara bırakılıyordu. Bkz. Rahmi APAK, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, İstanbul, 1942, s.153.

27 CEMİL, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, s.245 ; Hüseyin ALBAYRAK, **Trabzon Basın Tarihi**, Ankara, 1996, s.30.

28 TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize**, s.13; Harita: 5a- 5b (Rize'nin kıyı ve iç kesimlerini detayı ile gösteren 1950 tarihli harita).

29 W.E.D. ALLEN- Paul MURATOFF, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,** Ankara, 1966, s.342 ; Harita: 6 (Şubat 1916'da Rize ve civarındaki askeri durum)

30 ALLEN- MURATOFF, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırı**, s.351.

5 Şubat sabahı Rus deniz filosu, Türk siperlerini döverek büyük tahribatlara sebep oldu. 15 Şubat 1916 da Abu deresinde 6 günlük kanlı savaş sonucunda, Kamaşane mevkiinde bulunan Türk birliklerini yok etmek isteyen Ruslar, Fındıklı'ya doğru harekata devam etti. Bu arada kıyıdaki Rus gemileri devamlı top ateşiyle Fındıklı'yı cehenneme çevirdiler.[31]

Ruslar, Doğu Anadolu'daki önemli mevzilerden bir olan Erzurum'u 16 Şubat 1916'da aldıktan sonra, saldırılarını daha da yoğunlaştırdılar.[32] Amaçları, Çanakkale Cephesi'nin kapanmasından sonra, Doğu Cephesi'ne getirilmesi planlanan II. Ordu'nun harekatına fırsat vermemek ve bu ordunun bölgeye gelişinden önce önemli köprü başlarını· tutmaktı. Rus birlikleri Fındıklı'yı aldıktan sonra, Trabzon'a yapılacak saldırının hazırlığına geçilmişti.[33] Türk birlikleri, Rus saldırıları karşısında fazla tutunamadığından zayiat vererek geri çekilmek zorunda kalınca, Ruslar 15-16 Şubatta, Viçe Nehri'nin arkasındaki Türk mevzilerini topa tutmaya başladı.

Rusların, şimdiye kadar dokunulmamış Rize sahillerinde oldukça hızlı ilerleyişi karşısında, Türk savunma hattı güçlendirilmeye çalışıldı. Bu yüzden Trabzon'dan Rize'ye birkaç tabur asker, sahil yoluyla gönderilirken,[34] Osmanlı Devleti, İstanbul'da oluşturulan bir gönüllü alayını Kasım 1916 da Rize'ye göndermişti.[35] Ardeşen ilçesinde de birliklerin yanında yer alan halkın da gayretleriyle Ruslara kayıplar verildiyse de, sürekli takviye alan Ruslar, 27 Şubat 1916 da Ardeşen'e çıkarma yaptılar. Türk Birlikleri, bu durum karşısında, Pazar-Hamidiye mevkiinde mevzilenerek savunmaya hazırlandılar. Halkın savunmaya katılımını arttırmak için Bölge Komutanı Avni Paşa, 28 Şubat 1916'da Pazarönü köyünde halka bir konuşma yapmış, bu konuşmasında halkın orduya her türlü yardımı ellerinden gelen bütün gayreti göstermelerini istemiştir.[36]

Rusların ileri harekatından beri devamlı Rus bombardımanı altında kalan Rize, 1914 yılındaki ağır Rus bombardımanının yanı sıra, 31 Ağustos 331 (1915), 2 Haziran

---

31 TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize**, s.14.

32 YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar**, s.287.

33 **Yurt Ansiklopedisi**, s.6360.

34 ALLEN- MURATOFF, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırı**, s.343.

35 TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize**, s.15.

36 TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize**, s.25.

331 (1915), 12 Temmuz 331 (1915) tarihlerinde de bombardımana maruz kalmıştır. Rize ile beraber ilçeleri de bu bombardımandan nasiplerini almış olup Çayeli ve Pazar ilçelerinin bombardıman tarihleri şöyledir; Çayeli (Mapavri); 8 Ocak 1330 (1914), 25 Ağustos 1331 (1915), Pazar; 30 Aralık 1330 (1914), 8 Ocak 1330 (1914), 10 Ocak 1330 (1914), 1 Nisan 1331 (1915), 6 Mayıs 1331 (1915), 20 Haziran 1331 (1915), 6 Ağustos 1331 (1915), 11 Eylül 1331 (1915), 28 Eylül 1331 (1915)][37]

Sürekli devam eden bombardımanlardan sonra Rus ordusu, 6 Mart'ta Pazar ve Çayeli ilçelerini işgal ettiler. Çayeli işgalinden sonra, Rize'ye birkaç km. mesafede bulunan ve önemli bir geçit olan Taşlıdere köprüsü, 8 günlük kanlı çarpışmalar sonucunda kaybedildi.[38] Ruslar, 6 Mart 1916 da Rize'nin doğusuna asker çıkardı ve 8 Mart 1916 da üçüncü kez çıkarma yapan düşman, aynı gün Rize'yi işgal etti.[39]

Ruslar Rize'ye gelmiş olmakla, Batum'un batısındaki ilk stratejik limanı ele geçirmiş oldular.[40] Rus işgali karşısında Doğu Karadeniz Bölgesinin halkı da batıya göç etmek zorunda kaldı.[41] Rize'nin düşmesi, Ruslar için büyük kazanç olmuş, Rus gemilerine rahat bir ikmal imkanı sağlanmıştı. Ayrıca Trabzon'u işgal edebilmek için Avrupa cephelerinden çekilen 35.000 kişilik Rus kuvveti 7 Nisan'da Rize'ye çıkarılmıştı.[42] Görüldüğü gibi Rize'nin Rus işgaline girmesi Trabzon'un işgali yolunu açmıştı. Rusların Rize'yi almalarından birkaç gün sonra hazırlanan Enver Paşa'nın

---

37 **Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri**, s. 38-39.

38 TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize**, s.23.

39 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s 4; Yusuf Hikmet BAYUR, **Türk İnkılabı Tarihi, III**, Ankara, 1983², s 64; ALLEN- MURATOFF, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırı** s.344; Ancak bazı kaynaklar, farklı tarihler vererek; Rize'nin işgal tarihini 22 Şubat 1915, Pazar (Atina)'nın 11 Şubat 1915 göstermektedir. Bkz. **Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri**, s 31ve 36; Hüseyin ALBAYRAK, **Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış**, Trabzon, 1989, s. 30 (Rize'nin işgal tarihini 24 Şubat olarak belirtmektedir.)

40 ALLEN- MURATOFF, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırı**, s.344 Harita: 7 (Rusların Rize'yi işgali ve Mart ayındaki ileri harekatı).

41 Sadi SELÇUK, **Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Tümeninin Trabzon'u Düşmandan istirdadı "Kurtuluş"**, Konya, 1955, s.85; ÇAPA, **Pontus Meselesi Trabzon ve Çevresinde Milli Mücadele**, s.5.

42 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.5.

taarruz planı; Rusların bu durumu değerlendirerek, Trabzon üzerine harekete geçmelerine imkan verdi.[43]

Mart 1916 da Ruslar; Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için yapılan gizli antlaşmalar çerçevesinde imzaladıkları Petrograd Protokolüyle; Erzurum, Van ve Bitlis'ten Trabzon'a kadar, Doğu Karadeniz kıyılarını kendi payları olarak belirledikleri ve müttefiklerine kabul ettirerek, işgaline başladıkları sınırlara ulaşmış oldular.[44]

Rize'yi işgal eden Rus Kara Ordusu, 26-28 Mart 1916 da, XlX. Türkistan Avcı alayı ile Sos Dağı'na doğru saldırıya geçti ve burada yoğun çarpışmalar oldu.[45] Of sınırına geldiğinde buradaki Gürcü Avni Paşa'nın emrindeki askere katılan yöre halkı, Baltacı Deresi'ndeki Rus ordusunu yirmi gün kadar durdurabildi. Mart ayının sonlarına doğru, Ruslar Of'un doğusunda mevzilenen Türk kıtaları, sahildeki kuvvetleri biraz daha batıya çekerek Sürmene kasabasında iki kola ayırdı ve Karadere ırmağının arkasında mevzilendi. Böylece, Trabzon'dan getirilen 10. Piyade Tümeninin bazı taburlarıyla burada 20 topa sahip 12.000 kişilik bir kuvvet toplamış oluyordu.[46] 1 Nisan'da, Trabzon'un doğusunda başlayan savaşlar sırasında üstün düşman karşısında çekilmek zorunda kalan Lazistan Müfrezesi'nin mevcudu 1.200 kişiye inmiş, son savaşlarda mevcudu 1.000 kişiyi geçmeyen 28. Alay'ın iki taburuyla takviye edilebilmişti.[47] Ancak denizden Sürmene'ye karadan ise Araklı'ya taşınan Rus birlikleri bu şekilde Karadere'de iyice güçlenerek, Rize'nin diğer ilçeleri İkizdere, İyidere ve Kalkandere'yi de işgal ettiler.[48]

Ruslar (Yudenich'in komutasında) 7 Nisan günü Rize'ye gelerek 8 Nisan sabahı sahile asker çıkardılar.[49] Rus ordusu Trabzon'a doğru ilerlerken Albay Kahraman

---

43 ALLEN- MURATOFF, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırı**, s. 348.

44 **Trabzon'un Kurtuluşu;** Trabzon , 1995 s.42.

45 **Yurt Ansiklopedisi, IX**, s.6361.

46 ALLEN- MURATOFF, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırı**, s.352.

47 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.5.

48 TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize**,s.23-24.

49 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.6.

Bey'in* komutasındaki Rize'nin önde gelen ailelerinden oluşan Tuzcuoğlu Memiş Ağa grubu, Basaoğulları, Alemdaroğulları, Sipahioğulları ve Mataracı gibi kalabalık gruplar kestirme yollardan dağları aşarak, Trabzon'daki düşmanı engellemeye çalışan kuvvetlerimize takviyelerde bulundular. Bölge komutanı Avni Paşa emrindeki askere katılan Of, Sürmene, Çaykara ve yöre halkı ve çevreden gelen siviller, burada, Rus ordusuna karşı koymak için siperlendiler. Bu savaşlar sırasında kahramanlık gösteren Rizeliler arasında; Rize'nin Pekmezli Köyünden Serdümen Recep (İpek) Kahya, Çakıroğlu İsmail Ağa, Rize'nin İkizdere İlçesine bağlı Cimil Başköyden Süleyman Sirri Kumbasaroğlu sayılabilir.[50]

Rizeli gönüllülerden oluşan Lazistan Müfrezesi, Ruslar karşısında yoğun bir direniş gösterdiyse de,[51] silah ve asker sayısı bakımından Ruslar'ın güçlü olması üzerine, Türkler cephanesiz kaldıkları için geri çekilince, 15 Nisan 1916 da Trabzon'a 18 km. kadar yaklaşan Ruslar Türk kuvvetlerini arkadan vurmak amacıyla Akçaabat'a kuvvet çıkarmak isterken şehrin tahliyesi haberini almışlardı.[52] Çünkü, 16 Nisan'a kadar Rusların denizden bombardımanı ve karadan ilerleyişi karşısında Türk kuvvetleri, Trabzon'un doğusuna sekiz mil uzaklıktaki mesafeye kadar çekilmişlerdi.[53] Ruslar 18 Nisan 1916 da Trabzon'u işgal ettiler.[54]

Trabzon'un Ruslarca işgalinden sonra Rize ve çevresindeki müslim ahalinin durumunun iyice kötüleşmesi üzerine, Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi bu bölgeye yardım amacıyla temsilci gönderdi. Cemiyet-i Hayriye temsilcileri, bölgede çok sayıda yetim ve sahipsiz Müslüman çocuğu bularak onlara sahip çıktı. Bu çalışmalar neticesinde, Rize ve çevresinden toplanan sahipsiz çocukların sayısı 250'yi geçmişti.[55]

---

* Kahraman Bey, kuvvetleriyle beraber Ruslara ağır kayıplar verdirdiği gibi, kıyafet değiştirip düşmanın içine sızarak panik ve karışıklık da yaratıyordu. Bkz. TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize**, s.26.

50 TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize,** s.26.

51 **Yurt Ansiklopedisi,IX**, s .6361.

52 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.6.

53 ALLEN- MURATOFF, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırı**, s 354-355.

54 ALBAYRAK, **Trabzon Kültür Tarihine Bir Bakış,** s. 30.

55 Betül ASLAN, **I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türkleri'nin Anadolu Türklerine "Kardaş Kömeği" (Yardımı) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi,** (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1996, s.355.

3- Rusların I. Dünya Savaşı'ndan Çekilmesi ve Neticesinde Rize'de Gelişen Olaylar

a) Rusların Bölgeden Çekilmesi ve Brest Litovks Görüşmeleri Sırasında Rize'de Durum

Haziran 1916'ya kadar, Vehip Paşa'nın taarruz hareketinden önce, Doğu Karadeniz Bölgesindeki askeri durum şu şekilde idi: Türk Sahil kuvvetlerinden kalan birlikler ve V. Kolorduya bağlı tümenlerden biri, küçük Tirebolu Limanıyla, Zigana geçidinin güneyindeki Harşit suyunun iki yakasından Ardasa'ya kadar uzanan bölgeyi elde ettiler. Diğer tümenler ise, Gümüşhane-Bayburt mevkiinde mevzilendiler. XI. Kolordu 36. ve 37. Tümenler ihtiyat birlikleri olarak bekletildi. Sarp dersim dağlarındaki 2. Süvari Tümeniyle bölgedeki milis kuvvetleri İkinci Orduya bağlı 3. Süvari Tümeniyle irtibat halindeydiler. Üçüncü Ordu Tümenlerindeki er sayısı 5.000 (XI. Kolordu, 36 ve 37. Tümenler) ile 8.000 (V. Kolordu) kişi arasında idi.[56]

Vehip Paşa, Rusların Karadeniz sahilinden Anadolu'ya geçmelerine mani olmak üzere emir alınca 15 Haziran 1916 da harekete geçti. Bu harekat sırasında Türk birliklerinin düzeni şu şekilde idi: Sol grup; V. ve X. Kolordu ve yardımcı sınıf kuvvetler, Orta grup; IX. Kolordu ve XI. Kolordu, Sağ grup; altı tümen ve yardımcı sınıf birlikler. (İhtiyat grubu; Erzincan'da idi).[57]

Aynı tarihlerde Karadeniz kıyılarının savaş alanı ilan edilmesinden sonra, Yunanlıların kıyılara çıkarma yapması ihtimali göz önüne alınarak, eli silah tutan 15-50 yaş arasındaki Rumların, 16 Haziran 1916'dan itibaren Karadeniz kıyılarından uzaklaştırılmalarına karar verildi.[58]

Bu arada savaşın başında hiç tahmin edilmeyen bir olay gündeme geldi ki bu da; Rusların Ekim 1917 Bolşevik İhtilali ile sarsılarak, bu ihtilalden sonra bütün cephelerden çekilmesi olayıdır.

---

56 ALLEN- MURATOFF, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırı**, s.362.

57 ALLEN- MURATOFF, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırı**, s.368. Harita: 8 (Türk ve Rus birliklerinin konumunu ve hareketlerini gösterir harita)

58 Mesut ÇAPA, "Karadeniz'de Yunan Gemilerinin Faaliyetleri ve Trabzon Üzerindeki Etkileri", **Askeri Tarih Bülteni**, 42, Ankara, 1997, s.83 (83-94).

I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Rusya'nın mevcut sıkıntıları daha da artmış ve gelişen olaylar Rusya'da, Bolşevik ihtilaline sebep olmuştu.[59] Ekim 1917 de çıkan Bolşevik İhtilalinden sonra Rus askerleri cepheyi bırakıp kaçıyorlardı.[60]

Doğu Anadolu'dan ve Doğu Karadeniz'den çekilmek zorunda kalınca Ruslar, Rus Kafkas Orduları Kumandanını göndererek Türk tarafına ateşkes teklifinde bulundu. Bu istek Türklerce 21 Kasım 1917 de kabul edildi.[61] Rusların savaştan çekildiği haberi Batum Müdafaa-i İslam Cemiyeti azalarından Batumlu Cemil Hamzaoğlu vasıtasıyla dönemin Rize Milletvekili olan Osman (Özgen) Bey'e haber verildi. Bu haber Rize'de duyulduğunda Türkler arasında büyük bir sevinç yarattı. Ancak bu sevinç uzun sürmemişti. Çünkü Ruslar çekilirken Rize'yi ateşe vermiş, çarşı ve camileri yakıp yıkmışlardı.[62]

4 Aralık 1917'de başlayan görüşmeler, 18 Aralık 1917'de Osmanlı Devleti ile Erzincan Mütarekesi'nin imzalanmasıyla nihayet buldu.[63] Mavera-yı Kafkas Komiserliği ile yapılan Erzincan Mütarekesi ile, Karadeniz'den Dersim'e uzanan bir mütareke hattı belirlenmişti [64] Bundan dolayı Ruslar bütün cephelerden daha çabuk çekilmişlerdi.

Rusların çekilmesini fırsat bilen Ermeniler, Müslüman Türklere karşı zulüm yapmaya başlamışlardı. General Antranik komutasındaki bir kuvvet Türkleri katletmek üzere harekete geçerken birçok gönüllü Ermeni de, onlarla beraber olmuştu.[65] Bölgede bu zulümleri yapan yalnız Ermeniler değildi. Rumlar da birlikler kurarak Trabzon ve yöresinde Türklere karşı saldırılarda bulunuyorlardı. Aynı şekilde Gürcüler de Tiflis'te askeri birlikler kurarak saldırıya hazırlanıyorlardı.[66] Rus işgal bölgesindeki vatandaşların kurtarılabilmesi için askeri bir çözümden başka bir yol kalmamıştı.

---

59 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.9.

60 YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar**, s.288-289.

61 DAYI, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s.42.

62 TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize**, s 29-30; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.17.

63 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, 81 (Aralık 1982), no: 1848; YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar**, s.281; Selami KILIÇ, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, İstanbul, 1998, s.91; Harita: 9 (Erzincan Mütarekesi ile belirlenen sınırları gösterir harita).

64 Akdes Nimet KURAT, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990, s.464.

65 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.10.

66 KILIÇ, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, s.267.

Erzincan Mütarekesi'nden sonra, 20 Aralık 1917 de SSCB- Polonya sınırlarında bulunan Brest-Litovsk'da Osmanlı-Rus barış görüşmeleri başladı.[67] Brest-Litovsk'a giden Türk heyetinin asıl gayesi; Rusların, işgali altında bulunan toprakların kurtarılması idi. Brest-Litovsk görüşmelerinin sürdüğü bir sırada Türk Heyeti'nin sonuç alamaması üzerine başka yollar aranmaya başlandı.[68]

Siyasi yollarla çözülemeyen Türk meselesinin halli için, Enver Paşa, III. Ordu kumandanı Vehip Paşa'ya Erzincan istikametinde ilerleme emrini vermişti.[69] Devam eden Ermeni mezalimi üzerine Vehip Paşa, 5 Şubat 1918 den itibaren Erzincan Mütarekesi'nin yürürlükten kalktığını ilan etmişti. 12 Şubatta da, Türk ordusu ileri harekatta bulunarak,[70] Doğu Anadolu, Elviye-i Selase ve Doğu Karadeniz'de büyük bir hızla ilerlemeye başladı. Doğu Anadolu'daki birçok il ele geçirildikten sonra, Karadeniz Bölgesi'nin kurtuluşu için bölgeye gelen, II. Kafkas Kolordusu'nun Tirebolu'daki 37. Tümeni Giresun'daki 123. Alayı ve 53. Alayının da bu bölgede olmasının yanında, 1. ve 2. Taburların Rize'de kurulmuş olması kurtuluş için önemliydi. Türk Birlikleri, Trabzon yönünde harekete geçerek, Şubat 1918 de Trabzon ve ilçelerini düşman işgalinden kurtararak, daha doğuya hareketine devam etmişlerdir. Rus işgalinden sonra Ermeni katliamından kurtarılmayı bekleyen kıyı şeridindeki Rize halkı, Mart ayında kurtuluşu yaşayacaktır.[71]

Milli Kuvvetler, bölgede Karadeniz'den yapılması muhtemel Rum ve İngiliz çıkarmalarına karşı vatanı, Rum Pontus ve Ermeni çetelerinin katliamlarına karşı halkı korumak için teşkilatlanıp silahlandılar. Bu gruptaki sivil ve askeri komutanlar ve yerleri şu şekildedir:

I. ve II. Gruplar Komutanı	Bnb.	Bekir
I. Grup (Hopa-Pazar)	Yzb.	Rahmi
II. Grup (Çayeli-Rize-Of)	--	--

---

67 A. Nimet KURAT, **Türkiye ve Rusya,** Ankara, 1970, s.359.

68 BAYUR, **Türk İnkılabı Tarihi, III,** s 183; KILIÇ, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu,** s.65.

69 Cumhur ODABAŞIOĞLU, **Trabzon Belgelerle Milli Mücadele Yılları,** Akçaabat, 1990, s.38.

70 Kazım KARABEKİR, **Kazım Karabekir'in Kaleminden Doğu'nun Kurtuluşu,** (Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi), Hazırlayan, Enver KONUKÇU, Erzurum, 1990, s.66 , Harita: 10 (12 Şubat 1918 tarihli Türk Taarruzu).

71 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon,** s.12.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

III. ve IV. Gruplar Komutanı Bnb. Vehbi
III. Grup (Sürmene-Trabzon) Haydar Efe
IV. Grup (Gümüşhane-Kelkit) Tğm. İbrahim

1. ve 2. gruplardaki sivil komutanlar (bölgenin ileri gelenleri):
Rize'den Mataracı Mehmet
Rize'den Hakkı
Rize'den Lazoğlu Mustafa
Rize'den Tuzcuoğlu Halit Ağa
Pazar'dan Talatorzade Fevzi
Of'tan Sarı Ali oğlu Ömer
Of'tan Çakıroğullarından Hüsnü
Of'tan Rüstem Ağa
Of'tan İsmail Ağa
3. ve 4. Gruptaki sivil komutanlar:
Trabzon'dan Ömer Efendi
Trabzon'dan Kahya Mehmet
Trabzon'dan Salih Efendi
Osman Ağa
Katip Mehmet Efendi
Dumaşzade Hüsnü Ağa
Hacı Emin Efendi[72]

Neticede, barış yoluyla halledilemeyen meseleler çözümlenerek, işgal altındaki topraklar kurtarılmış ve nihayet 3 Mart 1918'de ilgili devletler arasında imzalanan Brest-Litovsk Barışı,[73] Osmanlı Devleti'nin, Rusya'ya karşı kazandığı büyük bir diplomatik zaferdir.[74] Bu Antlaşmanın 11. maddesine gereğince hazırlanan karma komisyon Türk-Rus sınırını belirlemek için harekete geçti.[75]

---

72 İsmet GÖRGÜLÜ, **On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922,** Ankara, 1993, s.220-221.

73 KILIÇ, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu,** s.352; Harita: 9 (Brest-Litovsk Mütarekesi'ne göre Türk-Rus sınırı).

74 DAYI, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s.47.

75 KONUKÇU, **Ardahan Tarihi**, s 201 (Belirlenen bu sınır, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda yapılan anlaşmalarla belirlenen sınırlardır.).

b- Rize'nin Düşman İşgalinden Kurtuluşu ve Kurtuluş Sonrası Faaliyetler

Rize, 2 Mart 1918'de, Yakup Şevki Paşa'ya bağlı birliklerce kurtarılırken, Mart 1918'de Rize ile beraber Borçka, Hopa, Ardanuç' da kurtarıldı.[76] Düşman, 2 Mart 1918'de İkizdere, Kalkandere ve Rize'yi terk ediyordu. Türk Ordusu, silahlar atarak Rize'ye geldiler. Rizeliler Milli kuvvetleri büyük bir coşku ile karşılamışlardı.[77] Bundan sonra Türk Birlikleri sahili takiple daha doğuya taarruza devam ettiler.

Rize'nin kurtuluşunun yaşandığı tarihlerde Şark cephesi komutanlarından Yüzbaşı Muhittin Salor Bey, Rizelilere şu mesajı gönderdi. *"Uzun yıllar esaretin acısını çektiğimiz o kara günlere geçmiş olsun. Her gün zaferden zafere koşan Türk orduları düşmanını her cephede ezmiştir. Rize'ye doğru hareket etmiş olan birliklerimiz çok yakın bir zamanda sizleri bağrına basacaktır. Biz gelinceye kadar Rize'nin kurtuluşuna emeği geçen vatanperver Şarkı Müdafaa-i İslam Cemiyeti'nin yetkilileri sizleri idare edecektir. Mühendis Osman Bey başkanlığında Zeki Tuzcuoğlu, Arif Rakıcıoğlu, Çakır Memişoğlu, İsmail Durmuşoğlu, Memiş Güveli, Hacı Hamza Efendileri tanıyorsunuz. Herkes rahatça vazifelerinin başına dönsünler"* denilmekteydi.[78]

Bu arada Ruslar çekildikten sonra, Türk ordusunun sahilden ilerlemesi karşısında Rumlar, hiçbir şey yapmamış gibi, sessiz ve masum bir halde bulunup evlerinden dışarı çıkmamışlardı.[79]

1918 yılının kış mevsiminde Türklerin birçoğu kendi bölgelerine geri dönmeye başlamışlardı. İstanbul'daki Muhacirin Müdüriyeti, Doğu Karadeniz Bölgesinin muhacirlerini gemilere bindirerek kendi topraklarına gönderiyordu. Muhacirlerin kara ve deniz yoluyla kendi yerlerine dönmeleri neticesinde, şehirde hareketlilik ve şenlik artmış ancak açlık ve sefalet de o ölçüde çoğalmıştı.[80] 1919 yılı başlarında İstanbul'da toplanan yedi yüz kadar Müslüman ve Hıristiyan muhacir, Muhacirin Müdüriyeti kontrolünde gerçekleşen sevk işleminde demiryolu veya vapurlarla Ordu, Trabzon ve

---

76 CEMİL, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa,** s.112 ; DAYI, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma,** s.50-51.

77 TOPALOĞLU, **Rus İşgalinde Rize,** s.29; Harita: 9 (Türk Birliklerinin Mart 1918 tarihli doğuya doğru ileri harekatı).

78 **Yurt Ansiklopedisi,** s.6361.

79 SELÇUK, **Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Tümeni,** s.92.

80 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon,** s.20-21.

Rize'ye sevk edilmiştir.[81] Çünkü, işgal sırasında gerek Ruslar, gerekse Ermeni ve Rumlar bölgeyi sömürmüş, halkı ezmiş, halk bu yüzden iç bölgelere göç etmek zorunda kalmıştı. Muhacirler, yaklaşık iki yıl sonra yerlerine döndükleri zaman, Rusların ve onların yandaşı azınlıkların yakıp yıktığı ve yağmaladığı harabeler ile karşılaşmışlardı. Yani işgal, Rize'yi harabeye çevirmişti.[82]

Bu durumda hükümetin halka bazı kolaylıklar göstermesi gerekiyordu. Bu konuda, 1917 tarihinde Trabzon ve çevresinde kayıklarla un ve zahire nakleden tüccardan Rüsumat İdaresince harbin devam ettiği müddetçe teminat senedi aranılmaması için Maliye Nezaretine bazı müracaatlarda bulunulmuştur.[83]

Sonuç olarak, Trabzon ve yöresinin halkı, bölgenin kurtarılmasından sonra da Rus tahribatının büyüklüğü nedeniyle başta açlık ve salgın hastalıklar olmak üzere büyük sıkıntılarla karşılaşmıştı. Özellikle, yurdun dört bir yanındaki muhacirlerin de gruplar halinde dönmeye başlamaları bu sıkıntıları daha da arttırdı. Osmanlı yönetiminin aldığı bazı kararlarla, gösterdiği bir takım çabalara rağmen ülkenin genel şartlarının elverişsizliği yüzünden yeterli yardımlar yapılamamış, bölge halkı, karşılaştığı felaketlere uzun süre kendi imkanlarıyla göğüs germeye çalışmıştı. Bölge halkı işgalden ve işgal sonrası giriştiği bu yaşama mücadelesinden nüfusunun büyük bir kısmını kaybederek çıkabilmişti. İşgalci güçlerin yurdumuzu sömürgeleştirme, milletimizi esir etme girişimlerine karşı itiraz seslerinin buradan yükselmesinde, milletin hukukunu korumaya yönelik faaliyetlerin bölgede başlamasında, şüphesiz bu acı derslerin büyük rolü olmuştu. [84]

---

81 İbrahim Ethem ATNUR, "Tehcirden Samsun Bölgesine Dönen Rum ve Ermeni Muhacirler Meselesi", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler**, Samsun, 2000 s.13.

82 KAZMAZ, **İpsiz Recep**, s.81.

83 **BOA, DH/İ-UM** 89/4.

84 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.23.

c- Trabzon ve Batum Konferansları Sırasında Rize ve Çevresi

14 Mart - 14 Nisan 1918 tarihleri arasında yapılan Trabzon Konferansı,[85] 12 Şubat 1918 de başlayan Türk askeri harekatı karşısında, bir an önce Türklerle anlaşmak isteyen Maverayı Kafkas Hükümeti 23 Şubat'ta toplanan Seym (meclis)'e, bu konuda bütün yetkileri verdiği zaman toplandı. Maverayı Kafkas Hükümeti'ni temsilen Chenkeli başkanlığında, Gürcü ve Ermeni delegelerinden oluşan bir heyet, 23 Şubat 1918 de Trabzon'a gelmişti. 14 Mart'ta Trabzon'da resmen başlayan görüşmelere, Osmanlı Devleti adına Adliye Nazırı Halil ve Albay Rauf Beyler katılmışlardı.[86]

Trabzon Konferansı'nda Ermeni Başdelegesi olan Kütcaznuni, 1923 de Viyana'da yayınladığı "Taşnaksütyun'un artık yapacağı kalmamıştır" adlı eserinde; Trabzon görüşmelerinde asıl meselenin, hudutlar olduğunu; bununda, Brest-Litovsk'ta tayin edildiğini belirterek; "Gürcüler, Batum ve Acara'yı almak için, Türklerle uyuşarak; onlara, Kars ve Ardahan'ı bırakıyorlardı. Ermeniler, buraları istiyorlar ve Acara'yı terk ediyorlardı. Azeriler ise, Acara'da Müslüman bir idareye taraftar bulunuyorlardı. Şu halde, Azeriler, esasen buraların Türk toprakları olduğunu ve Türklere geçmesi gerektiğini söylüyorlardı." diyerek görüşmelerdeki fikir ortamına ve tartışmalara ışık tutmaktadır.[87]

Kafkas Heyeti, Brest-Litovsk'u tanımadıklarında ısrar ederek; Ardahan ve bazı yerlerin Türklere bırakılabileceğini, fakat, mutlaka Batum'un, Gürcülere; Kars'ın Ermenilere verilmesi gerektiğini söylüyorlardı. Bu tavır, Ermeni ve Gürcülerin, birlikte hareketlerinin bir tekrarı idi.

Bu arada, Trabzon Konferansı'ndan önce başlayan Türk harekatı da, doğuya doğru ilerliyordu. 5 Nisan'da Sarıkamış'ın alındığının ertesi günü, Rauf Bey, Kafkas Heyeti'ne bir ültimatom vererek,[88] 10 Nisan'a kadar Brest-Litovsk'u tanımaları konusunda uyarıda

---

85 YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar**, s.302; Enis ŞAHİN, **Türkiye ve Mavera-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları**, (1917-1918), (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1996, s 245; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.24.

86 Trabzon Konferansı'nın toplanması ve faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. ŞAHİN, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları**, s.245; DAYI, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s.53.

87 DAYI, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s.54.

88 ŞAHİN, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları**, s.324.

bulundu.[89] Trabzon'daki delegeler, 8 Nisan'da bu ültimatomu kabul ederek bunu, 11 Nisan'da III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa'ya bildirmişlerdi.[90] Maverayı Kafkas Meclisinin savaş ilanı ile Türk kuvvetlerinin Batum'u almaları üzerine, Trabzon Konferansı resmen dağılmıştı.[91] Bundan sonra Türk- Maverayı Kafkas Hükümeti görüşmeleri, ikinci kez Batum Konferansı ve Antlaşmasına kadar sürdürüldü.[92]

Batum Konferansı, 11 Mayıs 1918 de başlayıp,[93] 4 Haziran 1918 tarihine kadar devam etti.[94] Konferans sırasında Türk isteklerine şiddetli tepki gösteren Gürcü ve Ermeniler, Konferansın kesintilere uğraması sırasında bazı ortak faaliyetlere ve ittifak arayışlarına girmişlerdi.[95] Bu tarihlerde devam eden Ermeni ve Gürcü mezalimi karşısında Türk ordusu başarı ile doğudaki faaliyetlerine devam ediyordu. Devam ede gelen görüşmeler sonucunda, Kafkas delegeler birlikte karar alamadıklarından dolayı, 26 Mayıs 1918 de toplanan Seym (Meclis) kendisini fesh ettiğinden, Gürcistan bağımsız oldu.[96] Bu bağımsızlığın ilan edildiği gün, 26 Mayıs 1918 de Türk tarafı bir ültimatom gönderdi. Gürcü Hükümeti, 31 Mayıs tarihinde Gürcistan'ın güney sınırının Brest-Litovsk'a göre belirlenmesini kabul etmişti.[97] Nihayet, yapılan görüşmeler sonucu, Osmanlı Devleti, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile, 4 Haziran 1918 günü[98]; Kuzey Kafkasya ile de , 8 Haziran 1918 de ayrı ayrı anlaşmalar imzalandı.[99]

---

89 DAYI, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s.55.

90 KARABEKİR, **Doğu'nun Kurtuluşu**, s.322.

91 BAYUR, **Türk İnkılap Tarihi, III,** s.189.

92 DAYI, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s.56.

93 ŞAHİN, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları**, s.447.

94 Batum Konferansı'nın toplanması ve görüşmelerin detayı için bkz. ŞAHİN, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları**, s 413; YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar**, s.303.

95 ŞAHİN, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları**, s.384.

96 DAYI, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s.58; ŞAHİN, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları**, s.476.

97 DAYI, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s.59.

98 KONUKÇU, **Ardahan Tarihi,** s.204.

99 ŞAHİN, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları**, s.513; Harita: 9 (Batum Anlaşması'na göre Türkiye sınırı).

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Bu görüşmeler ve antlaşmalar neticesinde, Trabzon Vilayeti dahilinde yer alan Rize de, Brest Litovsk Antlaşması'na göre belirlenmiş sınırlar içinde yer almaktaydı.

B-MONDROS MÜTAREKESİ VE MÜTAREKEDEN SONRA DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ VE RİZE

1- Mondros Ateşkes Antlaşması Ve Uygulanışı Sırasında Doğu Karadeniz ve Rize'de Genel Durum

Doğu Karadeniz Bölgesi, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasıyla çalkantılı bir döneme girdi. Daha I. Dünya Savaşı'ndan önce bölgede başlayan, Pontusçu Rumların, Ermenilerin ve Gürcülerin faaliyetleri, yurdun çeşitli yerlerinde olduğu gibi, Rize'de de etkisini göstermiştir.

I. Dünya Savaşı'nın son yıllarına yaklaşıldığı bir dönemde Osmanlı Devleti'nin genel durumunu göz önüne alarak değerlendirirsek, Doğu Karadeniz Bölgesinin hassas durumunu daha iyi anlayabiliriz.

I. Dünya Savaşı'nın sonlarında Türk kuvvetleri, güneyde Irak ve Suriye cephesinde; kışkırttıkları Arapların yardımı ile ilerleyen İngilizler karşısında bozularak kuzeye çekiliyor, dolayısıyla toprak kaybediliyordu.

Dört yıl süren ve birçok cephede devam eden savaşları sonunda Alman ekonomisi ve sanayisi sarsılmış, Amerika Birleşik Devleti'nin savaşa girmesi ile savaşın sonuna iyice yaklaşılmıştı. Bu tarihlerde Osmanlı'nın müttefiki olan Bulgaristan'ın 26 Eylül 1918'de mütareke isteyip, 29 Eylül'de mütareke imzalamasıyla; İstanbul, İtilaf Devletleri'nin tehdidi altına girmişti. Almanya, 4 Ekim'de, Avusturya ise 5 Ekim'de mütareke isteyince; artık, savaşmak hem imkansız hem de anlamsız bir hale gelmişti.

Öyle ki, Doğu cephesindeki başarılı Türk kuvvetlerinin, Bakû'yü elde ettikten sonra, bir yandan Tebriz'e diğer yandan Dağıstan'da Demirkapı'ya kadar dayanmalarına rağmen Güney Cephesindeki Türk Ordularının mağlubiyeti; hatta, ordu komutanlarının da, mütareke imzalanmasını istemeleri, Osmanlı Devleti'ni mütareke istemeye ve Doğu Cephesinde 1914 sınırlarına geri dönmeye mecbur bırakmıştı. Bu durum karşısında yönetimde olan İttihat ve Terakki Partisi yönetimden çekildi. 8 Ekim 1918'de Ahmet

İzzet Paşa başkanlığında kurulan yeni hükümet,[100] 14 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti adına resmen mütareke teklifinde bulunmuş, İtilaf Devletleri'nin Wilson İlkeleri doğrultusunda ateşkes anlaşması imzalanmasını istedi. Nihayet, Kut-ül Amere'de esir edilen İngiliz Generali Townshend'in arabuluculuğu ile, Osmanlı Devleti'nin mütareke isteği kabul edilmiştir.[101] Gerekli direktifleri alan Türk heyeti, 24 Ekim 1918'de mütarekenin yapılacağı Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'na gitmişlerdi.

27 Ekim 1918 de Mondros'ta başlayan mütareke görüşmelerine, Osmanlı Devleti adına Rauf (Orbay) Bey, Reşat Hikmet Bey ve Sadullah Bey; İngiltere ve Müttefikleri adına Amiral A. Calthorpe katılmıştı. Görüşmeler sonucunda Osmanlı Delegelerine sunulan 25 maddelik Mütareke metni kabul edilmişti. 30 Ekim 1918'de kabul edilen bu mütareke, Osmanlı'nın müttefiki devletlerin imzaladıkları mütarekelerle kıyaslandığında çok ağır şartlara sahipti.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi, 25 maddeden oluşmakta olup maddelerin büyük bir bölümü denizlerle ilgilidir. Türk yurdu Anadolu'yu, büyük devletlerin isteklerine göre bölmeyi hedef alan Mütarekenin, Karadeniz ile doğrudan ilgili olan maddelerini şu şekilde sıralayabiliriz.

Madde 1- Karadeniz'e geçmek için Çanakkale ve İstanbul boğazları açılacak ve bu geçiş sağlanacak. Çanakkale ve Karadeniz İstihkamları müttefikler tarafından işgal edilecektir.

Madde 2- Osmanlı sularındaki bütün torpil tarlaları, torpido ve kovan mevzileri vesaire gösterilecek ve bunları taramak veya kaldırmak için müracaat vukuunda müttefiklere yardım edilecektir.

Madde 3- Karadeniz'deki torpil yerlerine dair bilgiler müttefiklere verilecektir.

Madde 6- Osmanlı kara sularında zabıta ve buna benzer hususlarda kullanılan küçük tekneler müstesna, Osmanlı sularında veya Osmanlı Devleti tarafından işgal edilen sularda bulunan harp gemilerinin hepsi teslim olunup, gösterilecek Osmanlı liman veya limanlarında enterne edilecektir.

Madde 7- Müttefikler, güvenliklerini tehdit eden bir durum halinde istedikleri bölgeleri işgal edebileceklerdi.

---

[100] Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım, II**, İstanbul, 1993, s.93.

[101] DAYI, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s.68.

Madde 8- Osmanlı işgali altındaki bütün limanlardan müttefikler faydalanabilecek ve onlarla harp halinde bulunan devletler faydalanamayacaktır. Deniz ordusunun asayişe ayrılan gemilerinden mâda mevcudu terhis edilecektir.

Madde 9- Müttefikler Osmanlı tersane ve limanlarındaki tamir vasıtalarından faydalanacaklardır.

Madde 13- Osmanlı Devleti, elinde mevcut bahrî, askerî veya ticarî malzemenin tahribine engel olacaktır.

Madde 20- Beşinci madde mucibince terhis edilenlere ait teçhizat, silahlar, cephane ve taşıtların kullanma tarzına dair verilecek talimata uyulacaktır.[102]

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Osmanlı Ordusu bitkin ve yorgun bir halde terhis edilirken, önemli geçitler ve silahlar düşmanın eline geçiyordu. Mondros Mütarekesi'nin 7 ve 24. Maddelerine dayanan, İngilizler, Musul'a girmiş, İskenderun'a asker çıkardıktan sonra Urfa, Adana, Maraş Bölgesini işgal etmişlerdi. Daha sonra, Fransızlarla anlaşarak, Lübnan, Suriye ve yukarıda adı geçen Türk şehirlerini, onlara bırakmışlar, buna karşılık, Irak ve Filistin, İngilizlerin elinde kalmıştı. 13 Kasım 1918 de 60 parçadan oluşan İtilaf Devletleri donanması, Çanakkale Boğazı'ndan geçerek, Marmara Denizi'ne girmişti. İstanbul, fiili işgale uğramıştı.[103] Yine İngilizler; Samsun ve Merzifon'u, İtalyanlar; Konya, Söke ve Antalya bölgesine asker çıkarmış, ayrıca demiryolu kavşaklarına ve önemli tünellere kuvvet göndermişlerdi. Mütarekenin ilk altı ayında sekiz bini aşkın Rum ve Ermeni Trabzon ve yöresine geri dönmüştür.[104]

---

[102] BAYAR, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, s 21-22; M. Cemil BİLSEL, **Lozan**, I, İstanbul, 1998, s 202-203; Alptekin MÜDERRİSOĞLU, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara, 1990, s.44.

[103] GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s.6.

[104] Ahmet GÜRSOY , **Milli Mücadelede Giresunlular**, Giresun, 1994 s. 42.

2- Mondros Mütarekesi'nden Sonra Doğu Karadeniz Bölgesi ve Rize Üzerindeki Bazı Faaliyetler

Mondros Mütarekesi'nden önce olduğu gibi Mütareke'nin imzalandığı tarihlerde de Trabzon Vilayeti'ne bağlı sancaklardan biri olan Rize,[105] bölgesi iç ve dış tehlikeler bakımından çok nazik bir durumda bulunuyordu. Çünkü Gürcüler, Rize bölgesini almak isterken Ermeniler de Trabzon Vilayeti'nin bir kısmını, kurmayı planladıkları Büyük Ermenistan'ın sınırlarına dahil etmek istiyorlardı. Bunlardan daha önemlisi özellikle Rumların, bölgede büyük bir Pontus Devleti kurmak amacıyla Pontusculuk faaliyetlerine girişerek kendilerine Trabzon Vilayeti'ni merkez yapmışlardı. Bu durum karşısında Vilayet dahilinde bazı askeri düzenlemeler yapılarak, 3. Kafkas Tümeni Trabzon bölgesini korumaya memur edilmişti.[106]

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra İtilaf Devletleri Doğu Karadeniz Bölgesi'nde faaliyetlere başladı. 9 Aralık 1918 de Trabzon Limanına gelen bir İngiliz Torpidosu terhis işlerine bakmak üzere Holhins adında bir teğmeni Trabzon'da bırakmış ve kuzeye doğru hareket etmişti. Bu arada iki Rus mühendisiyle 20 İngiliz süvarisi Batum'dan Rize yoluyla Trabzon'a gelmişler, açılan yolun ulaşıma elverişliliğini incelemişlerdi.[107]

Doğu Karadeniz bölgesini anavatandan ayırmak için İzmir'de olduğu gibi, bir bahane bulup bölgeyi işgal etmek gerekiyordu. Bu bahane, Doğu Karadeniz bölgesindeki asayişsizlik bir gerekçe olabilirdi. Çünkü Mütareke'nin 7. Maddesine göre; Büyük devletler kendilerinin güvenliklerini tehlikede gördükleri herhangi bir yeri işgal etme hakkına sahiplerdi.[108] Nitekim İtilaf Devletleri, Rumların bölgedeki faaliyetlerini taraflı olarak değerlendirerek bölgede asayişsizlik olduğunu, bunun Türkler tarafından çıkarıldığını iddia ediyorlardı. Oysaki bölgedeki asayişsizliğin sebebi Türkler değil, Rum çeteleri idi.

1918 sonbaharında Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla, hem Rumların hem de Ermenilerin ümit ve gayretleri arttı. Rumlar, Karadeniz sahillerine demirleyen

---

105 TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s 506; GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s.5.

106 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s.10-11.

107 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.26.

108 YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar**, s 369; GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s.5.

Fransız ve İngiliz kuvvetleriyle yakın ilişkiler kurarak taşkınlıklar yaptılar. Kendilerinin sebep oldukları olayları Türklere mal ederek haksız emellerini tüm dünyaya haklıymış gibi göstermeye çalıştılar.[109]

Milli Mücadele döneminde Rize üzerinde, Gürcü, Ermeni ve Pontusçu Rumların bazı talepler ortaya attıkları görülüyordu. Ermeniler ve Pontusçu Rumlar, Rize üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için, 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'na müracaatta bulunmuşlardı. Görülüyor ki, her iki tarafın da istekleri Rize üzerinde çatışıyordu. Çünkü, kurulması tasarlanan Pontus Rum devleti sınırları içinde gösterilen Rize, aynı zamanda, Büyük Ermenistan'ın yaşayabilmesi için Karadeniz kıyılarında önemli bir çıkış limanı olarak da düşünülmekteydi. Paris'deki bu çalışmaları duyan Rizeliler tepkisiz kalmadılar, topraklarını ve haklarını koruyabilmek için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulma çalışmalarına hız verdiler.[110]

C- MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA AZINLIKLARIN DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE KENDİLERİ İÇİN DEVLET KURMA FAALİYETLERİ

1-Pontus-Rum Devleti Kurulması Çalışmaları Sırasında Rize

Pontus kelimesi coğrafi bir isimlendirme olup, Roma ve Bizans döneminde, bölgede yaşayan gruplar için Pontus ismi kullanılmamıştır. Fakat ne yazık ki bazı tarihçiler XIX. Yüzyıldaki Rum ve misyoner faaliyetlerinin etkisinde kalarak bölgede kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu için Pontus isimlendirmesini kullanmışlardır.[111]

1204 de İstanbul'un Latinler tarafından işgal edildiği günlerde, Bizanslı prensler üç ayrı yerde, üç yeni devlet kurdular. Bunlardan biri de Trabzon'daki Trabzon Rum Devleti olup, ne başka bir devletin devamı, ne de Bizans imparatorluğunun mirasçısı idi. Çünkü Trabzon Krallarının, Bizans'ı kurtarmak yada Bizans'a hakim olmak gibi bir istekleri veya hayalleri yoktu. Yani Bizans'ın zayıflamasından yararlanarak Bizans

---

109 Mustafa Reşit TARAKCIOĞLU, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon, 1986, s.33.

110 ÇAPA, Milli Mücadele Döneminde Rize, s.865.

111 Rahmi ÇİÇEK, "Merzifon Amerikan Koleji ve Pontus Meselesindeki Yeri", **19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler**, Samsun, 2000 s.68-69.

Prensi Aleksi Komnen tarafından kurulan bu devlet ile ilk çağlarda kurulan Pontus Kralları arasında herhangi bir ilişki söz konusu değildir.*

Doğu Karadeniz bölgesinin gerek siyasi tarih, gerekse sosyal yapı açısından Yunanlılarla ciddi anlamda hiç bir ilişkisi olmamakla beraber, bölgede ilk çağlarda kurulan Pont Krallığı ile, 1207 de kurulan Trabzon devletini birbirine karıştıran Yunanlılar, ortaya bir "Rum Pontus Devleti" iddiası çıkarmışlar ve bu temele dayanarak XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde bu devleti tekrar diriltme iddiası ile Doğu Karadeniz kıyılarında Rum Pontus Devleti kurma hayaline kapılmışlardır.[112]

I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yoğun faaliyet gösteren Rum çeteleri, Mondros Mütarekesi'nden sonra daha tehlikeli hale gelmişlerdi. Rum çeteleri bölgede huzur ve güvenliği ortadan kaldırırken, Milli Mücadelenin devam ettiği dönemlerde de Pontus ayaklanması denilen ayaklanmayı meydana getirmişlerdi. Bu ayaklanma yeni kurulan Türk devletini bir süre uğraştırmıştı.[113]

Pontus meselesi; Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un da dediği gibi, "Pontus meselesi hiç yoktan var edilmiştir. Hayali bir şekilde yaratılan bu devlet ve bu devletin kuruluş davası, gerek Yunanistan'ın gerekse diğer (Rusya, İngiltere ve Fransa gibi) büyük devletlerin çıkarlarına uygun olduğu ve Türkiye'yi böldüğü için sürekli desteklenmiştir." Şimdi bu meselenin tarihi seyrine göz atarak, Rize ve çevresinde yaptığı etkileri değerlendirmeye çalışalım.

Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında bir Pontus Devleti kurulması tasarısı XIX. Yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmakta; yani Etnik-i Eterya'nın doğuşu,[114] Yunan ayaklanması ve Yunan Devletinin kurulması bu tasarının başlangıcını teşkil etmekteydi.[115]

---

* İlkçağlarda bu bölgede kurulan Pontus Krallığı (MÖ. 298-MS 63) Yunan ve Rumlardan çok ayrı olup, 1204 de kurulan Trabzon Rum Devleti ise Aleksi Komnen tarafından kurulmuş 1461 de ise Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarına dahil olmuştur. Aynı bölgede kurulan bu iki devletin birbiriyle hiçbir şekilde ilişkisi ve bağlantısı yoktur. Bkz. Mahmut GOLOĞLU, **Anadolu'nun Milli Devleti Pontos,** Ankara, 1973, s 149; İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi, II,** Ankara, 1983, s 55; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon,** s.30; **Türk İstiklal Harbi, VI,** s.281.

112 SARINAY, "Pontus Meselesi ve Yunan Politikası", s.109.

113 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon,** s.30.

114 Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi, V,** Ankara, 1983, s 109; SARINAY, "Pontus Meselesi ve Yunan Politikası", s.110.

115 ÖZEL, Milli Mücadelede Trabzon, s.31.

a- Rum Pontus Devleti'nin Kurulması Amacıyla Bölgeye Yapılan Rum Göçleri ve Rumların Teşkilatlanma Faaliyetleri

1840 yılında Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecit döneminde; Gülhane Meydanında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan; Tanzimat Döneminde Doğu Karadeniz de yaşayan Hıristiyanlar kendi bölgelerinde bir Rum Pontus Devleti kurmak için, yayınlanan fermandan faydalanmaya çalıştılar. Bu yüzden binlerce Rum, Doğu Karadeniz Kıyılarına göç ettirilerek burada gizlice silahlandırıldılar.[116] Bu şekilde Pontus meselesi yeni bir ivme kazanmış oldu. [117]

Osmanlı Devleti'nin, 1856 yılında yayınladığı Islahat Fermanı ile bütün dinlere eşit ve tam serbestlik tanımasından sonra, çalışmalarını daha da hızlandıran, bölgedeki Hıristiyan azınlıklar, din ayrılığı ileri sürülerek harekete geçtiler. Osmanlı Devleti zayıfladıkça Rumlar, dini kuruluşlar önderliğinde daha kolay teşkilatlandılar. Doğu Karadeniz Bölgesindeki Hıristiyanların dini merkezi Trabzon'da, 1895 yılında dört Başpiskoposluğu olan bir Rum Metropolitliği idi. Birinci piskoposluğun merkezi Rize olup, Giresun ve Tirebolu ilçelerindeki dini kurumlar buraya bağlanmıştı.[118]

Pontusculuk konusunda siyasi bir hareketin mümkün olabileceği fikri, 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından sonra açıkça ortaya atılmaya başlamıştır. II. Meşrutiyetin ilanı ile İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi de faaliyetlerini artırmış, Trabzon Vilâyetinin her tarafında sözde, halkı bilgisizlikten kurtarmak ve aydınlatmak amacıyla okullar açmıştı. 1908 yılından sonra Pontusçuların faaliyetleri birden bire hızlandı. Kurulan bütün dernek, kulüp ve komiteler (Kordos Komitesi, Rum Göçmen Cemiyeti v.b)[119] birbirleriyle işbirliği halinde çalışmaya ve Türklerin düşmanlarına casusluk yapmaya, beyannameler yayınlamaya ve silahlı teşkilatlar kurmaya başladılar.[120] Bölgede ilk silahlı çeteyi Amasya Metropoliti Germanos, 1908 de Samsun'da kurmuş, daha sonra Yunanlılar tarafından silahlandırılan Rum çeteler; Balkan Savaşlarında Yunan Ordusunun yanında savaşmak için cepheye gitmiştir. [121]

---

116 Fahri BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara, 1983, s.36.

117 GOLOĞLU, **Pontos**, s.234.

118 ÇAPA, **Pontus Meselesi Trabzon ve Çevresinde Milli Mücadele**, s.4.

119 Şevket Süreyya AYDEMİR, **Tek Adam Mustafa Kemal, I**, 1881-1919, İstanbul, 1981, s.398.

120 GOLOĞLU, **Pontos**, s.237.

121 SARINAY, "Pontus Meselesi ve Yunan Politikası", s.110.

Osmanlı topraklarında yaşayan Rumlar, Türklere nispetle Avrupa ile daha fazla temas imkanına ve ekonomik güce sahip oldukları için, bölgenin gelişme vasıtalarını ellerinde toplamışlardı. Onların ellerindeki bu imkanlar, çok geçmeden siyasal isteklerini de destekledi.[122]

Temeli 1904'de Merzifon Amerikan Kolejinin açılması ile atılan[123] Pontus Cemiyeti, metropolit ve papazların[124] çalışmaları neticesinde Batum'dan İnebolu'ya kadar Karadeniz bölgesinde şubeleri açmıştı.

1956 da Atina'da yayımlanan Pavlidis'in "Pontus Cumhuriyeti nasıl ve Niçin Başarıya Ulaşamadı" adlı eserinde, kurulması düşünülen Pontus Devleti'nin oldukça geniş tutulan sınırları şu şekilde belirlenmektedir. "Pontus Rus sınırından başlar, Trabzon ve Sivas illerinin tümünü ve Kastamonu ilinin bir bölümünü içine alarak, Karadeniz kıyısı boyunca Sinop ötesine kadar uzanır. Bütün Pontus 70.000 Km².lik bir alanı kaplar. Birinci Dünya Savaşından önce burada 800.000 Rum bulunmaktaydı."[125]

Kıyı şeridinde Pontus Devleti kurmak için,[126] Rumların bölücü amaçlarla kurdukları cemiyetlerden en önemlisi olan ve 1909 da Atina'daki Asya Cemiyeti'nin emri altına giren Pontus Cemiyeti,[127] aynı şekilde İstanbul'da Galata'daki Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu ve Etnik-ı Eterya'nın şubesi olarak çalışan ve gizli adı "Kordus" olan, bu komite de aynı amaçlarla faaliyetini sürdürüyordu.[128] Cemiyetlerin faaliyetlerinin geliştiği bu tarihlerde ilk Pontus risalesi de yayınlanmıştır.[129] 1910 da yayınlanan bu risalede, Rumlar, gerçek niyetlerini açıkça dile getirmekteydiler.[130]

---

122 SAYDAM , "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", s.422.

123 Serpil SÜRMELİ, "Samsun ve Çevresinde Pontus Hareketi ", **Atatürk Yolu**, V/19, 1997, Ankara, s.327.

124 GÜLER, **Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri**, s.14.

125 Dimitri KİTSİKİS, **Yunan Propagandası,** (Çeviren; Hakkı Devrim) , İstanbul, 1974, s.16.

126 Kazım KARABEKİR,, **Gizli Harp İstihbarat**, İstanbul, 1998, s.108.

127 Hüseyin IŞIK, "Anadolu'da Yunan Mezalimi", **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri,** Ankara, 1986, s 237; GOLOĞLU, **Pontos**, s 235; Pontus Bölgesini, kabaca Gümüşhane, Lazistan, Samsun sancaklarını ve Trabzon Vilayetini kapsayan bir alan olarak belirtebiliriz. Bkz. YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar**, s.352.

128 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.41.

129 Selahattin TANSEL, Mondros'dan Mudanya'ya Kadar, 1 , İstanbul, 1991, s.91.

130 Fethi OKYAR, Üç Devirde Bir Adam, (yayına hazırlayan; Cemal KUTAY), İstanbul, 1980, s.94-95.

b- I. Dünya Savış Sırasında Pontusçu Rumların Faaliyetleri ve Bölgedeki Rum Nüfusunu Arttırma Çalışmaları

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na katılınca, bölgede teşekkül eden Rum çeteleri harekete geçti.[131] I. Dünya Savaşı'nda Trabzon'un Rus işgaline uğraması, Pontusçuların ümitlerini artırdı. Onlar artık bir devlet kurabileceklerine inanmaktaydılar.[132] Göçmen adı altında gelen Rumların büyük bir kısmı eğitilmiş ve silahlandırılmış çeteler idi. Bunların, bölgede Türk halkına yaptıkları zulüm karşısında yöre halkı da savunma amaçlı çeteler kurmak zorunda kalmıştır.[133]

I. Dünya savaşına kadar Pontus Rum Devleti'nin kurulması bir fikir halindeyken savaşla birlikte ilk defa Rusya'nın ve Rusya'daki Yunan siyasi memurlarının girişimleriyle çetecilik hareketleri şekline dönüştürüldü. Çünkü Rusya'dan, Türkiye'nin Karadeniz sahillerine oldukça çok miktarda Rum göçmeni getiriliyordu.[134] Osmanlı Devleti, seferberlik ilan edince bu emre uymayan Karadeniz Bölgesindeki Rumlar, askerden kaçarak Pontus çetelerine katılıyor ve Türk köylerini yakıp yıkarak, Türkleri katlediyorlardı.

Rumlar, Türkleri katlederek bölgede Rum nüfusunun yoğun olduğunu ispat etmeyi ve Pontus davasına destek veren yada vermeyen büyük devletlerin desteğini kazanmayı amaçlıyorlardı.[135] Doğrultusunda bölgedeki Rum nüfusunu arttırma faaliyetleri Milli Mücadele yıllarında da artan bir hız ve sistemli göçlerle devam ettirilmiştir. Bu durumu,Trabzon Metropoliti Hrisantos'un 2 mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'na verdiği Pontus konulu muhtırasında açıkça görebilmekteyiz. Bu muhtırada, Pontus Rum nüfusunun, Kafkasya ve Rusya sahillerindeki göçmenlerin döndüklerinde İslam nüfusu kadar olacağını belirtmesi, nüfusu arttırmak için sistemli

---

131 Ercüment KURAN; "Milli Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri", **Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, Samsun, 1988, s.78.

132 SAYDAM, "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", s.423.

133 S. Esin DAYI, "Erzurum Kongresi'nde Pontus Meselesi", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu,** 20-22 Mayıs 2000, s. 81.

134 S. Esin DAYI, " Karadeniz Sahillerine Rum ve Ermeni Göçleri ve Onların Çete Faaliyetleri", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu,** 16-20 Mayıs 1994, s 18

135 ÖZEL, **Milli Mücadele'de Trabzon,** s. 32

olarak Rum göçmenlerinin düzenlendiğini gösteriyordu.[136] Türk askeri cephede Ruslar ile çarpışırken, cephe gerisinde düşmana yardım eden ve düşman için casusluk yapan Rumlar, zaman geçmeden Rus subaylarının komutasına girdiler ve Türk ve Müslüman köylerini yağmalamaya başladılar.[137]

Pontus cemiyetinin, bölgede kurduğu çeteler; I. Dünya Savaşı'nda Rus ordusunun Rize'yi işgal etmesi üzerine oldukça fazla güç kazanarak Rize'yi de tüm Karadeniz bölgesini olduğu gibi yakıp yıkmaya başladılar. Daha Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girmeden başta Rum çeteleri olmak üzere bir çok çete, Rize'de asayiş ve huzuru bozucu olaylara sebep oluyordu. Bu konuda Umum Jandarma Kumandanlığı Vekaletine gönderilen 7 Nisan 1330 tarihli telgrafta; Rize'de asayiş ve huzurun sağlanabilmesi ve şekavetin tamamen tenkili için Rize Jandarma Kumandanlığının tezeyyüdüne lüzum duyulduğu belirtilmekteydi.[138]

Rusların I. Dünya Savaşı'ndan çekildiği tarihe yaklaşıldığı, 1917 Ekiminde, Rus makamlarının destekledikleri Kafkasya'daki Pontuscular ve Doğu Karadeniz'den gelen birtakım Pontusçularla 12 bin kişilik bir ordu kurulmuştu.[139] Pontus Devleti'nin kurulması amacıyla Trabzon ve çevresine çıkarılmak üzere hazırlanan bu kuvvetler, Bolşeviklerin Kafkasya'yı işgalleri üzerine dağılmış, bir kısmı kaçarak Türkiye'deki çetelere katılmışlardır.[140]

I. Dünya Savaşı sırasında Rusya, Yunanistan, İngiltere ve Amerika tarafından desteklenen Rumların iddiaları, "Pontus Meselesi" adı altında uluslar arası bir boyut kazanmıştır. Bu amaçla Tiflis'te ve Atina'da, bölgedeki Rumları bağımsız bir devlet içinde birleştirmeyi amaçlayan kongreler düzenlenmiş ve Paris'te "Pontus Milli Merkezi" kurulmuştur.[141] Uluslar arası boyut kazandırılan Pontus Meselesi konusunda; 4 Şubat 1918 de Marsilya'da, yine aynı tarihlerde bir kongre Baku'de yapıldı. Bu faaliyetler neticesinde Ekim 1918 de Pontus Milli Merkezi Batum'da kuruldu.[142]

---

136 DAYI, "Erzurum Kongresi'nde Pontus Meselesi" s. 81-82

137 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.32.

138 **BOA, DH EUM. EMN** 68/2.

139 SARINAY, "Pontus Meselesi ve Yunan Politikası", s.112.

140 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.33.

141 SARINAY, "Pontus Meselesi ve Yunan Politikası", s.113-114.

142 SARINAY, "Pontus Meselesi ve Yunan Politikası", s.115.

Pontuscu Rumlar, Trabzon Metropoliti Hrisantos, Marsilya'ya yerleşen iş adamı Konstantin Konstantinides ve Yunan Ordusunda subay olan Albay D. Katenyotis[143] tarafından hararetle desteklenmiştir. Ruslar çekilince Doğu Karadeniz Bölgesi, Türk hakimiyetine girmiş, Rumlar bundan büyük bir korkuya kapılmışlarsada, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile ümitlerini yeniden kazanmışlardır.[144]

c- Milli Mücadele Döneminde Pontus Meselesi ve Rize

Mondros Mütarekesi'nden sonra mütareke maddelerinin Anadolu'da uygulanması ile Pontusçu Rumların artık daha rahat çalıştıkları açıktır. Bu durum Nutuk'da şu şekilde yer almaktadır: "Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz kıyılarında kurulan ve İstanbul'daki merkeze bağlı Pontus Cemiyeti kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor."[145] Ayrıca Pontus kulübü, bütün Rumları silah başına çağırıyor, dışarıdakileri de her türlü yardıma davet ediyordu.[146]

Mondros Mütarekesi'nden sonra, Karadeniz kıyıları ile iç kısımlardaki kasaba ve köylerde bulunan Rum halkı, mütareke gereğince bölgede serbestçe hareket edebiliyorlardı. Giriş çıkış serbestliği Rumlar gibi Yunan harp ve ticaret gemileri için de geçerli olduğundan, Yunan gemileri mütarekeden sonra müdafaasız kalan Doğu Karadeniz sahillerine sık sık silah ve cephane ihracında bulunuyorlardı. Bu ihraçlarla kuvvetlenen Pontusçu çeteler, metotlu bir biçimde çeteler kurarak bütün Karadeniz Bölgesini haraca kesiyor, bölgeye yabancı müdahalesini sağlamak için[147]Türklerin mezalim yaptığını iddia ediyorlardı. Rumlar, silah temini konusunda hemen hemen hiç zorluk çekmemişlerdi. Çünkü, Bolşevik ihtilali yüzünden Ekim 1917'lerde cephelerden, dolayısıyla Doğu Karadeniz bölgesinden çekilen Rusların bıraktığı silah ve malzemeyi elde eden Rumlar, ayrıca İngilizlerin bu bölgeye silah ve cephane getirmelerinden de yararlanıyorlardı.[148]

---

143 KİTSİKİS, **Yunan Propagandası**, s.231.

144 GOLOĞLU, **Pontos,** s 242; GÜLER, **Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri,** s.38.

145 Kemal ATATÜRK , **Nutuk/Söylev,I**, Ankara, 1989, s.5 (Belge: 2).

146 "Nurettin Paşa Puntosculari anlatıyor", **Yakın Tarihimiz** ,11/ 21, İstanbul, 1962, s. 225-226 .

147 BAYAR, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, s.33.

148 **Türk İstiklal Harbi, VI**, s.287 .

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Mütarake'nin imzalanmasından sonra, Karadeniz Bölgesi'ndeki asayişsizlik, İtilaf Devletlerinin bu bölgedeki faaliyetleri sonucunda siyasi ve askeri bir özellik kazanmaya başlamıştı. Asayişsizliği bahane eden İngilizlerin bölgeye asker çıkarma ihtimalleri ve Karadeniz kıyılarında Pontus Devleti propagandasının giderek güçlenmesine ve yöredeki Rumların daha büyük taşkınlıklar yapmasına sebep oluyordu. Bölgede huzuru sağlamak bahanesiyle Ermeni ve Rum emellerine hizmet eden İngilizler, Karadeniz kıyısındaki yerleşim birimlerine ve iç kesimlere kontrol subayları ve komiserler göndererek,[149] Karadeniz'deki faaliyetlerini her geçen gün artırıyorlardı.[150] Hatta Yunan torpidoları, Pontusculara cesaret vermek amacıyla 1919 yılının ilk baharında Karadeniz kıyılarına sık sık ziyaretlerde[151] bulunmuşlardı.

Bu arada Osmanlı Devleti, 12 Şubat 1919 da Bölgedeki nüfusa ilişkin iddialar üzerine İtilaf devletlerine verdiği bir muhtırada, Trabzon Vilayetindeki (Milli Mücadele yıllarında Rize, Trabzon Vilayeti dahilinde yer almaktadır.)[152] Müslüman nüfusun 1.187.078, oran olarak %78 olarak açıklamıştı.[153]

Bütün bu gelişmelerin devam ettiği bir sırada Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'a gelen Mustafa Kemal, 16 Mayıs 1919 tarihine kadar altı ay İstanbul'da yurdun kurtuluşunu sağlayabilmek için çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Anadolu'daki gelişmeler ve İtilaf Devletleri'nin İstanbul Hükümeti'ne baskı yaparak, özellikle Karadeniz Bölgesindeki asayişsizliği önlemesi yolundaki baskıları neticesinde, Mustafa

---

149 Günay ÇAĞLAR, "Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası Üzerine Meclis-i Mebusan-ı Osmanîye Samsun ve Yöresinden Gönderilen Telgraflar", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler,** Samsun, 2000 s.31 .

150 Mehmet OKUR, "Milli Mücadele Döneminde İngilizlerin Samsun'daki Faaliyetleri ve Bölgeyi Tahliyeleri", **19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler,** Samsun, 2000, s.300

151 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon** ,s.44.

152 ERDEHA, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler,** s.7.

153 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon** ,s.40.

* 8 Ocak 1918 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı W. Wilson, 14 maddeden oluşan ve barış noktalarını belirleyen bir beyanname yayınladı. Wilson Prensipleri olarak adlandırılan bu prensiplerin 12. maddesine göre; Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milliyetlere muhtar gelişme imkanları verilecek. Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu, milletlerarası garanti altına konacaktı. Bkz. Fahir ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** Ankara, s.138.

Kemal oldukça geniş yetkiler ile Bölgeye Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak atandı.[154] Mustafa Kemal bu yetkiler ile sadece müfettişlik bölgesinde değil, aynı zamanda komşu bütün vilayetlerdeki askeri ve mülki makamlara emir verme yetkisine sahipti. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, burada bazı incelemeler yaparak, gözlem ve incelemelerini rapor şeklinde sürekli İstanbul Hükümeti'ne gönderdi.

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardıktan sonra, 21 Mayıs 1919 tarihili şifreli telgrafında bölgedeki durumu şu şekilde açıklamıştı: *"Pontus hareketinin başında Samsun Metropoliti Termanos bulunmaktadır ve onun, Müslümanların Hıristiyanlara saldırdıklarına dair, İstanbul'daki Fransız Temsilcisine, yolladığı rapor abartılıdır. Bölgede Rum nüfusu arttırmak için Rusya'dan göçmen getirildikten başka, deniz yoluyla kıyıdan içeri çeteler sokulmuştur. Samsun ve civarında kırk kadar Rum çetesi faaliyet göstermekte olup, İslam halkı bunların saldırısından korunmak maksadıyla on üç Müslüman çetesi teşekkül etmiştir. bölgede asayiş kuvvetleri yetersiz kaldığından mümkün olan tedbirler alınmıştır."*[155]

Mustafa Kemal'in Samsun'a gelmesinden hemen önceki tarihlerde Rize'deki durum pek iyi sayılmazdı. Çünkü Rumlar bölgede huzurun olmadığını iddia eden telgrafları, Dahiliye Nezaretine gönderdikleri gibi yabancı devletlere de gönderiyor ve Rumlara karşı yapılan saldırıların durdurulmasını istiyorlardı. Bu gelişmeler sonucunda, 14 Mayıs 1919 tarihinde Dahiliye Nezaretinden Trabzon Vilayeti'ne gönderilen bir telgrafta; Rize ve kasabalarında Müslümanların etkisi ile Rumlar ve Müslümanlar arasında bazı karışıklar çıkması ve birtakım cinayetler işlenmesi üzerine bölgede durumun aydınlatılması gerektiği belirtiliyordu.[156]

---

154 TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I**, s.226; Tevfik BIYIKLIOĞLU, **Atatürk Anadolu'da**, Ankara, 1959, s.12; GOLOĞLU, **Pontos**, s.2.

155 KURAN; "Milli Mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri",s.78.

156 **BOA, DH KMS** 51-2/19.

* 8 Ocak 1918 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı W. Wilson, 14 maddeden oluşan ve barış noktalarını belirleyen bir beyanname yayınladı. Wilson Prensipleri olarak adlandırılan bu prensiplerin 12. maddesine göre; Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milliyetlere muhtar gelişme imkanları verilecek. Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu, milletlerarası garanti altına konacaktı. Bkz. Fahir ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** Ankara, s.138

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından sonra Pontus-Rum Devleti hayalcilerinin çabaları tam bir bocalamaya döndüğü tarihlerde, Anadolu'da Wilson Prensiplerine* göre inceleme yapan bazı heyet ve temsilciler bölgeye geldiler. Ancak, Hrisantos bölgeye gelmeden önce Paris'te Anadolu'ya inceleme gezisinde bulunacak olan Amerikalı General James G. Harbord ile görüşmüştü.[157] Anadolu'da gerekli incelemeleri yapan, General James G. Harbord Başkanlığındaki kurul tarafından hazırlanan raporda, Anadolu'daki insanların birbirlerinden ayrılmasının mümkün olmadığı belirtiliyordu.

Aynı şekilde Karadeniz Bölgesindeki durumu yaptığı inceleme gezisi sonucunda doğru bir şekilde değerlendiren Yüksek Komiser Amiral Mark Bristol, Karadeniz'de yaptığı inceleme gezisinden sonra yazdığı raporda, "Rum eylemlerinin yarattığı anarşi ortamından" duyduğu rahatsızlığı belirtmekte ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında uygulanan yöntemlerin burada da uygulanmasına "çok kesin biçimde" karşı çıkmaktadır.[158]

Mütarekeden sonra Pontus Meselesi, Paris Barış Konferansının gündemine sokulduğundan, bu meseleyle ilgili siyasi faaliyetlerin ağırlık merkezi Avrupa'ya kaymıştı. Avrupa'da öteden beri Pontus konusundaki siyasi faaliyetleriyle dikkati çeken Konstantin Konstatinides'in Marsilya'daki Pontus Komitesi adına İngiliz gazetelerine gönderdiği bir mektupta; Karadeniz sahillerinde merkezi Trabzon olmak üzere Kafkasya'dan Sinop'a kadar uzanan bölgede bol miktarda Rum unsurunun sakin bulunduğu ve unsurun yıllardan beri Türkler tarafından ezildiğini iddia ederek, bağımsız bir Rum Hükümeti'nin kurulması gerektiğini belirtmişti.[159]

Buna karşılık Yunan Başbakanı Venizelos'un 30 Aralık1918'de Paris Barış Konferansına resmen verdiği Yunanistan'ın toprak isteklerini toplu olarak ifade eden muhtırası şüphesiz Pontusçuları hayal kırıklığına uğratmıştı. Batı Anadolu ile ilgili

---

157 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.123.

158 YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar**, s.379.

159 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon** , s.37.

sınırsız emeller besleyen Venizelos, anlaşılan müttefiklere karşı bir fedakarlık gösterisinde bulundu. Bu yüzden Pontus Devletinin kurulması isteğinde bulunmadı.[160]

Paris Barış Konferansı'ndaki tutumu nedeniyle Rumlar tarafından eleştirilen Yunanistan Başbakanı Venizelos'un, hedefleri arasında Pontus Projesi de yer almakta olup, ona göre böyle bir devletin kurulabilmesi için Ermenistan ve Gürcistan devletleriyle işbirliği yapmak ve Müslümanlara karşı ortak tavır almak gerekiyordu. Çünkü Mondros Mütarekesinin 24. maddesine göre amaçlanan Ermeni devleti, hem Ermenileri hem de Rumları harekete geçirmişti. Kargaşa çıkaran, huzur ve asayişsizliğe sebep olan bu çeteler, işgali sağladıktan sonra sahilde Pontus, iç kesimlerde ise bir Ermenistan kurmayı amaçlamaktaydılar.[161] Bu gelişmeler neticesinde Pontuscular, faaliyetlerini azaltmamış aksine daha da arttırmıştır.[162]

Doğu Karadeniz'de durum çok karışık bir durumda iken Pontusculuğun önderliğini yapan Metropolit Hrisantos, Paris Barış Konferansı'na 2 Mayıs 1919'da bir muhtıra verdi.[163] Pontus Meselesini savunan ve "Karadeniz Meselesi" denilen bir muhtıra ile bölgenin Rum olduğunu ve Türklerin azınlık olduğunu ve Rumlara saldırdığını iddia etmekteydi.[164] Paris Barış Konferansında Rumların murahhassı olan Hrisantos, Pontus Meselesine dair, Rize ve çevresi ile ilgili ilginç rakamlar vererek tuhaf gruplandırmalara da yer vermiştir. Ona göre "Rize'nin Müslüman ve Rum ahalisi (Hrisatnos, "Rum" deyimi ile bütün Hıristiyanları bu sayıya dahil ediyordu.)[165] eşit sayıdadır. Pontus Müslümanları muhtelif milliyetlerdendirler. Bu Müslüman mevcudu dahilinde (340.000) hakiki Türk, (200.000) Sürmeneli, (50.000) Kafkasyalı, (200.000) Oflu ve (5.000) Sitavriyon vardır."[166]

Bu asılsız iddialar 15 Kasım 1919 tarihinde de gündeme gelmiş ve Barış Konferansı'na Pontus Cemiyeti namına sunulan bir bildiride Osmanlı Hükümetinin

---

160 KİTSİKİS, **Yunan Propagandası**, s.336.

161 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon** , s.35.

162 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon** , s.38.

163 KİTSİKİS, **Yunan Propagandası**, s 31; **Trabzon'dan Atatürk'e**, s.115.

164 GOLOĞLU, **Pontos**, s.242 ; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.122.

165 **Trabzon'dan Atatürk'e**, s.116.

166 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon** ,s.249.

bölgede zulüm yaptığı, güvenlik ve adaletin olmadığı, Türk çetelerinin saldırıda bulunduğu iddiaları yer almıştır.[167]

d- Pontusçu Rumların Basın Faaliyetlerine Karşı Bölge Halkının Tutumu

Avrupa'daki siyasi faaliyetlerin yanında hem yurt içinde, hem de yurt dışında büyük etkilere sahip olacak basın yoluyla propagandayı ihmal etmeyen Rumlar, iddialarını yaymak için İstanbul ve Batum gibi yerlerde gazeteler neşrettiler.

Rumların yayınladığı ve Pontus konusunda geniş faaliyetlerin yer aldığı gazetelerin en önemlisi olan ve 4 Mart 1919 da İstanbul'da yayına başlayan Pontus Gazetesi, ilk sayısında Trabzon Vilayeti'nde bir Pontus Rum Cumhuriyeti kuracağından bahsettiği gibi;[168] gazete, kurulacak devlete hizmet için çalıştıklarını yazıyordu.[169] Batum'da "Serbest Pontus" adında bir gazete neşreden Pontus Cemiyeti,[170] İstanbul'dan aldığı talimatlara göre neşriyat yapan[171] Rumca gazeteler* genellikle, merkezi Trabzon olan bir Pontus Rum Devletinin kurulması hedefini destekleyen yayınlar yapıyordu.

---

167 **Türk İstiklal Harbi, VI,** s.285.

168 **Söz,** 17 Mart 1919, sayı, 121.

169 ATATÜRK, **Nutuk/Söylev, II,** s.627.

170 **Trabzon'dan Atatürk'e,** s.111-112.

171 Cumhur ODABAŞIOĞLU, **Trabzon Milli Mücadele Yılları Basını 1919-1925,** Trabzon, 1993, s.63; (Ali BECİL "Pontus Mesulleri", Güzel Trabzon Gazetesi, 11 Teşrinisani (Kasım) 1922, no. 96)

* Trabzon Vilayeti'nde 1869-1928 yılları arasında aşağıda isim ve bazı özellikleri verilen Rumca gazete, dergi ve mecmualar yayınlanmıştır:

- ANEXARTITOS; 1908 de Rumca olarak yayınlanan Haftalık Rumca bir gazete olup, 3 ay kadar çıkmıştır.
- ASTIR TOU PONTOU- PONTOS YILDIZI; 1885-1886 yıllarında çıkan Rumca bir mecmuadır.
- BAHRI SİYAH, 1908 de Rumlar tarafından çıkarılan gazete, Türkçe isimle Rumca ve Türkçe olarak çıkarılmıştır.
- DRASIS (HAREKET); 1908-1909 haftada iki defa çıkan Rumca bir gazetedir.
- EFXINOS PONTOS (KARADENİZ) ; 1916-1918 yıllarında Rumca olarak neşredilen Haftalık mecmuadır.
- EMPORIKOS AGGELIOFOROS; 1916 yılında Trabzon'da çıkan Rumca mecmuadır.
- EPOCHI, 1897-1921 tarihleri arsında yayınlanan Rumca haftalık gazetedir.
- ETNIKI DRASIS (MİLLİ HAREKET); 1909 yılında yayına başlayan haftalık Rumca gazetedir.
- ICHO TOU PONTOU (PONTUS SESİ); 1916-1918 yılları arazsında Rumca olarak çıkan gazete haftalıktır.
- İMMEROLOGION TOU PONTOU KE ODIGOS TIS TRAPEZOUNTOS KE TON PERICHORON (TRABZON VE PONTUS CİVARI REHBERİ); 1916-1918 yıllarında neşredilen Rumca bir gazetedir.

Böyle bir ortamda bulunmasına rağmen Türkler, tamamen sessiz kalmamış, milli bilinci geliştirmek, bölge halkının haklarını korumak amacıyla gazeteler yayınlamışlardı. Milli mücadele döneminde bölgenin milli haklarını savunan gazetelerden biri olan İstikbal Gazetesi, Trabzon'daki Rum azınlığın sürdürdüğü "Pontus Rum Devleti" kurma çalışmalarına karşı Milli şuuru ayakta tutmak ve muhtemel bir düşman işgaline karşı, Trabzon ve çevresini teşkilatlandırarak, fiili bir mücadele için hazır bulundurmak gibi milli gayretlerin bir hamlesi olarak yokluklar ve türlü zorluklar içinde basın faaliyetinde bulunmuştur.[172]

Karadeniz'deki Pontus faaliyetlerine sadece Anadolu'daki gazeteler değil, aynı şekilde Batum'daki gazeteler de tepki gösteriyorlardı. Sada-yı Millet Gazetesi büyük tepkiler göstermiştir. 13 Aralık 1919 günlü Sadâ-yı Millet , Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta bulunduğu sırada Karadeniz sahilinde Pontus Devleti kurarak, devletin harici ve dahili siyasetine zarar verenlere, gerekirse silahla cevap verileceğini beyan etmesi üzerine; "halk bu uğurda Karadeniz sahillerinde idame-i mevcudiyet ve hakimiyet-i Osmaniyeyi müdafaa edecek din kardeşlerine muavenet ve müzahirine şimdiden amade bulunduklarını beyan etmişlerdir. Ve halk bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni alkışlarla gark ettiğini" yazarak; Karadeniz sahilinde bulunan ve Türklerin himayesini isteyen Batum Türklerine, Anadolu halkının yardım edeceğini ve onlarla hem fikir olduğunu belirtmektedir.[173]

• KOMNNENOI, 1916-1917 yıllarında yayınlanan haftalık Rumca gazetedir.

• LOGOS (NUTUK, KONUŞMA); 1916-1918 haftada iki defa çıkan Rumca gazetedir.

• PHAROS TİS ANATOLİS (DOĞU IŞIĞI); 1908-1923 yılları arasında Rumca olarak çıkan ve haftada iki defa çıkan politik, felsefi ve ticari gazetedir.

• PONTİKOS, 1916 da yayın hayatına başlayan ve Rumca olarak neşredilen mizahi haftalık gazetedir.

• TRAPEZUNSKİY VİVENLISTOK (TRABZON ASKERİ İŞGAL GAZETESİ) ; Şehrin 1916 da Ruslar tarafından işgali üzerine işgal kuvvetlerince çıkarılan Türkçe, Rusça ve Rumca olarak çıkarılan gazete 1918 de Rus işgalinden sonra yayın yapmamıştır. Bkz. Cumhur ODABAŞIOĞLU, Trabzon ve Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları 1869-1928, Trabzon, 1987, s.14-37.

172 DEMİRCİOĞLU, **İstikbal Gazetesi ve Faik Ahmet (Barutçu) Bey**, s.32.

173 DAYI, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s 177.

Saday-ı Millet Gazetesi, Paris Barış Konferansı'na gönderilen, bölge halkının Osmanlı'dan kesinlikle ayrılmayacağını vurgulayan, Doğu Karadeniz ve Batum ile ilgili olarak verilecek kararlarda adaletli olunmasını isteyen bir telgrafı yayınlamıştır.[174]

Türkler, basın faaliyetlerinin yanında azınlıkların faaliyetlerine karşı bölge halkını korumak için milli teşkilatlar da kurmak zorunda kaldılar. Doğu Karadeniz'de Muhafaza-ı Hukuk Hareketi döneminde, Pontusçu Rumların saldırganlığını artırmaları üzerine Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti daha etkili tedbirler almak üzere harekete geçince, Pontusçuların durumu iyice zorlaşmıştı. Çünkü Trabzon'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Rus sınırı ile Samsun arasındaki kıyı bölgesinde kurulmuş ve silahlanmış milli müfrezeleri yönetmekteydi.[175]

Giresun'da Topal Osman Ağa müfrezesi kurulurken, Trabzon'da kayıkçılar Kahyası Yahya ve adamları silahlandırıldı. Bu sıralarda XV. Kolordu kumandanlığına tayin edilmiş olan Kazım Karabekir Paşa, görevine gitmek üzere 19 Nisan 1919 da Trabzon'a geldi. Cemiyet yetkilileriyle görüştü. Ordu birliklerinin kendilerini destekleyeceğini ve halkın silahlanmasının faydalı olacağını bildirdi. Paşa sözleriyle yapılacak milli mücadelede ordunun halk ile birlikte hareket edeceğine dair teminat verdi.[176] Kolordunun bütün yardımları ve milis kuvvetlerinin çabalarıyla bölgede güçlü olmayan Kuvayı Milliye takviye edilmeye başlandı. Doğu cephesinden dönmekte olan 15. Tümen'in Batum'dan Samsun'a aktarılması kararlaştırıldı ve 45. Alay bir gemi ile hemen yola çıkarıldı.

Bölgeyle diyalogunu hiç kesmeyen XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, 1 Ağustos 1919 tarihinde, Harbiye Nezaretine bir telgraf gönderdiği. Pontus meselesinin ve halkın durumunun geniş yer tuttuğu bu telgrafta; "*Hükümetin, mevcudiyetimiz aleyhine hazırlanan bu büyük tehlikeden habersiz durumda kalarak; Millete, hiçbir ümit ve tatmin vermemesi ve bilakis, en aydın ve kıymetli kişi ve kumandanların birer suret ve bahane ile, millet arasından tevkif edilmesi, ve bir taraftan da silah vesairenin alınması, Özellikle, Pontusçu Rumlar ile Yunanlılar ve Büyük Ermenistan hayalcilerinin doğurduğu tehlikeyi pek yakın gören; ve Muhafaza-i*

---

174 **Saday-ı Millet**, "Laz Milli Cemiyeti", 30 Ağustos 1335/1919, sayı; 48 EK: 1.

175 GOLOĞLU, **Pontos,** s 240-241.

176 KARABEKİR, **İstiklal Harbimiz,I,** s 16-17.

Namus ve Hayat endişesiyle çırpınan bölge halkının pek haklı olarak Ermenilik ve Rumların İzmir gibi nagihani alarak buraları da işgal edileceği, ve bütün Müslümanların katledileceği kanaati oluşmuştur".[177] dedi.

Bütün bu gelişmelerin olduğu tarihlerde 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da milli bir kongre toplandı. 63 delegenin iştirakiyle açılan Erzurum Kongresi 14 gün sonra, 7 Ağustos 1919'da bir beyanname yayınlayarak sona erdi. Kongre beyannamesinde; milli birlik ve ülke bütünlüğünün korunmasına ilişkin kararlar alınmasının yanında azınlıklara siyasi hakimiyeti ve sosyal dengeyi bozacak nitelikte imtiyazların verilemeyeceği hususu da yer alıyordu.

Erzurum Kongresi beyannamesinde, Pontus Meselesi'ne de (Rumların ihanet ve isyanlarına) yer verilmiş[178] olup beyannamede; Mondros Mütarekesini takip eden tarihlerde yurdun dört bir köşesinde başlayan işgal ve bu işgallerin yanında Kafkasya dahilindeki hudutlarda ve Karadeniz kıyılarında Ermeni ve Yunanlıların katliam ve istila siyaseti uyguladıkları belirtildikten sonra, Karadeniz sahilinde Pontus hayalini tahakkuk ettirmek gayesi ile hazırlıkların yapıldığı ve sırf bu maksatla Rusya sahillerinden akın akın muhacir namı altında yabancı Rumların getirildiği, bu şekilde silahlı eşkıya çetelerinin toplandığı ve sevk edildiği açıklanarak, bu hadisat karşısında mukaddes vatanının inkısam ve tehlikeden korunması gerektiği belirtilmiştir.[179]

Milli kurtuluş yolunda ilk kıvılcım sayılan Erzurum Kongresi'nden sonra, 4 Eylül 1919'da Sivas'ta açılan Sivas Kongresi'nde daha önce Erzurum Kongresi'nde alınan bölgesel karalar, bütün vatana şamil bir genişlik kazandı.

Sivas Kongresi görüşmeleri sırasında Pontus meselesine de yer verilmiş ve Reis Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan konuşmada; "Şarkta Ermenilerin Kızılırmak'a kadar tevessü hazırlıklarına ve katliama başladıkları" bildirildikten sonra, Karadeniz sahillerimizde Pontus krallığı hayalinin varlığından da söz edilmiştir.[180]

---

177 M. F. KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s 128.

178 Esin DAYI, "Erzurum Kongresi'nde Pontus Meselesi" s.85

179 **Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, I,** T.B.M.M. Ankara, 1993, s.38.

180 Uluğ İĞDEMİR, **Sivas kongresi Tutanakları**, Ankara, 1969, s.107.

11 Eylül'de Heyet-i Temsiliye'nin seçimini takiben bir beyanname yayınlayarak son bulan Sivas Kongresi'nde bazı kararlar alındı. Kongre kararlarından olan "Her türlü işgal ve müdahaleye karşı, millet, birlik olarak kendisini müdafaa ve mukavemet edecektir." maddesi ile; bu toprakların Osmanlıdan kesinlikle ayrılmayacağı esası kabul edilmiştir.[181]

Erzurum Kongresi'nin toplanmasına sebep olan başlıca tehlike; Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kurulması düşünülen Pontus Rum Devleti ile Doğu Anadolu illerini içine alarak Doğu Karadeniz kıyılarına kadar uzanan Büyük Ermenistan tehlikesi idi. Aynı tehlike Sivas Kongresi sırasında da devam ettiği için, Sivas Kongresi'nde alınan bu karar muhtemel bir işgal veya azınlık hareketine karşı bölge halkının sessiz kalmayacağını ve her türlü müdahaleye karşılık vereceğini belirtmekteydi.

e- Trabzon Metropolit'i Hrisantos'un Türklere Yönelik Sinsi Faaliyetleri Sırasında Rize

Bütün ilişkilerinde iki yüzlü bir siyaset takip eden Trabzon Metropoliti Hrisantos Efendi, Pontus Devleti'nin kurulması için her yola başvurmuş, birçok kişi ve derneklerle görüşmüş, başarılı olamayınca şansını bir de Türkler üzerinde denemiştir. Hrisantos, kendisine özgü taktikler ile Türkleri elde etmeye çalışmıştır. Bu amaçla, 23 Kasım da İkdam gazetesinde "Türkler ve Rumlar" başlıklı bir başmakale yayınlamış ve Trabzon Metropolidi'nin Trabzon bölgesinin mukadderatı ve bütün Anadolu'nun geleceği hakkındaki düşünce ve dileklerini geniş bir tahlile tabi tutmuştu. Bu yazıda Hrisantos, Türklerle, Rumların bir arada yaşamaları ve memleketi birlikte idare etmeleri, aralarındaki kadim muhabbetin bir takım husumetlere feda edilmemesi gerektiği hakkındaki, kanaatini belirttikten sonra, üç önemli konuya temas ediyordu: Bu konulardan birinde Trabzon'da bir Ermeni idaresinin kurulmasının imkansızlığı ve haksızlığından bahsederken, diğer ikisinde ise, Türk ve Rumların beraber yaşamaları gerektiğinden ve Anadolu'nun istiklaline bu şekilde ulaşılacağına olan inancından bahsediyordu.[182]

---

[181] İĞDEMİR, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.51.

[182] GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken, II**, s.203; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.126

Hrisantos, Türk-Rum ortaklığına ilişkin beyannameler yayınlamaya 1920'li yıllarda da devam etmiştir. Hrisantos, 12 Şubat 1920 de "Müslüman Hemşehrilerime Açık Mektup" başlığıyla yayınladığı beyannamede; Türk ve Rumların bağımsız bir Pontus Devleti kurarak birlikte yaşamalarını öneriyordu.[183]

Görüldüğü gibi, aylarca kaldığı Avrupa'dan bir sonuç alamadan dönen Hrisantos, Ermeni isteklerini ön plana çıkararak Rum emellerini gizlemeye, tutum ve sözleriyle de Türklerin güvenini kazanmaya çalışmıştır. Hrisantos'un bu fikirlerine bölgede bazı kişilerin inandığı ve vaatlerine kandığı görülse de, Türk resmi makamları Anadolu'daki ihanet şebekesinin başı olan Hrisantos'a güvenmiyor, onun her hareketini izletiyordu. Ayrıca, Anadolu'da Yenigün gazetesi de Hrisantos'un verdiği demeçleri inceleyerek, onun gerçek yüzünü, "Pontus Cumhuriyeti Hülyaları" gibi başlıklı yazılarıyla ortaya koyuyordu.[184]

Bütün beyanname ve faaliyetler karşısında Harbiye Nezareti boş durmamış. 12 Şubat 1920 de yayınlanan bu beyannamenin hemen arkasından, 20 Şubat 1920 tarihinde bir genelge yayınlamıştır. Bu genelgede, Trabzon iline gönderilmek üzere Yunanlıların 30 bin kişilik bir kuvvet hazırladıkları bildirilmiş ve gerekli tedbirin alınması istenmiştir.[185] Doğu Karadeniz bölgesindeki halk hazırlıklarını tamamlayarak askeri birlikler ile beraber mevzilere yerleşmişlerdir.

f) Pontusçu Rumların Tedibi ve Merkez Ordusu'nun Faaliyetleri Esnasında Rize'de Durum

Avrupa ve Doğu Karadeniz Bölgesindeki faaliyetlerini bir an bile durdurmayan ve bu görüşmeler ile büyük başarılar kazanacağını düşünen Metropolit Hrisantos, hazırladığı muhtırayı, Konferans'ın Yunan İşleri komisyonu Başkanı Jules Cambon'a 9 Mayıs'ta yaptığı görüşme esnasında sundu ve Onun tavsiyesi üzerine, Hrisantos, sonraki günlerde, A.B.D. cumhurbaşkanı Wilson, Fransa Başkanı Clemenceau ve İngiliz Temsilciler Heyeti'nden Nicolson ile ayrı ayrı görüştüyse de Pontus'a özerklik tanınması teklifine müspet cevap alamadı.[186]

---

183 **Trabzon'dan Atatürk'e**, s.172

184 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.126-127.

185 GOLOĞLU, **Pontos**, s.249.

186 KURAN ,"Milli mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri", s.79.

Pontusculuk davasının savunmasını yapan,[187] fakat bu faaliyetlerinde olumlu bir sonuç alamayan Hrisantos,[188]

1919 da İngiltere'den bazı isteklerde bulunmuştur. Onun "Türkiye'den Bağımsız bir Pontus Devleti için elden geldiği kadar büyük toprak koparmak, Yunanistan'daki gönüllüleri de oraya taşıyarak bir Pontuscular ordusu kurmak... Bu ordu İngiliz makamlarınca onaylanmayan bir eylemde bulunmayacaktır..."[189] şeklinde belirtilmekteydi. Ancak, İngilizlere göre, Karadeniz bölgesinin hiçbir yerinde Rumlar çoğunluk teşkil etmediklerinden, Pontus Devleti kurulması düşünülemezdi.[190] Bu hayal Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınırın Wilson tarafından belirlendiği sırada tamamen söndü. Ancak bu tarihlerde Amerikan kamuoyunda baş gösteren, Ermenistan'ın mandasının kabulü aleyhindeki faaliyetler karşısında, Yunan basını, Trabzon'un Pontus'a ait olduğunu iddia ederken, Rize Meselesinin Ermenistan için hayat meselesi olmasını da eleştiriyordu.[191]

Rumların Pontus Devleti kurma konusundaki başarısızlıklarını en açık şekilde Sevr Anlaşması göstermekteydi. Türk devletinin bölünmesi demek olan ve 10 Ağustos 1920 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından imzalanan Sevr Anlaşmasında, Pontus ve Pontusculuktan hiç söz edilmemiş ve tam tersine Trabzon bölgesinin Ermenilere bırakılması tasarlanmıştı. Bu durum karşısında kendileri için yegane yardımcı olarak Yunanistan'ı gören Rumlar, Yunanistan'dan yardım istediler. Bu gelişmeler üzerine Yunanlılar, Karadeniz kıyılarına bir çıkarma yaparak Trabzon'u işgal etmeyi düşündüler.

23 Nisan 1920'de Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bu tarihten itibaren Anadolu'nun kaderine sahip yegane hükümet olduğundan, Yunanlıların faaliyetlerini, gerek Batı Anadolu'da, gerekse Karadeniz'de büyük bir dikkatle takip ediyordu. Bu dikkat neticesinde Yunanlıların Karadeniz kıyılarına bir çıkarma yapacağı öğrenilmişti. Bu haber üzerine 3 Eylül 1920 tarihinde Ankara Hükümeti, Kazım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekerek, Yunanlıların Karadeniz kıyılarına bir çıkarma yapma ihtimali olduğunu bildirdi. 6 Eylül 1920 de Yunan donanmasının İnebolu

---

187 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, II**, Mart 1955, Belge, 277.

188 KİTSİKİS, **Yunan Propagandası**, s.336-337.

189 KİTSİKİS, **Yunan Propagandası**, s.232.

190 KURAN ,"Milli mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri, s.79.

191 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.224.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

açıklarından Trabzon'a doğru ilerlediği haber alındı.[192] Bu durum karşısında Pontusçu çetelerin faaliyetlerinin iyice şiddetlendiği görülüyordu.

Pontusçu çetelerin bu taşkınlıklarına bir son vererek Karadeniz bölgesinde huzur ve asayişi tekrar temin etmek isteyen Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Pontus Hareketini askeri tedbirlerle yok etmek üzere, 9 Aralık 1920 tarihinde 407 sayılı Kararname ile III. Kolordu kaldırarak, bu Kolorduya ait 5. Kafkas Tümeni ve 15. Tümen ile Sivas'ta yeniden teşkili düşünülen 6. Piyade Tümeninden ve 13. Bağımsız Süvari Tugayından Merkez Ordusunu kurdu.[193] Ordunun idaresi görevi de Nurettin Paşa'ya verildi.[194] Ayrıca Giresun'da kurulan ve fahri komutanlığına Osman Ağanın getirildiği 47. Piyade Alayı da Merkez Ordusuna katılmıştır.[195] Aynı şekilde Mart 1920 de Binbaşı Bekir komutasındaki 5.000 silahlıdan meydana getirilen iki ayrı grup Hopa, Pazar, Çayeli, Rize ve Of bölgelerinde idi. Rize'den Mataracı Mehmet, Hakkı, Lazoğlu Mustafa, Tuzcuoğlu Halit Ağa gibi kişiler bu kuvvetlerin içinde yer alıyordu.[196]

Daha sonraki tarihlerde, Erkanı Harbiye Riyaseti'nin 30 Mart, 15 Nisan ve 30 Nisan 1921 günlü emirleriyle Trabzon bölgesindeki 3. Kafkas Tümeni Batı cephesine gönderilince bölgede, üç alaylı 13. Tümen kurulmuş ve milis kuvvetlerinin de desteği ile Doğu Karadeniz Bölgesini kısa sürede kontrolü altına almıştı.[197]

Merkez Ordusu'nun kuruluşuna ve faaliyetlerine rağmen, Yunan savaş gemileri Karadeniz kıyılarında devamlı dolaşarak, Pontusçuları cesaretlendirdikleri[198] gibi kıyılara artık ateş de açıyorlardı. 21 Temmuz 1921 de Trabzon limanı karşısına gelerek korkutma gösterilerinde bulunan Yunan gemileri 17 Ağustos da Trabzon'u, 21 Eylül 1921 de Araklı iskelesini topa tuttular.[199]

Gelişmeler üzerine 12 Haziran 1921 tarihinde Karadeniz bölgesi savaş sahası ilan edildi. 16 Haziran 1921 tarihinde bölgedeki Rumların, güvenlik sebebiyle iç bölgelere

---

192 GOLOĞLU, **Pontos,** s.251.

193 **Türk İstiklal Harbi, VI,** s.290.

194 Ergün AYBARS, **İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, 1998², s.132.

195 **Türk İstiklal Harbi, VI,** 1974, s.291.

196 **Trabzon'dan Atatürk'e**, s.172.

197 GOLOĞLU, **Pontos**, s.253-254.

198 TANSEL, **Mondros'dan Mudanya'ya Kadar,I**, s.99.

199 GOLOĞLU, **Pontos,** s.253.

sürgün edilmeleri kararlaştırıldı. Bu durum İtilaf Devletleri protesto ettilerse de, buna önem verilmedi.[200]

Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kurulduğu sıralarda Anadolu'da başlayan ayaklanmalar meclisin açıldığı ilk aylarda daha geniş boyutlara ulaştı. Bu gelişmeler karşısında yeni hükümet, isyanların kardeş kanı akıtmasına engel olmak ve Anadolu'da iç huzuru sağlayabilmek için birtakım düzenlemeler yapmak zorunda kaldı. Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 29 Nisan 1920'de hilafet ve Saltanat makamını ve Osmanlı ülkesini düşman elinden kurtarmak amacıyla oluşturulmuş olan Büyük Millet Meclisi'nin varlığına karşı fiilen, yazılı veya sözlü olarak karşı çıkan, isyan eden veya karışıklık çıkaranları vatan haini sayan ve eylemli olarak vatana ihanette bulunanlara idam cezası verileceğini belirten bir yasayı benimsedi.[201] Bu yasayı hem harp divanları hem de bidayet mahkemeleri uygulamıştır. İdam cezalarının onaylanmak üzere meclise gönderilmesi, cezadan beklenen caydırıcılığı yaratmıyordu. Devam eden isyanları ve propagandaları daha etkili tedbirlerle durdurmak zorunluluğu karşısında Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Meclis üyelerinden oluşan ve İstiklal Mahkemeleri adı verilen bir mahkemenin 11 Eylül 1920 de kurulmasına karar vermiştir.[202]

Suçun işlendiği bölgede görev yapmak üzere kurulan İstiklal mahkemelerinden biri de Pontusculari yargılamak üzere Amasya'da açılmıştı. Amasya İstiklal Mahkemesi, Merkez Ordusunun ele geçirdiği belgeler doğrultusunda çalışmalarına başladı. 1921 yılında, bölgedeki Rum kilise ve okullarında Pontusçularla ilgili çok sayıda belge ele geçirildi. Belgeler neticesinde; Pontusculuğun merkezinin Trabzon olduğu anlaşılmıştı.[203]

Sakarya Savaşı'ndan sonra Pontus çetelerinin temizlenmesi için daha yoğun bir faaliyete girişildi.[204] Kısa zamanda asiler, teslim oldu veya çarpışmalar sonucunda temizlendi. Çetelerin dışında kalan Rumlar ise, 30 Ocak 1923 tarihinde Yunanistan ile yapılan sözleşme gereğince, Yunanistan'a gönderildi. Pontus Meselesi tamamen son

---

200 SAYDAM, "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni ve Rum Tehdidi" s.431.

201 AYBARS, **İstiklal Mahkemeleri**, s.46.

202 AYBARS, **İstiklal Mahkemeleri**, s.52.

203 ÇAPA, "Karadeniz'de Pontusculuğun Sonu; s.56.

204 **Trabzon'dan Atatürk'e**, s.175.

buldu.[205] Ancak Pontusçu Rum çeteleri, 1921 yılı sonuna kadar Anadolu'da 1641 Türk'ü öldürdüler. 323 Türk'ü yaraladılar, 3723 evi yaktılar.[206]

Sonuç olarak Pontus faaliyetlerini özetlersek: XIX. Yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında Pontus Rum Devletinin kurulması tasarısı, uzun süre fikir planında kalmış; daha sonra I.Dünya Savaşı ve Mütareke dönemlerinde fiili hareketler şekline dönüştürülmüştü. Bunda en büyük rolü içte İstanbul Rum Patrikhanesi, dışta da Yunanistan oynamıştı. Avrupa devletleri de gerek Hıristiyanlık taassubunun, gerekse iktisadi emellerinin etkisiyle Pontus tasarısını kışkırtmaktan ve destekler görünmekten geri kalmamışlardı. Pontusçular, bir taraftan Avrupa'da yoğun siyasi faaliyetlerde bulunurlarken, diğer taraftan silahlı mücadele hazırlığına girişmişlerdi. Daha inandırıcı olabilmek, Avrupa ve Amerika'dan Anadolu'ya gelecek heyetleri etkileyebilmek için de Karadeniz kıyılarındaki Rum nüfusu arttırmaya çalışmışlardı.[207] Ancak gerek Milli Mücadele, gerekse Büyük Millet Meclisi döneminde gereken karşılıkları alan grup ve kişiler, yıllar boyu yaptıklarının cezasını İstiklal mahkemelerinde bulmuşlardı.

2- Büyük Ermenistan Devleti'nin Kurulması Planlanırken Doğu Karadeniz Ve Rize'nin Durumu

a) Büyük Ermenistan Devleti'nin Kurulması Konusunda Ermenilerin Faaliyetleri ve Rize

Osmanlı Devleti'nin hoşgörü dolu idaresinde yaşayan ve "Millet-i sadıka" olarak adlandırılan Ermeniler, devlet yönetiminde ve ticari hayatta önemli yerler elde etmişlerdi. Fransız ihtilalinden sonra gelişen olaylar neticesinde ve yabancı devletlerin etkileri ile Ermeniler ülke bütünlüğünü bozucu nitelikte teşkilatlanmalara giriştirler.

---

205 SAYDAM, "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni ve Rum Tehdidi" s.431

206 **Türk İstiklal Harbi, VI**, s.289.

207 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon** , s.47.

Ermenilerce kurulan Hınçak*, Taşnaksutyun ve Tangavar Komiteleri, ihtilalci metotları ile Ermeni çetelerini hazır duruma getiriyorlardı.[208] Bu teşkilatların yanı sıra Ermeniler özellikle Trabzon Vilayeti dahilinde Ermenice matbuata**da büyük önem vermişlerdi.

XIX. yüzyılın sonlarında başlayıp XX. Yüzyılın ilk yıllarına kadar çeşitli faaliyetler gösteren Ermeni çeteleri, I. Dünya Savaşı sırasında da Türklere büyük saldırılarda bulundular. I. Dünya Savaşı sonlarında Ruslar, 17 Aralık 1917 de Türklerle yaptıkları Erzincan Mütarekesi neticesinde çekilince, Rus işgalinden kurtulan bölgeler bu defa anarşi içinde kaldı. Devlet otoritesinin yokluğundan yararlanan Ermeniler, Erzincan mütarekesini kabul etmeyerek, Doğu Anadolu Bölgesinin tamamını içine alan ve Doğu Karadeniz Bölgesini denize çıkış kapısı olarak tasarladıkları Büyük Ermenistan'ı kurmak çabasına düştüler.[209] Gürcülerin yanısıra Ermenilerinde anlaşmayı kabul etmemesi üzerine Türk ordusu, doğuya doğru ilerleyerek, Elviye-ı Selase'yi (Kars, Ardahan, Batum) aldı ve Erivan'a girdi. Bu durum karşısında Ermeni ve Gürcüler anlaşmaya yanaşmak zorunda kaldılar. Azeri, Ermeni ve Gürcü delegelerinin katılmasıyla Batum Antlaşması Haziran 1918 de imzalandı.[210]

---

* Hınçak Komitesi, 1887 de Cenevre'de kurulmuştu. Taşnaksutyun, 1890 da Kafkas Ermenileri tarafından çete ve komitelerin birleştirilmesi ile meydana getirilmişti. Bkz. GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s.11.

208 BAYAR, **Ben'de Yazdım, V**, s.41.

** 1900'lü yıllardan 1920'lerin sonuna kadar Trabzon Vilayetin dahilinde yayınlanan Ermenice gazete ve dergiler şunlardı:

- KEĞÇUK (KÖYLÜ), 1909-1910 yılları arasında Ermenice olarak yayınlanmıştır.
- MODZAK (KOZ, MICIR); 1910 yılında Ermenice olarak yayınlanan haftalık mizah gazetesidir.
- PETAK (PETEK); 1910-1911 yıllarında Ermenice olarak neşredilmiş olan 15 günlük aralıklarla çıkan edebi ve sosyal nitelikli bir mecmuadır.
- ŞAMANTAĞ (DUMAN, SİS); 1911 yılında yayınlanan Ermenice dergidir.
- ŞARJUM (HAREKET); 1910 yılında Ermenice olarak basılan ve Cumartesi günleri çıkan bir gazetedir. Bkz. ODABAŞIOĞLU, **Trabzon ve Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları,** s.14-37.

209 Rauf ORBAY, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım, I**, İstanbul, 1993, s 264; GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s.3.

210 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi,** s.4.

Ermenistan ile varılan anlaşmadan sonra gelişen I. Dünya Savaşı'nın son günlerinde Türk Ordusunun 1914 sınırlarına geri dönmesi yani doğuda elde ettiği topraklardan geri çekilmesini istendi. Bu şartlar altında 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı. Mütareke dönemindeki ortam, Ermenilerin de Türk yurdu üzerindeki emellerinin gerçekleşeceğine inanmalarına neden olmuştu. Bu arada Osmanlı Parlamentosundaki Ermeni mebuslar, Ermenilerin kurdukları çeteleri destekliyorlardı.[211] Böylece Ermeni çeteleri Türk köy ve kasabalarına saldırılarda bulunmaya başladılar. Ermeni çetelerinin doğuda yaptıkları saldırı ve zulümlere benzer olaylar Doğu Karadeniz bölgesinde de kendini gösterdi. Çünkü kurulacak olan "Büyük Ermenistan'ın" (Anadolu'nun 3/1'ni kapsayan alan)[212] sınırları içerisinde Trabzon Vilayeti'ni de tahayyül eden Ermeniler, Batı kamuoyunun kendilerine sağladığı destekten de güç alarak bölgedeki Türk nüfusunu yok etmeye yöneldiler.[213]

1914 yılı başlarına gelindiğinde Ermeniler Anadolu'da kurulacağını düşündükleri Büyük Ermenistan için siyasi faaliyetlerde bulunmaya başladılar. 18 Ocak 1919'da açılan Paris Barış Konferansında Türkiye topraklarının parçalanması ve paylaşması gündeme geldiğinde, Ermeniler Trabzon vilayetinin Ermeni toprakları içinde yer aldığını iddia ediyorlardı. Rize Trabzon Vilayeti'nin bir kazası olduğundan Rize ili de Ermeni Devletinin sınırları içine giriyordu.[214] Ermenilerin Trabzon Vilayetini almak istemelerinin nedeni, kurulacak Ermeni devletine deniz kıyısındaki liman ihtiyacını karşılamaktı.

Ermenilerin liderliğini yapan Boğos Nubar Paşa, 12 Şubat 1919 da Paris Konferansı'na katılmış, 26 Şubat'ta sunduğu bir muhtırada, "Ermeni Cumhuriyeti'nin yaşayabilmesi için Karadeniz sahilinde bir limana ihtiyacı olduğunu" belirtmişti. Bu muhtırada Ermenistan'ın sınırları Hazar Denizi, Akdeniz ve Karadeniz arasında uzayan bir imparatorluk şeklinde tarif edilmekteydi.[215]

Daha önceleri sadece Van civarında kurulacak bir devlet ile yetineceklerini söyleyen Ermeniler bu istekleri birçok kesim tarafından aşırı bulunarak tepki ile

---

211 Yıldırım SEZEN, **İki Kardeşten Seferberlik Anıları**, Ankara, 1999, s.27.

212 Paul DUMONT, **Mustafa Kemal**, (Çeviren; Zeki ÇELİKKOL), Ankara, 1998, s.20.

213 SAYDAM , "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", s.431.

214 Enver Ziya KARAL, **Osmanlı Tarihi, VIII**, Ankara, 1983², s.326.

215 Selahi SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I**, Ankara, 1973 , s.21

karşılandı. Le Temps gazetesi, 28 Şubat 1919 tarihli başyazısında "Ermeni İmparatorluğu"adı altında bu durumu dile getirdi. Lloyd George dahi Ermeni isteklerini fazla bulmuş, ancak yine de Ermeni devleti kurulması fikrini savunmaya devam etmiştir.[216]

Trabzon vilayetinin tamamını içine alan bu devlet için, bölgedeki Ermeni nüfusu oldukça azdı. Ermenilerin nüfus iddialarına karşılık, Trabzon Vilayet Salnamesindeki tespite göre Trabzon merkez, Canik, Rize ve Gümüşhane sancaklarından oluşan Trabzon Vilayetinde; 972.981 Müslüman, 50,233 Ermeni mevcuttu.[217] Daha detay bir anlatımla, Rize'de Rum ve Ermeni nüfusun sayısı oldukça azdı. 1313 (1895) Trabzon Vilayeti Salnamesinde Rize'de 698 Rum ve 137.738 Müslüman nüfus olup Ermeni yoktu. 1316 (1900) tarihli Vilayet Salnamesinde 855 Rum, 44 Ermeni ve 149.264 Müslüman nüfus görülmektedir; 1319 (1903) tarihli salnameye göre ise, 20 Ermeni ve 918 Rum'a karşılık 158.295 Müslüman nüfus bulunmaktaydı.[218] Dolayısıyla iktisadi olarak bölge ekonomisini ellerinde tutabilen Ermeniler, Rumlar gibi dışarıdan göçmen getirerek nüfus arttırmaya çalışıyorlardı.[219]

Gerek I. Dünya Savaşı öncesinde gerekse savaş sırasında Ermenilerin Türk ordusu, içinde oldukça zararlı çalışmalarda bulunduğunu hatta kendilerine göre bazı askeri bölgeler oluşturarak oraya sorumlu subaylar tayin ettikleri bilinen gerçeklerdi. Bu gerçekler, o tarihlerde bölgede bulunan ve Ermeni faaliyetlerine bizzat şahit olan Sadi Selçuk Bey'in hatıralarında şu şekilde yer olmaktadır:

"*Yıllardan beri, Ermenilerle aramızdaki, geçimsizlikten doğan intikam hırsı ve istiklal rüyası, Rus ordusu içinde bulunan ermeni subay ve erlerin merkezi Erzurum olmak üzere faaliyete geçen, komutanın plan ve programları üzerine hareket etmeleri hakkında Erzurum merkez kumandanlığını yapan bir Ermeni albayının komite reisi sıfatıyla yayınladığı emirler Trabzon'daki teşkilata da ulaştırılmış bulunuyordu. Bu cümleden olarak Trabzon'daki teşkilat başında bulunmak üzere Erzurum Aziziye tabyasında bulunan topçu yüzbaşılarından Bedros isminde bir Ermeni de Trabzon'a gönderilmişti.*

---

216 SAYDAM , "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", s.432.

217 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.48.

218 ÇAPA, "Milli Mücadele'de Rize", s.868.

219 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.49.

Bu Komutanların aldıkları kararların başında; Erzurum, Gümüşhane ve Trabzon şehirlerinin dahil ve haricinde bulunan Türkleri katletmek, mevzilerdeki toplarla şehirleri yıkmak ve cephanelikleri berhava ederek her şeyi hasara uğrattıktan sonra çekilmek olup, onlar bu gibi meşum düşüncelerinin tatbikine fırsat bekliyorlardı."[220]

b- Ermeni-Rum Diyalogu ve Rize

Daha önce belirttiğimiz üzere, Doğu Karadeniz Bölgesinde yaşayan Rum- Ermeni nüfus, İtilaf Devletlerinin teşvik ve tahrikleriyle çeteciliğe başlamışlardı.[221]

Ermeniler, kurmayı tasarladıkları Büyük Ermenistan'ın sınırlarına Doğu Karadeniz Bölgesini de dahil etmek istedikleri için Barış Konferansı'nda siyasi faaliyetlerde bulunurlarken, bir yandan da Pontusçular ile işbirliğine de girişmişlerdi.[222] Rumlar ise Ermenilerin hesabına Türklere karşı acımasız bir şekilde hakaret ve saldırılarda bulunuyorlardı.[223]

Yunan Başbakanı Venizelos'un Paris Barış Konferansındaki Pontus Devleti kurma amacına yönelik faaliyetleri olanca hızıyla devam ederken, İtilaf devletlerinin ortak fikri Giresun-Sivas-Mersin hattının doğusunda kalan toprakları Ermenistan'a vermekti. Böylece Ermenistan'a denize çıkış kapısı olarak bırakılacaktı.[224] Bu durum karşısında Venizelos, müttefiklere karşı daha inandırıcı olabilmek için Pontus konusunda fedakarlık göstermiş, Trabzon'u denize çıkış kapısı olarak Ermenilere bırakmayı kabul etmiştir.[225]

Gelişmeler üzerine Hrisantos, Pontus lehine muhtıra sunmak üzere, Mart ayı sonunda Avrupa'ya hareket etti ve 28 Nisan'da Paris'e ulaştı. Bu tarihten birkaç gün önce Paris'te bulunan "Yurt dışında yaşayan Rumlar"ın temsilcileri Ermenilerle, İsviçre

---

220 Sadi SELÇUK, **Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Tümeninin Trabzon'u Düşmandan istirdadı "Kurtuluş"**, Konya, 1955, s.87.

221 SAYDAM , "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi",s.422.

222 **Trabzon'dan Atatürk'e**, s 116.

223 SELÇUK, **Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Tümeni**, s.89.

224 **Türk İstiklal Harbi, VI,** s.31.

225 Murat HATİPOĞLU ,**Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1921)** , Ankara, 1988, s.80-81.

Konfederasyonu modeline dayalı bir Pontus ve Ermeni birlikteliği için uzlaşmaya vardıkları görülmekteydi.[226]

Hrisantos Efendi, Trabzon bölgesinin Ermenilere verilmek istenmesinden endişeler duymasından dolayı Batum Bölgesindeki Pontusçuları Ermenilerle anlaşmaktan vazgeçirmek için Aralık 1919 da Batum ve Tiflis'e giderek oradaki Rumlarla görüşmeler yaptı.[227] Hrisantos Efendi'nin Batum, Tiflis ve Avrupa'daki faaliyetlerinde hedefi Pontus Teşkilatlarını güçlendirmekti.[228] Bu görüşmeleri sırasında Ermenilerin Trabzon konusundaki isteklerinden vazgeçmek üzere olduklarını söyleyerek Batum'daki komitelere amaçlı olarak yanlış bilgi veriyordu.[229]

2 Mayıs 1919 tarihli bir muhtırada, Karadeniz bölgesi Rumları'nın sayısı ile ilgili bilgi verdi. Muhtıranın sonunda şu sözler yer alıyordu."bu şerait dahilinde Pontus mıntıkasının muhtar bir Rum memleketi olması zaruri ve ahalisinin gayri kabil-i tezelzül arzuları dolayısıyla hiçbir ecnebi boyunduruğuna girmemek de mukarrerdir. Müstakil Ermenistan hükümetiyle komşuluk, münasebet-i iktisadiye ve çekilen müşterek mezalim, her iki millet arasında bir rabıta tevlid ediyordu ki biz bu rabıtayı daha ziyade kavileştirmek istiyoruz."[230]

Ermenilerin faaliyetlerinden endişe duyduğu görülen Metropolit Hrisantos, İstanbul'da Hükümete yakın çevreler ile görüşmeler yapmış, uzlaşma yolları aramıştı.

12 Kasım 1919 tarihinde Trabzon'a varınca da hemen mevki komutanını ziyaret edip "el ele vererek çalışmamız gerekir. Yoksa Avrupalılar ülkemizi çiftlik haline getiririler" demiştir.

Gazetelere verdiği demeçte de "Trabzon'da bir Ermeni yönetimi kurulamaz. Ermenilerin böyle bir hakları yoktur. Türklerle Rumların çıkarları beraber yaşamalarındadır. Bütün Anadolu insanı el ele vererek Anadolu uygarlığını yeniden canlandırmaya çalışmalıdır"[231] diye ilginç açıklamalarda bulunuyordu. Ayrıca

---

226 YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar,** s.384.

227 GOLOĞLU, **Pontos,** s.248.

228 **ATASE, İSH-II,** K: 53, G: 15, B: 4572.

229 YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar,** s.389.

230 KURAN ,"Milli mücadele Esnasında Pontus Rum Devleti Kurma Teşebbüsleri", s.79.

231 GOLOĞLU, **Pontos,** s.247; Ali GÜLER, **Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri,** Ankara, 1996, s.16.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Hrisantos, İstikbal Gazetesi başyazarı Faik Ahmet (Barutçu) ile yaptığı görüşmede; Trabzon'da bir Ermeni yönetiminin kurulamayacağını, Türk ve Rumların birlikte yaşamalarının gerçek menfaatleri açısından gerekli gördüğünü vurgulamıştır. Pontus davası için istediği desteği Avrupa'da bulamayan Hrisantos; Ermeni isteklerini ön plana çıkarak, Rum emellerini gizlemeye, demeç ve davranışları ile de Türklerin güvenini kazanmaya çalışmıştır.

Bu faaliyetlerinde de kısmen başarılı olmuştur. Zira Hürriyet ve İtilaf taraftarları Ona inanarak işbirliği yapmışlardır.[232] Bunun üzerine Harbiye Nezareti, XV. Kolorduya 16 Kasım 1919 tarihinde bir telgraf[233] çekerek Hrisantos'a inanılmamasını ve davranışlarının dikkatle izlenmesini bildirdi. Hrisantos'un "Trabzon'da bir Ermeni idaresi kurulamayacağını, Türkler ile Rumların çıkarlarının birlikte yaşamakta olduğunu" açıklaması üzerine, Faik Ahmet Bey 11 Aralık 1919 da İstikbal Gazetesinde çıkan bir yazısında "Türkler ile Rumlar, Ermenilere karşı birlikte hareket etsinler" yolunda bir teklif sunmuş ancak Hrisantos teklife cevap vermemişti.[234]

Böyle bir politik atmosferde, yolculuğunu yeni Trabzon valisi Haydar Beyle birlikte yapan Hrisantos, 9 Kasım 1919 da Trabzon'a dönmüştür. Hrisantos Trabzon'da bulunduğu süre içinde mevki kumandanı ve vali ile yaptığı resmi görüşmelerde, Türklerle Rumların işbirliği yapmaları ve dost geçinmeleri gerektiğini belirtmiştir.[235] Yapılan girişimlerden olumlu netice alamayan Hrisantos, Türklere "adem-i merkeziyetçi bir yönetim kurulması" taraftarı olduğunu çeşitli vesilelerle açıklamaya başladı.[236]

Trabzon konusundaki ihtilaflarına rağmen, Türkler aleyhindeki propaganda çalışmalarında Rumlar ile Ermeniler arasında sıkı bir bağlantı vardı. Propaganda için her yola başvuruyorlardı.[237] Venizelos'un öncelikli amacı Anadolu'daki milli hareketi iki

---

232 Gathard JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev; Cemal Köprülü), Ankara, 1991, s.58 ; Mesut ÇAPA, Pontus Meselesi, Ankara, 1993, s 34 ; SARINAY, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", s 123; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.125-126.

233 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,11**, Mart 1955, Belge: 276.

234 SAYDAM , "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", s.428-429.

235 Mesut ÇAPA, **Pontus Meselesi**, Ankara, 1993, s.34.

236 YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar**, s.391-392.

237 A. SAYDAM , "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", s.424.

ateş arasında bırakarak, işgalleri kolaylaştırmak olduğu için, Pontus temsilcilerini Ermenilerle anlaşmaya zorlamaktaydı. Bu politika gereği nihai tahlilde bağımsızlıktan vazgeçmeyen Pontuslu liderler Ermenilerle bir konfederasyon kurabileceklerini açıklamışlardır. Hatta Pontusçu Rumlar, mümkün olduğu kadar büyük bir parçanın Ermenistan'a katılmasına gayret ediyorlardı. Böylece tam bağımsızlık ve özerklik sağlanamaz ise Ermenistan'a bağlanmak daha avantajlı olacaktı.[238]

Ermenilerle işbirliği, Türkiye'ye karşı propaganda yapmak söz konusu oldukça hiçbir güçlüğe uğramıyordu. Türkiye meselesinde Yunanlılarla Ermeniler arasında fikir birliği tamdı, zira imparatorluğun parçalanmasından sağlayacakları fayda, biri batıda diğeri doğuda toprak elde etmeğe çalıştıklarına göre, çatışmıyordu. Sadece bir noktada anlaşamıyorlardı: Pontus meselesinde anlaşmazlığa Yunan Hükümeti değil, fakat Pontusçu Rumlar sebep oluyordu. Rumlar, İsviçre'deki kantonlar gibi, bağımsız Ermenistan'a bir konfederasyon içinde bağlı da kalsa, ayrı bir Pontus Cumhuriyeti istiyorlardı. Ermeniler ise, Pontuslulara iç işlerinde bir dereceye kadar bağımsızlık tanımak şartıyla, Trabzon ilinin ülkelerine bağlanmasında ısrar ediyorlardı.[239]

Görüşmelerde bulunmak üzere Batum'dan Tiflis ve Erivan'a giden Hrisantos, Venizelos'un talimatı gereği Ermeni temsilciler Hatissian ve Terminassian ile yaptığı görüşmelerde; Rumlar iki eşit federasyonun oluşturacağı bir konfederasyon kurulmasını isterken, Ermeliler, Rumların bir federe devlet olarak Ermenistan'a katılabileceğini savundukları için bu konuda anlaşma sağlanamamıştır. Ancak Hrisantos'un başlattığı bu görüşmeler, Ocak 1920 de Yunan-Ermeni anlaşması ile sonuçlanmıştır. Yunan subayı ve Pontus davasının öncülerinden Katheniotis ile Ermenistan temsilcisi General Terminassian arasında imzalanan bu antlaşma ile müttefiklerin veya Yunanlıların bölgeye askeri yardım gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece 1918 de Cenevre'de

---

238 SAYDAM , "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", s.430.

239 KİTSİKİS, **Yunan Propagandası**, s.183-184.

"Türkiye'de Zulme Uğramış Milletler Birliğini" kurulması ile başlayan Rum- Ermeni işbirliği Venizelos'un stratejisi gereği bir ittifakla sonuçlanıyordu. Çünkü, Venizelos, Anadolu'daki milli hareketi engellemek için Doğu' da Rum-Ermeni-Gürcü ittifakının güçlü bir set oluşturacağına inanıyordu. Ayrıca Bolşevizme ve Türk milliyetçilerine karşı büyük bir engel olarak görülen bu işbirliği, müttefikler tarafından da tasvip edilmekteydi.[240]

Rum-Ermeni diyalogunun sürdüğü tarihlerde, Avrupa'da süregelen diplomatik gelişmeler sonuçlanmaya başlamıştı. 7 Şubat 1919 tarihinde İngiltere tarafından hazırlanan memorandumda, Giresun-Sivas-Mersin hattının doğusu Ermenistan'a verilmekteydi.[241]

Durumu kabullenen Venizelos, Pontus Bölgesiyle ilgili olarak bir muhtırasında şunu söylüyor; "Ermeni eyaletleri ile Rus Ermenistan'ı milletler Cemiyeti'ne bağlı büyük bir devletin mandası altına konulmak üzere, bağımsız bir devlet durumuna getirilmelidir. Trabzon ili de bu Ermeni Devletine bağlanabilir. Böylece 350.000 kişilik yoğun Rum topluluğu kendi sınırları içinde, bundan böyle Türk yönetiminden kurtulma şansını kazanacaktır." demektedir.[242]

Buna rağmen Pontusçular diplomatik çalışmalardan vazgeçmediler. Paris'te Pontus Milli Birliği Başkanı Socrate Oeconomos, Temps Gazetesinde çıkan demecinde Yunan Başbakanı'na itiraz etti. Bütün bu gelişmelerden sonra Pontus'un bağımsızlığı elde edilemez ise en azından özerkliğin temin edilmesi hususunda çalışmalar yapılmasına karar verildi.[243] Bu konuyla ilgili olarak yaklaşık 8 ay Avrupa'da kalan Hrisantos, Konferans'ın Yunan işleri sorumlusu Jules Cambon ve onun tavsiyesiyle Wilson, Clemenceau ve İngiltere heyetinden Harold Nicholson ile görüştü. Ancak umduğu desteği bulamadı. Daha sonraki tarihlerde Amerikalı General Harbord ve

---

240 SARINAY, **Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası**, s.126 ; YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar**, s.411-412.

241 SAYDAM , "Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi", s.428.

242 KİTSİKİS, **Yunan Propagandası**, s.18.

243 YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar**, s.399.

Amerikan Heyeti'nden Coster Britton ile görüşen Hrisantos, yine olumlu bir sonuç alamamıştır.

Görülüyor ki bölge üzerindeki amaçlarını gerçekleştirmek isteyen Ermeniler, Rumlardan önce davranmışlardı. Paris Konferansı'nın sürdüğü sıralarda Erivan Parlamentosu, Trabzon'un da içinde bulunduğu yedi Türk vilayetinin Ermenistan ile birleştiğini ilan etti ve 28 Mayıs 1919 tarihinde Büyük Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulduğunu açıkladı.[244]

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra da devam eden bu faaliyetler, bir süre gündemde kalmış ve Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Rum-Ermeni rekabeti Türk Milletinin düşmanları tarafından kullanılmıştı. Siyasi ve askeri faaliyetlerinde başarısız olan Rum ve Ermeniler, artık uluslar arası politikada Türklerin Hıristiyanlara zulüm yaptığını iddia ederek yine Türkiye düşmanlarının siyasetine alet oluyorlardı. [245]

c- Ermeni Meselesinin Uluslar Arası Platforma Taşınması ve Rize'nin bu Faaliyetlere Tepkisi

Bir gün bir dış otoriteye eğilim göstermek zorunda kalsa, şüphesiz Türkiye'yi seçecek olan bölge halkının bu durumunu iyi bilen Müttefikler ise bölgenin Türkiye'nin denetiminde olmasını istemiyorlardı. Böyle bir durum Ermenistan'ın bağımsızlığını tehlikeye düşürebilir ve Türkleri Batum'u yeniden ele geçirmeye teşvik edebilirdi. Bunun üzerine, Rize teknik anlamda Ermeni egemenliği altına yerleştirilmek istenmiş ancak daha sonra, Batum'un Gürcistan'a verilmesi[246] karşısında Ermenistan'a bir telafi sağlamak zorunlu hale gelince, bu karar terk edilmiştir.

Onlar Konseyi'ne sunulduğu kadarıyla Ermenilerin talebi Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında uzanan dev bir Ermeni Devleti kurulmasıydı. Ermenistan Cumhuriyeti'yle Tigris'in güneyinde ve Ordu, Sivas ve Erzurum bu devletin sınırları

---

244 TANSEL, **Mondros'dan Mudanya'ya Kadar**, s.228-229.

245 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.242.

246 BIYIKLIOĞLU, **Atatürk Anadolu'da**, s.18.

içinde bulunacaktı. İskenderun dahil bütün Kilikya'da talep edilen topraklar arasındaydı.[247]

Rize'nin hiçbir kısıtlama olmaksızın Ermeni Devletine dahil edilmesine karar verildi.[248] Ermenistan'dan imzalaması istenecek olan geleneksel azınlıklar sözleşmesi, Ermenistan'daki bazı etnik azınlıkların haklarını yeterince koruyacaktı.[249]

Trabzon ve yöresinde Ermenilik teşkili konusu Paris Konferansı'ndan sonra, Birinci Londra Konferansı'nda da (12 Şubat-10 Nisan 1920) ele alınmıştır. Konferans da, Bağımsız Ermenistan'ın kurulması meselesi görüşülmüştü.[250] Londra Konferansı biterken, Ermenistan'la ilgili olarak hâlâ çözüme kavuşturulmamış sorunlar arasında Batum'un statüsü, uzun dönemli himayesi ve kente yapılacak mali yardım meseleleri bulunuyordu. Önerilen devletin sınırları açık bir biçimde tanımlanmış ya da en azından, bir uzmanlar heyeti bu sınırları yerinde tespit edene kadar, kabul edilebilir bir duruma getirilmişti. Gelinen noktada, hiç olmazsa, toprak meselesi çözümlenmiş gibi görünüyordu.[251]

Londra Konferansı'nın devamı sayılan San Remo Konferansı'nda (18-26 Nisan 1920) toplandı. Bu konferansta 22 Nisan da Bogos Nubar Paşa, 23 Nisan 1920 de de Ermeni Heyeti başkanı Aharonian konuşmuştu.[252] Konferansta, Amerika Başkanı Wilson'un da katılmasıyla Türkler ve onların yurtları hakkında bazı kararlar alındı. Bu kararlar arasında Ermenistan ile ilgili belirlenen sınırların, Doğu Karadeniz'in tamamının (Wilson'un çok cömert bir şekilde çizdiği sınırlar olan; Giresun'un Doğusundan, Erzincan'ın batısından geçen ve Van Gölünü de içine alan bir bölgenin) Ermenistan'a bırakıldığı görülmektedir.[253]

---

247 Paul C. HELMREICH, **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, (Çeviren, Şerif EROL), İstanbul, 1996, s.35.

248 YERASİMOS, **Milliyetler ve Sınırlar**, s.403; HELMREICH, **Sevr Entrikaları**, s.153.

249 HELMREICH, **Sevr Entrikaları**, s.205.

250 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.131.

251 HELMREICH, **Sevr Entrikaları**, s.206.

252 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.131; (Taner BAYTOK, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1970, s.78).

253 BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s.177.

Yukarıda belirttiğimiz üzere Konferanslarda Ermenilere Doğu Karadeniz Bölgesi'nin verilmesi düşünceleri karşısında Rize ve çevresindeki cemiyet ve halk tepkisini göstermişti. İstikbal'de yayınlanan bir okuyucu mektubunda, Paris Barış Konferansı'nda, Of'tan Batum hududuna kadar olan yerlerin Ermenilere verilmesinin kararlaştırıldığından bahsedilerek, bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı ifade ediliyordu. Rize'nin bu günkü genel nüfusu içinde bir tek Ermeni olmadığı gibi, geçmişte de buraya Ermeniler yerleşmemişlerdi. Öz Türk havalisi olan Rize'nin adalet adına Ermenilere peşkeş çekilemeyeceği, aksi takdirde İzmir'de olduğu gibi burada da bir çok kan akacağı belirtiliyordu. Yine aynı mektupta, birkaç yıl önceki Rus işgali kastedilerek, "Rize'nin halkı, muhaceretin bıraktığı acı hatıratları nisyan-ı ibzaya gömmeye uğraşıp dururken yeni baştan bütün bu halkın uçuruma sürüklenmesine, idam kararının takririne bahis olan makul bir sebep acaba nedir?" diye sorulduktan sonra, İzmir'de Yunanlıların uygulamaktan çekinmedikleri facialar ve döktükleri Müslüman kanları "elbette bir zaman gelecek Yunanlılara zehir olacaksa", Rize'de Ermenistan nevzadının kalbgahına dayanan bir hançer olacaktır" şeklinde kararlı bir ifadeye yer veriliyordu.

Trabzon'da yayınlanan İstikbal gazetesinde Artvin'den gönderilen bir mektup yine Rize'nin Ermenilere bırakılması kararına duyulan tepkiyi gösteriyordu. Bu mektupta; *Rize'yi Ermenilere mahreç olarak vermek isteyenlere karşı şu sorular yöneltiliyordu: Rize'de Haçin veya Karabet isminde bir Ermeni vatandaş ve hemşehrimizin bugün ve geçmişte yakın tarihini biliyor musunuz? Bir milletin siyasi ve iktisadi inkişafı için, diğer bir milletin hayati varlığına son vermek düsturlarınıza, kitabınıza uyuyor mu? Masa üzerinde verilen hükümlerin Rize'nin sahil ve sarp dağlarında uygulanabileceğine kanii misiniz? Rize'nin Ermenilere sizin zannettiğiniz kadar kolay teslim edileceğini mi tasavvur ediyorsunuz? Yazının sonu, "Hak daima hakkındır. Ne büyük Ermenistan, ne de Pontus hayalleri ve ne de verilen kararlar dosyalarınız meyanında tarihten gülünç bir kıymeti haiz vesaik-i şer ve fitneden başka bir şey olamaz. Efendiler uğraşmayınız!"* sözleriyle tamamlanmaktaydı.[254]

---

[254] ÇAPA, "Milli Mücadele'de Rize", s. 869.

e- Büyük Ermenistan Devleti Rüyasının Sonu Ve Büyük Millet Meclisi'nin Karadeniz Bölgesindeki Faaliyetleri Sırasında Rize

Yabancı Devletlerin amaçlarına yardım ettikleri sürece desteklenen Ermenilerin Türklere yönelik saldırıları tehlikeli boyutlara varınca XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa önderliğinde Doğu Harekatı başlatıldı. Bu harekat ile Kars, Ardahan Batum ele geçirilmek istenmiş ve gelişmeler neticesinde 9 Haziran 1920'de Doğu bölgesinde geçici seferberlik ilan edilmiştir. Bu arada Doğu Karadeniz Bölgesinde de, 1 Temmuz 1920 de Ermenilerin yoğun faaliyetlere giriştikleri görüldüğünden bazı savunma tedbirleri alınmış ve bölgede Çoruh Gurubu adı verilen bir birlik kurulmuştur.[255]

Büyük Millet Meclisi'nin 7 Temmuz da Ermenilere verdiği ültimatomu cevapsız kalınca, Doğu Harekatı hızlandırıldı ve Sarıkamış ve 30 Ekim'de Kars'ın alınması ile Türk ordusu, 7 Kasım'da Gümrü'ye girdi. 6 Kasım'da Ermenilerin ateşkes isteği 17 Kasım'da kabul edilmiş ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması yapılmıştır. Böylece Ermeni Devleti hayali tarihe gömülmüştür.

Doğu Harekatından sonra yurttan atılan Ermenilerin, nüfus iddiaları ve topraklar talepleri, uluslar arası arenada artık "Bogos'un peri masalları"[256]olarak değerlendirilmeye başlandı.

İngiltere Başbakanı Lloyd George, Ermeni isteklerinin aşırı olduğuna değinerek bu isteklerin, "o günkü şartlar içinde gerçekleşmesinin çok güç olduğunu söylüyordu. Ona göre Ermeniler Akdeniz'den Karadeniz'e uzanan geniş bir ülkede, azınlık oldukları halde Ermeni Krallığı kurma hevesi peşinde koşuyorlardı."[257] demektedir.

Ermeniler hakkında Amerika'nın görüşü de değişmişti. Dışişleri Bakanlığının 21 Ocak 1919 tarihili bir raporunda; Milletler Cemiyeti mandası altında Adana bölgesini, Kars ve Erivan'ı, Karadeniz kıyısında liman olarak Trabzon'u kapsayan ayrı bir Ermeni devletinin kurulması şeklindeydi. Ancak Ermeni Devletini manda himayesine alma isteği Amerikan Kongresinde kabul edilmedi. [258]

---

255 KONAK, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.87.

256 Kamuran GÜRÜN, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1985[3] s.249.

257 SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, s.25.

258 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.50.

Sonuç olarak Ermeniler, Paris Barış Konferansına sundukları Büyük Ermenistan projesinde, Trabzon üzerindeki emellerini açığa vurmuşlar, bu konuda Yunanistan'la da anlaşmışlardı. Ancak bu yakınlık Ermenilere istediğini vermeyince Ermeniler de Pontuçu Rumlara yaklaşmakla beraber Avrupa'daki destekçileriyle de işbirliğini devam ettirmişlerdi. Büyük devletlerce desteklenen iki azınlık bundan sonra Trabzon için rekabete girişmişlerdi. Bölgedeki Rum-Ermeni çekişmesinden yarar sağlayan İtilaf devletleri de Ermeni Devleti kurma konusunda hiç de samimi değillerdi.

3- Gürcülerin Doğu Karadeniz Bölgesi ve Rize Üzerindeki Faaliyetleri

a) Mondros Mütarekesinden Sonra Gürcülerin Rize'deki Faaliyetleri

Milli Mücadele öncesinde Doğu Karadeniz Bölgesi'ne yönelik tehditler sadece Rum ve Ermenilerin faaliyetlerinden kaynaklanmıyordu. Bu iki tehlikenin yanında Gürcülük cereyanı mütarekeden sonra önemli bir yer tutmuş, milli mücadelede bütün hızıyla sürmüştü. Bu dönemde Hıristiyan Gürcülerin yardımıyla bölgeye eşkıya ve siyasi çeteler, Anadolu'ya sokulmaya çalışılmıştı. Milli Mücadele döneminde Gürcülerin Rize bölgesini elde edebilmek için "Lazistan Lazlarındır" şeklinde bir takım propagandalara başvurdukları bilinmektedir. Ancak Doğu Karadeniz Bölgesi için yaptıkları propagandalar, ordunun ve halkın uyanıklığı sayesinde vaktinde söndürülmüştü.[259] Bu iddialar bazı devletlerin çıkarına uygun olduğu dönemlerde oldukça iyi desteklenmişti. Özellikle Sovyet Rusya'nın, Rus istilasının genişlemesi yolundaki çok geniş projelerinden biri olan "Eski Gürcistan'ın bütün topraklarını kurtarma" projesinin bir faslı olan bazı planlar "Lazlar, Müslüman-Gürcüdür" propagandası yaparak gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Öyle ki bu gerçek dışı iddialarını, Moskova-Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Akademisi ile Tiflis-Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Akademisinin de bu planlar üzerinde çalıştığı, varlığı bilinen bir gerçektir.[260]

---

259 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.53.

260 KIRZIOĞLU, "Lazlar/Çanarlar", s.421-422 Bkz; Fahrettin KIRZIOĞLU, "Gürcü Profesörlerine Cevap" **Hür Ses Gazetesi**, 17-22 Ocak 1946 (Kırzıoğlu bu makalesinde; "Gürcülerin atalarına ait (Hitit, Sabar, Urartu/Khaldi'lerin) yerlerini Türkiye'den geri istendiğini, 1204-1461 yılları arasında Trabzon'daki Komnenos Hükümetine İstanbul'daki Rumlar "Laz hükümdarları" dediklerinden,

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihlerde, Rize'de Rum ve Ermeniler çeteler kurarak, halka saldırıp asayişi bozarlarken Rize'nin dışında, Batum'da bazı derneklerin kurulduğu görülüyordu. Bunlar Lazları kurtarma ve Lazistan Devleti kurma gibi amaçları gerçekleştirmek istiyorlardı. Bilindiği üzere bu dönemde Rize ve Batum bölgesinin adı Lazistan idi ve1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının sonuna kadar Lazistan'ın merkezi Batum'du. Ancak Batum'un 1878 de Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında kalmasıyla, Lazistan Sancağının merkezi Rize olmuştu.[261]

Gürcülerin Rize ile ilgili yürüttükleri faaliyetlerin en önemlisi, Batum'da Lazistan Selamet-i Milliye ve Lazistan Tahlisi Cemiyeti gibi bazı cemiyetlerini kurmasını sağlamaktır. Batum'da kurulmuş olan ve Rize ve yöresinde Lazlık cereyanı yaratmaya çalışan "Lazistan Selamet-i Milliye Cemiyet" ve onunla aynı amacı taşıyan "Lazistan Tahlisi Cemiyeti" de siyasi platformda toprak kazanmayı hedeflemişlerdi. Ancak bilindiği gibi Laz olarak isimlendirilen Karadeniz'in fedakâr halkı, her zaman vatanı için savaşmış ve asla başkalarının uşağı olmamıştır. Mesela, 1855 de Osmanlı-Rus savaşı sırasında özellikle de Kars çarpışmalarında Laz birlikleri Ruslara karşı savaşmışlardı.[262] Aynı şekilde 1877'de Karadeniz kıyısı Batum'a girişilen harekat sırasında, Batum'un müdafaası için, harbin ilk haftasında Trabzon'dan 6.000 Laz daha Osmanlı ordusuna katılmıştır.[263]

Gürcüler, Mondros Mütarekesi'nden sonra Batum Türklerin elindeyken Türkiye aleyhine çalışmalar yapıyorlardı. Öyle ki IX. Ordu Kumandanı Şevki Paşa, 16 Aralık 1918 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği şifre telgrafında[264] Gürcistan'ın Türkiye aleyhine çalışmalarda bulunduğundan bahsetmektedir. Telgrafta, Gürcistan'da

---

Giresun ile doğusu da, Sovyet Gürcistan'ına verilmelidir." iddialarına karşı bilimsel çerçevede cevap vermiştir.)

* Lazika, kuruluşundan kısa bir süre sonra Roma'nın hakimiyetine giren bölge, Roma ile Pers imparatorlukları arasındaki savaşlardan dolayı MS VII. Yüzyıla kadar büyük bir mücadele sahası oldu. Nihayet VII. yüzyılda ortadan kaldırıldı. VANİLİŞİ- TANDİLAVA , **Lazların Tarihi,** s.29 ; Harita: 4 (Lazika Bölgesi'nin haritası).

261 Fevzi TORUN, **Her Yönüyle Artvin,** Adapazarı, 1998, s.16.

262 VANİLİŞİ-TANDİLAVA, **Lazların Tarihi,** s.53.

263 ALLEN- MURATOFF, **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,** Ankara, 1966, s.117.

264 Ek: 2.

Sancakbeyzadeler'den Mehmet Bey'in başkanlığında Süleyman Bey adında bir Türk subayıyla Trabzonlu, Acaralı ve Çürüksulular'dan bazı şahısların katılmasıyla İslam Gürcistan'ı Tahlis Cemiyeti adında bir siyasi cemiyet kurduklarını belirtmektedir.[265] İslam Gürcistan'ının Osmanlı Hükümeti'ne bağlanmasını isteyen, İslam Gürcistan'ı Kurtarma Cemiyeti, Ali Haydar Bey idaresindeydi.[266]

Gürcistan'ın himayesi altında bulunan bu cemiyetin, Batum Sancağı ile Erzurum Vilayeti'nin bir kısmını ve Trabzon Vilayeti'nin tamamının Hıristiyan Gürcülerin idaresi altına verilmesi amacını takip ediyordu. Bu amaçla, İslamlar arasında propaganda yapıp beyannameler neşretmek suretiyle faaliyet gösterdiği gibi, 93 hududu dahilinde kalınan yerlerde Türkiye lehinde oy toplandığı takdirde bu bağlılığı silahla kırmak için hazırlıkta bulundukları ve ahaliyi gizlice silahlandırdıkları ve Çürüksu'da elde edilen beyannamelerin bunu doğruladığı görülmekteydi.[267]

Gürcüler, Türkiye topraklarından Rize'yi istiyorlardı.[268] Gürcüler, Doğu Karadeniz'de Rize üzerindeki iddialarına benzer iddialarla Batum ve Acara'da da hak iddia ediyorlardı. Gürcü kaynaklarında, Rize üzerindeki asılsız iddialara benzer bazı bilgiler Acara için de yapılmaktaydı. Acara'nın Milattan önceki dönemlerde, Gürcü topraklarına dahil olduğu belirtilmekte, ayrıca Acaralıların eski bir Gürcü boyu olduğu da iddia edilmektedir.[269] Oysaki bilindiği üzere, Artvin-Batum yöresinde çok eskiden Acaristan denilmektedir. Zeki Velidi Togan'ında belirttiği gibi Acaristan halkı, Ağaçeri Türklerinin bir koludur.[270] Bu gerçeklere rağmen Gürcülerin iddialarına göre; Batum ahalisi, Gürcistan'ın farklı bölgelerinden Gürcü kökenli kişilerce oluşturulmuştur.[271]

Rize üzerindeki Gürcü emelleri Paris Konferansı'ndan daha önce Rumların Pontus iddialarında bulundukları sıralarda gündeme getirilmiş olduğu gibi Paris Barış

---

265 Serpil SÜRMELİ, **Türkiye-Gürcistan İlişkileri**, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1997, s.303.

266 **Türk İstiklal Harbi , III, Doğu Cephesi**, Ankara, 1965, s.77.

267 SÜRMELİ, **Türkiye-Gürcistan İlişkileri**, s.303.

268 **Türk İstiklal Harbi , III** s.18; SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, III**, s.541.

269 Otar MİMİNOŞVİLİ, **Gürcistan'da Etnografik Yolculuk,** (çeviren; Hacer Özkan (İremadze), İstanbul, 1999, s.104.

270 Orhan TÜRKDOĞAN, " Tarih ve Türk Etnik Sosyolojisi", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 105, Eylül 1995 , s.23.

271 MİMİNOŞVİLİ, **Gürcistan'da Etnografik Yolculuk**, s.112.

Konferansı sırasında da devam etmiştir.Uluslararası konferanslara sürekli katılan Gürcü heyeti, 25 Şubat ta Rize ve Batum sancağı ile ilgili görüşlerini bildirmek üzere Paris'e gittiler.

Komisyonda Gürcü görüşlerini Avalov şu şekilde ifade etmektedir:

"*Gürcülerin Rize ve Bayburt sancağının bir kısmına yönelik hak iddiaları hem tarih ve etnografyanın delillerine hem de Gürcü cemiyetinde yayılmış görüşlere uygun olarak ilk başlangıç şartı idi. Eski Türkiye İmparatorluğunun bazı arazileri adalet ve eşitlik prensipleri üzerine bölüştürülecekti, Çoruh havzasında ve Karadeniz kıyısında Müslüman vilayetleri hudutlarında Gürcistan ve Ermenistan arasındaki sınır belirlenecekti. Buna göre de Batum kıyı boyunun doğrudan devamı olan Rize'nin Gürcistan'la birleştirilmesini istemek tabii idi. Buradaki ahali Türkleşmişti ama kan ve diline göre Gürcistan'a özellikle Migrelya'ya yakındı. Çoruh'un ortasında sınırı düzenleyerek onu İspir'den bir o kadar batıya çekmek de tabii idi. Aynı zamanda eski Kars vilayetinin Batılılardan Gürcistan'a verilmesini isteminin ve bu isteğin de kabulü halinde bunun anlamı Müslüman veya Türk Gürcistan'ı ile birleşmek demek olacaktı.*"

Komisyona başkanlık eden Kammerer'in Lazların hiç de Gürcistan'la birleşmeyi kabul etmediklerin, 1918 de Türklerin Lazların yardımıyla Batum'u işgal ettiklerini belirtmesi üzerine Gürcülerin verdiği cevap şöyle olmuştu:

"*Ruslarla Türkler arsında mücadele sürdüğü sırada sadece Lazların değil, eski Rusya Gürcistan'ının Müslümanlarının da sempatisi din kardeşlerine yönelik olmuştu, şimdi büyük devletler bağımsız Ermenistan'ı kurmaya karar verdikleri ve bu eski vilayetlerde Türkiye hakimiyetinin tutulamayacağının belirlendiği sırada Lazları nereye vermek daha adil olur veya onlar nereye dahil olmayı uygun bulurlar, bağımsız Gürcistan'a mı yoksa bağımsız Ermenistan'a mı?*"

Bütün bu gelişmelerden sonra Yüksek Konsey, Batum'un Milletler Cemiyeti garantisi altında serbest bir liman olmasına karar verdi. Bu sırada Gürcü heyetinin, 1 Mart'ta Yüksek Konsey'e verdiği bir notada; "Rize ile Çoruh kıyısında bazı yerler Gürcistan'a verilmeliydi" iddiası da yer alıyordu.[272]

---

[272] SÜRMELİ, **Türkiye- Gürcistan İlişkileri**, s.414-415.

Uluslararası arenada önem taşıyan konferanslara gönderilen Gürcü temsilcilerin ortaya attıkları iddiaların en önemlisi Paris Barış Konferansı'nda gündeme getirilmiştir.[273] Paris Barış Konferansı'nda, Gürcistan Cumhuriyeti temsilcileri, "Rize'nin Gürcülük bölgesi olduğu" iddiasıyla 14 Mart 1919 da Türkiye'den Rize'nin resmen kendilerine verilmesini istedi.[274]

Görülüyor ki; Gürcü heyeti konferansta yalnız bağımsızlık meselesini gündeme getirmedi, aynı zamanda Gürcistan'ın Rize üzerinde hak sahibi olduğu iddiasında da bulundu.[275] Konferans, sınır meselelerini ele aldığından ve bu iddiaları da değerlendirdiğinden, Gürcü heyeti bu hususu gündeme getirmekten çekinmedi. Fakat Konferansta dinlenen Gürcü Heyeti'nin bu hak ve iddiası aşırı bulundu.

Nihayetinde Yüksek Konsey'in kararında, Batum vilayetinin kuzey ve doğu kısımları Gürcistan'a, güneyde Artvin bölgesi ise Ermenistan'a verilecekti. Yine Konsey Rize'nin Ermenistan'ın egemenliğinde özerk bir bölge olacağı ve Batum'un İngiliz, İtalyan ve Fransız askerlerinden oluşan karma bir ordu tarafından zapt edileceği kararını vererek Konferans'ı bitirmişti.[276]

Gürcülerin yukarıda belirttiğimiz çalışmalarına, başta Doğu Karadeniz Bölgesindeki illerde ve Batum'da faaliyet gösteren cemiyet ve gazeteler karşı koymuşlardı. Bu gazeteler, Gürcülerin ortaya attığı iddiaların asılsız olduğunu ve amaçlarına asla ulaşamayacaklarını belirtmişlerdi.[277]

Sonuç olarak, Gürcülerin iddia ve faaliyetlerini değerlendiren İstikbal gazetesinin baş yazarı Faik Ahmet Bey'in belirttiği gibi, "Gürcüler henüz siyasi istiklal ve mevcudiyetinin emniyet ve istikrar şeraitini istihsal etmeden mevcudiyetini tehlikeye ilga edecek ve kendisine yeni düşmanlar hazırlayacak surette serseriyane bir siyaset yolu takibine temayül gösterdi ve bu temayülünü de icrasına başladığı propagandalarla açık bir surette sergilemiş olduğu." açıkça görülmektedir.[278]

---

273 SÜRMELİ, **Türkiye-Gürcistan İlişkileri**, s.334.

274 Gothard JAESCHKE, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara, 1989, s 21.

275 KIRZIOĞLU, "Lazlar-Çanarlar", s 422.

276 SÜRMELİ, **Türkiye- Gürcistan İlişkileri**, s 414-417; HELMREICH, **Sevr Entrikaları**, s 205.

277 Ek: 3 (26 Nisan 1335/1919, **Söz**).

278 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) ve İstikbal**, s.184.

Gürcülerin Türk idaresi hakkında ortaya attıkları asılsız haberler üzerine Batum Ahal-i İslamiyesine bir mektup gönderilmişti. Bu mektupta; Gürcülerin Brest Litovsk'tan sonra kendi sınırlarını Trabzon'a kadar uzatmak için teşebbüste bulundukları, ancak bu faaliyetlerin sonuçsuz kalacağı vurgulanmıştı.[279]

23 Temmuz 1919 da Erzurum'da toplanmış olan Erzurum Kongresi Beyannamesinde açıkça Elviye-i Selase'den söz edilmemiş ancak, birinci madde de çizilen milli sınırlar içine Elviye-i Selase de dahil edilmişti.[280]

Bu tarihlerde 30 Ağustos 1919 tarihli Saday-ı Millet gazetesinde çıkan yazı da, Batum Müslümanlarının hiç kimseye hak ve yetki vermediği halde onların adına bazı haksız taleplerin uluslar arası alanda gündeme getirildiği ve bunların bilindiği belirtilmektedir.[281]

Faik Ahmet Bey'in 4 Ağustos 1920 tarihli İstikbal Gazetesindeki "Gürcistan'ın Emelleri" başlıklı yazısında Gürcülerin Doğu Karadeniz ve Rize üzerindeki emellerinden ve faaliyetlerinden bahsedilmektedir[282] Bu arada aynı tarihlerde, Gürcüler'in Çürüksu'daki şimendifer hattına kadar ilerleyerek burada bulunan ahaliye mezalim yaptıklarını ve yine Batum'daki Cemiyeti İslamiyeyi dağıtıp mensupları hakkında takibata başladıklarını 8 Ağustos 1920 tarihli ajans haberlerinden öğrenmekteyiz.[283]

b) Gürcü Faaliyetlerinin Sonu ve Rize

Sovyet Rusya Hükümeti'nin Hariciye Nazırı Çiçerin'in Büyük Millet Meclisi ile yaptığı siyasi görüşmelerde "Türklerin gayr-ı meskun veya pek az meskun bulunduğu diğer yerlerde olduğu gibi Elviye-i Selase ile Rize'de de ara-yı umumiyeye (halk oylaması) müracaat edilmesine dair bir kayıt vardı. Büyük Millet Meclisi Türklüğün toprak bütünlüğünü ve milli birliğini temin eden diğer bütün teklifler meyanında bunları

---

279 Mektup, Ek: 4.

280 DAYI, **Elviye-i Selase'de Milli Teşkilatlanma**, s.161.

281 Ek: 5 (30 Ağustos 1919, Saday-ı Millet).

282 Ek: 6 (Faik Ahmet Bey; "Gürcistan'ın Emelleri" 4 Ağustos 1920 İstikbal).

283 **TİTE,** K: 28, G: 51, B: 51.

da esas itibariyle kabul etmişti. İşte Gürcü Hükümeti bunu kendi istila ve genişleme emelleri için iyi bir fırsat bildi ve değerlendirmeye çalıştı.

Sovyet Rusya ile Büyük Millet Meclisinin bu nokta üzerinde anlaşmamaları söz konusu değildi. Çünkü, Lazlar esas itibariyle, Türklerden ayrı bir ırk olmadığı gibi bu insanlar hissi, dini ve terbiyevi bağlarla birbirlerine bağlıdırlar. Yapılacak bir oylamada, Lazların Türk yönetimini seçeceği aşikardır. Böyle bir sonuçtan şüphesi olmayan Büyük Millet Meclisi, Sovyet Rusya'nın "ara-yı umumiye" teklifini kabul etmekte bir mahzur görmez.

Gürcülerin Sovyet Rusya'nın teklifinden ümitlenerek faaliyete geçmeleri boşunadır. Çünkü Lazlar ile Türkler arasındaki bağlar yukarıda da bahsedildiği üzere çok kuvvetli ve esaslıdır. Gürcistan'ın bu bağları zayıflatmayı düşünmesi gülünç olur. Öyleki Faik Ahmet Bey'in dediği gibi "hissiyat-ı ırkıyye ve müştereke" kolaylıkla yıkılamaz Gürcülerin bel bağladığı şey; Batum'da kullandıkları propaganda silahının kendilerine muvaffakiyet temin etmesidir. Gürcistan bu yeni emel peşinde de aynı gayreti sarf edeceği ve para ile tutup kullanacağı kimselerin propagandalarından yararlanmaya kalkışacağı şüphesizdir.

Bu propagandaların Rize'de etkili olmayacağına muhakkak gözle bakan Faik Ahmet Bey'e göre her şeye rağmen yine de tedbirli olunmalı ilgisiz kalınmamalıdır. Bu hususta Büyük Millet Meclisi Hükümetine, Elviye-i Selase milletine ve bilhassa Rize aydınlarına birçok görevlerin düştüğünü, Gürcü propagandasının etkisiz hale getirilmesini, bunun için ilgililerin azami gayret sarf etmesini ısrarla ister. Bütün bunların yapılması için bir faaliyet makinesine ihtiyaç olduğunu, bu makinenin merkezinin de Faik Ahmet Bey'in düşüncesine göre; ancak vilayet merkezinin olabileceğini belirtir ve Rize'nin yoksulluk içinde olması nedeniyle müstakil olmasının doğru olmadığını görüşlerine ekler.[284]

---

[284] DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) ve İstikbal Gazetesi**, s.185-186.

D-MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA KARADENİZLİ DENİZCİLERİN İSTANBUL DEPOLARINDAKİ SİLAHLARI ANADOLU'YA SEVKETMESİ VE BU SEVKİYAT ESNASINDA RİZELİLERİN FAALİYETLERİ

1-Mondros Mütarekesi'nden Sonra Doğu Karadeniz Bölgesi ve Rize'de Askeri Durum

Mevcut coğrafi konumu sayesinde tarih boyunca kara ve deniz ticaretinin en önemli merkezinden olan Doğu Karadeniz Bölgesinin limanları, İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan bütün nakliyatlarda olduğu gibi aynı güzergahta silah taşınması konusunda da önemli bir yere sahip olmuştur.[285]

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar harp sanayii ile ilgili müesseselerin hemen hepsi, İstanbul ve havalisinde tesis edilmişti.[286] Ordunun ihtiyaç duyduğu silah ve cephanenin İstanbul'da bulunmasından dolayı önemi bir kat daha artan İstanbul, Mondros Mütarekesi'nden kısa bir süre sonra işgal edildi. Burada bulunan silah, cephane ve mühimmat depoları ile ambar ve fabrikalara el koyan İtilaf Devletleri, Osmanlı Ordusunu etkisiz hale getirmeyi büyük ölçüde başarmışlardı. Çünkü Türklerin imal edemeyeceği tüfek mekanizmalarını almışlardı.[287]

Mondros Mütarekesi'nden sonra, Mütareke şartlarına göre Osmanlı birlikleri terhis edilirken, silahları da İtilaf Devletlerine teslim ediliyordu. Mütareke hükümlerine dayanan İtilaf Devleti temsilcileri, Osmanlı Hükümetine baskı yapıyordu. Öyle ki, zamanın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) Fevzi (Çakmak) Paşa, General Milne'e 27 Ocak 1919 da bir tahrirat göndererek, silah ve malzeme miktarını tespit etmeye çalışmıştı.[288] Anadolu'daki düzgün birlikler sadece Erzurum'daki XV. Kolordu bünyesinde olup, diğer birlikler terhis edilmiş ve cephanesi alınmıştı.

---

285 Methi BAYAR, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, İstanbul, 1945, s.18.

286 Mesut AYDIN, **Milli mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul, 1992, s 199.

287 OĞUZ, **Yaşadıklarım Dinlediklerim**, s.33.

288 Metin AYIŞIĞI, "Milli Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya Yapılan Silah Sevkıyatı ve İstihbarat Meselesi", **Ata Dergisi**, 2, Konya,1992, s.84.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Mütareke gereği, Osmanlı Devleti'nin donanmasına da el konulmuştu. Bütün denizlere olduğu gibi Karadeniz'e de İtilaf Devleti Donanmaları egemendi. Bu koşullar altında, Osmanlı Devleti, çok büyük bir deniz filosuna sahip olsa da, Mondros Mütarekesine göre silahsızlandırılmış olacağından savaş gemilerinin korumasından yoksun olarak deniz ulaşımı yapılması mümkün olmuyordu.[289]

2) İstanbul'daki Ambar ve Depolardan Silah ve Cephanenin Anadolu'ya Nakli Çalışmaları ve Rizeli Gönüllülerin Faaliyetleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu şartlar altında, Milli Mücadeleye girilmesi ve bu mücadelenin kazanılması çok güçtü. Anadolu'da bulunan mevcut silah ve cephanenin ihtiyaca cevap vermemesinden dolayı yeni kaynakların aranması ve istifade edilmesi kaçınılmaz olmuştu. Bu kaynakların en önemlisi, Osmanlı Devleti'nin tesis etmiş olduğu ve halen işgal altında bulunan İstanbul depo, ambar ve fabrikalarıydı.[290] Ancak işgal altındaki bir bölgede bu işin çok gizlice ve ustaca yapılması yani iyi bir istihbarat teşkilatının kurulması zorunluydu.

Mütareke ve Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan bazı gizli teşkilatlar silah kaçırmak işinde büyük faydalar gösterdiler.[291] Rizelilerin yer aldığı bu teşkilatlar, İtilaf Devletlerinin ele geçirerek, ambarlara ve depolara kapadıkları harp malzeme ve vesaitini Anadolu'ya kaçırmaya ve yeni kurulmakta olan Milli ordunun emrine vermeye çalışmışlar, bu şekilde Anadolu'daki cephelere geniş ölçüde yardımlarda bulunmuşlardır.[292] Bu gizli teşkilatların üyeleri arasında oldukça çok sayıda Rizeli olduğu bilinmektedir.[293]

Karadeniz'in İngiliz, Fransız ve Yunanlılar tarafından kontrol altında tutulmasına rağmen Milli Mücadeleye yardım faaliyetleri gizli gizli yürütülmekteydi. Sivil denizcilerimiz, büyük ölçüde askeri eşya, silah ve cephaneyi İstanbul'dan Anadolu'ya

---

289 Alptekin MÜDERRİSOĞLU, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları,** Ankara, 1990, s.91.

290 AYDIN, **Milli mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından** , s. 200.

291 İlhan GEDİK, "İstiklal Savaşı Gazilerinden General Ragıp Turgay'ın İstanbul'dan Silah Kaçırılması ve Anadolu'ya Geçişi ile İlgili Hatıralar", **Askeri Tarih Bülteni,** 39, (Ağustos 1995), s. 68.

292 Hüseyin DAĞTEKİN, "İstiklal Savaşında Anadolu'ya Kaçırılan Mühimmat ve Askeri Eşya Hakkında Tanzim Edilmiş Mühim bir Vesika", **Tarih Vesikaları, 1**/1 s.9.

293 KAZMAZ, **İpsiz Recep,** s 107.

aktarmak suretiyle milli Kurtuluş Savaşı'nın esaslı destekçileri olmuşlardır. Bunların düzenli çalışmasında ve başarılı işler görmelerinde başta "Muavenet-i Bahriye Grubu" olmak üzere "Felah Grubu" ve "Berzenci Grubu" adı altında faaliyet gösteren teşkilatların büyük rolü olmuştur.[294]

Teşkilat-ı Mahsusa örgütünün Mondros Mütarekesinden sonra lağvedilmesi gerektiğinden bu teşkilatın yerine Felah Grubu[295] kuruldu ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa tarafından desteklendi.[296] Miralay Hüsamettin Bey, gizli teşkilattakilerle anlaşarak, Teşkilat-ı Mahsusa emrindeki depolarda bulunan silah ve cephaneyi ani baskınlarla boşaltarak Anadolu'ya sevk etmiştir. Bu durumdan sadrazam ve Ahmet İzzet Paşa'nın da haberi vardı. Silah sevkiyatı yapmak amacıyla Kurulan diğer gruplar ise şunlardı: Sebat-ı Milli Grubu, Yıldırım Grubu, Vefa Grubu, Güneş Grubu, Ay Grubu, Hamza Grubu, Mücahit Grubu, Muharip Grubu.[297]

M.M Gurubu (Müdafaa-i Milliye İstihbarat Grubu)[298], İstanbul ve çevresinde ilk uyanma ve mukavemeti sağlamış[299] ve bölge halkının azınlık çetelerine karşı emniyetini temin etmiştir. Ayrıca İstanbul'dan milli mücadeleye katılacakların Anadolu'ya geçmelerini organize etmeye çalışmıştır.[300]

13 Kasım 1919 da İstanbul'da Kara Vasıf ve arkadaşlarının gayretleriyle[301] kurulan Karakol Cemiyeti[302] içerisinde ise; Yahya Kaptan Müfrezesi, Büyük Arslan

---

294 OKUR, "Milli Mücadele Döneminde İngilizlerin Samsun'daki Faaliyetleri", s 150.

295 AYDIN, **Milli Mücadelede TBMM Tarafından İstanbul'da**, s 204.

296 Hüsamettin ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, 1964, s 176.

297 ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, s 450.

298 Üyeleri ve faaliyetleri için daha geniş bilgi için Bkz. ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, s 424.

299 Hüseyin DAĞTEKİN, "İstiklal Savaşında Anadolu'ya Kaçırılan Mühimmat ve Askeri Eşya Hakkında Tanzim Edilmiş Mühim bir Vesika", **Tarih Vesikaları**, 1,1, s.10.

300 GÖRGÜLÜ, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, ,s 203; BAYAR, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, s.26.

301 ERDEHA, **Vilayetler ve Valiler**, s 180.

302 AYIŞIĞI, "Milli Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya, s 85.

* Milli mücadele tarihinde önemli bir yeri olan İpsiz Recep, 1862 tarihinde Hüseyin Bey ve Cemile Hanım çiftinin çocuğu olarak Rize'de dünyaya geldi. Çok haylaz ve söz dinlemez olduğundan annesi Recep'e "İpsiz" dediğinden onun lakabı İpsiz olarak bilinir. Şubat 1916 da Ruslar Rize'yi işgal edince Ermenilerin Rize'ye saldırmalarını önlemek için birçok faaliyette bulundu. Yanındaki Rizeli gönüllüler ile beraber Sakarya savaşına da katıldı. Aynı zamanda Milli Mücadele yıllarında

Müfrezesi, İpsiz Recep* Müfrezesi, Kuşçubaşı Eşref Müfrezesi, Demir Hulusi Bey Müfrezesi, Rizeli Osman Kaptan**, Adapazarı'nda Yzb. Hopalı Rauf, Adapazarı'nda Dr. Yzb. Trabzonlu Raik, gibi kişi ve müfrezeler yer almaktaydı.[303] Cemiyet, Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal kuvvetlerinin elindeki silah ve cephanenin Anadolu'ya ulaştırılması ile uğraşıyordu.[304]

İstanbul'daki İtilaf Devletleri'nin denetimi ve yönetimi altında bulunan depolardan silah ve cephane kaçırılmasına, bazı çete* ve müfrezeler[305] ile 1919 yılı yazında küçük girişimler halinde başlanmış 1921 yılı Mayısında mevcut miktar çok artmış ve yüklenen malzemeler büyük gemilerle taşınmaya başlanmıştır.[306]

İşgal kuvvetlerinin denetimleri atlatılarak cephanelerin elde edildiği depo, ambar ve fabrikalardan Anadolu'ya en çok mühimmat taşınan depo ve ambarlar şunlardı; Maçka Silahhaneleri, Piripaşa Ambarları, Haliç, Karaağaç Mühimmat Depoları ve Zeytinburnu Fabrika ve Ambarları

---

silah ve cephane kaçırma faaliyetinde de bulundu. Daha geniş bilgi için bkz. KAZAMAZ, **İpsiz Recep,** s.1-80 Kuva-yı Milliyeye katılmadan önce Kandıra ve Karasu bölgelerinde eşkıyalık, korsanlık ve soygunculuk yapardı. Milli harekete katıldıktan sonra Kefken bölgesine komutan olarak atanmış ve burada Türk halkına eziyet eden Rumları tedip etmiştir. İpsiz Recep'in Çetesi, sonradan Orhan Gazi Müfrezesi adını aldı. Kocaeli yarımadası ile Karadeniz sahillerindeki Rum ve Yunan çetelerine karşı amansız mücadele vermiştir. Milli Mücadele'den sonra yüzbaşılık rütbesi ve istiklal madalyasıyla ödüllendirilmiştir. TEMEL, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, s.209-210.

** Rizeli Osman Kaptan; Karakol Teşkilatında silah sevki ve Karaağaç baskını sırasında gösterdiği büyük başarı ve fedakarlıktan, aynı zamanda cephane taşıyan motorları başarı ile idaresinden dolayı 1 Ekim 1923'de Heyeti İdare tarafından verilen takdirnameyi almaya hak kazanmıştır. Bu belge Ek: 7.

303 GÖRGÜLÜ, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, s 202-203.

304 KAZMAZ, **İpsiz Recep**, s 106.

* Çete deyimi, genellikle, kanun ve ahlak dışı yollardan mal ve para elde eden, gerekli gördüklerinde adam öldürmekten çekinmeyen kişilerden meydana gelen topluluklar için kullanılır. Fakat bizim burada bahsettiğimiz çeteler, Milli Mücadele'de işgale, istilaya, İtilaf Devletleri'nin sömürgeci ve bölücü isteklerine karşı, vatan ve istiklallerini kurtarmak ve korumak amacıyla mücadele eden toplulukları "çete"; bu topluluklara mensup kahramanları ise "çeteci" olarak isimlendiriyoruz.

305 TEMEL, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, s.204.

306 MÜDERRİSOĞLU, **Kurtuluş Savaşının mali Kaynakları**, s.390.

Silah ve cephane temini hususunda en geçerli ve en fazla tatbik edilen usul, depo, ambar ve fabrikalarda vazifeli subayların elde edilmesi olmuştu. İşgalci devletlerin denetimi altında olmasına rağmen hemen her depoda Osmanlı subayları mevcuttu.[307]

İstanbul'dan silahların yüklenmesi ve boğazlardan geçirilerek Doğu Karadeniz limanlarına getirilmesi işi, hayati olduğu kadar çok da tehlikeli idi. Milli Mücadele döneminde silah ve cephaneye duyulan ihtiyacın nasıl karşılanacağı konusu, o dönemde faaliyet gösteren kişilerin hatıratlarında da yer almaktadır.

Giresun'da Osman Ağa'nın emrinde yer alan Bilal Kaptan'ın hatıralarında, silah ve cephanenin yerlerinin ancak çok gizli bilgilerle tespit edilebildiği şu şekilde açıklanıyor: "*Tüfek ve cephane çok noksandı. Ne yapacağımızı ve nereden cephane bulacağımızı düşünürken; ben bir sır olarak sakladığım, Mütareke zamanında Pulathane'de bulunan Hüseyin Efendi'nin Ruslar bozulup giderken Türk ve Rus mavzeri sakladığını bildiğimi söyledim. Hemen motorumu hazırladım ve yola çıktım...*[308]

Aynı şekilde Rizeli İlyas Sami Kalkavan da silah kaçırma işinde aktif bir şekilde yer alan kişilerden biridir. İlyas Sami, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini ziyaret etmiş ve eldeki cephanenin yetersiz olduğunu görmüştür. Bu meselenin halledilmesi için teşkilatlanmanın gerekliliğine inanan Sami Bey, Rizeli denizcilerle görüşmeye karar vererek Rumeli fenerine gitmiştir. Önce motorcu Giritli oğlu Hacı Şakir ve Hacı oğlu Hafız Ragıb ile görüşmüştür. Düşman kontrolüne yakalanmadan Boğazdan çıkmanın bir yolunu aramaya başlamışlardır. Çünkü bu dönemde İngilizler boğazlardan kuş uçurtmuyorlardı.[309]

Silahların İstanbul'dan Kuzey de Anadolu sahillerine nakledilmesi oldukça güç ve tehlikeliydi. Nakledilen silah ve cephane, değişik yöntemler ve bazı kişiler aracılığı ile yapılabiliyordu. Milli Mücadele'de faaliyetleri olan bazı denizcilerimizin hatıralarında, silah ve cephane sevkıyatının nasıl yapıldığı ve hangi tehlikelerin atlatıldığı açıkça görülmektedir.

---

307 AYDIN, **Milli Mücadelede TBMM Tarafından İstanbul'da**, s.217.

308 Bilal Kaptan (AKIN), **Milli Mücadele Hatıraları**, Giresun, 1923, s 5-6.

309 İ. Sami KALKAVANOĞLU , **Milli Mücadele Hatıralarım**, İstanbul ,1957, s 13.

Anadolu'ya gönderilmek üzere hazırlanan kayıklara, silahlar veya cephane sandıklara konulduktan sonra üzeri yerine göre balık, yumurta veya manifatura ile örtülerek kayıklarla tüccar malı gibi sevk edilmiştir.[310] Depoda bulunan malzemeler, sandıklar içinden çıkartıldıktan sonra yerlerine hurdaları konulmuştur. Elde edilen eşyalar, başka yerlerde sandıklanıp, Ortaköy'e indirilmiş ve kayıklar ile Beykoz'a geçirilmiştir. Oradan da fedakar denizcilerin gayretleri ile silahların üzeri portakallarla kapatılarak, Doğu Karadeniz kıyılarına sevk edilmiştir.[311]

Düşmanın, faaliyetlerden haberdar olmaması için her yolu deneyen denizcilerimiz bazen farklı deniz yollarını kullanmak zorunda kalmışlardı. Bu yollardan birini Bilal Kaptan'ın hatıralarından şu şekilde öğreniyoruz: " *Ben eski bir denizci olduğum için hemen her limanda tanıdıklarım vardı. Doğru Bulgarların Varna Limanına gitmeyi maksat ve gayeme daha uygun bulduğundan, fındık satmak için Varna'ya hareket ettim. Sonra Burgaz'a geldim. Şöyle diyeyim ki, Türkiye'den gidersem kontrol sıkıdır. Varna'dan Burgaz'a gidersem kontrol yoktur. Çünkü bir Bulgar limanından diğer bir Bulgar limanına gidiyordum... Burada fındıkları sattıktan sonra tüfek ve fişek aldım ve doğru Rusya sahillerine yollandık. Türkiye sularında Yunan ve İngiliz donanmaları gezmekte idi...*"[312]

Hakkı Petek'in anılarında İstanbul'dan Anadolu'ya Kurtuluş Savaşı'nda silah, cihaz ve malzemelerin nasıl kaçırıldığı açıkça görülmektedir. Buna göre, Selimiye

---

310 BAYAR, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, s 27.

311 AYDIN, **Milli Mücadelede TBMM Tarafından İstanbul'da** , s.218.

312 Bilal Kaptan (AKIN), **Milli Mücadele Hatıraları**, s 7-8.

* Rizeli Osman Kahya; İstanbul'daki Galata'da Yağkapanı İskelesindeki Karadenizlilerin sandalcılık yaptığı kıyıda sandalcıları idare ediyordu. Daha önceleri İdare-i Mahsusa vapurlarında, İstanbul'dan Anadolu'ya gitmek isteyen işçilere vapur bileti temin ediyordu. Rizeli Osman Kahya İstanbul Hükümetinin emrinde görünmekle beraber aslında Anadolu'daki milli hareketi destekliyor, Mustafa Kemal'in yazdırdığı beyannameleri gizlice İstanbul ve Karadeniz kıyısındaki halka dağıtıyordu. Harp esnasında boğazlara dökülen mayınların büyük bir kısmının temizlenmesinde etkin rol oynayan Rizeli Osman Kahya, Mütarekeden sonra Galata'da Kuvayı Milliye teşkilatı kurarak İngilizlerin elindeki birçok depodan silah kaçırmıştır. M.M teşkilatı ve Müsellah Milli Kuvvetler teşkilatı ile çok yakın irtibata sahipti. Daha geniş bilgi için Bkz. ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, s 335-337; TEMEL, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, s.211-215; **Trabzon'dan Atatürk'e**, s.124.

Kışlasından çıkarılan malzeme ve silahlar Kavak İskelesine oradan da deniz yoluyla Anadolu kıyılarına gönderilmiştir.[313]

Bazen İşgal kuvvetlerinden de farklı bahanelerle izin almak zorunluluğu doğuyordu. İstanbul-Çekmece arasındaki şoseyi İngiliz askeri birlikleri sıkı kontrol altında tuttuğu bir sırada, Takacıların kahyası Rizeli Osman Kaptan*, sözde Kuva-yı Milliyecilerin teşkilatını öğrenerek İngilizlere bunu ihbar edeceği bahanesiyle geçiş izni almaya çalıştı. Neticede geçitten İngiliz Yüzbaşısı Benet'ten izin alarak geçmiştir.[314] Bu tehlikeler içindeki denizciler bazen yakalanıyorlardı. Örneğin, 21 Haziran 1919 da Anadolu'ya silah kaçıran Rizeli Hacı Şakır Kaptan Başkanlığındaki 25 kişilik grup, Fener'de teravih namazı kılarken İngilizler tarafından yakalandı.[315]

Milli Mücadele döneminde sadece Müslüman Türklerin değil aynı zamanda farklı din veya milliyete sahip vatanperver insanların da yardımları önemli yer tutmaktadır. Bu kişilere en iyi örnek David Sahakkulu* ve Pandikyan'ı** verebiliriz.

David Sahakkulu'nun yardımı ve Harbiye Nezaretindeki İtfaiye Yüzbaşısı Halit Bey'in desteği ile İstanbul'daki depolardan çıkarılan silahlar Halit Bey'in temin ettiği askeri arabalar ile depolardan alınarak Unkapanı Köprüsü altına getiriliyor ve burada motorlara yükleniyordu. Bununla birlikte Kasımpaşa'da, Rıfkı Bey isimli bir bahriye zabiti ile işbirliği yapılarak bu şekilde bahriye depolarından kaçırılan silah ve malzeme Kasımpaşa'da kahveci, Rize'nin Kalamoz köyünden Mehmet yardımıyla motorlara yüklenmişti. Bu yüklenme işleri bitince Karadeniz'e açılmadan önce silah ve malzeme sandıklarının üstüne tüccar malı konularak bu şekilde sefer evrakı temin ediliyor ve en

---

313 Hakkı Petek, "Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'ya Kaçırılan Telsizler", **Hayat-Tarih Mecmuası, II/9**, Ekim 1970, İstanbul, s.75.

314 ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, s.114.

315 Zeki SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü,I,** Ankara, 1993, s 337.

* David Sahakkulu, İstanbul'da yaşayan İran tebaalı Ermenilerden idi. İstanbul'da silahlar motorlara yüklendikten sonra Karadeniz'e çıkmadan önce bu kişiyle temasa geçilerek onun " çıkın " demesiyle çıkılabiliyordu. bkz: KALKAVANOĞLU, **Milli Mücadele Hatıralarım**, s 14-15.

** Pandikyan; Edirne'de doğmuştur. Ermeni asıllı olup, İstanbul'un işgal edildiği tarihten itibaren İngiliz İstihbarat Servisinde deniz işleri ile meşgul olan şubenin şefi idi. Milli Mücadele döneminde Türklere istihbarat konusunda ve İstanbul'daki gizli kuruluşlara silah ve cephane sevkıyatında büyük yardımlarda bulundu. Daha geniş bilgi için bkz: AYDIN, **Milli mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından** , s.211-215.

nihayetinde David Sahakkulu ile temas edilerek durum uygun olursa boğazdan çıkılıyordu.[316]

İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane sevkinin arttırılmasında Rizeli gönüllü denizcilerin çok büyük faaliyetleri olmuştur. Çünkü, bu grupların motor, mavna, taka ve sandalları ile yapmış oldukları sevkıyat küçümsenmeyecek kadar önemli bir yekuna sahiptir. Özellikle Maçka silahhanelerinden kaçırılan silah ve cephane Anadolu için çok önemliydi.[317] Bundan dolayı İstanbul'da faaliyet gösteren M.M. Grubu'na Ankara'dan yazılar yazılmıştır. Ancak Milli Mücadele'de çok önemli bir yeri olan Maçka Silahhanelerinde bulunan makinalı tüfeklerin kapak takımları, fişek mecraları ve sehpaları, İngilizler tarafından Taşkışla'ya nakledildiğinden bu silahlardan yararlanma imkanı sona ermiştir.[318]

Milli Mücadelede İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane taşınan en önemli ambarlardan biri olan Karaağaç Ambarına Rizelilerin ağırlıkta olduğu bir grup, Ekim 1920 de bir baskın yapmışlardı. Karaağaç baskınını gerçekleştirenlerin isimleri şöyledir; Sandalcılar Kahyası Rizeli Şahinoğlu Ali Osman, Pazarlı Eyyübreisoğlu Mustafa Kaptan, Pazarlı Babaoğlu Ahmed Kaptan, Jandarma Hasan, Tahsin, Hemşinli Mehmet ve Mahmud Beyler, Fidan Ali, Zavanalı Hayrullah ve Osman, Humbaracıoğlu Mustafa, Yomralı Cafer, Rizeli Porsun Çavuşu Mehmet, Hemşinli Tahsin, Hemşinli Abdullah, Kart İsmail, Kunduracı İzmirli Mehmet, Çapalalı Pir Usta, Galip ve Mahmut Beyler.[319] Baskın başarıyla sonuçlanmış, Mustafa Kaptan'ın Avniye ve Ahmet Kaptan'ın idaresindeki İsmet motorları ile bu silahları taşınmıştır.[320] Baskın İngilizleri fena halde kızdırmıştı. Bu yüzden İngilizler, İstanbul Hükümetini günlerce sıkıştırarak suçluların bulunmasını istemişlerdir.[321]

İstanbul'dan Anadolu'ya silah nakleden Rizeli kahramanların isimleri şöyledir: "Rumeli fenerinde meskun Rizeli Giritli oğlu Hacı Şakır Kaptan, Rizeli Hacı oğlu Hafız

---

316 KALKAVANOĞLU , **Milli Mücadele Hatıralarım** , s.16.

317 AYDIN, **Milli Mücadelede TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da**, s. 223.

318 AYDIN, **Milli Mücadelede TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da**, s.201.

319 ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, s 465-466.

320 ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası,** s 467; AYDIN, "Milli Mücadelede TBMM Tarafından İstanbul'da", s.220.

321 ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, s.468.

Mehmet Ragıp Efendi, bilahare Milis binbaşılık rütbesiyle taltif edilen zat Sarıyer'de meskun Rizeli Osman Saruhan reis ve kardeşi Mustafa Saruhan reis, Rizeli Hasan oğlu Şükrü Reis, Rizeli Giritlioğlu Mesut Reis, Büyük derede meskun Mamatioğlu Recep Reis, Rumeli Fenerinde meskun Rizeli Bayram Reis ve oğulları Mehmet ve İsmail Reisler, Galata Çeşme meydanında meskun Rizeli Şahinoğlu Ali Osman Kahya, Un kapanında meskun Pazarlı Altundiş Mustafa kaptan, Rizeli Hasan Kahya, Hemşinli Mehmet, İstinyede meskun Haho namıyla maruf Rizeli Aşçı Hasan oğlu Halim Reis, Rizeli Hacı Lahanaoğlu Kerim Reis, Rizeli Hacı Ömeroğlu Aziz Reis, Rizeli Muharrem Kabil Reis, Rizeli Ruşen Kalkavan Reis, Rizeli Şükrü Kalkavan Reis, Beşiktaş da meskun Rizeli Hacı Efendi oğlu armatör Şevki kaptan (Pirlant), Rizeli Morioğlu Rıza Reis, Beşiktaş'ta meskun Rizeli armatör Rasim Kalkavan kaptan, Rizeli Ali Uzunoğlu Reis, Rizeli Salih kaptan, Rizeli Osman Varlı Reis, Rizeli Yahya Varlı Reis, Rizeli Çekmişoğlları Hasan, Ömer, Yusuf Reisler, Rizeli Altı Konakoğulları Mehmet, İsmail, İlyas Reisler, Rizeli Arap oğulları Ali ve Süleyman Reisler, Rizeli Küçük Süleyman reis, Rizeli Şahin oğulları Mustafa ve Hüseyin Reisler, Rizeli İbrahimyavaş Reis, Rizeli Kara Mahmut oğullara Kara Ali ve Şükrü Reisler, Rizeli Hafız Muhittin Kotil Reis, Rizeli Oflu namıyla maruf Fındıklıda meskun Rizeli Kopuz Şakır Reis, Rizeli Mehmet Kopuz Reis, Rizeli hafız Mustafa Reis, Rizeli Zekeriya Reis Efendinin Zekeruya namıyla maruf Of kazasından Sabur Bahri Reis, Rizeli Musa oğulları Halim, Rızvan, Harun Reisler, Rizeli Hacı Memişoğlu Tahsin Reis, Rizeli Nafiz Keltoş Reis, Rizeli Hacıoğlu Nazim Reis, Rizeli Nalbanoğlu Ahmet Reis, Rizeli Gencali oğlu Mehmet Reis, Rizeli Sinan oğlu Nazım Reis, Rizeli Kavranoğlu Mustafa Reis, Rizeli Sakoğlu İshak Reis, Rizeli Tahfuli Hamdi Reis, Rizeli Uzun Mustafa oğulları İlyas, Kolcu Mehmet, Mustafa Reisler, Rizeli Hordoloşoğlu Mustafa Reis, Rizeli Muharrem oğulları Muharrem ve Mustafa Reisler, Rizeli Mete İsmail Reis, Rizeli Salihoğlu Recep Reis, Rizeli Ofli namıyla maruf Kasım Reis, Sarıyerli Balıkcı Adil Reis, Sarıyerli Şevki Reis, Sürmeneli Alikoğlu Mustafa kaptan, Sürmeneli temel Süleyman oğlu Kaptan, elyevim İstanbul da komisyoncu olan zat Sürmeneli Hacı Hasan oğlu Tahsin Reis, Sürmeneli Keleş Ağa oğulları Mehmet, Hamdi, Hasan Reisler, Akçakocada meskun Sürmeneli Enbiya Reis, İtfaiye Yüzbaşısı Halit Bey, Binbaşı Eyyup Sabri Bey, Topçu Yüzbaşısı Rizeli Süleyman Bey, Kağıthane'de debboy muhafızları Yüzbaşı Kemal ve Yüzbaşı

Ziya Beyler, Anadolu Kavağı depo Heyeti Amiri Topçu Yüzbaşısı Kemal (Altuğ), muavini topçu küçük zabiti Faruk (Tengüz), Anadolu Kavağı Torpil Bölüğü Kumandanı Turgut Reis, Gambotu sabık ikinci kaptanı Dilşad Bey, Beykoz I. Ordu Harekat Şubesi Erkanı Harp Binbaşısı bilahare Tümgeneral olan Kenan bey (Esenkut), Tophanede Kılıç Ali Hamamı, Pangaltıda Şahan Kıraathanesi sahibi Ali, Hakkı Küçük, Yüksel Bey, Unkapanı polis memurlarından Sürmeneli polis Mazhar ve kardeşi,Unkapanı'nda kahveci Faik beyler."[322]

Milli Mücadele döneminde hususi şahıslara ait olduğu halde kaçakçılık suretiyle malzeme taşıyan gemiler vardı. Bu gemilerin başlıcaları şunlardı;

İbrahim Kaptanın vapuru, Sadıkoğullarından Ruşen, Hüseyin, Fehmi, Arslan ve Nazım beylerin müşterek sahibi bulundukları Yeni Dünya ve Mariyana vapurları olup[323] ayrıca; Kırım, Progres, Ümit, Bahri Cedit, Gülnihal, Demirtaş ve Giresun gemileri ile Lankr, Lavalet ve Vesta gibi[324] yabancı şirket ve bandıralı gemiler de İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane sevkediyorlardı.

3- İstanbul'un Resmen İşgalinden Sonra Anadolu'ya Silah ve Cephane Nakli Rizeli Gönüllülerin Faaliyetleri

Mebusan Meclisi'nin Misak-ı Milliyi kabul etmesinden sonra İtilaf Devletleri'nin büyük bir tepkisi olarak İstanbul'u 16 Mart 1920 de işgal ettikleri görülmektedir. İngiliz ve Fransızların son derece kızgın olduğu ülke genelinde çok sert tedbirler almalarından anlaşılmaktadır. Bu sırada silah kaçırma işlerinde büyük sorunlar yaşandığı açıktır. İngilizler, kaçırılan silahlar, cephane ve esirleri takip edebilmek için Bandırma'yı da işgal etmişlerdir.[325]

İstanbul'un işgalinden sonra nakliyat işi çok daha tehlikeli olmuştur. Bilal Kaptan'ın hatıralarında, bu durumu şu şekilde anlatıyor: " *bir gün gece saat dörtte iki numaralı ambara yanaştık. Üç sivil, üç bahriyeli geldi. Benim gemiciler de beş kişi, toplam sekiz amele olduk. Diğer üç teşkilat memurları da gözcü oldular. Tüfek ve*

---

322 KALKAVANOĞLU , **Milli Mücadele Hatıralarım** , s.16-17.

323 KALKAVANOĞLU , **Milli Mücadele Hatıralarım** , s.17.

324 BAYAR, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, s .40.

325 DEMİRCİOĞLU **Faik Ahmet (Barutçu) ve İstikbal Gazetesi** , s.112 .

fişekleri motora taşımağa başladık. İngiliz devriyeleri her iki saatte bir bize yaklaşıyordu. Onlar gelirken saklanıyorduk. Her an duyulmak, yakalanmak tehlikesi vardı. Bin bir heyecan içinde cephaneleri taşıdık."[326]

İstanbul'da İtilaf kuvvetlerinin kontrolünde Kuva-yı Milliye'nin ihtiyaç duyduğu çok miktarda silah, cephane ve her çeşit malzeme bulunuyordu bunun yanı sıra Anadolu'da hizmet görebilecek birçok subay da milli harekete katılmak için fırsat ve imkan arıyordu. Bu bakımdan çok önemli bir yeri olan İstanbul ile bağlantıların daha da güçlendirilmesi için Ankara'da Milli Hükümet kurulur kurulmaz Milli Müdafaa Vekaletiyle, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği yeni gizli teşkilatlar kurmuştur. İstanbul'da gizli olarak kurulan Milli Müdafaa Teşkilatı ise, 3 Mayıs 1921 de Ankara Hükümeti tarafından resmen kabul edilmiş, teşkilatın başına getirilen süvari miralayı ve İstanbul merkez Kumandanı Esad Bey, doğrudan doğruya Ankara Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile haberleşerek çok kıymetli bilgiler vermiştir.

İstanbul'dan muhtelif tarihlerde alınan malzeme Anadolu'ya (Samsun, İnebolu, Trabzon, Zonguldak ve sair limanlara) aktarılmıştır. Fakat, İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgali üzerine faaliyet durmuş ve bu işle uğraşan efrat Anadolu'ya geçmişlerdir. İngilizlerin etkisi ile kapatılan cemiyet ve gruplar yeni isimler alarak tekrar kurulmuşlardı. Örneğin, Karakol Cemiyeti, 1920 de kapatıldı. İngilizlerin faaliyetlerini öğrendiği Karakol Cemiyeti kapandıktan sonra Zabitan Grubu adı altında yeniden faaliyete geçti ve Ekim 1921 den itibaren Yavuz Grubu adıyla varlığını sürdürmüştü. Yine 23 Eylül 1920 de İstanbul'da kurulan Hamza Grubu Ankara'nın tasvibi ile resmen teşekkül etmiş, daha sonraları Mücahid, Mahrip ve Felah Grubu isimleriyle 26 Ekim 1923'e kadar faaliyetine devam etmiştir.[327]

İstanbul'un işgalinden sonra Karadeniz Boğazından Anadolu'ya cephane sevk eden kişilerin isimlerini İlyas Sami Bey hatırlayabildiği ölçüde şöyle sıralamaktadır:

Anadolu Kavağı iskele memuru biletçi Ali Efendi, mütekait Yüzbaşı İhsan Bey, Mavnacı Murat Reis, Rizeli Harun kaptan ve oğlu Ali Bey, balıkçı esnafından Cerrahin Arif, Yahudi namıyla maruf Mustafa Reis, Kürt namıyla maruf Halil Çavuk, balıkçı esnafından Aziz Mai, merhum Hamza'nın Mehmet Çavuş, Keklikli Mahmut Reis,

---

326 Bilal Kaptan (AKIN), **Milli Mücadele Hatıraları**, s.11-12.

327 AYIŞIĞI, "Milli Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya, s.85.

Kavaklı Ziver Efendizade Nuri Bey, Kavaklı Kadri Kalaniz, elyevm Amasra'da bulunan Hüseyin ve Hacı adlarında iki kardeş, Kavaklı motorcu Hayrettin Reis, Kavaklı balıkçı Fuat Kalaniz, Kavaklı Kaşif Kaptan, merhum balıkçı Nimet Reis, seyyar torpilleri kale burnundan alıp motorla Anadolu'ya kaçıran bahriye yüzbaşılarından Tatar İzzet Bey, Sürmeneli Arif Reisin oğlu Yakup Reis, Sürmeneli Temel Yuva Yapan, Kavaklı Bekir Reis, Bursa'nın Tirilya nahiyesinde oturan Sürmeneli Şamata Reis, Kavak bekçisi rahmetli Hüseyin ve akrabasından diğer Hüseyin, yüksek bataryadaki projektörleri geceleyin söken Kamacı Hüseyin usta, Rumeli kavaklı Arap Selim, Anadolu Kavağında meskun Sürmeneli Kekeç Hasan Reis ve o sırada vatani vazifelerini Kavak Debboy Heyetinde Yapmakta olan Bursalı Hamza, Bursalı Çakıcı, Bursalı Mevlit, Bursalı Abdullah, Bursalı Ali, adlarında beş er, eski komiser muavinlerinden Sabri Bey, halen Büyük derede oturan Kavak liman çavuşu Karabet Efendi.[328]

Anadolu'ya silah kaçırılmalarında paraya duyulan ihtiyacı, Kalkavanzade Rıza Kaptan, Tavilzade Mustafa ve kardeşleri Hacı Hasan, Hacı Hafız Hüseyin, Ahmet, Hacı Muharrem ve Sadık zade Ruşen ile kardeşleri Hüseyin, Fehmi Arslan Nazım ve Veli zade Dursun ile oğlu Mustafa Faik ve Kırzade Şevki ve Tayyai Ağazade Necip Beyler gibi varlıklı kişiler maddi yardımda bulunarak karşılamışlardı.[329]

İngilizler, silah ve malzemenin naklini engellemeye çalışmış, ancak 1920'lerden sonra aralarındaki sorunların iyice artmasından dolayı İtalya ve Fransa bu konuda İngilizleri tam desteklememiş, hatta Karadeniz kıyılarındaki limanlara silah ve cephane çıkarma işinde Türklere yardım etmişlerdi. Özellikle Fransız bandıralı, La Fransez Nakliyat Şirketi'ne mensup vapurlardan, Ararat, Adana, Ladil, Lanfie, Lalet vapurları Zonguldak ve Mersin Limanlarına silah ve malzeme taşımıştır.[330]

---

328 KALKAVANOĞLU , **Milli Mücadele Hatıralarım** , s.21

329 KALKAVANOĞLU , **Milli Mücadele Hatıralarım** , s.14-15.

330 ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası,** s.461-462.

4- Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığının Kurulması Ve Faaliyetleri Sırasında Rize

Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı, İstiklal Savaşındaki, deniz harekatının belkemiği ve deniz nakliyatının beyni mahiyetinde idi. Deniz nakliyatının başladığı ilk zamanlarda henüz Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı kurulmamıştı. Bu nakliyat Üçüncü Kafkas Tümeni tarafından idare ediliyordu.[331]

Daha önceleri sivil motorlarla ve sivil şahıslar elinde yapılan bu nakliyatın gizli tutulmaması ve zayi olması nedeniyle bu iş için sorumlu bir askeri makama ihtiyaç duyulmuştur. 25 Ekim 1920 tarihinde Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı kurulmuştur. Anadolu donanmasının kurulması ve taşıma işlerinin düzenli bir hale gelmesi ancak bu tarihlerde mümkün olabilmiştir.

Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığının görevi, sadece Karadeniz kıyılarında değil aynı zamanda Rus limanlarından gelmekte olan silah ve mühimmat ile askeri malzemenin vakit geçirilmeksizin Batı cephesine ulaştırmakla da görevliydi. O yıllarda gerek Rusya ve gerekse Almanya'dan alınan harp silah ve araçlarının limanlara getirildikten sonra Batı cephesine ulaştırılmasında en önemli görev bu kumandanlığa düşmekteydi.[332]

Ruslar, I. Dünya Savaşı'ndan çekildikten ve Türk-Rus barışı sağlandıktan sonra Türklere silah ve cephane yardımında bulundular. Sarp Kafkaslar, kolayca aşılamadığından nakliyat karadan değil denizden yapılmak zorundaydı.[333]

Rusya'dan gelen malzemenin nakliyesi için III. Kafkas Fırkası emrinde ve Trabzon liman reisinin nezareti altında sivil denizcilerden oluşan hususi bir bahri müfreze teşkil edilmişti. Ancak bu durum zamanla bazı sorunların çıkmasını engelleyecek yeterlilikte ve güçte değildi.[334]

Eylül 1920 yılında Kafkasya yolu açılıncaya kadar Sovyetlerin silah, cephane ve para yardımı, toplama ve transit merkezi Rostov'dan Karadeniz kıyısındaki Tuapse'ye

---

331 Emrullah NUTKU, "İstiklal Savaşında Denizciler/ ilk Deniz Nakliyatı" "**Yakın Tarihimiz**:II, 19 s.185.

332 NUTKU, "İstiklal Savaşında Denizciler/ ilk Deniz Nakliyatı", s.149.

333 BAYAR, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, s.17.

334 BAYAR, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, s.32.

yönelterek buradan Rize Mebusu Osman Bey'in nezaretinde, motor ve vapurlarla Trabzon'a gönderiliyordu.[335] O tarihlerde Doğu Karadeniz'de faaliyet gösteren ve daha çok Rus yardımlarını taşımakla görevlendirilen 17 küçük tekne Türklerin önemli bir deniz gücü idi.[336]

Milli Mücadele'de silah ve cephane temini meselesinde Rizelilerin gösterdiği büyük gayret ve başarının, Türk Milleti'nin İstiklal Harbini kazanmasında büyük yardımı olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Düşman işgali altında bulunan bir memlekette, bilhassa İstanbul gibi önemi herkes tarafından kabul edilen ve kontrol altında tutulan bir yerde kaçakçılık teşkilatı kurmak, Anadolu'nun ihtiyaç duyduğu her çeşit silah ve cephaneyi bu zor şartlar altında nakletmek son derece güç ve fedakarlık isteyen bir iştir. Fakat ölüm dahil her türlü tehlikeyi göze almış olan Rize'nin fedakar evlatları, kurulan mukavemet ve istihbarat teşkilatlarıyla gereken tedbirleri almış, ellerindeki mevcut imkanları sonuna kadar kullanarak, Anadolu'ya silah cephane, mühimmat ve subay kaçırmışlardır.[337] Bu faaliyetler sırasında erkeğini yalnız bırakmayan Türk kadını Rize'de de üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirmiş, daha I. Dünya savaşından başlayarak Milli Mücadelenin sonuna kadar birçok malzemeyi sırtında, kıyılardan iç kesimlere taşıyarak büyük yararlılıklar göstermişti.[338]

Türk birliklerinin gerek doğu, gerekse batıdaki savaşlarını sürekli destekleyen ve yardımlarda bulunan Rizeli denizciler, İstiklal Savaşı'nda ayaklanan Pontusçuların yakalanmasında da büyük cesaret ve feragat ile önemli yaralılıklar göstermişlerdi.[339]

---

335 BIYIKLIOĞLU, **Atatürk Anadolu'da**, s.69.

336 MÜDDERRİSOĞLU, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, s.392.

337 AYIŞIĞI, "Milli Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya, s.89.

338 CEMİL, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, s.105.

339 M. BAYAR, İstiklal Savaşında Türk Denizcileri, s.73.

III. BÖLÜM

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASINA KADAR RİZE'DE MİLLİ UYANIŞ YOLUNDAKİ ÇALIŞMALAR

A- MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE RİZE'DE MİLLİ UYANIŞ VE KURULAN TEŞKİLATLAR

1- Teşkilatların Kurulmasından Önce Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ve Rize'de Durum

Mondros Mütarekesi'nden sonra, Anadolu'nun hemen her yerinde, görülen işgal ve azınlık faaliyetleri gibi büyük tehlikeler karşısında bölgesel kurtuluş çareleri aranmaya başlandı. Bu yüzden her bölgenin halkı, sivil ve askeri liderlerin önderliğinde milli teşkilatlar kurmaya başladı. Milli teşkilatlanma yolundaki ilk hareket, Elviye-i Selase'de yani; Kars, Ardahan, Batum bölgesinde başladı. 1918 Aralık ayı başlarında Anadolu'nun her yerinde kurulmaya başlayan (Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkat-ı Milliyesi, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti ve Trakya–Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniye Cemiyeti) geçici hükümet ve milli cemiyetler, Anadolu'da doğudan batıya, kuzeyden güneye bütün bölgelerde ortaya çıkmaya başladı. Aynı şekilde İstanbul'daki aydınlar da kendi bölgelerini kurtarmak amacıyla İstanbul'da (Şark-ı Anadolu Müdafaa-ı Hukuk, Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti) teşkilatlar kurmuşlar, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde şubeler açmışlardı.

Halkın teşkilatlanmasının nedeni, işgalin haksızlığına karşı duyulan tepki ile milli vicdandan ilham alan milli şuurun, bir galeyan neticesinde birleşmesidir.

Vatanın işgali ve parçalanması karşısında halkın istiklalini elde etme gayesi ile milli harekete giriştiği yerlerden biri de, bu dönemde Trabzon vilayeti sınırları dahilinde olan Rize'dir. İşgal tehlikesiyle karşı karşıya kalan yöre halkı, Trabzon merkezli bir milli teşkilatlanma sürecine girdi. İstiklal için mücadele eden halk, "yenilgiye boyun eğmeyen bir millet yenilmez; dağa çıkıp eşkıya olur, çete olur, çarpışır, ölür belki, fakat esir olmaz."[1] fikriyle harekete geçti.

---

[1] Methi BAYAR, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, İstanbul, 1945, s. 17.

Gerek Trabzon Vilayeti dahilinde, gerekse İstanbul'da bölge halkının haklarını korumak amacıyla kurulan cemiyetler arasında, sayıları az da olsa, bilerek veya bilmeyerek Milli mücadeleye zarar verebilecek nitelikte olanlara da rastlanmaktadır. Biz burada, vatanı müdafaa amacıyla kurulmuş, bölge halkının haklarını korumaya yönelik, Trabzon Vilayeti dahilinde kurulan ve Rize'de de şube açan cemiyetleri, yararlı zararlı cemiyetler ayırımı yapmaksızın kuruluş tarihine göre inceleyeceğiz.

Trabzon ve havalisinde kurulan ve Rize'de şube açan cemiyetler şunlardır:

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti

Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

Laz Tekamül-i Milliye Cemiyeti Hayriyesi

Trabzon-Rize Cemiyeti Hayriyesi

B- RİZE'DE KURULAN CEMİYETLER VE FAALİYETLERİ

1-Trabzon Ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri Sırasında Rize

Milli Mücadele'ye zararlı cemiyetler arasında nitelendirilen bu cemiyet[2], Ocak 1919 da İstanbul'da,[3] Şatırzade Hasan Hicabi, Derviş Kaptanzade Necati, Muhsinpaşazade Ethem, Süleyman Suudi, Mehmet, Kamil, Şükrü ve Besim Beyler tarafından kurulmuştur.[4] Cemiyet, padişaha bağlı kalmak ve kendisini idare etmek suretiyle, bölge halkının haklarını korumayı amaçlamış ve kuruluşundan sonra Doğu Karadeniz Bölgesinde hızla genişlemiştir. Bu cemiyet, Rize ve Of'da da şubeler açmıştı.[5]

Toplam 7 maddeden oluşan, bir nizamnamesi olan,[6] Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programı incelendiğinde; cemiyetin, yönetimde ademi

---

2 Sabahattin ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon** , Ankara, 1991, s.57.

3 **Söz**, 24 Ocak 1919, Sayı 73 (bu sayıda sadece cemiyetin ismi yer almış olup diğer yazılanlar sansürlenmiştir); cemiyetin Aralık 1918 de kurulduğunu savunan yazarlarda vardır. Bkz. TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s.444; GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 12.

4 **Söz** : 25 Kanunusani 335/ 25 Ocak 1919 Sayı: 74.

5 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 12; SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I**, s.313.

6 **Söz:** 25 Kanunusani 335/ 25 Ocak 1919 Sayı: 74, Ek; 8 .

merkeziyetçi*, saltanata bağlı ve ittihatçılığa karşı olduğu görülmektedir. Ayrıca cemiyetin programında; anayasa, nispi seçim ve ekaliyetlerin hukuku konularına da yer verilmişti.[7] Bu cemiyetin, Trabzon Muhafazaa-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti ile ilgisi olmadığı gibi**kendisine ait bir neşir organı da yoktur.[8]

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, Paris Barış Konferansı'nda, Rize'yi de içine alan bölge hakkında birtakım isteklerin dile getirildiği, yörenin geleceğini ilgilendiren bazı konuları içeren bir beyanat vermiştir.[9]

İzmir'in işgali karşısında sessiz kalmayan cemiyet, bütün bu işgaller karşısında Trabzon Vilayeti'nin, dolayısıyla Rize'nin işgalden korunması için, ne yolda hareket edileceğinin kararlaştırılması amacıyla, 23 Mayıs 1919 da İstanbul Cağaloğlu'ndaki merkez binada toplanmıştır.[10] İzmir'in işgalinden sonra İstanbul'da toplanan Cemiyet, Ali Şükrü Bey ve Binbaşı Osman Bey'i teşkilatlanma faaliyetlerinde bulunmak üzere Trabzon Vilayeti'ne gönderdi.[11]

---

* Ademi merkeziyetçilik; merkezi hükümetin gerektiğinde tek yanlı bir kararla geri alabilmek kaydıyla, bazı görev ve yetkilerin, mahalli veya bölgesel yönetim birimlerine vermesi ilkesidir. Prens Sabahattin'in savunduğu ademi merkeziyetçilik ise; İngiliz tarzında meşruti bir monarşi merkezi hükümetin asgari derecesini sağlayacak, imparatorluğun farklı halkları ve toplumları bölgesel ve mahalli idare altında ve kolektif veya hükümet kontrolundan kurtulmuş bir kamu hayatı içinde, isteklerini gerçekleştirebileceklerdi. Bkz. ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.58.
Prens Sabahattin Bey'in programı şöyledir;

1- Şahsi teşebbüsü geliştirmek ve netice itibariyle idari sistemde adem-i merkeziyet yolunu tutmak için, Türk halkı arasında içtimai eserleri okumak zevkini uyandırmak,

2- Osmanlı İmparatorluğu'nu, teşkil eden muhtelif kavimler arasında bir enleşme zemini bulmaya çalışmak.

3- Daha ileri medeniyete sahip memleketlerde Osmanlıların hakkını müdafaa etmek v bu memleketlerde umumi efkarı Osmanlılar lehine çevirmek.

4- Memleket dahilinde cemiyet ve komiteler kurmak suretiyle bu programın tatbikine çalışmak, muhalif kuvvetlere karşı cephe almak. Bkz. Celal BAYAR, **Ben De Yazdım, I**, İstanbul, 1997, s. 129-130

7 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 58.

** Trabzon Ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, bazı yazarlarca Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Bkz. Tayyip GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken, II**, Ankara, 1965, s. 47.

8 TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 444-445.

9 **Söz**, "Trabzon Ve Havalisi Halkı Ademi Merkeziyet İstiyor!", 22 Mart 1919, Sayı; 126 Ek: 9.

10 **İkdam**, 24 Nisan 1919, sayı: 7976; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 61, Ek-10.

11 KALKAVANOĞLU, **Milli Mücadele Hatıralarım**, s. 10-11; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.102-103.

İstanbul'da aktif görünen Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, 1919 İlkbaharında bölgeye gönderdiği Nazmi Nuri Efendi'nin girişimleriyle Rize'de de şube açmıştı.[12]

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Rize Şubesi'nin kurucuları konusunda; Mahmut Goloğlu, 5.1.1968 tarihli Tosun Yuzcuoğlu' nun mektubuna dayanarak, bu cemiyet ile ilgili şu bilgileri vermektedir. Bu mektupta; "1918 yılında Ademi Merkeziyetçi bilinen merhum Prens Sabahattin Beyin direktifleri ile Trabzon ve Havalisinde Ademi Merkeziyet Cemiyeti teşkil edilmiştir. Rize'de kurulan bu cemiyetin kurucuları ve görevleri şöyledir:

Reis :Tuzcuzade Şaban Efendi

Aza : Kazancıoğlu İbrahim Efendi

Aza : Turnaoğlu İsmail Efendi

Aza : Tuzcuzade Hakkı Efendi

Aza : Taviloğlu Ethem Efendi

Aza : Hacı Osman Efendizade Faik Efendiler olup..." belirtilmektedir.[13]

a) Trabzon Ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Rize Şubesi'nin "Lazcılık" ve "Lazistan" Konusundaki Faaliyetlere Bakışı

Cemiyet, var olduğu süre içerisinde, bölgeyle ilgili birçok konuda beyannameler yayınlamıştır. Cemiyetin Rize şubesi, Batum'da kurulmuş olan ve Rize ve yöresinde Lazlık cereyanı yaratmaya çalışan "Lazistan Selamet-i Milliye" ve Lazistan Tahlisi" gibi cemiyetlerle mücadele etmiş, bu konuda İstanbul gazetelerine bir çok açıklama göndermişti. Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Rize Şubesi'nin, "Lazistan'ın Mukadderatı" başlıklı bir yazısı 22 Nisan 1919 da Söz Gazetesinde[14] yayınlanmıştır. Bu yazıda; Batum'da kurulan cemiyetlerin bazı iddialarla siyaset sahnesine atılarak, Lazistan'ın merkezi Rize'de birtakım faaliyetlerde bulunduklarının bilindiği belirtildikten sonra, bu tür faaliyetlerden rahatsızlık duyan Rize halkının, bu

---

12 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 60; GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s.60.

13 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, Ek-2, s. 145.

14 **Söz**, 22 Nisan 1919 Sayı, 148 Ek-11

cereyanlara şiddetle karşı olduğu ve Osmanlı'dan ayrılmayı asla düşünmedikleri kaydediliyordu.

Daha sonraki tarihlerde cemiyetin merkezi de, aynı konuyla ilgili açıklamalar yapmıştır. Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, 26 Nisan 1919 tarihinde Batum'da kurulan cemiyetler ve Rize üzerindeki emellerden bahseden bir yazıyı Söz Gazetesinde yayınlamıştır.[15] Bu yazıda; Batum'da kurulan cemiyetlerin üyelerinin, Lazistan halkıyla herhangi bir bağlarının olmamasına karşın, cemiyetin, Lazistan ve halkıyla ilgili sözlü veya yazılı iddialarda bulunduğu, ancak her türlü iddianın Lazistan tarafından reddedildiği ve bölge halkının Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarının her zaman devam edeceği belirtilmekteydi.

b) Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin İttihatçılarla İlişkileri Sırasında Rize

Anadolu'nun muhtelif bölgelerinin mukadderatı ile ilgilenmek üzere kurulan teşekküllerden birisi olan ve İttihat ve Terakki idaresine karşı ağır bir tenkit ve derin bir husumetle faaliyete geçtiğini bildiren bu cemiyet, durumunu programının 2. Maddesinde belirterek, Trabzon ve havalisi için, ademi merkeziyet istemektedir. Trabzon'daki İttihatcı faaliyetlerini eleştiren[16] ve hilafet ve saltanat taraftarı olan bu teşekkül yayınladığı yazılarda İttihatçılar hakkında sık sık bazı olumsuz değerlendirmelerde bulunmuştur.

Cemiyetin tasarladığı idari ademi merkeziyet Trabzon Vilayeti dahilindeki bütün toprakları içine aldığından, Rize'de bu ademi merkeziyet yönetimine dahil edilmekteydi. Buna göre Rize, idari ademi merkeziyet dahilinde olup, Osmanlı Devleti'ne bağlı idari bir birim sayılacaktı. Ancak cemiyet, yönetim konusunda amacını gerçekleştiremediğinden, Rize eski durumunu muhafaza etmiştir.

Cemiyet, Rize'yi ilgilendiren birçok konuda, fikir ve önerilerini sürekli olarak gazeteler veya beyannamelerle ortaya koymuştur. Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti, 22 Mart 335/1919 tarihli Söz Gazetesinde adem-i merkeziyet konusunda, "Trabzon ve Havalisi Halkı Ancak İdari Ademi Merkeziyet İstiyor."

---

[15] **Söz,** 26 Nisan 1919, Sayı. 151, Ek-12

[16] **Söz,** 10 Şubat 1919, Sayı, 89, Ek-13

başlığıyla yayınlanan beyannamede; İttihatçılara duyulan öfkenin ve ademi merkeziyetçilik fikrinin vurgulanmasının yanında, Wilson Prensiplerine ve yöre halkının Osmanlıdan kesinlikle ayrılmayacağı kararına, yer verilmiştir.[17]

Trabzon Vilayeti ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin, 26 Nisan 1335/1919 tarihli Söz gazetesinde yayınlanan muhtırasında,[18] İtilaf devletlerinden övgüyle söz edilirken, İttihatçılar her şeyin sorumlusu olarak gösterilip suçlanmış; Rize ve çevresinde, Müslümanların ezici bir çoğunlukta bulundukları, medeniyete ilişkin kabiliyet ve istidatlarının olduğu vurgulanmıştır. Cemiyet, Ermenilerin, Rize'nin de dahil edildiği Karadeniz kıyısına çıkışlarının, dahile uzatılacak bir demiryolu ile sağlanabileceğini, bunun sadece Ermeniler'in değil, aynı zamanda diğer devletlerin de işine yarayacağını ve ademi merkeziyetçiliğin ülke ve halk için büyük faydalar getireceğini belirtmiştir.[19]

Cemiyet, Mayıs 1919 da yaptığı bir açıklamada; Trabzon Vilayeti'ne dahil Rize'deki Türk ve Müslümanların, milli haklarını muhafaza etmek için sulh konferansı ve İtilaf hükümeti mümessilleri[20] nezdinde; ilmi, içtimai, ekonomik müdafaalarda bulunacaklarını, dahili meseleler ve fırka ihtilaflarından uzak kalacaklarını; cemiyet üyelerinin, Rize'nin de dahil olduğu vilayet çevresindeki bütün siyasi ve içtimai sınıf mensuplarından müteşekkil bulunduğunu bildirmiştir.[21]

Cemiyet, ademi merkeziyetçilik konusunda bazı girişimlerde bulunarak, ademi merkeziyetçiliği tanıtmak ve benimsetmek amacıyla yörede sık sık konferanslar düzenlemiş ve halkı, bu konferanslara davet etmiştir.[22]

---

17 **Söz** , 22 Mart 1335/1919, Sayı: 126, Ek-9

18 **Söz**, 26 Nisan 1919, Sayı, 151, Ek: 12

19 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 59

20 Tayyip GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken,I,** Ankara, 1959, s. 77

21 TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 444-445

22 **İkdam,** " Trabzon Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyetinden", 24 Nisan 1919, Sayı, 7976, Ek-10

c) Cemiyetin Pontuscularla İlişkisi ve Bazı Ortak Faaliyetleri Esnasında Rize

Cemiyetin, bölgedeki yerini güçlendirmek ve fikirlerini yayabilmek için düzenlediği konferans ve toplantılara, Müslim ahalinin yanında, bölge Rumlarının da katıldığı görülmektedir. Cemiyetin bu faaliyetleri, Rumlar üzerinde etkili olduğundan onlar da, bağımsız bir Pontus yerine Osmanlı Devletine bağlı, içişlerinde bağımsız bir Pontus Eyaleti düşünmeye başlamışlardı.[23] Öyleki bu Pontus Eyaleti sınırlarına Trabzon vilayeti dahil edildiğinden, Rize de eyaletin sınırları içinde yer almaktaydı.

Pontus gazetesinin yazar ve yöneticileri ve bölge Rumlarının ileri gelenleriyle ademi merkeziyet idaresi konusunu görüşen cemiyet, Avrupa'ya ortak heyetler göndermeyi de kabul etmişti.[24] Yani, İstanbul'daki Pontus Gazetesi yöneticileriyle Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti yöneticileri, Rize ve çevresinin yarı özerkliği konusunda anlaşmış ve bunu sağlamak için Avrupa'ya bir kurul gönderme kararı almışlardı.[25]

d) Ademi Merkeziyet Cemiyeti'nin Sonu ve Rize

İkdam Gazetesi'nde 26 Eylül 1919'da, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyet Merkez–i Umumisince yayınlanan beyannamede, Cemiyetin Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birleşme kararı yer alıyordu.[26] Bu konudaki cemiyet kararında; takip edilen siyasi gayeye ulaşılması, Rize'nin dahil olduğu Trabzon Vilayeti'ndeki tehlikenin ortadan kalkması, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla aralarında hiç itilaf olmaması gibi sebepler yanında, mevcut durumun önem ve nezaketi dolayısıyla vatanın kurtarılması, milletin yüceltilmesi konusunda muhaliflerin yek vücut çalışmalarının gerekliliği üzerinde durulmuştu. Bu birleşme kararı Türk basınında olumlu olarak değerlendirilmiş, ancak bu kararın barışa kadar bekletilmesinin daha uygun olacağı ve biraz acele edildiği vurgulanmıştır.[27]

---

23 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 40

24 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 60

25 SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**,I, s. 189

26 **İkdam**, 26 Eylül 1919 Sayı 8126 Ek-14

27 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 61- 62

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Tehlikeyi uzaktan savuşturmaya çalışan ve bölgesinde fiili gayrete geçmekten ziyade fikirlerini yaymaya çalışan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin bu durum ve tutumunun Doğu Karadenizlileri ve aynı şekilde Rizelileri de fazla tatmin etmediği anlaşılmaktadır.[28] Bunu, Trabzon'dan gelen bir zatın, 6 Ekim 1919 da Tasvir-i Efkar'da yayınlanan ifadesinden anlıyoruz. Bu zat, Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti hakkında şu bilgileri vermektedir.

"Bu güruh, Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla teşrik-i mesai veya ona dehalet eden Müdafaa-i Hukuk-u Milliye namı diğerle Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti'nin Trabzon'la hiçbir alakası yoktur. Azasından bir ikisini istisna ederseniz diğerlerinin alakası Trabzon ve havalisinde tevellüd etmiş olmalarından ibarettir. Bizim memleketin halkı, yalnız fırkaların programının gayesini değil, müesseselerin şahıslarını da nazar-ı itibara alırlar, tetkik ederler. 1328 de İttihat ve Terakki'ye istinaden muhalifler aleyhinde söz söyleyen ve İttihatçıların mazhar-ı lütfi olmuş olan bazı adamların bu gün eski efendilerine adv-u ekber olmaları, eski muhalifleri hayrette bırakacak durumlardandır. Şunu hatırlatmak isterim ki; memurların intisap ettikleri siyasi fırkalar –fırkaların hüsn-ü niyetine rağmen- milli mefkurelerini gayb ederler. Hürriyet ve İtilaf Merkezi Umumisi'nin Ademi Merkeziyet Cemiyeti ile tevhid-i mesaisi Trabzon'da nahoş bir tesir bırakmıştır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Trabzon'u elde etmek için Ademi Merkeziyet Cemiyetiyle birleşmiş ise de maatteessüf Vilayeti ebediyen kaybetmiştir."[29]

İstanbul ve Doğu Karadeniz bölgesinde, yeteri kadar gelişme gösteremeyen bu cemiyet, daha önce de belirttiğimiz gibi, Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla yaptığı görüşmeler sonucunda, 28 Eylül 1919'da Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştır.[30]

---

28 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 14

29 **Tasvir-i Efkar**, "Trabzon Hakkında Şehri Mezkureden Gelen Bir Zatın Beyanatı", 6 Ekim 1919, Sayı :2862

30 TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 445; ERDEHA, **Vilayetler Ve Valiler**, s. 177

2- Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Kurulması ve Rize'de Durum

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Trabzon Vilayeti ve Rize'deki halkı, Milli Mücadele yolunda harekete geçiren sebeplerin başında şüphesiz, Mondros Mütarekesi sonrasında, Pontusçu Rumların Pontus Rum Devleti kurmak amacıyla giriştikleri faaliyetlerle[31] Ermenilerin denize çıkış kapısı olarak düşündükleri Büyük Ermenistan'ın kuzey sınırları ve Trabzon Vilayeti üzerindeki emelleri geliyordu.[32] Öyle ki, Doğu Karadeniz'deki durumu, kendi amaçları doğrultusunda değerlendirmek isteyen İtilaf Devletleri, Rize'nin de dahil olduğu bu geniş toprakları, bir yandan Büyük Ermenistan'a vaat ederken, bir yandan da Pontusçu Rumlara bağışlıyorlardı.[33]

Yörenin Türk ve Müslüman halkı, canına ve malına karşı saldırıya geçen Rum ve Ermeni çetelerinin neler yapabileceğini, iki yıl kadar süren Rus işgali sırasındaki acı tecrübelerinden bilmekteydi. Bu yıllarda yöre halkı, Rus zulmüne ve muhacerete maruz kalmışlardı. Pontusçu Rumların bölgedeki taşkınlıkları öyle bir hal almıştı ki, Osmanlı Hükümeti, bölgedeki duruma tepkisiz kalamamış ve Sadrazam Damat Ferit Paşa, 16 Mart 1919 da vilayete gönderdiği bir yazıyla, kendilerine ihtarda bulunmak zorunluluğu duymuştu. Ayrıca Pontusçu Rumların göçmen nakli konusunda da Meclisi Vükela bazı sınırlamalar getirmişti.[34]

Trabzon Vilayeti aydınlarının Mondros Mütarekesi'nden sonra milli mukavemet yolunda attıkları ilk adım, 10 Aralık 1918'de İstikbal Gazetesi'ni çıkarmaları olmuştu. Zira bu gazete, Trabzon'da yayın yapan Epuhi, Farasianadolis, Epohi ve Faros Anatolis Gazeteleri[35] gibi Rum gazetelerinin yayınlarına karşı, Türk halkının haklarını savunuyordu.[36]

---

31 **Trabzon'dan Atatürk'e**, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı 1881-1981, Trabzon, 1981, s.101.

32 ÇAPA, **Pontus Meselesi**, s. 65

33 DURSUNOĞLU,**Milli Mücadelede Erzurum**, s. 43

34 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 51

35 Hüseyin ALBAYRAK, "Milli Mücadelede Trabzon Basını Ve İstikbal Gazetesi", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s. 564

36 Sami ÇOŞAR, **Milli Mücadele Basını**, s. 217

İstikbal gazetesi, bölgedeki Rum azınlığın sürdürdüğü "Pontus Rum Devleti" kurma çalışmalarına karşı[37] milli şuuru ayakta tutmak ve muhtemel bir düşman işgaline karşı Trabzon ve çevresini teşkilatlandırarak,[38] fiili bir mücadele için hazırlanmayı amaçlayan gazete aynı zamanda azınlık basınına bir tepki göstermiş ve her şeyi ile Türk olan bir gazete özelliği taşımıştır.[39] Gazete asıl gayeye ulaşmak için bir vasıtaydı. Asıl amaç ise; "Trabzon'da bir Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Teşkilatı vücuda getirmek ve bu teşkilata dayanarak Türkleri var olma emeli etrafında birleştirmekti.[40] Bu gazete, Trabzon'da kurulan Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin neşir organı olmuştur.[41]

"Cemiyet kurma" fikrini asıl gaye olarak seçen İstikbal Gazetesi'nin baş yazarı Faik Ahmet Bey, düşmanlara karşı sağlam olabilmenin tek çaresinin, memleket içerisinde birlik ve huzurun sağlanmasının şart olduğu bilinciyle milli duyguları uyandırmaya çalışıyordu. Bu nedenle o, halkı teşkilatlanmaya teşvik edecek, halka yol gösterecek bir rehbere ihtiyaç olduğu her fırsatta belirtmekteydi.[42]

Rize ilini de içine alan Trabzon vilayeti, Milli Mücadele yıllarında, bulunduğu hassas konum nedeniyle, her türlü tehlikeye açıktı. Rum ve Ermeni faaliyetlerinin artması ve özellikle müstakil bir "Pontus-Rum Devleti" kurma faaliyetleri[43] üzerine, Trabzon'un vatansever halkı, 10 Şubat 1919[44] tarihinde Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u

---

37 Mesut ÇAPA, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, Ankara, 1998, s.61.

38 **Trabzon'dan Atatürk'e**, s. 102.

39 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu)ve İstikbal Gazetesi**, s. 32.

40 ÇOŞAR **Milli Mücadele Basını**, s. 217.

41 TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 506.

42 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal**, s. 39.

43 GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken, II.** s. 47.

44 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 62; S.Esin DAYI, "Erzurum Kongresinde "Pontus Meselesi", **19 Mayıs Ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu**, Samsun, 2000, s. 81; Ancak bazı kaynaklarda teşkilatın kuruluş tarihini 12 Şubat olarak verilmektedir. Bkz. TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 506 ; **Trabzon'dan Atatürk'e**, s. 99; SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I**, s. 142 ; KUTAY, **Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s. 37, Ergün AYBARS, **Trabzon Muhafaza-İ Hukuk-u Milliye Cemiyeti**, s. 2028; ERDEHA, **Vilayetler Ve Valiler**, s. 176.

Milliye Cemiyeti'ni kurdular. Cemiyet, 13 maddelik bir nizamnameye sahiptir.[45] Merkezi, Trabzon olan bu cemiyetin 20 kişilik[46] kurucu üyelerinin isimleri şöyledir;

Barutçuzâde Ahmet, Nemlizâde Sabri, Hatipzâde Emin, Eyübzâde İzzet, Murathanzâde Ziya, Abanozzâde Hüseyin, Eyübzâde Ömer Fevzi, Hacı Ali Hafızzâde Mehmed Salih, Molla Bekirzâde Mehmet Ali, Kazazzâde Hüseyin, Müftüzâde Hacı Mehmet, Çulhazâde Hacı Kadri, Nemlizâde Şevki, Hafız Mehmed, Subaşızâde Münir, Zehirzâde Zühdü, Hocazâde İbrahim Cudi, Davavekili Kulaksızzâde İbrahim, Ustazâde Nazmi, Barutçuzâde Faik (Ahmet).[47]

Cemiyet, ilk toplantısını 10 Şubat 1335/1919 Salı günü, cemiyetin nizamnamesini hazırlayacak heyetin seçimi konusunda çalıştı. Seçim sonucunda, 11 kişilik bir heyet kuruldu.[48] Seçilen heyetin hemen faaliyete geçmesi kararlaştırılarak toplantıya son verildi. 11 Şubat 1335/1919 Çarşamba günü, önceki gün seçilmiş olan heyet, cemiyetin adını, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti" olarak kararlaştırdı. Seçimler yapıldı ve cemiyetin başkanlığına Murathanzade Ziya Bey getirildi.[49]

Karadeniz sahilleri üzerindeki yabancı emellerire karşı çıkan Cemiyet, ilk kongresinde teşkilatın köylere kadar yayılmasına karar vermiş ve Trabzon Vilayeti dahilinde (bugünkü sınırları ile beş il; Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun, Ordu) sancak ve kaza merkezlerinde şubeler açmıştır. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin bölgede çok hızlı genişlediği Nutuk'ta da yer almaktadır. Bu durumu, Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'in Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta da görmekteyiz. Bu telgrafta, cemiyetin bütün vilayete bağlı yerlerde birer şubesi olduğu belirtilmektedir[50]

---

45 Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Nizamnamesi, Ek: 15.

46 **Trabzon'dan Atatürk'e**, s. 102.

47 TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 506; GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.16; TARAKÇIOĞLU, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, s.44; GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s.18; KUTAY, **Cumhuriyetin Manevi Mimarları**, s. 37; Milli Mücadele Döneminde Müdafaa Hukuk Teşkilatları" (Yayına Hazırlayan; Tarihi Araştırmalar Grubu), Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı;19, Eylül, 1986, s. 9; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 63.

48 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal Gazetesi**,s. 50.

49 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal Gazetesi**, s. 54.

50 Mustafa Kemal ATATÜRK , **Nutuk III**, Ankara, 1989, s. 1207 (Belge: 6).

Cemiyet kuruluş amacını, beyannamesinde yer aldığı şekliyle şöyle belirtmektedir; Vilayetin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını korumak amacıyla, ilmi vesikalarla gerekli savunmalarda bulunmak ve milli haklarımızı koruyacak vasıtaları sağlamaya çalışmak. Bunun için tarihi, sosyal ve iktisadi vesikaların toplanması ve istatistikler düzenlemesiyle, İtilaf hükümet ve temsilcilerine muhtıralar verilmesi, Wilson prensiplerine göre Barış Konferansı'nda milli haklarımızı korumak üzere gerektiğinde muhabir ve vekiller gönderilmesi, eski milli haklarımızın milletlerin kendi mukadderatlarını belirleme hak ve yetkilerine dayanarak ihlal edilmemesi hususunda etkili girişimlerde bulunulması. Ayrıca, cemiyetin kuruluş amaçlarından başka hiçbir siyasetle meşgul olmaması, her türlü parti kavgalarından uzak kalarak birlikte milli varlık ve emellerimizin korunması için gerekli meselelerle uğraşması kararlaştırılmıştı.[51]

Trabzon'un güçlü ittihatçı eşrafı tarafından kurulan[52] Cemiyet, XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'dan büyük destek görmüştü.[53] Çünkü, Rize'nin dahil olduğu Trabzon Vilayeti, XV. Kolordu Kumandanlığı'nın ve aynı zamanda III. Ordu Müfettişliği'nin bölgesi içinde idi.[54] Bu nedenle, Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Trabzon Valisine ve Kumandanına doğrudan doğruya emir verme yetkisine de sahipti.[55]

b- Rize Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Milli Mücadele başlarında Trabzon Vilayeti, bugün beş ilimizin bulunduğu -Rize, Gümüşhane; Giresun, Trabzon, Ordu- bütün Doğu Karadeniz bölgesini kapsamaktaydı. Rize, Trabzon Vilayeti'ne bağlı bir sancaktı.[56] Mondros Mütarekesi'nden sonra, İşgalci devletlerin gemileriyle Trabzon limanına getirilen Rum ve Ermeni çetecileri, Rize dahilinde de halkın malına ve canına

---

51 **Tasvir-i Efkâr** , "Trabzon Hakkında Şehri Mezkureden Gelen Bir Zatın Beyanatı", 6 Ekim 1919 Sayı: 2862; Ek: 16.

52 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 52.

53 ERDEHA, **Milli Mücadelede Vilayetler Ve Valiler,** s. 176.

54 **Trabzon'dan Atatürk'e**, s. 100.

55 ERDEHA **Milli Mücadelede Vilayetler Ve Valiler**, s. 177.

56 İzzet ÖZTOPRAK, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri,** Samsun, 1988, s. 336; **Trabzon'dan Atatürk'e**, s. 101.

saldırıyorlardı. Hatta bölgedeki Rum ve Ermeni köyleri de bu çetecileri destekliyorlardı.[57]

Bu şartlar altında Rize'nin ahlak ve cesaretleri yüksek olan halkı; Rize Livası'nda milli teşkilat kurma faaliyetlerine başlamışlardı.[58] Neticede Trabzon Muhafaza-ı Hukuk Cemiyeti'nin Rize Şubesi; Mataracızade Mehmet* Şükrü Efendi, Tuzcuzade Süleyman Tevfik, Lazoğlu Mustafa, Mataracızade Hakkı, Güvelioğlu Ahmet, Hacıömeroğlu Ahmet Efendiler[59] tarafından 24 Mart 1919'da kurulmuştur.[60] Bundan başka, Rize Sancağı'nın Pazar kazasında, Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi açılmış, başkanlığına da Ziya Bey, getirilmiştir.[61]

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kurulduğu tarihlerde Rize'de, Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Heyeti, Nisan ayı başlarında sadarete bir telgraf göndermişlerdi.[62] Memleketlerinin haklarını koruyacaklarını bildirdikleri[63] bu telgrafta; "*Bugün bütün dünyanın sulhu hazırlamak üzere Paris'te toplanan sulh konferansına, Karadeniz Rumları namına gönderilen heyetlerin hakikatleri tahrife ve inkara kalkışmasıyla, Trabzon ve havalisi ve bilhassa Rize sancağı halkı, büyük bir heyecana düşmüştür. Onların batıl iddialarda bulundukları şayiası mevcuttur. Livamızda meskun ahali hemen tamamen Müslüman iken bunların kısmen misafirlikle burada bulunan 100-200 Rum'un hakimiyeti altına girmeleri, milletlerin hürriyeti gibi adalet kaidesine aykırıdır. Karadeniz sahillerinde İslam ahaliye nispetle nüfusları pek az bulunan ve hiçbir suretle hakları bulunmayan Rumların, böyle açıktan açığa hakimiyet istemeleri dikkate değer. İnsanlığın sulh ve sükununu temine çalışan İtilaf devletleri büyüklerinin,*

---

57 ERDEHA, **Vilayetler Ve Valiler**, s.176.

58 **Trabzon Vilayeti Salnamesi**, 1322 , s. 174; Sami Sabit KARAMAN, **İstiklal Mücadelesi Ve Enver Paşa**, Ankara, 1949, s. 80.

* Mehmet Mataracı; Milli Mücadele'de büyük hizmetleri olan Rizelilerden biridir. Kurtuluş Savaşı'nın başlarından itibaren deniz yoluyla yapılan silah ve cephane naklinde önemli hizmetleri olduğu gibi, Kurtuluş Savaşı'nda Sovyetlerden alınan silah ve cephane ile doğu illerinde orduya ait silahların, cepheye ulaştırılmasında büyük rolü olmuştur. Bkz. ZİHNİOĞLU, **Bir Yeşilin Peşinde**, s.29.

59 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 20.

60 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 66.

61 KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 122.

62 **BOA, DH EUM – EMN**, 75-12.

63 **Memleket Gazetesi**, 7 Nisan 1919, Sayı 57; **Söz** , 20 Nisan 1919, Sayı: 142, Ek:17.

insanlık hak ve kaidelerine aykırı kararlar almayacaklarına emin olduğumuzdan, bir an dillerinden düşürmedikleri, adaletlerini bekler ve Osmanlı hakimiyetinden başka hiçbir hükümet idare şeklini katiyen kabul edemeyeceğimizi, bu umumi milli arzunun aksine verilecek kararların elim facialar doğuracağını ve bölgede bunun tatbikinin imkansız bulunduğunu, katiyen ve müttehiden arz ve ilan ederiz" denilmekteydi.

Rize Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti, İstanbul Hükümeti'ne gönderdiği, 7 Nisan 1919 tarihli telgrafından[64] başka, Rize'nin Doğu Anadolu'da kurulmaya çalışılan Ermenistan'a, Karadeniz'de bir mahreç olarak verileceğine dair haberlerin duyulması üzerine, Paris Barış Konferansı ile Fransız Hükümeti ve kamuoyuna duyurulmak üzere, Trabzon'daki Fransız Mümessili'ne bir protesto metni gönderdi. Bu yazıda, Rize'nin Türk vatanından ayrılamayacağı belirtilerek gazetelerin, "Ermenilerin miktarlarıyla bir istihza teşkil eden Ermenistan hudud-ı merhumesini göstermeye kadar" işi ileri götürmeleri karşısında, bu uğraşının sonuçsuz kalacağı ifade ediliyordu. Ayrıca bu protesto metninde, şu değerlendirmelere de yer veriliyordu:

Bu muhitte ne Ermenilerin, ne de başka bir milletin tarihi hakları yoktur. Rize'nin bu günkü nüfusu 225 bin olup, bunun yalnız 54'ü Rum'dur. Muhitimizde ne biz ne de ecdadımız, hiçbir Ermeni'nin yaşadığına şahit olamamıştır. Barış Konferansı'nda Türklerin aleyhine bir karar verildiği takdirde, anayurdumuzu savunmak amacıyla akıtacağımız kanlar, daha büyük bir inkılaba fırsat verecektir. Şunu da belirtmeliyiz ki, "merhamet dilemiyoruz, hakkımıza tecavüz edilmemesini talep ediyoruz."[65]

---

64 **Trabzon'dan Atatürk'e**, s. 109.

65 Mesut ÇAPA, "Milli Mücadele'de Rize", **AAMD**: XIII, 39, Kasım 1997, s. 867-868; Mehmet OKUR, **Mondros Mütarekesi'nin Doğu Karadeniz'de Uygulanışının İngilizler Tarafından Kontrolü**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1999, s. 144.

c- Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Kongre Faaliyetleri ve Rize

i- Trabzon Kongreleri ve Rizeli Delegelerin Faaliyetleri

Cemiyet, Şubat 1919 da merkez kurulu ve idare heyeti azalarını (On bir kişilik merkez heyeti üyeleri; Barutçuzâde Ahmet, Nemlizâde Sabri, Hatipzâde Emin, Eyübzâde İzzet, Murathanzâde Ziya, Abanozzâde Hüseyin, Eyübzâde Ömer Fevzi, Hacı Ali Hafızzâde Mehmet Salih, Molla Bekirzâde Mehmet Ali, Kazazzâde Hüseyin, Müftüzâde Hacı Mehmet. Dokuz kişilik idare heyeti; Çulhazâde Hacı Kadri, Nemlizâde Şevki, Hafız Mehmed, Subaşızâde Münir, Zehirzâde Zühdü, Hocazâde İbrahim Cudi, Davavekili Kulaksızzâde İbrahim, Ustazâde Nazmi Bey, Barutçuzâde Faik Ahmet)[66] seçtikten sonra, yeniden toplanarak İstanbul'da ve Paris Sulh Konferansı'nda, Trabzon Vilayeti'nin dolayısıyla Rize'nin hakkını arayacak bir heyetin seçimini yaptı. Bu heyete, Sulh Heyeti ismi verildi.

Bu beş kişilik sulh heyeti, İtilaf Devletlerinin sempatisini kazanmış kişilerden, özellikle eski elçilerden, iki veya üç kişinin seçilerek Paris'e gönderilmesini sağlayacaktı. Bunlar diplomasi yoluyla durumu lehimize çevirmeye çalışacaklar ve gazetelerde parayla Türkiye lehine yazılar yazdıracaklardı.[67]

Cemiyetin kaza ve merkezdeki idare heyetleri, hemen Trabzon'da toplanacak olan kongreye gidecek delegelerini seçtiler. Cemiyeti'nin 23 Şubat 1919'da[68] ilk kongresine, Trabzon delegelerinin yanında, Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakfıkebir, Akçaabat, Maçka, Sürmene, Of, Gümüşhane ve Şiran, Kelkit, Hopa ve Rize'den delegeler katılmıştır. Rize'den katılan üç delegenin isimleri şöyledir; Lazzade Mustafa Efendi, Tuzcuzade Şaban Efendi, Mütekaid Binbaşı Etem Beylerdir. [69]

---

66 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 64; DURSUNOĞLU, **Milli Mücadelede Erzurum**, s.24.

67 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 64.

68 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s.172; KARABEKİR, **İstiklal Harbimiz**, s. 16; SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I**, s.142 ; GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.17; TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 506; TANSEL, **Mondros'dan Mudanya'ya Kadar**, s. 144; ÇAPA, **Pontus Meselesi**, s. 66; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 64.

69 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal Gazetesi**, s. 70-71.

ii- Birinci Trabzon Kongresi ve Daha Sonraki Kongre Toplantıları Sırasında Rize

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti, farklı sayıda celselerden oluşan 8 ayrı toplantı yaptı. Bu toplantılarda görüşülen konular hakkında ve bu görüşmeler sırasında Rizeli delegelerin önemli rolleri oldu.

Gerekli çoğunluğun sağlanması üzerine başlayan kongre toplantısı, Heyet-i Merkeziye Başkanı Ziya Bey'in açılış nutku ile başlamıştır. Nutuk'da Hopa'dan İnebolu'ya kadar ezici çoğunluğun Türk ve Müslüman olduğu ve halkın Osmanlıya bağlı bulunduğu belirtildikten sonra, ahalinin muhafaza-i hukuk için her türlü fedakarlıkta bulunacakları açıklanmıştır. Gündemin en önemli maddelerinden biri olan teşkilatın karyelere kadar yayılması konusu da görüşülmüş ve [70] bundan sonraki diğer konularla ilgili olan gündem maddeleri tespit edilmiştir. Cemiyet, 23 Şubat 1919 günü toplantı yaparak milli kararları alma aşamasında gelmiştir. Aynı tarihlerde, Karadeniz Bölgesinde toplanan bazı Rum ileri gelenleri de, "Rum Karadeniz Cumhuriyeti'nin" kurulması için[71] çalışmayı kararlaştırarak, bu isteklerini İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bildirmişlerdi.[72]

Trabzon'da yapılan ikinci toplantı, 27 Şubat 1919 da Heyet-i Merkeziye Başkanı Ziya Bey tarafından açılmış ve daha sonra da başkan, katip ve encümenlerin seçimine geçilmiştir. Seçilen heyetlerin hemen hepsinde Rizeli delegelerin varlığı bize, Trabzon Kongreleri sırasında Rizelilerin etkin bir rol oynadığını gösteriyor. Birinci Başkanlığa Trabzon'dan Murathanzade Ziya Bey seçildi. Bütçe encümeni seçilen 9 kişiden biri Rize'den Mustafa Efendi idi. Ayrıca Cem-i Vesaik Encümeni (Belgeleri Toplama Komisyonu) için seçilen 11 kişiden biri de, Rize'den Şaban Efendi idi.[73]

Üçüncü toplantı, 1 Mart 1919 Cumartesi günü yapıldı. Bu toplantı sonunda Cemiyetin bütçesi hazırlandı. Gelir kısmında değişiklikler yapılarak, kazalar arasındaki gelir dağılımının adil bir şekilde yapılması sağlandı. Toplanan varidatı 30.000 lira olup,

---

70 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal Gazetesi**, s. 72.

71 Zeki SARIHAN, **Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I,** Ankara, 1993, s. 143.

72 DAYI, "Erzurum Kongresinde "Pontus Meselesi", s. 81.

73 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal Gazetesi**, s 74.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

en yüksek pay Trabzon'a ayrılırken (10.750 lira) bu varidat üzerinden Rize için 1.750 lira uygun görülmüştür.

Toplantıda ayrıca Avrupa'ya gönderilmesi düşünülen heyet için bütçeye konulan paranın murahhas sayısına bağlı olmadığı, gerekirse bir murahhas için dahi, bu paranın sarf edileceği kararlaştırıldı. Yine ilk oturumda teklif edilen "Heyet-i Faale ve Teftişiye" teşkilatının kurulması halinde onun için de bir ödenek ayrılmasına karar verilmiştir. Bütçenin müzakeresi bittikten sonra, cemiyetin nizamnamesini yeniden düzenlemek için ayrıca bir encümen oluşturulmasına karar verilmiş, seçilen 11 kişi arasında Rize'den Mustafa Efendi de yer almıştır. [74]

Dördüncü toplantı, 2 Mart 1919'da 3 celse halinde yapıldı. Bu toplantıda Nizamname Encümenince hazırlanan yeni nizamname görüşüldü Rizeli delegelerin de ortak kararları doğrultusunda daha önce hazırlanan cemiyet nizamnamesinde bazı değişiklikler yapıldı. Cemiyetin nizamnamesinde değişiklik yapılmayan maddeler; 1,2,6,7,8,10,11,12 iken değişiklik yapılan maddeler şöyledir.

Madde 3 : Cemiyetin merkezi Trabzon olup, liva ve kaza merkezlerinde şubeleri bulunacak ve nevai nahiyeler teşkilatı mensup olduğu kazaya merbut bulunacaktır.

Madde 4: Cemiyetin Trabzon'da kongre tarafından rey hakkı ile müntehab, 11 kişiden müteşekkil bir Heyet-i Merkeziyyesi ve merkez ve mülhakat şubelerinde muhitten icabına göre beşten dokuza kadar müntehab azadan mürekkep birer heyet-i idaresi bulunacaktır. Münhal vukuunda alınmak üzere Heyet-i Merkeziye için kongre tarafından intihabı caizdir. İçtimaat-ı fevkalade de kongre, Heyet-i Merkeziyye'ye beyan-ı itimat eder. Şube Heyet-i İdare azaları, mahallerine senede bir defa intihap olunur. Her şube lüzum gördükçe, Heyet-i Faale teşkil edebilecek esamilerini Heyet-i Merkeziye'ye bildirecektir.

Madde 5: Bir veznedar intihap eder. Veznedar muamelesinden Heyet-i Merkeziye müştereken mesuldür. Heyet-i Merkeziye mukarreratının vasıta-ı tebliğ ve tebellüğü makam-ı riyasettir.

---

[74] DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal Gazetesi**,s 78.

Madde 9: Cemiyetin şubeleri tarafından müntehab murahhaslarından ve heyet-i merkeziye azasından müteşekkil olmak ve Trabzon'da içtima etmek üzere, altı ayda bir kongre inikad eder. Ledel hace Heyet-i Merkeziye kongreyi içtimaa davet edeceği gibi, şuubatın ekseriyeti tarafından tahriren vuku bulacak talep üzerine, derhal kongre içtimaya davet olunur.

Madde 13 : Cemiyet birinci ve ikinci maddelerdeki maksat ve gayeye inayet-i taala ile vusulden sonra kongre kararı ile bir cemiyet-i hayriyeyi islamiyyeye inkılap ile devam edecektir.

Madde 14 : Nizamnamenin herhangi bir maddesinin tadili kongre azasından lâ-akall üç zat tarafından tahriren teklif edildiği, surette bu teklif kongrece nazar-ı dikkate alınacaktır.[75]

2. Celsede de nizamname görüşmelerine devam edildiğinden 3 Mart da 3.Celseye geçilmiştir. Bu toplantı da ise, Avrupa'ya gönderilecek delegelerin ne şekilde seçileceği, kimlerden oluşacağı ve nasıl tayin edileceği konuları görüşülmüştür.[76]

Beşinci toplantı da, İstanbul'a gönderilecek heyetin seçimi meselesi gündeme gelmiştir. Gümüşhane delegesi Zeki Bey'in notlarına göre, bu seçim çok çekişmeli geçmiş; Zeki Bey–Faik Ahmet Bey hizbinin karşısına Ömer Fevzi Bey–Rizeli Mustafa Efendi hizbi çıkmış ve bu yüzden seçimler birkaç kere tekrar edildikten sonra temsilciler tespit edilmiştir.[77]

Seçimler yapıldıktan sonra, Ömer Fevzi Bey (Trabzon), Eyüpzade İzzet Bey (Trabzon), Dizdarzade Eşref Bey (Giresun), İsmail Beyler (Ordu) seçilmişlerdir. Hatipzade Emin Efendi ile Kadirbeyyzade Zeki Bey aynı sayıda oy aldıkları için, aralarında kura çekilmiş ve kura sonucu Zeki Bey heyete katılmıştır. Ancak bu sırada Heyette Rize delegesinin bulunmamasını, Rize adına bir haysiyet meselesi şekline getiren Rize delegelerinin, toplantı salonunu terk etmesi, kongrenin samimi havasını bir anda değiştirmiştir. Bunun üzerine Başkan, celsenin sona erdiğini bildirmiştir. Bu şartlar altında seçimin yapılamayacağı anlaşıldığından, Trabzon'dan gönderilecek heyetin görevinin, İstanbul'daki Trabzonlular tarafından oluşturulacak heyet ile yapılması

---

75 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal Gazetesi,** s 79-80.

76 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal Gazetesi,** s 85.

77 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi,** s. 19.

düşünülmüş,[78] ancak daha sonra yenilenen oylama ile, nihayet verilen seçimlerin neticesinde, beş kişilik heyet seçilebilmişti. Bu heyete;

Hatipzade Emin Bey (Trabzon)

Eyüpzade Ömer Bey (Trabzon)

Kadirbeyzade Zeki Bey (Gümüşhane)

Mustafa Bey (Rize)

İsmail Bey (Ordu) seçildiler.[79]

4 Mart 1919 tarihindeki Altıncı toplantı, iki celse halinde yapılmıştır. Toplantıda, sabah 10 kişilik bir heyet tarafından hazırlanan bir önerge tartışılmış, öğleden sonra ise İstanbul'daki heyetin seçimi işine başlanmıştır. Nihayet heyete Temelzade Halil Bey, Trabzon delegesi Hafız Mehmet Bey, Rize Mebusu Ziya Molla Bey, Sarı Mahmutzade Eşref Efendi, Manizade Hacı Hüseyin Efendi, Eski Mutasarrıflardan Hacı İbrahim Paşa seçilerek görüşmeler sona erdi.[80]

Yedinci toplantıda ise Heyeti Merkeziye seçimi yapılarak Cemiyetin başkanlığına Barutcuzade Hacı Ahmet Efendi getirilmiştir.[81]

Sekizinci ve son toplantıda, yedek üyelerin seçimi yapıldı. Ayrıca İstanbul'a gönderilecek heyetin görev ve yetkileri tespit edildi. Böylece kongre bitirildi. İstanbul'a gönderilmek üzere seçilen beş kişiden üçü İstanbul'a giderek, Avrupa'ya gönderilecek heyet için girişimlerde bulundular.[82]

26 Nisan 1919'da yapılan bir toplantıya Trabzon Muhafaza-i Hukuku-u Milliye Cemiyetini temsilen katılan; Ömer Fevzi, Hatipzade Emin, Hacı Alizade İsmail Beylerden oluşan üç kişilik bir heyet, 27 Nisan 1919 da padişah tarafından huzura kabul edildi.[83] Basında, Heyet-i Mahsusa olarak söz edilen, bu üç kişilik Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti temsilcileri, kısaca şu isteklerde bulunmuşlardı:

---

78 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal Gazetesi**, s. 87.

79 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 19; **Trabzon'dan Atatürk'e** s.108; Figen KONAK, **Milli Mücadele ve Trabzon** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1980, s. 45.

80 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal Gazetesi**, s. 88.

81 DEMİRCİOĞLU,**Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal Gazetesi**, s. 90.

82 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 65.

83 **İkdam**, 28 Nisan 1919, Sayı:7980.

"Çoğunluğu dinen ve ırken yüce hilafet ve saltanat makamına sadık olan İslam kitlesi, yüce hilafet ve saltanat makamına besledikleri aşırı bağlılığı, yüzyıllardır Osmanlı livası altında canlarını siper etmekle ispat etmişlerdir. Vilayetimiz halkı, Trabzon'un Osmanlı saltanatından ayrılması ve herhangi bir şekilde geleceğimizin bozulması konusunda meydana gelen kötülüklerin duyulması üzerine, kaza ve en küçük yerleşim yerlerinden gösterilen bağlılık duygularıyla, merkez vilayete çağrılan delegelerden oluşan kongrede, eski bağlılığımızı korumaya azmettikleri konusunda padişaha arza bizleri görevlendirdiler. Ahalimizin yüce ve ulu saltanat ve hilafet makamına sarsılmaz bir sadakat ile bağlılıklarını niyaz ederiz."[84] Diyebiliriz ki, padişahın huzuruna kabul edilen bu heyet, Trabzon Vilayeti'nin durumundan söz ederken, Rize'nin de durumundan bahsetme şansına sahip olmuştur.

29 Nisan 1919 tarihli İkdam Gazetesinde "Trabzon Murahhasları Huzur-ı Şahane de" başlıklı baş makalede konusuyla ilgili şunları yazmıştır:

"Kendilerinin reyi ve fikri alınmadan hatta haberleri olmaksızın, kendi mukadderatlarının başkaları tarafından kendi çıkarlarına göre halledilmesi girişimleri üzerine, heyecana gelen halkın, derhal harekete geçerek kurdukları cemiyetlerle, Müslüman halkın hakiki tercümanı, efkar ve hissiyatı olduklarından, bunların diliyle ifade edilen fikirlerin halkın fikirleri olduğunu ifade etmişti." [85]

İstanbul Hükümeti ile bağlantısını devam ettiren Cemiyet, 20 Mayıs 1919 da, Trabzon Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti murahhasları tarafından verilen bir takririn nazar-ı dikkate alınması hakkında Hariciye Nezareti'ne bir telgraf göndermişti.[86]

Kongrenin diğer kararları arasında; beyanname yayınlanması, vilayet dahilindeki Rize'nin de Osmanlı Devleti'ne bağlılığı, toprak üzerindeki milli hakları ve meşru emelleri destekleyen tarihi, sosyal ve ekonomik belgeleri toplayıp birleştirmek bulunuyordu.[87] Kongre kararları incelendiğinde, alınan kararların hiçbirinin azınlıklara

---

84 **Tasvir-i Efkar** , 28 Nisan 1919 No 2709 ; ÖZTOPRAK , "Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti" s. 343-344 .

85 **İkdam**, "Trabzon Murahhasları Huzur-u Şahanede", 29 Nisan 1919, Sayı:7981 Ek: 18.

86 **BOA, DH KMS**, 51-1/69.

87 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 64.

karşı düşmanca nitelikte olmadığı, Türk ve Müslümanların haklarını korumak amacını güttüğü görülür.[88]

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, I. Kongresinde alınan kararlar dairesinde sonuna kuruluş amaçlarını eklediği bir beyanname yayınlamıştı.[89] Söz gazetesinde 26 Mart 1919 tarihinde çıkan bu beyannamede şöyle deniliyordu:

"Türkler aciz, güçsüz siyasetçiler tarafından I. Dünya Harbine sürüklendiler. Vilayetin çoğunluğu Türk ve müslümandır. Sayılı kaza ve kentlerde pek az miktarda bulunan Rumlara karşı, çoğunluğu teşkil eden ve bir milyon kadar olan Türk ve Müslümanların beş asırdan beri Hıristiyan vatandaşlara gösterdiği iyi muamele, onların serbestçe hareket etmeleriyle, ibadetlerini mabetlerinde serbestçe yerine getirmeleriyle ve ticari ve sosyal özgürlüğe sahip olmalarıyla kendini göstermiştir. Rum vatandaşlarımızın itibar sahibi ve akıllı olanları beş asırdan beri beraber yaşadıkları Türk ve İslamları incitecek ve tarihi inkar edecek hakikat dışı düşünce ve duygulara kapılmayacaklardır. Her millete mensup ihtiraslı, çılgın, siyasi gerçeklerden habersiz birtakım yanlış, sağlam olmayan düşünce sahipleri bulunabilir. Bu gibi şahısların kışkırtmaları, o millet için sorumluluk gerektirebilecek bir sebep ve belge teşkil etmeyeceğini takdir eden vilayetimizin merkez ve çevresindeki Türk ve İslamlar, Osmanlı Devleti'ne eskiden olduğu gibi bağlılığını yok sayma girişimiyle, barış konferansı çerçevesinde çaba gösterdiklerini bildiği, Rum ve Ermeni milletine mensup ve şu anda dışarıda bulunan bir takım kimselerce savunulan akılsızca iddiaları, bilimsel ve geçerli belge ve vasıtalarla redde ve dışardaki propagandacılarla ilişkileri olmadıklarına kanaat getirdiğimiz Rum vatandaşlarınıza eskiden olduğu gibi, iyi muamele etmek ve yol gösterici olmak üzere, milli terbiyemizi göstermeye, uygarlıktaki yerimizi barışçı tutumumuzla yükseltmeye çalışmak üzere, (Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti) unvanıyla bir cemiyet kurulmuştur. Cemiyetimiz; akla uygun geçerli belge ve vasıtalarla, milli hakların korunmasını azmetmiş olduğundan,

---

88 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) ve İstikbal Gazetesi**, .s. 75.

89 **Söz,** "Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Beyannamesi", 26 Mart 1919, Sayı: 130 , Ek:15.

uluslar arası sevgi ve iyi muamele esaslarını bozmaya sözle ve hareketle zerre kadar girişimde bulunanları, vatana ihanet etmiş sayacağı açıklanıyordu. [90]

iii- İkinci Trabzon Kongresi ve Rize

İzmir'in işgal haberi karşısında, Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti üyeleri, hemen bir kongre toplanmasına karar verdiler. Kongre, 22 Mayıs 1919 da toplanmıştır. İkinci Trabzon Kongresi sırasında Rize delegesi Osman Nuri Bey, Gümüşhane delegesi Zeki Kadirbeyoğu ile beraber 28 Mayıs 1919 tarihinde, kongreye bir önerge sunmuştu. Bu önergede: "Her vilayet merkezinde ufak tefek sızıltılarla kopan feryat memleketin yarasına hiçbir vakit merhem olmaz. Tek başına bir vilayet bahusus sahil olmak münasebetiyle hiçbir şey yapamaz. Pontus ve Ermenistan meseleleri artık açıktan açığa konuşuluyor. Bizi kurtaracak yegane çare Türklüğün ittihat ve hamasetidir. Bunun için de müsellehan mukavemet tertibatı alınması her neye mütevakkıf ise ona göre hareket etmek ve merkezi Erzurum'da olmak üzere bir umumi kongre akti ile bütün Şark vilayetleri ve civarlarına ahvalin açık ve bütün çıplaklığı ile bildirilmesini ve onlardan dört gün zarfında müsbet ve menfi gelecek cevaba nazaran, kongrenin dört gün müddetle tatilini teklif ederiz." denilmekteydi. Sunulan bu takrir kabul edilerek, çevre illere telgraflar çekildi.[91]

Trabzon'da toplanan bu kongre, 28 Mayıs 1919 da bir takım kararlar almıştır. Alınan bu kararlara göre; işgal karşısında azınlıklara karşı silahla karşı konulması, asker toplanması, " Vilayet-i Sitte (altı şark vilayeti) ile birlikte çalışmak üzere her vilayetten gönderilecek delegelerin katılmasıyla büyük bir kongre düzenlenmesi ittifakla kabul edilmiştir.[92]

Bu kongrenin toplanmasını temin etmek üzere Erzurum "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti" şubesi reisliğine, ayrıca Van, Diyarbekir, Bitlis, Mamuratülaziz ve Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine telgraflar çekilerek bu kongreye iştirakleri istenmiştir.[93]

---

90 ÖZTOPRAK , "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" s. 342-343.

91 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s 174-175.

92 KARABEKİR, **İstiklal Harbimiz, I**, s. 77.

93 TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler,** s.507.

Aynı tarihlerde bu teklifin bir benzeri de Erzurum'dan, Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyetine gelmiştir. Telgraflaşmalar neticesinde Erzurum Kongresi toplanmış ve birçok Trabzon Vilayeti delegesi katılmıştır.

II. Trabzon Kongresi'nden sonra da İstanbul Hükümeti ve Padişah ile görüşmelerde bulunan Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Paris Barış Konferansı'na gönderilecek heyetin belirlenmesi üzerine, 3 Haziran 1919 da diğer bazı kuruluşlarla birlikte Padişah Vahdettin'i kızdıran bir telgraf çekmişti. Telgrafta, milli iradenin göz önünde tutulmayıp, adı duyulan kimselerin gönderilmesinde ısrar edilmesi halinde ülke için ağır sonuçlar doğacağı bildirilmişti.

Cemiyet, Haziran ayı içinde Padişah ve Sedarete iki telgraf çekmiş; Padişah'a çekilen telgrafta, Paris Barış Konferans'ında milleti küçültecek bir kararın kabul edilmeyeceği, Padişahtan Fatih ve Sultan Süleyman'dan beklenen kahramanlığı bekledikleri, geleceği ref edilmiş bir taca tenezzül etmeyeceğine inandıkları belirtilmişti. Sadarete gönderilen telgrafta ise, Paris Barış Konferansı'nda, hükümetin bağımsızlık dışında hiçbir kayıt ile bağlı olamayacağının açıklanmasını, çoğunluğun hukukunun feda edilemeyeceğinin dünyaya ilan edilmesini, millet ve memleket için onaylanmayacak bir senedin ve kendileriyle ilgili alınacak bir kararın kabul edilemeyeceğini bildirmişlerdi.[94]

Daha önceden I. Trabzon Kongresinde dile getirilen silahlı direniş çağrısı II. Trabzon Kongresi'nde gerçekleşmiştir.[95] Cemiyet, kısa zamanda bölgedeki teşkilatını tamamlamış ve silahlanma faaliyetine başlamıştır. Cemiyetin Trabzon merkez teşkilatı, silahlanma konusunda ilk önce İskele Kahyası ile anlaşmıştır. Aynı şekilde alınan kararlar neticesinde, Rize'de bütün kayıkçı ve motorcular silahlandırılarak Yunan vapurlarına karşı boykot uygulamaya başlamışlardır.[96] Bu arada İstanbul'daki Karadenizlilerin çabalarıyla Anadolu'ya gizli silah ve cephane sevkıyatı da artmıştır.[97]

II. Trabzon Kongresi'nde silahlanmak gerektiği hususunda alınan karar, Kazım Karabekir tarafından desteklendiği gibi, bölgede XV. Kolordu kumandanlığına bağlı

---

94 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 99-100.

95 DEMİRCİOĞLU, **Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal Gazetesi**, s. 98.

96 OKUR, **Mondros Mütarekesi'nin Doğu Karadeniz'de Uygulanışının**, s. 146.

97 DEMİRCİOĞLU , **Faik Ahmet (Barutçu) ve İstikbal Gazetesi**, s. 98.

III. Tümen Kumandanı Halid Bey idi. İngilizlerin tutuklamasından kaçan Halid Bey, Gümüşhane Torul'da gizlenerek, Trabzon ve havalisindeki gençleri toplayıp talim yaptırıyordu. Daha sonraki dönemlerde Mustafa Kemal tarafından resmi görev verilen Halit Bey, Trabzon ve Havalisi Kuvay-i Milliye Kumandanlığı'na atanmıştır.[98]

Kongrede alınan karar gereğince, silahlanma konusunda Rize'nin ileri gelenleri ellerinden gelen fedakarlıkları yapmışlardır. Rizeli İlyas Sami (Kalkavanoğlu), eldeki silahların yetersizliği belirtilerek faaliyete başlamıştı. Bu arada Giresunlular da gizli silahlı savunma teşkilatı kurarak bu hususta Topal Osman ile anlaşmışlardı.[99]

Düşmanın Karadeniz'de artan faaliyetleri ve Doğu Karadeniz sahillerine taarruz ederek, bölgedeki Rumlar, Türkler aleyhine harekete geçirmeye kalkışmaları ihtimaline karşı, Karadeniz kıyılarındaki bütün kazalar, harp sahası ilan edilmiştir. Çünkü Batı Cephesindeki Yunan harekatına paralel olarak düşman donanmasının Karadeniz'deki faaliyetleri de yoğunlaşmaktaydı.[100]

Sonuç olarak; Mondros Mütarekesi'nin uygulanışı, yurdun her tarafında olduğu gibi, Doğu Karadeniz'de de bir takım faaliyetlere yol açmış; Rizeliler, herhangi bir koruyucu güç ve kurtuluş olmaksızın türlü tehlikelerle karşı karşıya gelmişlerdir. Vatanının bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını kurtarmanın, ancak milletçe harekete geçerek sağlanabileceği inancı, ayrıca Doğu Karadeniz'in tüm vatan toprakları açısından önemli olduğunu bilmeleri, onları teşkilatlanmaya yöneltmiştir. Bu teşkilatlanma süreci, Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması ile doruğa ulaşmıştır. Böylece cemiyet, bölgede hızla teşkilatlanarak Rize başta olmak üzere bir çok yerde şubesini açmış, kısa sayılabilecek bir sürede, bölgedeki milli teşkilatlanmayı başarmıştır. Milli davanın anlatılabilmesi için Avrupa'ya delege gönderme girişiminde bulunan Cemiyet; amacını, çalışmalarını, bölge halkının haklarını ve haklılıklarını anlatmak, Rum ve Ermeni faaliyetlerinin temelsizliğini göstermek üzere bir çok beyanname de yayınlamıştır.

---

98 Gürsoy SOLMAZ, **Deli Halid Paşa**, Ankara, 1996, s. 63.

99 ÖZTOPRAK , "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti", s. 346-347.

100 OKUR, **Mondros Mütarekesi'nin Doğu Karadeniz'de Uygulanışının**, s. 146-147.

3-Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Rize'deki Faaliyetleri

İstanbul'da kurulan bu cemiyetin*, Ademi Merkeziyet Cemiyetine benzer özellikleri olmakla birlikte, bölgede fazla varlık gösterememiştir. Cemiyet, 18 kişilik bir merkez kuruluna sahip olup üyeleri arasında tanınmış önemli kimseler de yer almaktaydı.[101]

Cemiyet, 4 Haziran 1335-1919 tarihinde Mabeyn-i Hümayun Mülukhane Başkatibat-ı celilesine gönderdiği ve Paris Barış Konferansı'na gönderilecek murahhaslar hakkında düşüncelerinin yer aldığı bir telgraf ile adından söz ettirmişti.[102] Trabzon Vilayeti ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti namına, Hasan isim ve imzasına ayrıca, Milli Ahrar Fırkası, Milli Kongre ve Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın, Osmanlı Matbuat Cemiyeti Reisi namına Tasvir-i Efkar Gazetesi Reisi Talha, imzalarına rastlanmaktadır.[103]

Bu telgrafa çok sinirlenen Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyeti, 5 Haziran 1335/1919 tarihinde, Polis Müdüriyetine bir telgraf göndererek, ilgili kişilerin tevkifini istemiştir.[104] Konuyla ilgili olarak Polis Müdüriyeti umumisi tarafından, 11 Haziran 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti Celilesine "Mahremdir" başlıklı bir telgraf gönderilmiştir.[105]

Bu telgrafta, 8 Haziran 1919 tarihinde Trabzon Vilayeti ve Havalisi Müdafaa-i Cemiyeti katibi umumisi, Cağaloğlu'nda cemiyetin bulunduğu mahalde ikamet eden, Nazmi Nuri Efendi'nin ifadesine başvurmuştur.[106]

Cemiyetin ismine, 10 Haziran 1919 tarihinde İkdam gazetesine bir açıklama yapan Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin beyannamesinde de rastlanmaktadır.[107] İzmir'in işgalinden sonra kurulan bu cemiyet, düzenlediği

---

* Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, 1919 Haziran ayı başlarında, İstanbul Cağaloğlu'nda kurulmuştur.

101 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 67.

102 **BOA, DH KMS** 53-1/60 Ek:19.

103 **BOA, DH KMS** 53-1/60.

104 **BOA, DH KMS** 53-1/60.

105 **BOA, DH KMS** 53-1/60.

106 **BOA, DH KMS** 53-1/60.

107 **İkdam**, 11 Haziran 1919, Sayı: 8024, Ek :20.

müsamereler ile para toplamakta ve bu paraları, yardıma muhtaç kimselere yardımda kullanmaktaydı.[108]

Cemiyet, 27 Haziran 1919 tarihinde, gazetelerde yayınladığı bir beyannamede, İzmir'de şehit olan ve yaralananların ailelerine yardım için bir müsamere düzenleyeceğini duyurmuştur.[109]

4- Laz Tekâmül-ü Milliye Cemiyet-i Hayriyesi ve Rize'deki Faaliyetleri

30 Mart 1919'da İstanbul'da kuruldu.[110] Kurucuları; Büyük Hasan Paşazade Ahmet Tevfik Bey, Hasan Fikri Bey, Mehmet Kadri Bey, Hüsnü Efendi ve Fahri Efendi.[111] Bu cemiyet, 60 maddeden oluşan bir nizamname yayınlamıştır.[112]

Merkezi İstanbul'da olan bu cemiyetin kuruluş maksadı ve amaçları nizamnamesinin 2. maddesinde oldukça uzun bir şekilde şöyle ifade ediliyordu: Millet evlatlarının medeniyetin gereklerine göre yetiştirilmesini isteyen cemiyet, cehaletle sürekli mücadele etmek amacıyla ciddi bir tahsil ve terbiye verebilmek amacıyla eğitimi köylere kadar ulaştırmak, memleketimizin maden ve akarsu gibi kaynaklarını, milli ihtiyaçlara göre en mükemmel şekilde kullanmak gerektiğini belirtiyordu. Her yaştan insanlar için okul ve kütüphane açmak, eczane, sanatoryum, otel, sinema, mescit gibi milletin şan ve şerefine ve islamiyete laik yeni yerler inşa etmek; banka, şirket ve kooperatif gibi ticari kurumları kurarak geliştirmek ve böylece sanayi, zirai ve ticari alanda gelişmelerin sağlaması hedeflenmiştir. Tahsil gören gençlere dini, milli, fikri ve medeni bilgileri öğretmek ve kadının, üzerine düşen her türlü görevine göre yetiştirilmesi gerekliliğine, aynı zamanda dul ve yetimlerin iskanı gibi sosyal konulara

---

108 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 67.

109 **İkdam**, " Trabzon Ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Riyasetinden", 27 Haziran 1919, Sayı: 8040, Ek: 21.

110 SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü,I**, s. 189; TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s.456; Hüsnü HİMMETOĞULU, **Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları, II**, İstanbul, 1975, s.53; Cemiyetin kuruluş tarihini 20 Nisan 1919 olarak verenler de vardır. Bkz. Utkan KOCATÜRK, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, (1918-1938)**, s. 32.

111 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 68.

112 Nizamnamenin Tamamı İçin Bkz. Ek: 22. (Laz Tekamül-ü Milliye Cemiyet-i Hayriyesi Nizamname-i Esasi, İstanbul, 1335, 16 sayfa, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Bağış Katoloğu, no: 8089)

önem veren cemiyet; mevcut milli birlik ve beraberlik esasına bağlı kalarak, gelişmiş medeniyetler arasındaki yerini ve insanca ve mutlu yaşama hakkını elde etmek ve korumak gayesini taşıdığını belirtiyordu.

Nizamnamenin diğer 58 maddesinde ise; cemiyetin eğitim faaliyetleri dahilinde, vereceği konferanslar ve yayınlayacağı risaleler konusundaki çalışmalar konusu ele alınmış, cemiyetin merkez şubesinde yapılacak toplantılar, kurulacak komisyonlar ve cemiyete aza seçimi ve bu azanın uyacağı esaslar ve görevleri belirtilmiştir. Cemiyetin bünyesinde yer alan; genel heyet, heyeti murakabe, merkezi umumi ve meclisi umumi gibi heyetlerin seçimi, görevleri ve yetkileri konusunun uzun uzun açıklandığı cemiyet nizamnamesinde, en son cemiyetin varidatı konusuna yer verilmiştir. 60 maddeden oluşan nizamnamenin altına 30 Mart 1919 tarihi konulmuştur.

Cemiyet, Nizamname-i esasisinde özetle, yalnızca bir hayır ve yardımlaşma kurumu olduğunu belirtmektedir. Milli Mücadele döneminden önce, 1914 yılında Laz ismini kullanarak kurulan Laz Talebe Cemiyeti'nin[113] nizamnamesi[114] incelendiğinde, iki cemiyet arasında herhangi bir ilişki olmadığı görülmektedir.

Lâz Tekâmül-ü Milli Hayriye'si* anlaşıldığına göre kısa bir süre sonra kapanmış, İzmir'in işgalinden sonra yeniden kurularak faaliyete geçmiştir. Çünkü, Cemiyetin yeniden kurulduğunu haber veren 2 Haziran 1919 tarihli bir ilanda; ilgililerin cemiyet merkezine davet edildiği görülmektedir.[115] Ayrıca 18 Temmuz 1919 tarihinde,[116] hedeflenen gayeye ulaşma esasını araştırma ve tespit konusunda, bütün hemşehrilerin davet edildiğini gösteren bir ilana daha rastlanmaktadır.

Trabzon Valisi, Temmuz 1919 tarihinde Ordu'ya geçerken Giresun'da kendisi için verilen bir ziyafet sırasında, Laz Tekamül-ü Milli Cemiyeti kurucularından Ahmet

---

113 Ali İhsan Aksamaz, **Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazların Tarihsel Yolculuğu**, İstanbul, 1997, s. 157 (1914 Yılında Laz Talebe Cemiyeti kurulmuştur. Lazlık, bölgeci olmakla beraber bölücü ve ayrılıkçı bir amaç olarak ortaya çıkarılmamıştır.).

114 Cemiyetin Nizamnamesi İçin Bakınız. Ek: 2.

* Laz Tekamül-ü Milli Cemiyeti, bazı kaynaklarda Lazistan Tekamül-ü Milli Cemiyeti olarak yer almaktadır. Bkz. GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 117; SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I**, s. 366

115 **İkdam**, 2 Haziran 1919, Sayı: 8015 Ek: 24.

116 **İkdam**, 18 Haziran 1919, Sayı:8059 Ek: 25.

Tevfik Bey, Vali'nin gelişinden duyduğu mutluluğu ifade etmişti.[117]Cemiyetin bu ikinci kuruluşunda da bir varlık gösteremediği anlaşılmaktadır.[118]

5- Trabzon-Rize Cemiyet-i Hayriyesi ve Rize'deki Faaliyetleri

30 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'da kuruldu.[119] 30 Ağustos 1919 tarihli İkdam Gazetesi'nde cemiyet-i hayriyenin yayınladığı bir yazıda; cemiyetin, istilaya maruz kalmış ve muhaceret dolayısıyla yakınlarını kaybedenlere, yetim ve dul kalanlara yardım amacıyla kurulmuş olduğu belirtmektedir. "Trabzon-Rize Cemiyeti" namıyla merkezi Kasımpaşa'da kurulan bu cemiyet,[120] siyasi partiler ile ilişki kurmamış ve siyaset ile ilgilenmemiştir.

C- İZMİR'İN İŞGALİ VE İŞGAL SONRASI TRABZON VİLAYETİNDEKİ TEPKİLER VE GELİŞMELER

1- İzmir'in İşgali Karşısında Rize ve Çevresinde Tepkileri

Yunanistan, İngiltere ve Fransa'nın baskı yapması ile İtilaf Devletleri safında I. Dünya Savaşı'na giren Yunanistan'a Batı Anadolu vaad edilmişti. Paris'te 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda Wilson Prensipleri'ne dayanarak Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesi konusu görüşülerek İngiltere, Amerika ve Fransa'nın kararı ile 6 Mayıs'ta Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesi planı kabul edildi.

İtalya'nın itirazına rağmen Paris Barış Konferansı'nda kabul edilen karar üzerine, 15 Mayıs 1919'da Yunan askeri İzmir'e çıkıp burayı işgal etti. İzmir'in işgali ve işgalin ilk gününden itibaren başlayan Türk katliamı, kısa sürede Anadolu'nun her tarafında duyuldu.

İzmir'in işgali, yurt sathında duyulunca, Anadolu'nun en ücra köşelerinden bu haksız işgale karşı büyük tepkiler gösterilmişti. İzmir'in işgali, özellikle toprakları böyle bir işgal tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Rize ve yöresini daha çok etkilemişti. Bu yüzden 16 Mayıs'ta Trabzon'da bir toplantı yapılmış, İzmir'in işgalinin protesto

---

117 SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s. 366.

118 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 68.

119 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 68.

120 **İkdam**, 30 Ağustos 1919, Sayı: 8102.

edilmesine karar verilmişti. Ancak bölgede Rumların İzmir için sevinç gösterilerinde bulunmaları karşısında ortam çok gergindi. Bu yüzden düzenlenmesi düşünülen protesto mitingine, XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Rumların münasebetsizlikleri karşısında kalmamak ve olay çıkmasına sebebiyet vermemek düşüncesiyle izin vermemiştir.[121] Çünkü bölgedeki Rumların ve İtilaf devletleri askerlerinin faaliyetleri, endişe verici idi. Ayrıca halkı harekete getirecek bazı idareci ve eşraf, muhtemel bazı tehlikeleri fazla ciddiye almışlardı.[122]

22 Mayıs ta Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, İtilaf Hükümetlerinin Türkiye Fevkalade Komiseri Amiral Galtrob'a bir telgraf çekmişti. Bu telgrafta; önce İtilaf Devletlerinin ilan ettiği esaslarla çelişen İzmir'in işgali, bu işgal haberinin halkta yarattığı üzüntüden bahsedilmiş, sonra İzmir'in işgalinin akabinde Yunanlıların ülke üzerinde haklar iddia etmesine izni verilmesinden dolayı, insanlığın adaletin merkezi olarak kabul ettiği konferanstan hiç ümit edilmediği ifade edilmişti. Yine, bütün dünyanın Türk ülkesi kabul ettiği İzmir'in sosyal, iktisadi, ticari ve her türlü duygunun üstünde tarihi bir öneme sahip olup, bütün Anadolu'nun sağlam tek anahtarı olduğuna inandıkları belirtildikten sonra, Müslümanların hukukunu korumakla tanınmış İngiliz Amirali Galtrob'dan, Harb-ı Umuminin felaketlerine uğramış ülkenin adalet beklerken, Wilson prensiplerine aykırı fiillerle rencide edilmemesi için İtilaf Devletleri nezdinde yeni girişimlerde bulunması istenmişti.[123]

İzmir'in işgali ve Anadolu'daki durum üzerine padişah, İstanbul'da Şura-yı Saltanat toplanmasını ve durumun görüşülmesini emretmesi üzerine, yurttaki bütün kuruluşlar ve dernekler toplantıya temsilci göndermişlerdi. Padişahın isteği ile 26 Mayıs Pazartesi Yıldız Sarayında, Şurayı Saltanat toplandı. Bu müzakerelere iştirak eden kişiler arasında Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyetinden 2 kişide vardı.[124]

---

121 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 70.

122 Mesut ÇAPA, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Mitingler", **Türk Yurdu**, XVIII/122, Ekim 1997, s. 124.

123 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 72.

124 GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken, I**, s. 94.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, İzmir'in işgali üzerine Avrupa'ya özel bir heyetin gönderilmesi fikrinden vazgeçmişti. Cemiyet, İstanbul'daki delegelerine gönderdiği bir telgrafla delegelerin Trabzon'a dönmelerini bildirmişti.[125] Bu arada cemiyetin, Avrupa'ya gönderilecek heyetle ilgili olarak Hariciye Nezaretine yaptığı başvuruya, Nezaret tarafından, bunun mümkün olmadığı cevabı verilmişti.[126] Yine İzmir'in işgal edildiği bir dönemde, bu işgale tepki olarak Trabzon'da toplanan 28 Mayıs tarihli kongrede, silahlı mücadele kararı alınmıştır.[127]

Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs 1919 günlü genelgesinde; "*ülke bütünlüğümüzün korunması için milli tepkilerin daha canlı olarak gösterilmesi ve sürdürülmesi gerekir. Yapılacak büyük ve heyecanlı mitinglerle milli gösterilerde bulunulması ve bunun köylere varıncaya kadar bütün çevrede yapılması ve bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Bab-ı Ali'ye etkili telgraflar çekilmesi ve yabancıların bulunduğu yerlerde bunlara da etki yapmakla birlikte, milli gösterilerde düzenin son derece korunmasını*" istedi.[128] Türkiye'de milli birliğin sağlanmasında önemli bir adım oluşturan bu genelgeden sonra, İzmir'in işgalini müteakip günlerde yurdun çeşitli vilayet ve beldelerinden çekilen protesto telgrafları arasında Rize de yer almaktaydı.[129]

Bu beyannameye uygun olarak bölgede de mitingler hazırlandı ancak Rumların münasebetsizliğinden endişe edilerek, daha önceden yapılması kararlaştırılan mitingler son anda ertelenmiştir.[130]

İşgali protesto eden ilk mitingler 1920 yılının başlarında yapılabilmiştir. İzmir'in işgali üzerine Trabzon'da ilk miting 20 Ocak 1920 yapılmıştır. Çok büyük bir kalabalığın katıldığı mitingde; Türkiye'nin Mondros Mütarekesi'nden sonra Wilson

---

125 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 65.

126 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.65.

127 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 72.

128 Kemal ATATÜRK, **Nutuk, I**, s. 27 (Belge: 14).

129 GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken, I**, s. 88.

130 ÇAPA, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Mitingler", s. 124.

Prensipleri'ne aykırı ve haksız bir şekilde işgal edildiğinden bahsederek ancak bu haksızlıklara göz yumulmayacağı belirtilmiştir.[131]

2- Rize ve Çevresinde İzmir'in İşgalinin Yıl Dönümlerinde Yapılan Mitingler

İzmir'in işgal olayı, Doğu Karadeniz basınında büyük bir yer edindiğinden, işgalin yıldönümleri, düzenlenen büyük ve heyecanlı mitingler ile 1920-1922 yılları arasında da protesto edilmiş ve işgalin haksızlığı vurgulanmıştır.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin yıldönümü münasebetiyle, Rize'de 15 Mayıs 1920 de, Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde bir miting yapıldı. Miting Heyetinde; Belediye Başkanı Mehmet, Müftü Mehmet Hulusi, eşraftan Osman, tüccardan Ahmet ve İdare Meclisi üyesi Ahmet Bey bulunuyordu.

Rize'de binlerce ahalinin iştirakiyle düzenlenen mitingde, herhangi bir sebep olmadığı halde, Wilson Prensipleri'ne aykırı bir şekilde Anayurdumuzun en kıymettar bir kısmı olan İzmir'in pek vahimane ve kanlı bir surette Yunanlılar tarafından işgal edildiği ve Yunanlıların bu işgal esnasında İzmir ve mülhakatındaki kardeşlerimizin mal, can, ırz ve namusları gibi her türlü mukaddesatlarına icra ve temadi ettirmekte oldukları İzmir faciası kınanmıştır.

Miting sonunda hazırlanan bildiride, Yunan işgal ve vahşetinin protesto edilerek canilerin cezalandırılmaları ve İzmir ve çevresinin tahliyesi talep ediliyordu. Sebepsiz yere İzmir'i işgal eden Yunanlıların yaptıkları cinayet ve barbarlıklar, herkesçe bilinmesine rağmen, bunların İtilaf Devletlerince cezalandırılmayıp, yapılanlara karşı kayıtsız kalınması ve hatta Yunanlıların bu devletlerin sorumluları tarafından himaye görmeleri protesto ediliyordu. Bildirinin dördüncü maddesinde "öz anayurdumuz olan İzmir'in bir an evvel tahliyesi için millet her fedakarlığa hazır bulunduğundan tedabir-i acile ve katiyyenin ittihaz buyrulması" istenerek alınan kararlar Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderildi.[132]

---

131 TARAKÇIOĞLU, **Trabzon'un Yakın Tarihi,** s.55-56 ; Mesut ÇAPA, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Mitingler", **Türk Yurdu** ,17 , Ekim 1997 s.122.

132 ÇAPA, "Milli Mücadelemde Rize", s. 870-871.

İzmir'in işgalinin protestosu 1922'de de devam etmiş ve Vilayette, Mayıs 1922 de Rize'nin de dahil olduğu büyük bir protesto mitingi düzenlenmiştir. 15 Mayıs tarihli İstikbal Gazetesi, miting haberini yazmış olup, miting 16 Mayıs 1922 Salı günü yapıldı.

Bu mitingde, Güzel İzmir'in işgali senei devriyesinde binlerce halk Belediye Meydanında toplanarak bu haksızlıkları tel'in etmiştir. Belediye heyeti tarafından tertip edilen miting sahasında, saat alaturka saat on'da başlamış halk meydanı tamamen doldurmuştur. İlk önce Mektep Efendileri tarafından İzmir'e ait şiirler okunmuş, daha sonra memleketin güzide gençlerinden dava Vekili Salih Zeki Bey, bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada; İzmir'in işgalinden, İngiliz siyasetinden, şarkın uyanıklığından ve İslam alemlerindeki birlik hareketlerinden bahsedilmiştir. İstikbal Gazetesi muharriri Faik Ahmet Bey de bir konuşma yaparak, İzmir'in işgalinin Anadolu'daki hareketi milliyeden ve Yunan mezaliminden bahsetmiştir, Hoca Tevfik Efendi tarafından okunan bir dua ile mitinge nihayet verilmiş ve gereken yerlere telgraf çekilmiştir.[133]

3- Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması ve Sonrasında Rize'deki Gelişmeler

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan sonra, 21 Mayıs 1919 da Sadrazamlığa gönderdiği şifreli telgrafta müfettişlik alanındaki durumu belirtirken "*Bölgedeki Rum nüfusunun arttırılması için Rusya'dan göçmen getirilmekte ve deniz yoluyla getirilen çeteler kıyıdan içerilere doğru sokulmaktadır. Bölgede 40 kadar Rum çetesi vardır. Türkler de bunların saldırısından korunmak maksadıyla 13 direniş grubu teşkil etmişlerdir. Bölgedeki asayiş kuvvetleri yetersiz kalmaktadır.*" demektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Müfettişlik yetkisi içine giren Rize'de bölgedeki asayiş kuvvetlerini yetersiz kaldığını, meydanı boş bulan Rum ve Ermenilerin işi iyice azıttığını gördükten sonra, bunların azgın emellerini engellemenin en iyi yolunun, mevcut Türk çetelerin kontrol ve koordinesinden geçtiği neticesine vardıktan sonra bu çetelerin en kalabalık ve kuvvetlisinin reisi olan ve Giresun yöresinde faaliyet gösteren

---

[133] **İstikbal**, 16 Mayıs 1922, Sayı: 612.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Osman Ağa'yı hemen Havza'ya çağırarak bir görüşme yapmış ve talimatlar vermiştir. Bu talimatta; "Osman Ağa, İstanbul Hükümeti'nden aksi emir gelmiş olsa bile, sen gene Pontusçularla sonuna kadar mücadeleye devam edecek ve bunların tenkilinde bulunacaksın. İşine sakın ola ki nihayet verme, bilakis hız ver." demiştir.[134]

Samsun'dan sonra Havza'ya geçen Mustafa Kemal, buradan 1 Haziran da Trabzon Vilayetine çektiği telgrafta, Trabzon'da kurulan ve merkezi İstanbul'da olan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin durumlarıyla bölgede bunlardan başka cemiyet olup olmadığını sorduğu telgraf[135] şu şekildedir:

Trabzon Vilayetine ; 1 Haziran 1919

Adem-i Merkeziyet Derneği'nin kuruluş tarihini ve programı,

Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Derneği'nin Trabzon'daki temsilcilerinin kimler olduğunu,

Her iki derneğin Trabzon'da ne boyutlarda yapıldığını,

Trabzon'da bu iki dernekten başka dernek olup olmadığını sormuş ve bu konuların süratle bildirilmesini istemiştir.

Mustafa Kemal

Bu soru karşısında Trabzon valisi Mehmet Galip, 9 Haziran 1919 tarihli cevabında, Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya şu bilgileri vermiştir: Trabzon'da Ademi Merkeziyet Derneği yoktur. İstanbul'da kurulan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Derneği'nden, birkaç ay önce gelen Nazmi Nuri Efendi isminde bir delegenin girişimi üzerine Of ve Rize'de Adem-i Merkeziyet şubeleri açılmıştır. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı milliye Derneği, ülkenin ileri gelenleri arasından seçilen ve Murad Hanzade Ziya, Nemlizade Sabri, Çulhazade Kadri, Hacı Ali gibi kurucuların

---

134 Hüsamettin ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, 1957, s. 340.

135 Kemal ATATÜRK, **Nutuk, I**, s. 5 (Belge: 5-6).

isimlerini vermiş ve bu derneğin faaliyetlerini vatan perverane olarak değerlendirmiştir. Bundan başka Trabzon'da bir de, İhtiyat Zabitan Derneği bulunmaktadır.[136]

D- ERZURUM VE SİVAS KONGRELERİ DÖNEMİNDE RİZE

1- Erzurum Kongresi ve Rize

a- Erzurum'da Bir Kongre Düzenleme Kararı ve Rizeli Delegeler

Karadeniz Bölgesindeki iller, milli mücadele çabalarını ve örgütlerini her gün biraz daha güçlendirirken, iç ve dış tehlikeler de aynı hızla büyüyordu. Bölgede gelişen olaylar karşısında takip edilecek yolun tespit edilebilmesi için Trabzon'da kongreler toplanmıştı. İzmir'in işgalinden sonra Trabzon Vilayeti dahilindeki illerden gelen delegeler İkinci Trabzon Kongresi toplanmış,[137] bir takım bölgesel kararlar alınmıştı. Ancak bölgesel çalışmaların yetersiz kaldığı kısa zamanda görüldüğünden, milli birlik ve beraberliği yurt çapında gerçekleştirmenin zorunluluğu kesinlikle ortaya çıkıyordu. Bu gerçeği gören Trabzon Vilayeti dahilindeki iller, ilk olarak komşuları Erzurum ile ilişki kurmaya karar verdiler. Çünkü Erzurumlular; merkezi İstanbul'da bulunan Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, bir şubesini Erzurum'da açmışlardı.[138] Ayrıca Erzurumlular, Trabzon'daki ilk çalışmalara ve Milli Cemiyetlere destek olup onlara manevi güç veren[139] XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın desteğini alarak silahlanıyorlardı.[140]

Milli Mücadele yolunda Erzurum'dan önce harekete geçen ve Erzurum'un kendileriyle beraber hareket edeceğinden emin olan[141] Trabzon Vilayeti, milli ve meşru hukuklarının müdafaasında azim ve gayretle ortaya atıldıklarında Erzurum, kendilerini takip etmiş, onun öncülüğünde diğer şark vilayetleri de Trabzon'u takipte büyük bir vatanseverlik duygusuyla kendilerine katılmışlardır.[142] Milli Mücadele'nin başladığı ilk

---

136 Mahir AYDIN, "Atatürk'ün Büyük Nutkunda Trabzon", **Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Trabzon, 1999, s.555; Kurtuluş Savaşında Valiler ve Valilikler, VI, Trabzon Valiliği,I, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, 26, Ankara, 1972, s 40.

137 **Trabzon'dan Atatürk'e** s. 127.

138 DURSUNOĞLU, **Milli Mücadele'de Erzurum**, s. 31.

139 KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 115.

140 Mahmut GOLOĞLU, **Milli Mücadele'de Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon, 1981, s. 27.

141 KARABEKİR , **İstiklal Harbimiz**, s.37.

142 DEMİRCİOĞLU,**Faik Ahmet (Barutçu) Ve İstikbal**, s. 102.

yıllarda Erzurum'a gitmek için Trabzon üzerinden geçen bazı aydınlar (Cevat Dursunoğlu, Süleyman Necati Güneri Bey) Trabzon'daki cemiyetin çalışmalarını görmüşler ve o havadan etkilenerek büyük bir his birliği içine girmişlerdir.[143] Bu şekilde Erzurum'da cemiyet çalışmaları hızlanmıştır.[144]

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgal edilmesi ve Karadeniz sahillerinin de böyle bir işgale maruz kalacağı endişesiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın Doğu Karadeniz kıyılarına bir çıkarma yapılması ihtimalinden bahseden 26 Mayıs tarihli telgrafı,[145] hem Karadeniz'de hem de Erzurum'da endişe ile karşılanmıştır.[146] Bu endişeler üzerine yapılan 28 Mayıs 1919 günü toplantıda Trabzon'un denizden gelebilecek düşman taarruzlarına açık olduğundan, burada önemli bir mukavemeti kökleştirmenin güçlüğü dikkate alınmış daha geniş, anlamlı ve tehlikeden uzak bir kongrenin Erzurum'da toplanması kararına varılmıştı. Bu karar, Milli Mücadele'nin temeli kabul edilen Erzurum Kongresi'nin belli başlı sebeplerinden biri olarak son derece önemlidir.[147]

Daha önce belirtildiği gibi, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti toplantı halindeyken, Erzurum'dan bir telgraf gelmiş ve bu telgraf toplantı da büyük bir sevinç yaratmıştı. Çünkü bu telgraf bir kongre teklifini ihtiva ediyordu. Telgraf hemen okunarak konu görüşülmeye başlandı. Trabzon'a bağlı Rize'nin Temsilcisi Mühendis Osman Nuri ve Trabzon'a bağlı Gümüşhane'nin Temsilcisi Zeki Kadirbeyoğlu'nun önerileri de göz önünde tutularak; Doğu illerinin tez elden bir kongreye çağrılmasına, kongrenin Erzurum'da yapılmasına, Trabzonluların geniş ve seçme temsilciler kadrosu ile kongreye katılmasına karar verildi ve bu karar derhal telgraf ile Erzurum'a bildirildi. Trabzon heyeti telgrafı 30 Mayıs 1919 da gönderdiği sırada telgraf Erzurum'a ulaşmadan Erzurumlular aynı tarihte Trabzon'a yeni bir telgraf göndermişlerdi.[148]

Trabzon'dan gelen bu kararı aynı gün telgrafla alan Erzurumlular, Trabzon Vilayeti delegelerinin teklifini saygı ile karşıladıklarını ve birbirleriyle sıkı sıkıya bağlı

---

143 Süleyman Necati GÜNERİ, **Hatıra Defteri**, Yayına Hazırlayan; Ali BİRİNCİ, Erzurum, 1999, s.82.

144 DURSUNOĞLU, **Mili Mücadele'de Erzurum**, s.23-24 .

145 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 27.

146 DURUSUNOĞLU, **Milli Mücadele'de Erzurum**, s. 33-34.

147 **Trabzon'dan Atatürk'e** s.128.

148 KARABEKİR, **İstiklal Harbimiz, I**, s. 73-75; KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 54; M. GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s 52-53.

bulunan kıyılı ve doğuluların kaderleri gibi artık amaç ve çabalarının da birleştiğini bildirmişlerdi.[149] Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum'dan gelen telgraftan sonra çalışmalarına aralıksız devam ederek, Erzurum'daki Kongreye katılacak delegelerini seçip gönderdi.[150] Bu delegeler 6 Temmuz da Maçka'dan hareket ederek,[151] 8 Temmuz'da Erzurum'a varmışlardır.[152]

Bu tarihlerde yani 8 Temmuz 1919'da Rize Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Reisi, Tuzcuzade Şaban tarafından, Erzurum Müdafaa-i Milliyye Cemiyeti Riyasetine bir telgraf gönderilmiştir. Kongreye Rize'den katılacak olan delegelerin bazı sebeplerle Erzurum'a geç geleceklerini bildiren telgraf şu şekildedir:

Rize, 8 Temmuz 1335 (1919)

Erzurum Müdafai Milliyye Cemiyeti Riyasetine:

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin (23 Şubat 1919) yaptığı birinci Kongresi Murahhası Sabıkı (İstanbul'a gidip, "kendiliğinden Saltanat Şurâsı'na iştirak ederek, Amerikan Mandaterliği'ni istemesi üzerine", vazifesine son verilmiş) olup, Vilayatı Şarkıyye Kongresi'ni tenvîr eden; ve bu kâfiye ile, birkaç gün mukaddem Dersaadet'ten şehrimize vürûd eden, ve bu defa Sürmene Kazası'ndan Muraahhas seçilen, (Avukat ve Gazeteci, Eyyubizade) ömer Fevzi bey ile, Rize Murahhasları, vesaiti nakliyye tedarükü müşkilatendean nâşî, ancak (11 Temmuz 1919) Cuma günü buradan hareket edebileceklerinden, Kongrece ittihaz olunacak müzakerat ve mukarreratın, Çarşamba gününe te'hiri, ma'ruzdur.

Rize Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti
Reisi Tuzcuzade Şaban[153]

---

149 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 28.

150 GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken**, s. 78.

151 KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi, II**, s. 172.

152 Coşkun ALPTEKİN, "Erzurum Kongresi", **Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi, I/L**, Erzurum, 1978, s. 38; **Trabzon'dan Atatürk'e** s.138.

153 KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 173.

Rize Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nden, kongreye katılacak delegelerle ilgili olarak gönderilen 12 Temmuz tarihli başka bir telgraf ise şu şekildedir:

12 Temmuz 1335 (1919)

Murahhas intihab edilen Şaban ve (Mühendis) Osman (Nurî) Efendiler'in vukuu istifalarına mebni, Hacı Reşid ve (Batum'da haftada üç defa çıkan "Saday-ı Millet" Gazetesi sahibi, Hemsinli Memişoğlu Hoca Necati Efendiler, murahhas intihab edilmiş; ve Necati Efendi, müteheyyi-i hareket bulunmuş olduğu, maruzdur.

Rize Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti

Reisi Tuzcuzade Şaban[154]

Daha önce 10 Temmuz 1919 olarak belirlenen Erzurum Kongresi, bazı sebeplerden dolayı, belirtilen tarihten sonra, 23 Temmuz 1919 da toplandı.[155] 23 Temmuz da yapılan Erzurum Kongresi'ne gidecek olan Doğu Karadenizli 17 delegenin isim ve görevleri şöyledir:

Trabzon merkez ilçesi, Hacı Salihzade Servet (eski mebus)

Trabzon merkez ilçesi; Abanozzade Hüseyin (eşraftan)

Trabzon Of ilçesi; Hafız Yunus (öğretmen ve müftü)

Trabzon Sürmene ilçesi; Eyüpzade Ahmet Fevzi (gazeteci),

Trabzon Vakfıkebir ilçesi; Kellecizade Abdullah Hasip (okul müdürü)

Trabzon Akçaabad içesi; Serdarzade Hasan (il genel meclis üyesi)

Trabzon Tirebolu ilçesi; Yusuf Ziya (Bucak müdürü)

Trabzon Maçka ilçesi; Eyüpzade İzzet (eski mebus)

Trabzon Giresun ilçesi; Dr. Ali Naci (Duyduk)*

Trabzon Giresun ilçesi; Katipzade, İbrahim Hamdi

Trabzon Giresun ilçesi ; Muhsin Elgen (elektrik mühendisi)

Trabzon Ordu ilçesi; Hasan (avukat)

---

154 KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 179.

155 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 68.

* Mondros Mütarekesinin İmzalanmasından Sonra, Giresun'a Gelen Ali Naci Bey; Karadeniz adlı bir gazete çıkararak ulusal haklar için mücadeleye başlamış ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyetinin Giresun Şubesini kurmuştu. Bkz. GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 30.

Trabzon Rize Livası; Abaza Hakkı (Dava vekili)**

Trabzon Rize Livası ; Hoca Necati (Hemşinli gazeteci)***

Trabzon Gümüşhane Livası ; Kadirbeyzade Zeki (eşraf)

Trabzon Gümüşhane Livası; Osman (Müftü)

Trabzon Gümüşhane Şıran ilçesi; Hasan Fehmi (Polat)[156]

Görüldüğü üzere Erzurum Kongresi'ne Rize'den Saday-ı Millet Gazetesi sahibi Hoca Necati Efendi ve Dava vekili Hakkı Efendi katılmışlardır.[157]

23 Temmuz'da başlayan Erzurum Kongresi'nde, başkanlık seçiminde Trabzon delegeleri arasında Mustafa Kemal'in başkan seçilmesi fikrine karşı olanlar vardı. Sürmene delegesi Fevzi Bey, tanınmış bir kişinin, hele bir komutanın başkanlığa getirilmesinin, yurt dışında yankılar meydana getireceğini ileri sürdü.[158]

b) Erzurum Kongresi'nde Rizeli Delegelerin Faaliyetleri

Kongrede başkanlığı oybirliği ile Mustafa Kemal seçildikten[159] sonra, milli meseleler için görüşmelere başlandı. Milli konuların görüşülmesinin yanında, kongreyi ilgilendiren işlerin yürütülmesi için bazı kişi ve heyetlerin seçimi zorunlu olduğundan bu seçimler de yapıldı.

** Hafız İsmail Hakkı Efendi; 1884'te Rize'de doğdu. Babası Gencağaoğlu ali, annesi Fatma hanımdı. Beş yıl Rize adliyesinde zabıt katibi oldu sonra davavekilliğine başladı. Erzurum kongresine Lazistan/Rize mümessili olarak katıldı. 1930 da Iğdır'da dava vekilliği yaparken, 1941 de vefat etti. KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi, II**, s. 216.

*** Memişoğlu Hoca Necati; Çamlı Hemşin Nahiyesi Çinçiva (Şenyuva) Köyünden Memişzade Reşid Bey İle Safiye Hanımın oğludur. 1303 (1887) baharında doğdu. Köyünde eğitim gördükten sonra Erzurum'da fırıncılık yaptı. Yetimhoca medresesini birincilikle bitirdi. Daha sonra İstanbul'a giderek hukuk fakültesini bitirdi. 1914 de Kafkas cephesinde gönüllü mücahitler ile birlikte Ruslarla savaştı. Erzurum Kongresi'ne Rize mümessili olarak katıldı. Manda aleyhindeki olumlu çalışmaları ile kendisini sevdirdi. Daha sonra millet meclisinde ı. Dönem lazistan/Rize mebusu olarak seçildi. KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 216-217; Memişoğlu Hoca Necati Bey; Hem Saday-ı Millet Gazetesini çıkarıyor, Hem ziraat ve Ticaret ile uğraşıyor hem de avukatlık yapıyordu. Ayrıca Rusça da biliyordu. Bkz. GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 30; ALPTEKİN, "Erzurum Kongresi", s. 39.

156 DURSUNOĞLU, **Milli Mücadelede Erzurum**, s.89-91; GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s.78-80; GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.2-29; KONAK, **Milli Mücadele'de Trabzon**, s.60.

157 DURSUNOĞLU, **Milli Mücadelede Erzurum**, s.91; **Anadolu Ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal Ve Yerel Kongreler** s. 32-35

158 BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 95.

159 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s 81; DURSUNOĞLU, **Milli Mücadele'de Erzurum**, s.99-100.

Kongre Dîvanı Zabıt Katipleri seçimlerine Rize delegelerinden (Batum'da çıkan Sadayı Millet Gazetesi sahibi, Muallim, Hemşinli Memişoğlu Hoca Mehmed) Necati Bey ve (Hacigeçağaoğlu Hafız İsmail) Hakkı Bey katılmış ve 1 oy almışlardı.[160]

Kongre sırasında 6 Doğu Karadenizli delegenin verdiği 6 maddelik takrir 24 Temmuz 1919'da Kongreye sunulmuştur. Bu takrir şöyledir:

Kongre Riyaseti Muhteremesine;

1. Zabıt Katipleri tayin edilmeden, müzakereye başlanılmaması.
2. Kongre'nin ittihaz etmesi lazım gelen mukarreratına esas olmak üzere, 15 kişilik bir Muvakkat Heyet-i Muntahabe tarafından, bir Program tanzim edilmesi.
3. Program Heyeti tarafından tertip ve tanzim edilecek mevad ve mesail, mevkii, müzakereye konmazdan ve yirmi dört saat evvel, murahhaslara tevzi kılınması.
4. Kongrenin bir Heyet-i Muntahabesi tarafından idare edilmek üzere, bir Gazetenin neşrolması.
5. Kongrenin Maksadı Teşekkülü hakkında, siyasi bir Beyannamenin Türkçe, Fransızca ve İngilizce neşredilmesi; ve Dersaadet'te bulunan İtilaf Mümessilleri'ne, tebliğ edilmesi.
6. (İtimatname, Beyanname) ve Program Encümenleriyle, daimi olarak Mali, Müdafaa-i Milliye, Nizamname, Propaganda ve Matbuat Encümenleri'nin teşkili.

İşbu mevadın ehemmiyetine ve maksad-ı gayemiz vaki olacak tesirine mebni, her şeyden akdem olarak, nazar-ı dikkate alınmasını; ve Heyet-i Muhteremce kabul buyrulmasını, teklif ederiz.

Yukarıdaki bu takrire imza koyan altı kişiden biri de, Rize Mümessili: Mehmed Necati[161] idi. Takrirden de anlaşıldığı gibi neşriyata özel bir önem verilmesi esası üzerinde durulmuş, kongrece tarafından idare edilecek bir gazetenin çıkarılması, farklı dillerde beyannameler yayınlanması ve nizamname, matbuat ve propaganda işleri için heyetler kurulması önerilmiştir.

---

[160] KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi, II**, s. 22-26.

[161] KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi,II**, s. 30.

24 Temmuz Perşembe günü Kongrece 15 kişilik Program Encümeni seçimi yapılmış, seçime katılan Rize Delegesi Necati Bey 35 rey almış ve Program Heyetine seçilmiştir.[162]

27 Temmuz 1919 Pazar günü, Program Encümeninin, Yedi Vilayetten dışarı Göçü Yasaklayan Karar Maddesini Kongreye sunulmuş, Rize delegesi Necati Bey söz alarak görüşlerini belirtmiştir. Necati Bey, Muhaceret konusunda, muhacerete kesinlikle meydan verilmemesi gerektiğini belirtmiştir.[163]

3 Ağustos 1919 tarihinde Kongre Riyaseti aliyyesine sunulan takrirde Rize Mümessilleri, Necati (Memişoğlu) ve İsmail Hakkı (Gençağaoğlu)'nun imzaları vardı. Kongreye sunulan takrir ise şöyledir:

"Millet ve memleket hasının katiyyen tahakkukundan ibaret olan Amali Cemiyet, ancak Millet Meclisi'nin toplanarak, hukuk-ı teşriyye ve hakkı murakabasına, tamamen emniyyet ve serbesti ile bilfiil sahib bulunması cihetiyle tahakkuk edeceğinden, Cemiyetin alacağı vaziyeti atiyyeyi, Kongre tayin etmelidir.

Çünkü, Onuncu Madde'de gösterildiği vecih üzere, Cemiyet, teşkilatı mevcudiyesiyle muhafaza-i mevcudiyet eder ise, Meclisi Milli'de bulunan Grubuna, bir Cemiyeti Hayriyye olduğundan dolayı, yardım ve muavenet edemez. Meclisi milli dahi, fesih veya bir suretle, Amali Cemiyet, büsbütün mahvolacağı cihetle; vaziyetini tayin, Kongreye ait bulunması, her cihetle faydalı bulunduğundan; zirde sureti muharrer bulunan maddenin aynen onuncu madde yerine ikamesi teklifinde bulunduğumuz beyan olunur."[164]

Uzun süre devam eden görüşmelerin sonunda, 7 Ağustos 1919 da çalışmalarını bitiren Erzurum Kongresi bir Beyanname yayınladı. Kongre sonunda yayınlanan bu beyannamede "Mondros Mütarekesi'nden sonraki günlerde, gittikçe artan anlaşmayı bozucu hareketler, ve İzmir, Antalya, Adana bölgeleri gibi memleketimizin en önemli parçalarının işgali ve Aydın ilinde yapılan dayanılmaz Yunan faciaları, Ermenilerin Kafkasya içlerinden sınırlarımıza kadar dayanan katliam ve İslam halkını imha politikasıyla istila hazırlıkları, Karadeniz kıyılarında Pontus hülyasını gerçekleştirmek

---

[162] KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi,II**, s. 31.

[163] KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi,II**, s. 92; DAYI, "Erzurum Kongresinde "Pontus Meselesi", s. 101.

[164] KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi, II**, s. 160.

amacıyla hazırlıklar yapılması, ve sırf bu amaçla Rus kıyılarından göçmen namıyla akın akın gelen yabancı Rumların ve bu arada silahlı eşkıya çetelerinin çağrılıp sevk edilmesi gibi olaylar karşısında, kutsal yurdumuzun bölünüp dağılması tehlikesini gören milletimiz, hiçbir suretle milli iradeye dayanmayan Merkezi Hükümetimizin bu elem ve facialara çare bulamayacağını, bir takım uğursuz misallerle inanmış; ve birçok etkenler altında, ihtimal ki daha acı, kabul ve hazmı imkansız kararlara da baş eğebileceğini düşünerek, derin bir endişe içinde bulunuyor. Binaenaleyh, kendini en yakın ve pek kanlı tehlikeler karşısında gören Doğu Anadolu Vilayetlerinin mukadderatını tek başına korumak amacıyla, her tarafta milli vicdandan doğmuş cemiyetlerin katılmasıyla bir süre önce toplanmış olan Erzurum Kongresi, 7 Ağustos 1919 da 10 maddelik kararları almıştır."

Erzurum Kongresi'nde alınan kararlardan özellikle bütün vatanın mevcut durumu ve geleceği ile ilgilidir. Vatanın bir parçası olan Doğu Karadeniz Bölgesi'ni de içine alan kararlar, Rize'nin geleceği ve o tarihten sonra yapacağı işler konusunda yol gösterici olması babında aşağıdaki maddeler oldukça mühimdir.

Madde 1: Trabzon Vilayeti ve Canik (Samsun) Sancağı ile Doğu Vilayetleri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Elaziz, Van, Bitlis Vilayetleri ve bu çevrenin içindeki bağımsız livalar, hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılmak imkanı tasarlanamayan bir bütündür. Bu bölgeler halkı, kıvanç ve tasada tam bir beraberliği kabul eder ve mukadderatı hakkında aynı ülküyü amaç olarak alır. Bu çevrede yaşayan bütün islam toplumları, yürekleri birbirine karşı fedakarlık duygularıyla dolu, yöre ve soy özelliklerine saygılı, öz kardeştirler.

Madde 2: Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelmiş sayılacağından, hep birlikte direnip savunma ilkesi kabul edilmiştir. [165]

Madde 5: Hristiyanlara, siyasal egemenliği ve toplum düzenini bozacak biçimde yeni imtiyazlar verilmesi, kabul edilemez.[166]

Görüldüğü üzere bu beyannamede; doğrudan Rize ve çevresini tehdit eden Rum ve Ermeni tehlikesine yer verilmiş, alınan kararların ilkinde; Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağıyla, Şark Vilayetleri'nin ve bu saha içindeki bağımsız sancakların birbirlerinden ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmaz bir bütün olduğu ve bölge halkının

---

[165] ALPTEKİN, "Erzurum Kongresi", s. 42-43.

[166] Kemal ATATÜRK, **Nutuk,/Söylev, I**, s. 89.

birbirleriyle kardeş oldukları belirtiliyordu.[167] Böylece Trabzon Vilayeti dahilinde olan Rize'nin de vatanın bölünmez bir parçası olduğu gerçeği, Rize delegelerinin beyannamedeki imzalarıyla resmen kabul edilmektedir.[168]

Beyannamenin maddeleri, vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı için ulusal iradeyi hakim kılmayı ve her türlü müdahale ve işgale karşı birlikte savunmayı esas almaktaydı. Bu şekilde, her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik amacına yöneltilmiş sayılacağından, birlikte savunma ve karşı koyma ilkesinin kabul edilmesi esasını,[169] Rizeliler adına kongreye katılan delegeler, bütün maddeleri olduğu gibi bu esasları da canı gönülden kabul etmişlerdir.

Erzurum Kongresi'nin kararı gereğince; Doğu illerindeki Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin merkez ve şubeleri ile Trabzon'daki Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin merkez ve şubeleri ortadan kalktı[170] ve hepsinin yerine Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubeleri kuruldu. Barutçuzade Ahmet Efendi, merkezi Erzurum'daki Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Trabzon şubesinin başkanı oldu. Milli Müfreze komutanı Yahya Kahya da il yönetim kurulu danışman üyeliğine getirildi.[171]

Erzurum Kongresi'nden sonra da Erzurum ile ilişkilerini devam ettiren Rize güvenlik konusunda da komşusunun fikir ve yardımlarına ihtiyaç duymuştur. Rize sınırındaki eşkıyaların saldırıları nedeniyle, firari ve bakaaya erlerin bir kısmının bölge jandarma bölüğüne kayıtlarının yapılması isteğiyle, Yusufeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyaseti, 2 Ekim 1919 da Erzurum Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ne bir yazı göndermişti.[172]

---

167 DURSUNOĞLU, **Milli Mücadelede Erzurum**, s.168 ; GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 201.

168 KIRZIOĞLU, **Erzurum Kongresi, II**, s. 251-254.

169 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 31; Mesut ÇAPA, "Karadeniz'de Pontusculuğun Sonu; Rumların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Sadakatleri, Hıristiyan Türkler ve Türk Ortodoksluğu", **19 Mayıs Ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler**, Samsun, 2000, s.54.

170 TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 507; OKUR, **Mondros Mütarekesi'nin Doğu Karadeniz'de Uygulanışının İngilizler Tarafından Kontrolü**, s. 145.

171 KONAK, **Milli Mücadele'de Trabzon**, s. 66 ; GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 32.

172 **TİTE**, K: 31, G: 171, B: 171.

2- Sivas Kongresi Ve Rize

a- Sivas Kongresi'nden önce Trabzon Vilayeti'ne Tahkik Heyetinin Gönderilmesi

İstanbul Hükümeti'nin Tahkik Heyetlerini Anadolu'ya göndermesi Erzurum Kongresi'nin toplanması, İngiltere'nin ve İstanbul Hükümeti'nin tedirgin olmasına neden olmuştur. Nitekim gelişen bu olaylar üzerine İstanbul Hükümeti, bölgeye tahkik heyetleri göndermeye karar vermiştir.

İstanbul Hükümeti, 28 Temmuz 1919 da Vekiller Meclisi'nin toplantısında şu hususları görüşmüştür: "Vilayetlerde, bazı yerlerde sükunu ve umumi asayişi bozabilecek bazı haller, hadiseler ve muameleler meydana geldiği haber alınmaktadır." Bunların mahiyeti, sebep ve saikleri hakkında yerlerinde etraflıca tahkikat yaparak neticesini mufassal ve müşterek bir raporla arz ederek, icabında merkezden verilecek direktif dahilinde lüzumlu teşebbüslerde ve telkinlerde bulunmak üzere, Dahiliye Nezaretince mülkiye memurlarından iktidar ve liyakat sahibi olanlar, seçilecek bir zat ile lüzumlu vasıfları haiz askeri kumandanlardan tayin edilecek birer zattan mürekkep tahkik heyetleri teşkil edilmesi uygun görüldü. Dört grup halinde tespit edilen tahkik heyeti hemen görevine başladı.

Trabzon-Erzurum Vilayetlerine Mutasarrıf Ziya Bey ile, Konya Eski Valisi Yusuf Paşa'nın tayini uygun görüldü. Heyet 23 Ağustos da Trabzon'a geldi.[173]

Heyet yaptığı incelemeler neticesinde, bölgedeki mevcut durumu olduğu gibi aksettiren bir rapor hazırladı. Trabzon'dan gönderilen 22 Ağustos tarihli raporda; Pontus ve Ermeni hükümetlerinin teşkili tehlikesine karşı resmi izinle cemiyetler kurdukları, İzmir'in işgali üzerine Erzurum'da bir kongre toplayarak bazı kararlar aldıkları, yörede siyasi amaçlarla kurulmuş hiçbir müslüman çetesinin bulunmadığı, buna karşılık Rumların teşkil ettiği çetelerin bulunduğu ifade edilmişti. Daha sonra bu rapora ek olarak gönderilen telgraflarda da bölge halkının hilafet ve saltanata bağlı olduğu ve asayişin sağlandığı belirtilmekteydi.[174]

---

[173] Trabzon'dan Atatürk'e s. 144 ; GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken, I**, s. 177.

[174] ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 86; OKUR, **Mondros Mütarekesi'nin Doğu Karadeniz'de Uygulanışının İngilizler Tarafından Kontrolü**, s. 145.

b- Sivas Kongresi ve Sonrasında Rize

Sivas Kongresi'nin toplanması konusunda 22 Haziran 1919 tarihindeki Amasya Tamimi'nde karar alınmış fakat bu sırada, Erzurum'da bir kongre toplanmakta olduğu için Mustafa Kemal ve arkadaşları bu kongreye katılmak için Erzurum'a gelmeyi uygun görmüşlerdi.[175]

4-11 Eylül 1919' da toplanan Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa başkan seçilmiştir. Sivas Kongresinde, Erzurum kongresinde alınan kararların hemen hemen aynısı alınmış olup, bu kararlardan bölgesel nitelikte olanlar ulusal nitelik kazanacak şekilde tekrar düzenlenmiştir. Böylece bu kongrede, ulusal kararlar alınmıştır.

Bu kongreye Anadolu'nun her tarafından temsilciler gelmesine rağmen Erzurum Kongresi'nde muhalefette bulunan Servet ve İzzet Beyler davet edildikleri halde Sivas Kongresi'ne katılmamışlardı.[176] Ayrıca Ömer Fevzi Eyuboğlu, Kongreden dokuz ay kadar önce kurduğu Selamet Gazetesi ile Kongre sonrasında çok sert muhalefete girişmiş, Mustafa Kemal Paşa ve Kuvay-ı Milliye aleyhinde çok sert yazılar yazmaya başlamıştır.[177]

Erzurum Kongresi'ne imza koyan ve Sivas Kongresi'ne katılmayan Trabzon murahhasları, Servet ve İzzet Beyler, İstanbul Hükümetiyle haberleşmenin kesilmesi kararını bir emrivaki saydıkları gibi Sivas Kongresinin, Erzurum Kongresini geçersiz saydığını iddia etmişlerdi.[178] Servet ve İzzet Beyler'in, Erzurum Kongresi biter bitmez, birer mazeretle Trabzon'a dönmeleri ve Sivas Kongresi'ne katılmamaları Mustafa Kemal Paşa tarafından bir sitem konusu olarak değerlendirilmiştir. Başlangıçta Mustafa Kemal ile Trabzon delegeleri arasındaki diyalogu, Kazım Karabekir Paşa'nın sağladığını ve tarafların birbirlerine tam güven duymalarına kadar onlara kefil olduğunu; gelişmeleri Kazım Karabekir Paşa'nın, 15 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdiğini görüyoruz.[179]

---

175 Sina AKŞİN, **İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele,I,** Ankara, 1998, s. 513.

176 Hikmet DENİZLİ, **Sivas Kongresi Delegeleri Ve Heyeti Temsiliye Üyeleri,** Ankara, 1996, s. 52.

177 KARABEKİR, **İstiklal Harbimiz, I,** s. 197; ALBAYRAK, "Milli Mücadelede Trabzon Basını ve İstikbal Gazetesi", s. 562.

178 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon,** s. 87.

179 Aydın, "Atatürk'ün Büyük Nutkunda Trabzon", s. 555-556.

Sivas Kongresi'nin temel amacı; Erzurum Kongresi Beyannamesindeki, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adındaki ve tüzüğündeki bölgesel deyimleri ve çalışmalarındaki bölgeselliği değiştirip genelleştirmek, milli mücadele çabalarını tek yönetimde toplamak, yönetimi elinde bulunduracak örgütün niteliğini ve yetkisini tüm vatanı kapsayacak genişliğe vardırmak ve böylece Milli Birliği tam olarak sağlamaktı.[180]

İstanbul Hükümeti'nin bütün engellemelerine karşı Sivas'ta yapılan Kongre sonucunda, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, diğer Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle birleştirilerek "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını aldı. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti de Sivas Kongresi'ni müteakip Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesi haline geldi.

Böylece Trabzon'daki Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk cemiyeti de, Sivas Kongresi kararlarına uyarak, Barutçuzade Ahmet Efendi'nin başkanlığında, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Trabzon şubesini oluşturdu.[181] Hemen arkasından Trabzon Vilayeti, kendi sınırları dahilindeki kazalarda da Müdafaa Hukuk Cemiyeti'nin şubelerini kurdu. Böylece Sivas Kongresi kararlarına göre; Rize'de, başkanlığına Mehmet Şükrü'nün getirildiği Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin bir şubesi açıldı.[182]

Sivas Kongresi kararlarının sonunda; İstanbul Hükümeti ile her türlü haberleşmenin kesilmesi kararı alınmıştı. Sivas Kongresinde alınan kararlara en sert tepkiyi Trabzon'daki Heyet-i Temsiliye göstererek İstanbul ile ilişkinin kesilmesine, Heyet-i Temsiliye'nin kendisini geçici hükümet ilan etmesine padişahla millet arasındaki bağın koparılmasına karşı çıktı.[183] Bu konuda Trabzon Valisi Galip Bey'in, İstanbul Hükümetiyle olan ilişkisi etkili olduğu[184] görüldüğünden Vali etkisiz hale getirilmeye çalışıldı.[185]

---

180 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon** s. 33; **Trabzon'dan Atatürk'e**, s. 147.

181 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 33.

182 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 34; ÇAPA, "Milli Mücadele'de Rize", s. 866

183 KONAK, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 70.

184 ERDEHA, **Vilayetler Ve Valiler**, s. 184.

185 **Trabzon'dan Atatürk'e** s. 149.

Sivas Kongresinin ardından, Ekim de Haydar (Ali Haydar Yücebaş) Bey Trabzon valisi olarak Trabzon'a gönderildikten ve Halit Bey Trabzon havalisindeki milli teşkilatın başına getirildikten[186] sonra bölgedeki siyasi hava düzeldi. Sivas Kongresi kararları hemen uygulamaya konuldu. Mustafa Kemal Paşa'nın direktiflerine uygun olarak İstanbul Hükümetine, Rize başta olmak üzere birçok yerden protesto telgrafları çekildi.[187] Yine Sivas Kongresi'nin bitiminden hemen sonra, 29 Eylül 1919 da Rize'de gerekli teşkilat programının var olup olmadığı denetlenmişti.[188]

Sivas Kongresi'nden sonra meydana gelen önemli gelişmelerden biri de Rize'den Padişaha gönderilen ve ulusal istekleri içeren bir telgrafın Temsilciler kurulunca onaylandığı ve sonrasının değerlendirildiği bu telgraf şu şekildedir:

Sivas, 28 Eylül 1919

Erzurum Hukuk-u Milliye Derneği Başkanlığına;

Rize'nin Padişahımıza yaptığı yurtseverce dilekleri Temsilciler Kurulu'nca görüşüldü. Rize'nin yasal amacını ve hareketlerindeki soyluluğu değerlendiren Padişahımız Efendimiz de, ulusal istekleri yakında karşılayacaklarını, dün Temsilciler Kurulumuzun İstanbul'la makine başında sekiz saat süren görüşmesi sırasında bir kez daha yinelemiştir. Bütün Anlaşık Devletler, ulusal eylemler karşısında yansız kalacaklarını, artık iç işlerimize karışmayacaklarını üstlenmişlerdir. Her günkü duruma ilişkin bilgi istenmesi uygun olur. Hepinize özel saygı ve selamlar.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği
Temsilciler Kurulu Adına
Mustafa Kemal [189]

Kongreden sonra İstanbul Hükümetiyle haberleşmenin kesilmesi kararı ile, ulusal direnişin arttığını gören Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa ettiğinden[190] yerine Ali Rıza Paşa gelmişti. Bu arada Mustafa Kemal taraftarı olan ve Milli Mücadele için çok büyük faydaları görülen Haydar Bey, Ali Rıza Paşa ile ihtilafa düşerek bir süre sonra

---

186 Kemal ATATÜRK, **Nutuk, I,** 215; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 89.

187 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 34.

188 TİTE, K: 31, G: 152, B: 152.

189 Mustafa ONAR, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, I,** Ankara, 1995, s. 203, Belge No: 263.

190 AKŞİN, **İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele,I**, s. 589.

görevinden çekildi.[191] Yerine Hamit Bey atandı. Trabzon yeni valisi Hamit Bey görevine 17 Şubat 1920 de başladı.[192]

3- Rize'de Muhaceretten Dönenlerin Durumu

Haziran 1919'da Rus işgalinin yol açtığı açlık, sefalet, salgın hastalıklar ve iskan sorunu bütün şiddetiyle devam etmekteydi.

Trabzon Vilayeti'ne gönderilen Hilali Ahmer Cemiyeti, Rize ve Gümüşhane ve gerekirse Canik sancağını da sorumluluk bölgesine dahil edecekti.[193] Vilayette, Hilaliahmer İmdat Heyeti Muhacirin İdaresinde, muhaceretten dönenler için aşhane, hastahaneler ücretsiz hizmet verirken muhacirler sağlam binalara yerleştirilerek iskan ediliyordu. Yine Heyet, muhacirler için iş bulmaya çalışıyordu. Heyet bu hizmeti verirken hiçbir ayrıma dikkat etmemiş Ermeni ve Rum vatandaşlarına da bütün imkanlarını kullanmıştır. Buna karşın Yunan Salibiahmeri ve Ermeni heyetleri kendi soydaşlarının ve Hıristiyanların tedavini ve iskanını yapıyordu.[194]

Yurdun her tarafına göç eden yöre halkının geri dönüşlerini sağlamak için bir dizi çalışmanın sürdürülmesi gerektiği gibi yurt dışından muhaceret ettikleri zaman orada bıraktıkları eşya ve mülklerinin de bedellerini almaları için bazı çalışmalara ihtiyaç vardı. Bu konuda, 1918 tarihinde Rize Muhacirlerinin Rusya'da bıraktıkları emval ve kayık bedellerinin tazmini için Dahiliye Nezaretine dilekçeler gönderilmişti.[195]

Trabzon ve Havalisi Mültecileri İstanbul Muhacirin Müdüriyeti, 23 Temmuz 1919 günü yaptığı duyuruda: İstanbul'da kalmış az sayıda Trabzon muhacirinin bir aya kadar Sirkeci'de Sevkıyat Müdürlüğü Kalemine müracaatla kimliklerini ispatlayarak bir an önce memleketlerine dönmelerini ve bu sürenin bitiminden sonra, yalnız civar vilayetler Muhacirin İdarelerinden memleketlerine sevk için resmi belge ile İstanbul'a gönderilmekte olan mültecilerin işlemlerinin yapılacağını bildirmişti.[196]

---

191 ERDEHA, **Vilayetler Ve Valiler**, s. 189.

192 ERDEHA, **Vilayetler Ve Valiler**, s. 191.

193 **BOA, DH. KMS**. 53-1/69.

194 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 75-79.

195 **BOA, DH İ-UM** 89/6.

196 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 80.

E- MECLİS-İ MEBUSAN'IN TOPLANMASI VE RİZE'DEKİ SEÇİMLER

1920 ilkbaharında Rize ve çevresindeki asayiş ve durum oldukça kötü idi. Rize'nin durumunu 17 Şubat 1920'de Trabzon Valiliğine atanan Hamit Bey[197], hatıralarında şu şekilde değerlendiriyor: "Rize adeta kuzey Arnavutluk gibiydi. İki aile arasında geçen bir öldürme olayı her iki ocağın sönmesine kadar devam ederdi. Buna öteden beri geçimlerini Rusya'da temin ederken son vaziyetten dolayı aç kalan birçok kimsenin sarkıntılıkları da eklenmişti. Fakat, iktidar ve faaliyeti tecrübe edilmiş ve Hemşinli olmak dolayısıyla mahalli ahvali bilen mutasarrıf Faik Bey gayretiyle sükunetin sağlanması beklenebilirdi. Maçka'da hüküm süren Yetimoğlu Çetesi ciddi takibat sayesinde yakalandı. Sürmene'nin küçük bir modeli olan merkeze bağlı Yomra'da da son zamanlarda vukû bulan bir öldürme dolayısıyla yapılan şiddetli takibat ve tutuklananlardan birinde Trabzon ileri gelenlerinden bazılarına ait elde edilen mektuplar, sükûnetin iadesine hizmet etmiştir. Diğer kazalarda vaziyet Maçka'ya göre iyi sayılabilirdi."[198]

Yukarıda da belirttiğimiz asayişsizlik karşısında, Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Osmanlı ve Rus silahları ile silahlandırılmış Türk milis ve askeri kuvvetlerinin 1920 ilkbaharındaki durumu şu şekildedir:

I. Grup: Hopa-Pazar Bölgesinde; bu grubun Komutanı, Yüzbaşı Rahmi idi.

II. Grup: Çayeli (Mapavri)-Rize-Of Bölgesinde idi. Bu iki grup 500 silahlıdan ibaretti. İkisine birden Binbaşı Bekir komuta etmekteydi. Bunun içindir ki, bu iki gruba birden Binbaşı Bekir Grubu adı verilmişti.

Bu iki gruptaki Milli Kuvvetleri gerektiği zaman idare edecek, halkın ileri gelenleri şunlardı: Rize'den Mataracı Mehmet, Hakkı, Lazoğlu Mustafa, Tuzcuoğlu Halit Ağa, Pazar'dan Talatorzade Fevzi, Of'tan Sarı Ali oğullarından Ömer, Çakıroğullarından Hüsnü, Rüstem, İsmail Ağalar.

III. Grup: Sürmene-Trabzon-Polathane-Hamsiköy bölgesinde; Grup Komutanı, Haydar Efe olup, grup 2500 silahlıdan ibaretti.

---

197 ERDEHA, **Vilayetler Ve Valiler**, s. 191.

198 **Trabzon Valisi Hamit Bey'in Hatıraları**, s. 158.

Bu grupta halkın ileri gelenlerinden, Trabzon'dan Ömer Efendi,Kahya Mehmet, Salih Efendi, Polathane'den Münir Bey vardı.[199]

1920'nin kış ayları Türkiye'nin en sıkıntılı günlerinin yaşandığı dönem olup işgal tehdidi dört bir yanı sarmış olduğundan halk kuşku ve telaş içindeydi. İngiliz savaş gemileri Doğu Karadeniz kıyılarında dolaşıp duruyordu.[200] Böyle bir durumda Rize'nin halkı, bağlı olduğu vilayet ve diğer komşularıyla yakın ilişkilerini iyice arttırdı.

Batum Livası İslam Cemiyeti, büyük maddi sıkıntı içinde olmasına rağmen Doğu Karadeniz ile olan irtibatını kesmeyerek, 10 Ocak 1920 tarihinde Abdülkadir ve Celaleddin isimli murahhaslarını Trabzon'a göndermişti. Bu murahhaslar, zor durumda olduklarını belirttikten sonra, bütün güçlüklere rağmen İslam Derneği'nin üç vilayette, Osmanlı hakimiyeti altında olma mücadelesine devam etmekte olduğunu bildirmişlerdi.[201]

1. Meclis-i Mebusan'ın Toplanmasına Karar Verilmesi Sürecinde Rize'de Durum

Mustafa Kemal, Erzurum ve Sivas Kongreleri'ni tamamladıktan sonra arkadaşlarıyla 16 Ekim'de Sivas'dan hareketle 18 Ekim'de Amasya'ya geldi. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal burada, Ali Rıza Paşa başkanlığında kurulan yeni İstanbul Hükümeti'nin gönderdiği Bahriye Nazırı Salih Paşa ile 20-22 Ekim tarihli Amasya Görüşmesi'ni gerçekleştirdi.[202] Amasya Görüşmesi'nin sonucunda; Türk vatanının bütünlüğü ve istiklalinin korunacağına, manda ve himayenin kabul olunmayacağına, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tanınacağına ve Meclis-i Mebusan'ın hemen toplanacağına karar verilmişti.

Trabzon vilayeti dahilindeki bütün Müdafaa-i Hukuk şubeleri meclisin İstanbul'da toplanması gerektiği konusunda hemfikir idiler.[203] Bu kararların neticesi olarak İstanbul'daki toplantı için seçimlerin yapılması gerekiyordu. Buna karşın

---

199 **Türk İstiklal Harbi** , Doğu Cephesi, III, Ankara, 1965, s. 56.

200 **Trabzon'dan Atatürk'e**, s. 157.

201 Mithat SERTOĞLU, "Osmanlı Devleti Himayesinde Kurulması Tasarlanan Batum-Kars-Ardahan, Cumhuriyeti", **BTTD**, 20 (Mayıs 1969), s. 5.

202 AKŞİN, **İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele, II**, s. 39-41.

203 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 91.

Meclis-i Mebusan'ın toplanması gerçekleşmişti. Fakat Salih Paşa bu anlaşmayı kabineye kabul ettiremedi.[204]

Görüşmelerden sonra, Heyet-i Temsiliye ile beraber Ankara'ya hareket eden Mustafa Kemal, 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldi. Bu arada Meclis-i Mebusan için seçimler yapıldı ve meclis, 12 Ocak 1920'de Padişah'ın bir beyannamesi ile açıldı.

2- Meclis-i Mebusan'ın Toplanması Ve Rize'deki Seçimler

Yapılan seçimler sonucunda yurdun her yerinden seçilen mebusların İstanbul'a gelmeye başladığı sırada, Trabzon Vilayeti'nden seçilen on delege de İstanbul'a gelmişlerdi. Seçilen ve Meclis-i Mebusan'a gidecek olan on bir delege şunlardı ;

Ali Şükrü Bey (Vakfikebirli Reiszade)*

Ali Şefik (Trabzonlu, Bekman)

Eşref (Giresunlu, Dizdarzade)

İsmail (Ordulu, Çamaşzade)

Hasan Hüsnü (Akçaabadlı , Sakazade)

Hüsrev (Rıdvanbeyzande-Gerede)

Rize Livası'ndan;

Osman Nuri (İsmailzade- Özgen)

Asım (Hakim)

Zeki (Kadirbeyzade,Gümüşhane)

Rıfkı Bey (Okul müdürü, Gümüşhane) [205]

12 Ocak'ta İstanbul'da açılan[206] Meclis'te Mustafa Kemal'in isteği ile kurulması düşünülen Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine kurulan Felah-ı Vatan Grubu, Sivas Kongresi'nde son şekli verilen Misak-ı Milli metnini 22 Ocak 1920 tarihli gizli toplantısında Meclis'e sundu. Mondros Mütarekesinin yapıldığı gündeki sınırlardan

---

204 **Büyük Larousse, XVI** . s. 10092.

* Ali Şükrü Bey; Deniz Yüzbaşısı olup 1912 de askerlikten ayrılmış, donanma cemiyetinde yararlı hizmetleri olmuştur. Son Osmanlı meclisine Trabzon mebusu olarak katılmış, sonra Ankara'daki milli meclise mebus olarak katılmıştı. Mecliste ikinci grubun kurucu liderlerinden olmuştur. Zaferden sora Topal Osman Ağanın adamları tarafından öldürülmüştür. Bkz. BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı,** s. 398.

205 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon,** s. 37; **Trabzon'dan Atatürk'e** s. 156.

206 **Trabzon'dan Atatürk'e** s. 155.

fedakarlık yapılmayacağı hakkında, Erzurum Kongresi'nde verilen ve Sivas Kongresinde de teyit edilen, Misakı Milli 28 Ocak 1920'de kabul edildi.[207] 6 maddeden oluşan bu metin; milli sınırlar içinde tam bağımsız yeni bir Türk devletinin esaslarını gösteriyordu. İtilaf Devletleri İstanbul Hükümeti'ne baskı uygulamaya başladı. 3 Mart'ta ali Rıza Paşa'nın istifasıyla, Salih Paşa başkanlığında yeni bir hükümet 8 Mart'ta kuruldu.

3- İstanbul'un İşgali ve İşgal Karşısında Rize'nin Tepkisi

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul işgal edildi[208] ve mebuslar tutuklanarak Malta'ya sürüldüler.[209] İşgalden sonra Mustafa Kemal, olağanüstü bir meclisin Ankara'da toplanmasına karar verdi. Bu karar 19 Martta "İllere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına" gönderilen genelgede[210] seçimlerin 15 gün içinde yapılacağı, seçimlere her yerin en büyük mülkiye memurunun başkanlık edeceği, seçimin doğru ve yolunda yapılmasından sorumlu olacağı belirtiliyordu.[211]

Bu arada, İstanbul'un işgali münasebetiyle her yerde olduğu gibi Trabzon'da da mitingler yapılmasını isteyen Kazım Karabekir Paşa, "İzmir gibi elim bir akıbete duçar olmaması için halkın tenvir ve irşat olunması" gerektiğine inanıyordu. III. Tümen Komutanı Rüştü Bey, Trabzon'daki genel temayülden bahsettikten sonra, Trabzon merkezinde yapılacak mitingin, "memleket İslam halkının zaafını meydana çıkaracak" olup bunun ise, "düşmanlarımızın faaliyeti için bir zemin-i müsait ihzar etmiş olacağı" görüşündeydi. Valilik, Trabzon'da sükunun muhafazası için halkı tahrik edecek faaliyetten sakınılmasını uygun görmekteydi. Bununla birlikte bölgedeki askeri birlikler, sürekli temas halinde bulunduğu halkı aydınlatmaya çalışıyordu.

24 Mart 1920 tarihli bu yazıda Rüştü Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı ile görüştüğünden bahisle "Makamat-ı lazimeyi protesto telgraflarını çekecekler ve miting için de toplanarak müzakeratta bulunacaklar." demekte ve Trabzon vilayetinin diğer

---

207 Mahmut GOLOĞLU, **Sivas Kongresi**, Ankara, 1969, s. 13; Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 147; Trabzon'dan Atatürk'e s. 148.

208 AKŞİN, **İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele, II**, s. 404.

209 Bilal ŞİMŞİR, **Malta Sürgünleri**, İstanbul, 1976, s. 196-198.

210 Kemal ATATÜRK, **Nutuk,I**, s. 563.

211 **Trabzon'dan Atatürk'e**, s. 158.

kısımlarında özellikle Rize ve Giresun'da "halk her türlü fedakarlığı ihtiyara azimkar bulunmakta" olduklarını kaydetmektedir.[212]

Rize ve çevresinde daha ilk günlerden itibaren yapılan mitinglerle, Milli Mücadele heyecanı canlı tutulmaya çalışılmış ve yurdun haksız işgaline karşı halkın protestosu İtilaf Devletleri'ne iletilmişti.[213]

İstanbul'un işgalinden sonra, Karadeniz Bölgesinde büyük heyecana sebep olan; İngilizlerin Karadeniz kıyılarında yaptıkları gövde gösterisi, Hamit Bey'in hatıralarında şu şekilde ele alınmıştır. "İstanbul'un işgalini takip eden günlerde İngilizler, moral bozmak için sahillerde gösteri tertibatı aldılar, ve kuvvetli bir donanmayı Karadeniz sahillerine gönderdiler. Bu donanma diğer iskeleleri birer birer ziyaret ettikten sonra Trabzon'a geldi. İstanbul'un işgalini takip eden bu ziyaretin doğurduğu heyecan biraz fazla oldu."[214]

---

212 ÇAPA, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Mitingler", s. 125.

213 ÇAPA, "Milli Mücadele Rize", s. 870.

214 **Trabzon Valisi Hamit Bey'in Hatıraları**, s. 161.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

IV. BÖLÜM

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI VE BATI ANADOLU'DAKİ SAVAŞLAR (İNÖNÜ SAVAŞLARI, SAKARYA SAVAŞI VE BÜYÜK TAARRUZ) SIRASINDA RİZE

A-BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI VE BU TARİHLERDE RİZE

1. Büyük Millet Meclisi Açılmadan Önce Rize ve Çevresinde Askeri ve Siyasi Durum

a) Üçüncü Kafkas Tümeninin Doğu Karadeniz Bölgesinde ve Rize'deki Faaliyetleri

İtilaf Devletlerinin tutumunu, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ile başlayan gelişmelere göre değerlendirerek, onların bir gün Doğu Karadeniz kıyılarında da buna benzer bir eyleme girişeceklerini düşünen Rizeliler güvenliklerini sağlayacak bazı önlemler aldılar.

XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa Doğu Karadeniz'de Rumluk teşkilini amaçlayan faaliyetler üzerine, III. Kafkas Tümeni karargahını ve birliklerini Tortum'dan Trabzon'a nakletme gereğini duymuştur. Kazım Karabekir Paşa bu hususu, Harbiye Nezaretine yazdığı 30 Mayıs 1919 tarihli bir yazıyla bildirmiş ve bildirdiği bu kararlar uygulanmıştır. Komutanlığını Yarbay Halit (Karsıalan), Kurmay Başkanlığını Kurmay Binbaşı Yusuf Kemal Beylerin yaptığı III. Tümen birlikleri; 7, 8, 11. Kafkas Piyade Alaylarıyla 3. Topçu Alayı ve süvari ve sıhhiye bölüklerinden oluşuyordu.[1] III. Kafkas Tümeni'nin yer değiştirme faaliyetleri çerçevesinden olarak Trabzon ve dolaylarında bulunuyordu sonradan III. Tümeninin Rumluk faaliyetlerine engel olma görevi dışındaki bir görevi de, bölgeye yapılabilecek bir çıkarmaya karşı uygulanacak hareket tarzını tespit etmekti.[2]

Rize ve çevresindeki Rus işgali sona erdikten sonra, bölgede devam eden, Rum ve Ermeni faaliyetlerine karşı bazı önlemler alınmıştı. Büyük Millet Meclisi'nin

---

1 **Türk İstiklal Harbi**,Doğu Cephesi , III, Ankara, 1965, s. 42.

2 **Türk İstiklal Harbi, III**, s. 53-54; Sebahattin ÖZEL, Milli Mücadelede Trabzon, Ankara, 1991, s. 110.

açılmasından sonra, Düzenli Ordu kurulmuş, böylece Rize Müfrezesi, Ankara Hükümeti'nin emrine girmişti.[3]

b- Kontrol Subaylarının Doğu Karadeniz ve Rize'deki Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler, 30 Aralık 1918 de Yüksek Komiser Amiral Calthorpe ile Hacenson adında bir subayı, bölgedeki Ermeni ve Rumların durumunu incelemek üzere Trabzon Vilayetine gönderdi.[4]

İngilizler, yalnız Trabzon şehir merkezine değil, aynı zamanda Trabzon'a bağlı Rize ve yakın diğer yerleşim yerlerinde faaliyetlerde bulunmuş ve buralara da kontrol subayları göndermişlerdi. İngilizlerin kıyılardaki bu faaliyetleri, özellikle Rumların taşkınlıklarda bulunmalarına sebep oluyordu.[5]

1919 yılı içinde Doğu Karadeniz bölgesinde kontrol faaliyetlerinde bulunan ve Erzurum'a gitmeden önce 18 Nisan1919'da Trabzon'a uğrayan Rawlinson ile beraber olan Crawford Trabzon'da kalmıştı.[6] İngiliz irtibat ve kontrol subayı Yüzbaşı Crawford, Albay Anovayef başkanlığında bir heyet ile beraber, askeri ve mülki park ve ambarları gezerek Rus gönüllü ordusunun (Denikin Ordusu) ihtiyaçları için bazı isteklerde bulunmuşlardı.[7] Crawford ile Rus Miralayı, İngiliz İstanbul Başkumandanlığından aldıkları emir gerekçesi ile Hurşid Deresi'nin doğusundaki mıntıkadaki Rus silah, malzeme, teçhizat ve eşyalarının miktarını, ait oldukları kumandanlıklara bildirmişlerdi.[8] Trabzon'a gelen bu heyet, askeriyeye ait bütün ambar ve parkları gezdi ve gerekli malumatı aldı.[9] Ancak İstanbul'dan herhangi bir talimat verilmediği bildirilince İngiliz subayı İstanbul'dan emir gelinceye kadar ambarların dışına bir şey çıkarılmamasını istemişti. Durumun, o tarihte Samsun'da olan Mustafa Kemal tarafından İstanbul'a bildirilmesinden sonra, yapılan yazışmalar neticesinde Amiral Calthorpe, Rus gönüllü ordusu için böyle bir istekte hiç bulunulmadığını belirterek,

---

3 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 211.

4 M. Reşit TARAKÇIOĞLU, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon, 1987, s. 46.

5 OKUR, "Milli Mücadele Döneminde İngilizlerin Samsun'daki Faaliyetleri", s. 102.

6 Yavuz ÖZDEMİR, **İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Erzurum'daki Faaliyetleri** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1990, s. 1.

7 AKŞİN, **İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele**, s. 334.

8 **ATASE, İSH-II**, K: 50 G: 119 B:1566.

9 **ATASE, İSH- II**, K: 50, G: 125, B:1862.

Yüzbaşı Crawford'un yaptığı işler değiştirilmiş ve ona yanlış bilgi veren kişilerin cezalandırılması istenmişti. Daha sonra bu isteğin Rus heyeti tarafından yapıldığı, Yüzbaşı Crawford tarafından yapılmadığı Calthorpe'ye bildirilince bölgede bulunan Rus malzemesinin sevki hemen başlatılmıştı.[10]

Bu tarihlerde Doğu Karadeniz Bölgesinde bulunan kontrol subaylarından Rawlinson,[11] Trabzon'daki İngiliz mümessili Farel,[12] Türk ordusunun silahlandırılması ile ilgili olarak faaliyetlerde bulunmuşlardı.[13]

8 Ekim 1919 tarihinde İngiliz Fevkalade Komiseri Amiral Sir John de Robeck ve efradı, İstanbul'dan hareketle Trabzon'a gelmiş ve burada İngiliz Konsoloshanesinde yarım saat kalmışlardır.[14]

2 Ocak 1920 günü Trabzon'daki İngiliz mümessili Yüzbaşı Crawford, posta vapuruyla Giresun'a hareket etmiş, Giresun'dan Trabzon'a gelirken karadan ilerleyerek yol keşfi yapmıştır.[15] Ayrıca Crawford, Şubat 1920 de, Giresun'da faaliyet gösteren Topal Osman'ın Rumlar arasına nifak soktuğunu iddia ederek, Topal Osman'ı Trabzon Valisine şikayet etmiştir.[16]

1920 yılında Karadeniz, İtilaf Devletleri'nin sıkı kontrolü altında bulunurken, İngiltere'nin Karadeniz Orduları Kumandanı General Milne de Trabzon Valiliğini ziyaret etmişti.[17] 1919-1920 yıllarında Anadolu'da faaliyet gösteren kontrol subaylarının İstanbul'un işgalinden sonra, tutuklanması[18] üzerine Binbaşı Crawford ve Binbaşı Fering de diğer subaylar gibi görevlerini bırakarak İstanbul'a geri dönmüşlerdi.[19]

---

10 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 111.

11 KARABEKİR, **İstiklal Harbimiz**, I, 82; ÖZDEMİR, **İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Erzurum'daki Faaliyetleri**, s. 39.

12 ÖZDEMİR, **İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Erzurum'daki Faaliyetleri**, s. 99.

13 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 112.

14 GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken, II**, s. 195-196.

15 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 116.

16 OKUR, "Milli Mücadele Döneminde İngilizlerin Samsun'daki Faaliyetleri", s. 103.

17 OKUR, "Milli Mücadele Döneminde İngilizlerin Samsun'daki Faaliyetleri", s. 105.

18 ÖZDEMİR, **İngiliz Yarbayı Rawlinson'un Erzurum'daki Faaliyetleri**, s. 112.

19 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 119-120.

İngilizler, Doğu Karadeniz Bölgesinde torpidolarla sürdürdükleri kontrollerini[20] sadece askeri faaliyetlerle devam ettirmemiş, bazı siyasi faaliyetlerde de bulunmuşlardı. İngilizlerin Karadeniz'deki faaliyetlerinin en yoğun olduğu bir döneme rastlayan Büyük Millet Meclisi seçimleri, ilk etapta Trabzon eşrafı tarafından tereddütle karşılandı. Bunun da en büyük nedeni İtilaf Devletleri'nin, özellikle de İngiltere'nin gayelerinin ve saldırgan politikalarının sınırı tahmin edilemediğinden ileri geliyordu. Yapılacak seçimlerin işgale vesile olabileceği yolundaki korkuları ve tereddütleriyle birlikte İstanbul Hükümeti'nin Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'ye yayınlattırdığı ve İngilizler tarafından Anadolu'nun her tarafına, dağıtılan fetvalarının da büyük etkisi vardı.[21]

Karadeniz kıyılarında askeri ve siyasi faaliyetlerde bulunan İngilizler, Rize'de bulunan Aydınreis gambotunun* İstanbul'a gönderilmesi için baskı ve telkinlerde bulunmuş ve bu konuda Rize Mutasarrıfına hemen Sürmene'ye hareket edilmesi emri verilmişti. Ancak İngilizlerin bütün bu faaliyetleri neticesiz kalmıştır.[22]

Sonuç olarak, 19 Mayıs 1919 dan 23 Nisan 1920'ye kadar olan dönemde, Rize ve çevresinin savunmasını III. Kafkas Tümeni'yle Kuvay-ı Milliye üstlenmiş, düşmanın muhtemel çıkarma hareketlerine karşı gerekli savunma düzenleri alınmıştı. Dönem boyunca bölgede çeşitli yerlerde Rus metrukatı sorun olmaya devam etmişti. Türk komutanları ellerinden geldiğince mütareke şartlarına karşı direnmişlerdi. İşgalci güçler özellikle İngilizler, fırsat buldukça gayrimüslimlerin hukukunu korumak bahanesiyle baskı yapmaya çalışmışlardı.[23] Büyük Millet Meclis'i açıldıktan sonra, Trabzon

---

20 **ATASE, İSH-II**, K: 31, G: 106, Belge:3782.

20 OKUR, "Milli Mücadele Döneminde İngilizlerin Samsun'daki Faaliyetleri", s. 106-107.

21 OKUR, "Milli Mücadele Döneminde İngilizlerin Samsun'daki Faaliyetleri", s. 106-107.

* Aydınreis'in komutanına hemen İstanbul'a geri dönmesi konusunda bir emir getirmişlerdi. Bütün bu gelişmeler karşısında Aydınreis'in subay ve erleri aralarında karar vererek İstanbul'a dönmemiş ve kurtuluş savaşına katılmak üzere Ankara ile haberleşmeye başlamışlardı. Daha sonra T.B.M.M Hükümeti bu gambot ile beraber Preveze gambotuna da resmen el koymuştu. Bu iki gambot, Nisan 1920 den itibaren Rus limanlarından Anadolu'ya silah, cephane ve mühimmat ulaştırmışlar, savaşın sonuna kadar görevlerini canla başla yapmışlardı. Daha geniş bilgi için bakınız; Nutku, "İstiklal Savaşında Denizciler", **Yakın Tarihimiz**, I, s. 56- 90.

22 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 116.

23 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 122.

Nakliyat-ı Bahriye Müfrezesi gibi teşkilatlar kurularak bölgedeki asayiş ve sukun devam ettirilmeye çalışılmıştı.

2- Büyük Millet Meclisi İçin Seçimler Ve Rize

İstanbul'daki Meclis-i Mebusan toplantılarını erteleyip dağılınca, Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920 de, kendi hazırladığı seçim talimatını ilgili birimlere göndererek, İstanbul'da toplanamayan meclisin Ankara'da toplanacağını, bunun için her livanın beş mebus seçerek Ankara'ya göndermesi gerektiğini bildirmişti.[24]

Bu genelgeye göre bazı vilayetler ve livaların tamimin esaslarına uygun olarak hemen seçim yapmalarına karşı, bazılarında tereddütler olmuştur. Trabzon'da da işgal endişesi yüzünden gecikme söz konusuydu. Ancak Doğu Karadeniz bölgesini tamamen içine alan tek vilayet olan Trabzon'un Büyük Millet Meclisi'ne temsilci göndermekte gecikmesi dış dünya gözünde meclisin üzerine gölge düşürebilirdi. Çünkü Büyük Millet Meclisi'ne delege gönderilmemesi, düşman tarafından bir zayıflık belirtisi olarak değerlendirilebilecekti. Bu sebeplerle Mustafa Kemal Paşa seçimlerin bir an önce yapılması için Kazım Karabekir Paşa'ya 26 ve 31 Mart 1920 tarihlerinde iki emir gönderdi.[25] Kazım Karabekir Paşa, Vali Hamit Bey ve Tümen Kumandanı Rüştü Bey'e; Trabzon Vilayetinin diğer sancaklarında seçimlerin bitirilmesine rağmen, Trabzon'un gecikmesinin kendisini, milletin ve memleketin selameti için şiddet tedbirlerine başvurmak zorunda bırakacağını bildirmişti.[26]

Vali Hamid Bey'in 25 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği, sahillerdeki heyecan sebebiyle seçimin ertelendiği yolundaki telgrafından sonra, Ankara-Erzurum-Trabzon üçgeninde bir hafta yoğun olarak devam eden yazışmalar neticesinde, Nisan ayı başlarında seçim faaliyetlerine girişildi. Bir ülke için seçimin, yani halkın kendisini yönetenleri seçme işinin ne derece önemli olduğu kamuoyuna anlatılmaya çalışıldı.[27] Bu gecikmeyi Vali Hamit Bey "Limandaki İngiliz donanmasından dolayı ortaya çıkan tehlike üzerine seçimlerin yapılmadığını

---

24 Mahmut GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon, 1981, s. 37.

25 **Trabzon'dan Atatürk'e, Trabzon**, 1981, s.158.

26 KARABEKİR, **İstiklal Harbimiz,II** s. 597; **Trabzon'dan Atatürk'e**, s. 158; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.96-97.

27 KARABEKİR, **İstiklal Harbimiz,II**, s.549.

belirtiyordu.[28] Nihayet, Trabzon'daki İngiliz Karadeniz Donanması'nın tamamen ayrılmasından sonra seçimler yapılmıştı.

11 Nisan 1920'de Padişah'ın kararıyla İstanbul'daki Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının feshedilmesinden sonra, bu meclisten Ankara'ya gelebilenlerin katılmaları ve yeni seçilen milletvekilleriyle 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplandı ve Büyük Millet Meclisi'ne başkan olarak Mustafa Kemal seçildi.[29] Bu arada Büyük Millet Meclisi'ne katılmak üzere, Trabzon'dan da delegeler seçilerek gönderilmişti.[30]

Birinci Büyük Millet Meclisi'ne katılan Trabzon Vilayeti mebuslarının sayısı 16 olup bunlardan 5 kişi Rize'den seçilerek meclise katılmışlardır.[31] Büyük Millet Meclisi'ne katılan Rizeli delegelerin isimleri şöyledir;

Esat Bey (Özoğuz)
İbrahim Şevki Bey
Osman Nuri (Özgen)
Abidin (Zeynelabidin) Bey
Ziya Hurşit Bey
Necati Bey Efendi[32]

3- Büyük Millet Meclisine Katılan Rizeli Delegeler

Esat Bey (Özoğuz)

1871 (1287) de Hopa'da doğdu. Hüseyin Hasbi Efendinin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Adapazarı Rüştiyesinde tamamladıktan sonra 1893'ün Haziranında Ertuğrul (Bilecik) Sancağı Nüfus Katipliği ile Devlet hizmetine girdi. 1894-1898 arası Vergi Tahsil Memurluğu, Ziraat Bankası Katipliği ve Söğüt İlçesi Ziraat Bankası Muhasebe Katipliği görevlerinde bulundu. 1899 Şubatında Söğüt Tahrirat Katibi oldu. 1901 Nisanında Ertuğrul Sancağı Tahrirat Katipliğine atandı. Beş yıl bu görevde kaldıktan

---

28 ERDEHA, **Vilayetler ve Valiler**, s. 193.

29 Ahmet Vehbi ECER, "İkinci İnönü Zaferi'nin Türk Milletine Kazandırdığı Moral Güç", **AAMD**, XV/ 44, s. 652.

30 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s.37.

31 **T.B.M.M.Z.C**, Cilt, I ,Devre I, İçtimaa I, Basılış: 3, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s .8.

32 ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 389; **Trabzon'dan Atatürk'e** , s. 166.

sonra 1906'da Tahrirat Müdürlüğüne yükseltilerek Niğde Livasına nakledildi. 1911'de Kırklareli, 1913 de İstanbul-Üsküdar Livası Tahrirat Müdürü oldu. 1915 başında Adana Valiliği Mektupçuluğu'na atandı. 15 Ocak 1920'de de Ankara mektupçuluğuna getirildi. Bu görevde iken Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönemine Rize Milletvekili seçildi.

29 Nisan 1920'de meclise katıldı. İçişleri Komisyonu Katipliğine seçildi. Ancak görülen lüzum üzerine 12 Mayıs 1920'de içişleri Bakanlığı Personel Sicil Müdürlüğüne, 23 Mayısta da İl İdaresi Genel Müdürlüğüne atandı. 12 Haziran 1920'de Yasama görevine döndü. Milli Eğitim Komisyonunda da görev almakla beraber II. Toplantı yılında İçişleri ve Tasarı Komisyonu Başkanlıklarını yaptı. İçişleri Komisyonundaki Başkanlık görevini dönem sonuna kadar sürdürdü. Ayrıca Memurin Muhakemat-ı Tetkik Kurulunda da çalıştı. Dönem içinde biri gizli oturumda olmak üzere, kürsüde 22 konuşma yaptı. Bu konuşmalarında İstiklal Mahkemeleri[33] ve Gürcülerin Batum'daki mezalimine[34] dair konulara değindi. 1 soru önergesi verdi. Önerdiği 7 kanun teklifinden Kars-Ardahan-Borçka-Hopa yolunun genel yollar arasına alınması hakkında arkadaşları ile birlikte yaptığı öneri,[35] 11 Nisan 1922'de 213 sayılı Kanun olarak kabul edildi.

II, III, ve IV. Dönemlerde tekrar Rize'den , V. VI. Ve VII. Dönemlerde Kars'tan Milletvekili seçilerek Yasama görevini 1946 seçimlerine kadar sürdürdü. 27 Mart 1954'te öldü. Evli olup dört çocuk babası idi.[36]

İbrahim Şevki Efendi

1867 (1283) de Artvin-Arhavi ilçesinde doğdu. Tüccardan Hacı Kibarzade Ahmet Efendinin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Arhavi İptidai Mektebi ve Rüştiyesinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Süleymaniye-Siyavuş Paşa Medresesinde öğrenim ve eğitim gördü 13 Kasım 1894'te icazetname aldı. Bu arada mekteb-i Müvab'a devam ederek dört yıllık öğrenimini tamamladı ve 1 Eylül 1896 da mezun oldu. 20 Mart 1897 de Mihalıççık İlçesi Naipliğine atandı. 13 Mayıs 1899 da Gümüşhane'nin Şiran İlçesi Naipliğine nakledildiyse de işe başladıktan bir süre sonra Mihalıççık İlçesindeki

---

33 **T.B.M.M.Z.C**, Cilt, IV , Devre I, İçtimaa I, Ankara,1981, s. 293.

34 **T.B.M.M.Z.C**, Cilt, III ,Devre I, İçtimaa I, Ankara, 1981, s. 119-120.

35 **T.B.M.M.Z.C**, Cilt, XII ,Devre II, İçtimaa I, Ankara, 1959, s. 357.

36 Fahri ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi, III**, Ankara, 1995, 711-712.

bir sorgulama işleminden dolayı Sorgu Hakimi ile birlikte hakkında soruşturma açılmakla 12 Mart 1900 de açığa alındı. Yargılama sonu aklanarak 23 Aralık1901 de Manisa'nın Kırkağaç ilçesi Naipliğine ve Bidayet Mahkemesi Başkanlığına tayin edildi. 30 Eylül 1904'te Kosova ilinin İştip İçesi Naipliği ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Başkanlığına getirildi. 11 Mayıs 1909'da Manastır İlinin Cuma (Kayalar) İlçesi Naibi oldu. 1 Eylül 1909'da Bağdat ili Merkez Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisliğine atandı. Bu arada Bağdat Hukuk Mektebinde Mecelle dersi okuttu. 8 Haziran 1914'te Bağdat Merkez Kadısı oldu. 6 Mart 1917 de savaş dolayısıyla Bağdat'tan ayrılarak Musul'a geldi. Şeyhülislamlıktan aldığı talimat üzerine izinli olarak İstanbul'a döndü. 26 Mart 1918 de Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Başkanlığını da üstlenmek üzere Trabzon Merkez Kadılığına getirildi. Bu görevde iken Büyük Millet Meclisi'nin I inci Dönemi için yapılan seçimlerde 10 Nisan 1920'de Rize Milletvekili seçildi.4 Mayıs 1920'de seçim mazbatası mecliste okunarak kabul edildi.[37] Ancak Milletvekili sıfatını koruyarak memuriyetini sürdürdü.

7 Haziran 1920 tarih ve 4 sayılı Kanunla Sivas'ta Geçici Temyiz Heyeti Teşkil edilmesiyle 12 Temmuz 1920de Temyiz Mahkemesi Şeriyye Dairesi Üyeliğine de görevlendirildi. 5 Eylül 1920 de Meclis Genel Kurulunda okunarak kabul edildi. Yargıtay üyeliği için 19 Eylül 1920'de Rize Mebusluğundan istifasını meclise sunmuş[38] ve 4 Ekim 1920 de mebusluktan istifa etmiştir. 1 Ocak 1923'te görevi başında ölmüştür. Evli olup dört çocuk babası idi. [39]

Mehmet Necati Bey (Memişoğlu)

1879 (1295) da Rize'nin Çamlı Hemşin İlçesi Çirçiva (Şenyuva) Köyünde doğdu. Tüccardan Memişzade Reşit Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Rize'de tamamladıktan sonra Erzurum'a gelerek medrese eğitimi gördü ve Arapça ve Farsça öğrendi. Lise öğrenimini İstanbul Darül-Muallimin (Öretmen Okulu)de yaptıktan sonra Darül-fünun Hukuk Mektebine girdi. 10 Nisan 1909 da mezun olarak Giresun Savcılığına atandıysa da Meşrutiyet yanlısı olarak politika ile uğraşmayı ve İttihat ve

---

37 **T.B.M.M.Z.C,** Cilt, I ,Devre,I, İçtimaa I, Ankara, 1959, s. 221.

38 **T.B.M.M.Z.C**, Cilt, IV ,Devre I, İçtimaa I, Ankara, 1981, s. 510.

39 ÇOKER,**Türk Parlamento Tarihi, III,** s. 713-714.

Terakki Fırkasında çalışmayı tercih etti. Bu arada İstanbul'da öğretmenlik ve avukatlık yaptı. I. Dünya Savaşı seferberliğinde gönüllü olarak orduya girip doğudaki 28. Fırka 83. Alaya din görelisi olarak katıldı. Trabzon-Rize yöresindeki kıtalarda görevlendirildi. Yöresinin Harşit Vadisine kadar düşman işgaline uğraması üzerine İstanbul'a dönerek alay Müftüsü olarak atanmasını istedi. Yapılan sınavda yeterliliği anlaşılmakla 22 Kasım 1916 da Tabur İmamı rütbesiyle Makedonya Cephesindeki 177. Alaya I. Tabur İmamı olarak atandı. Elinde silah cephelerde dolaşarak askerin moralini yükseltmekle beraber askerle birlikte üstün cesaret ve fedakarlıkla savaşmasından dolayı Türk ve yabancı savaş madalyaları ile ödüllendirildi. 21 Nisan 1918 de Kafkas İslam Ordusu emrine verildi. Mondros Mütarekesi'nin ilanı üzerine Baku'den Batum'a gelerek oradaki Türklerin örgütlenmesi için çalıştı. Milli Mücadeleye katılarak Erzurum Kongresinde Rize temsilcisi olarak bulundu. Kongreden sonra Rize'ye dönerek Müdafaayı Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasına öncülük etti. Büyük Millet Meclisi'nin I. dönemine Rize Milletvekili olarak 24 Nisan 1920'de Meclise katıldı ve 4 Mayıs 1920'de intihab mazbatası onaylandı.[40] Bolu yöresindeki ayaklanma üzerine halkı milli mücadele konusunda aydınlatmak üzere diğer iki milletvekili ile birlikte bölgeye gönderildi. Ancak tutuklanarak bir süre ayaklanmacılar elinde tutsak kaldı. Salıverildikten sora Düzce-Hendek yöresinde Akıncı kollar komutanı alarak başarıyla savaştı.[41] Bu amaç için meclis kararıyla süresiz izinli sayıldı. Meclise döndüğünde adalet, Milli Savunma, İktisat, Milli Eğitim ve İrşat Komisyonlarında çalıştı. Dönem içinde 11'i gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde 41 konuşma yaptı. Açık ve gizil oturumlarda özellikle Lozan Konferansı ile ilgili[42]konularda konuştu. 5 Kanun önerisi verdi.[43]

Rize Mebusu Necati Bey, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in gaybubetini Ziya Hurşid'in telgrafından öğrenerek, bu kara haber karşısında hükümetten sual ettiğinden, 1923 yılı Nisan ayının başında Meclis toplanmaya karar verdi.[44]

---

40 **T.B.M.M.Z.C**, Cilt, I ,Devre,I, İçtimaa I, Ankara, 1959, s. 221.

41 **T.B.M.M.Z.C**, Cilt, I ,Devre,I, İçtimaa I, Ankara, 1959, s. 321.

42 **T.B.M.M.G.C.Z**, Cilt, IV, Devre I, İçtimaa, IV, s. 82; T.B.M.M.Z.C, Cilt, I ,Devre I, İçtimaa I, s.311.

43 ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi, III**, s. 715.

44 **İstikbal**, "Trabzon'un Galeyan ve Heyecanı", 1 Nisan 1923, sayı; 879.

Milletvekilliği bu dönemde sona erince Eskişehir'e gelerek odun ticareti yapmaya başlamakla beraber 1924'te baroya kayıtlı olarak avukatlık yaptı. Atatürk'e suikast girişimi olayında, bu suçla ilgili ve bağlantısı görülerek, 14 Haziran 1926'da tutuklandı. İzmir'de toplanan Ankara İstiklal mahkemesinde yapılan yargılama sonunda sadece siyasi ve gizli cemiyete dahil olduğu kabul edilerek beş yıl Sinop'a sürgün edilmesine, 1 Eylül 1926'da karar verilerek Sinop'a gönderildi. Orada bir süre tütün ekimi ile meşgul oldu. Sürenin bitiminde Sinop'ta avukatlık yapmaya başladı. 1946'da Demokrat Partinin kuruluşunda Sinop Şubesi'nde kurucu üye oldu. 1954'te Ankara'ya nakil ederek avukatlığını sürdürdü. 6 Mart 1959'da öldü.

Mecliste ve cephede hizmeti dolayısıyla 17 Mart 1924 tarihli Meclis kararıyla Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.[45]

Osman Nuri Bey (Özgen)

1888 (1304) de Rize-Çayeli İlçesi Akpınar Köyünde doğdu. İsmailzade Tevfik Efendinin oğludur. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Yüksek Mühendis Mektebinde okudu ve mühendis olarak diploma aldı.[46]

Milli Mücadeleye katılarak Osmanlı Mebusan Meclisinin son dönemi için yapılan seçimlerde Rize Milletvekili oldu. Meclisin feshinden sonra Heyet-i Temsiliye'nin talimatına uyarak Ankara'ya geldi. 23 Nisan 1920 de Büyük Millet Meclisi'nin açılışında hazır bulundu. Meclis çalışmaları sırasında, Milli Mücadelenin sözcülüğünü de yapmış, Yeni Gün gazetesinde çeşitli konularda yazılar yazmıştır.[47] Memleket ve dünya meselelerine duyarlı olduğunu gösteren bir örnek 28 Nisan 1920 de Anadolu'da Yeni Gün Gazetesine yazdığı, Rusya'daki Ekim ihtilalini konu alan "Amelî Hayat-ı Nazarı İnkılap" başlıklı yazısı verilebilir.[48]

Süregelmekte olan Bolu-Düzce Ayaklanmasında, durumun gözlenmesi için Hüsrev Bey (Trabzon) ile birlikte gönderildiği ayaklanma bölgesinde tutuklanarak ayaklanmacılar tarafından ağır eylemlere hedef oldu. Meclis tarafından görevlendirilen

---

45 ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi, III**, s. 715-716.

46 Günay ÇAĞLAR, **Hüsrev Bey Hey'et-i Nasihası (Nisan-Haziran 1920)**, Ankara, 1997, s. 23.

47 ÇAĞLAR, **Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası**, s. 24.

48 Uygur KOCABIŞOĞLU- Metin BERGE, **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar**, Ankara, 1994, s. 208.

Osman Bey, Hüsrev Bey ile beraber Bolu- Düzce ayaklanmasının bastırılması için asilerle, Bulanık Sözleşmesini yaptı.[49] 31 Mayıs 1920 de Meclise döndü. Türkiye ile Rusya arasında (Rusya ya gönderilen ilk heyetin içinde tercüman olarak yer almıştır)[50] 16 Mart 1921 de imzalanan dostluk anlaşmasından sonra Rusya'dan alınacak silah, cephane ve diğer savaş malzemelerinin alım ve sevkine memur edilerek Tuapse'ye gönderildi. Ancak görevini kötüye kullandığı iddiası ile Meclis kararıyla hakkında soruşturma açıldı.[51] 4. Şubece yapılan soruşturmaya dair rapor, 28 Ocak 1922 de gizli birleşimde okunarak mahkemeye verilmesine dair önerge kabul edildi ise de, Soruşturma Kurulu teşkil edilemedi. Mecliste Dışişleri, Bütçe ve Bayındırlık Komisyonlarında çalıştı. II. Toplantı yılında Bayındırlık Komisyonunun Sözcülüğünü ve son toplantı yılında Başkanlığını yaptı. Dönem içinde 26 sı gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde 90 konuşma yaptı. 2 soru ve 1 gensoru önergesi verdi. Önerdiği 9 kanun teklifinden, tahıl ithalatından alınan gümrük resimlerinin yürürlüğünün uzatılmasına dair olanı, 18 Haziran 1922 de 238 sayılı Kanun olarak kabul edildi. Gizli oturumlarda Rize mebusu Ziya Hurşit ile beraber Asayiş ve Emniyeti Dahiliye hakkında bir takriri meclise sunmuştur.[52]

II. Dönem Milletvekilliği sona erince politikadan çekilerek mühendislik mesleğini sürdürdü. Samsun Göçmen evleri, Samsun-Çarşamba şosesi inşaatında, Amasya Demiryolu yapımında ve sonra da Abdurrahman Naci Demirağ'nın şirketine ortak olarak çalıştı. 15 Aralık 1943'te İstanbul'da öldü.[53]

Zeynelabidin (Abidin) Bey

1879 (1295) da halen Yugoslavya sınırları içinde kalan Kosova İlinin Yakova İlçesinde doğdu. Hüseyin Bey'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek 28 Şubat 1904'te Askeri Tıbbiye Mektebine girdi. 28 Haziran 1910 da Tabip Yüzbaşı rütbesiyle mezun olarak bir yıl Gülhane Askeri Tababet Okulu ve Hastanesinde staj yaptıktan sonra 28 Haziran 1911 de

---

49 ÇAĞLAR, Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası, s. 70.

50 Yusuf Kemal TENGİRŞEK, **Vatan Hizmetinde,** Ankara, 1981, s. 141.

51 **T.B.M.M.G.C.Z.**, Cilt, II ,Devre,I, İçtimaa ,II, Ankara, 1985, s. 651.

52 **T.B.M.M.G.C.Z**, Cilt, II ,Devre,I, İçtimaa II, Ankara, 1985, s. 403-409.

53 ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi, III**, s711-718.

Edirne'deki 2. Süvari Tugayı alay Tabibliğine atandı. Bu görevde iken Arnavutluk harekatına katılan erler arasında Kolera baş göstermesi üzerine geçici olarak harekatta bulunan 32. Alay Tabiiliğinde görevlendirildi. Arnavutluk'tan dönüşünde Eski kıtasıyla Balkan Savaşına katıldı.

1913 yılı Aralık ayında Harbiye Nezaretinin emriyle İtalya ve Arnavutluk'ta özel göreve gönderildi. 26 Şubat 1914'te 5. Tümen, 14. Alay Tabibliğine tayin edildi. Mart ayında "Teşkilat-ı Mahsusa" ya alınarak 1. Sefer kuvvetiyle İran'a gitti. Dilman, Rumiye, Havulak ve Meraga Muharebelerine katıldı. Haziranda Muş Askeri Hastanesine atandıysa da Muş'un Rus işgaline uğraması üzerine Hasta hane personeli ile birlikte Elaziz'e, sora da Erzurum'a intikal etti. 1915 Aralık ayında Sıhhiye Depo Taburu ve Sıhhiye Kolları Komutanlığına getirildi. Erzurum'un işgalinde, Erzincan'da görevlendirildi. Yakalandığı tifüs hastalığı nedeniyle üç ay hava değişimi ile İstanbul'a, ailesinin yanına gönderildi. 29 Haziran 1916'da Kıdemli Yüzbaşılığa yükseltildi. 28 Temmuz 1916 da Kayseri İncesu İstasyonu Tabibi ve sonra da Şifa Yurdu Baştabibi olarak görev aldı. Bu arada iki ay İncesu Kaymakamlığa vekalet etti. 1918 yılı başlarında hasta hanesinin lağvı üzerine Batum Askeri Hasta hanesi Baştabipliğine atandı. Kısa bir süre sonra Romanya Cephesinden gelen 46. Seyyar Hastane Baştabibi olarak III. Kafkas Tümeni emrine verildi. 11. Alay Baştabibi olarak Doğu Harekatına katıldı.

Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde Rize'dan Milletvekili seçildi. 26 Nisan 1920'de Mecliste hazır bulundu. 4 Mayıs 1920'de seçim mazbatası mecliste kabul edildi.[54] Bolu Ayaklanmasında Genel Kurul kararıyla izinli sayılarak ayaklanmanın bastırılmasında görev aldı ve bir süre Düzce Kaymakamlığını yürüttü. Sıhhiye Bölüğü ve Seyyar Hastane sevk ve idaresindeki becerisi nedeniyle Milli Müdafaa Vekaletinin isteği üzerine 28 Mart 1921'de Batı Cephesinde hizmet görmek üzere yeniden izinli sayıldı. Batı ve Güney Cephelerinde Sağlık Müfettişi olarak görev yaptı. Sonraki toplantı yıllarında Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonunda katip ve sözcü olarak çalıştı. Bu arada 10 Ekim 1920'den geçerli olmak üzere tabip Binbaşılığa yükseltildi. Dönem içinde 22 si gizli oturumlarda olmak üzere 73 konuşma yaptı. Gizli

---

54 **T.B.M.M.Z.C**, Cilt, I ,Devre,I, İçtimaa I, Ankara, 1959, s. 221.

oturumlarda; Lozan Konferansı,[55] Londra Konferansı'na gidecek delegeler[56], Konya İsyanı[57] ve Ermeni ve Gürcülerin Batum'daki saldırıları hakkında[58] konuşurken meclisin diğer toplantılarında ise; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu,[59] Firariler Hakkında Kanun,[60] İstiklal Mahkemeleri hakkında[61] konuşmuştur. Bir soru önergesi vermiştir.

Milletvekilliği bu dönemde sona erip Meclisten ayrılınca bir süre Gülhane Hastanesinde staja gönderildi. 14 Temmuz 1925'te Kuva-yı Havaiye Sağlık Şubesi Müdürlüğüne atandı. 1 Haziran 1926'da Tabip Yarbay olarak Sivas Askeri Hastanesi Baştabipliğinde görevlendirildi. 5 Temmuz 1921'de Niğde Askeri Sanatoryum Baştabibi, 27 Ekim 1927'de 6. Fırka Baştabibi, 10 Ocak 1928'de Denizli Hastanesi Baştabibi oldu. 18 Şubat 1929'da tekrar 6. Fırka Baştabipliğine getirildi. Hastalanması üzerine Gülhane Hastanesi Baştabipliği emrine verildi. 18 Ocak 1932'de sağlık durumundan emekliye ayrıldı. Bundan sonra herhangi bir işle meşgul olmadı. 23 Mayıs 1939'da İstanbul'da öldü.

Mecliste ve Cephede hizmeti dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'nin 30 Ocak 1926 tarih ve 1874 sayılı kararıyla Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir.[62]

Ziya (Hurşit) Bey

1890 (1306) da Rize-Hemşin'de doğdu. Babası Erzurum Kongresi sırasında Kadı ve Vali Vekili Hurşit Efendi idi.[63] İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Almanya'da Gemi İnşa Mühendisliği ve Telsiz Telgrafçılık öğrenimi gördü. 1920'de Eskişehir Sultanisinde Almanca Öğretmenliği yaparken Mustafa Kemal Paşanın, babasına duyduğu yakın ilgi ile aday göstermesi üzerine TBMM I. Dönemine Rize Milletvekili olarak seçildi. 24 Nisan 1920'de meclise katıldı. I. ve II. Toplantı yıllarında

---

55 **T.B.M.M.G.C.Z**, Cilt, III ,Devre I. İçtimaa III, s. 1160, 1213.

56 T.B.M.M.G.C.Z, Cilt, I ,Devre I. İçtimaa I, s. 456.

57 **T.B.M.M.G.C.Z**, Cilt, I,Devre I. İçtimaa I, s. 199.

58 **T.B.M.M.G.C.Z**, Cilt, I ,Devre I. İçtimaa I, s. 269.

59 **T.B.M.M.Z.C**, Cilt, V ,Devre I. İçtimaa I, s. 107.

60 **T.B.M.M.Z.C**, Cilt, IV ,Devre I. İçtimaa I, s. 94.

61 **T.B.M.M.Z.C**, Cilt, IV ,Devre I. İçtimaa I, s. 200.

62 ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi, III**, s. 719-720.

63 GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, s. 97.

Dışişleri Komisyonunun Katipliği'ni yapmakla beraber Bütçe ve Tapı-Kadastro komisyonlarında çalıştı. II. ve III. Toplantı yıllarında Divan Katibi oldu. Yozgat İstiklal mahkemesi üyeliğine seçildi ise de göreve gitmedi. İnönü Savaşı'na Kazancı sırtlarında 2. Süvari Grubunda diğer yedi Milletvekili arkadaşı ile gönüllü olarak katıldı. Mecliste Müdafaayı Hukuk Grubunun kurulmasından sonra[64] muhalefetteki II. Grup üyeleri arasında yer aldı.[65] Kürsüdeki eleştirileri ile dikkati çekti. Aynı grubun sözcülerinden arkadaşı Ali Şükrü (Trabzon) Bey'in 27 Mart 1923'te Topal Osman tarafından öldürülmesi, muhalefetini arttırdı.[66] Dönem içinde 27 si gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde 75 konuşma yaptı. Meclisin açık oturumlarındaki konuşmalarında; İcra vekillerinin programı hakkında[67], jandarma müfrezesi teşkili hakkında[68] konuşmuş olup, gizli oturumlarında da; Gürcü-Ermeni sınırındaki harpler hakkında,[69] Başkumandanlık kanunuyla ilgili konulara değinmiştir. Meclise, Pontus Meselesine dair bir layiha,[70] Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa hakkında Dahiliye Vekiline bir takrir[71] ve Rumların Samsun ve mıntıkasında icra ettikleri şekavet konusunda Rize Mebusu Osman Bey ile beraber hazırladıkları bir takrir[72] sunmuştu. 3 soru ve 1 gensoru önergesi verdi.

II. dönem için aday gösterilmedi. Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayından sonra bazı kuşkuları olduğunu belirten Ziya Hurşit, cinayetin aydınlatılmasını istedi.[73] Gerek II. Dönem için aday gösterilmemesi, gerekse Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayı, 14 Haziran 1926'da ortaya çıkarılan Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimi hazırlıklarında bulunanlara katılmasına neden oldu. Mustafa Kemal'i önce meclisteki locasında öldürmeyi düşünmüştü. Fakat hazırladığı plan duyulunca bundan vazgeçti. II. Dönem Eskişehir Milletvekili Emekli Kurmay Albay Arif ile tanıştıktan sonra Laz İsmail ve

---

64 ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi, III**, s. 721.

65 Dursun GÖK, "İkinci Büyük Millet Meclisinde Muhalefetin Ortaya Çıkışı", **ATA Dergisi, I**, Konya , 1991, s. 188.

66 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 57.

67 **T.B.M.M.Z.C**, Cilt, I ,Devre,I, İçtimaa I, Ankara, 1959, s. 243.

68 **T.B.M.M.Z.C**, Cilt, II ,Devre,I, İçtimaa I, Ankara, 1981, s. 1081.

69 **T.B.M.M.G.C.Z.**, Cilt, I ,Devre,I, İçtimaa I, Ankara, 1985, s. 455.

70 **T.B.M.M.G.C.Z.**, Cilt, III ,Devre,I. İçtimaa III, Ankara, 1985, s. 392,713 .

71 **T.B.M.M.G.C.Z.**, Cilt, II ,Devre,I, İçtimaa II, Ankara, 1985, s. 405.

72 **T.B.M.M.G.C.Z.**, Cilt, II ,Devre,I, İçtimaa II, Ankara, 1985, s. 281-282.

73 Rauf ORBAY, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım, II**, İstanbul, 1993, s.125.

Gürcü Yusuf ile İzmir'e gönderilerek diğer girişimcilerle birlikte suikast planını tamamladı. Olay gerçekleşirse Sakız veya Sisam Adasına kaçacaklardı. Ancak bir ihbar üzerine suç araçları ile yakalanmış ve 14-15 Haziran 1926 gecesi asılmak sureti ile hüküm yerine getirilmişti. II. dönemde Ordu Milletvekili olan Ahmet (Faik)Günday'ın kardeşidir.[74]

4-Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasından Sonra Rize'nin Genel Durumu

Büyük Millet Meclisi açılmasından sonra 21 Eylül 1920 de kurulan yeni teşkilatlardan biri de Trabzon Kaçakçı Müfrezesidir. Müfreze'nin başlıca görevi, Rus limanlarından Trabzon'a ve buradan da Karadeniz'in muhtelif iskelelerine yapılan nakliyatı düzenlemek ve yönetmekti.[75] Bu müfreze, Eylül sonlarında Rusya'dan Doğu Karadeniz kıyılarına silah nakliyatında bulunmuştu. Tuapse'de bulunan Rize Mebusu Osman Bey silah ve mühimmatın sevkini sağlıyordu. Taşıma işleri, genel olarak III. Tümen komutanı tarafından idare ediliyordu.[76]

Milli Müdafaa Vekaleti'nin 26 Ekim 1920 tarihli talimatıyla Trabzon Kaçakçı Müfrezesi, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Müfrezesi adını almış, müfreze komutanlığını Binbaşı Nazmi Bey üstlenmişti.[77] 9 Şubat 1921'de ise Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı kurularak, müfreze komutanlık haline getirilmiş ve komutanlığına Güverte Binbaşısı Mustafa Fahri Bey getirilmişti.[78] Bu komutanlığın en önemli görevi Rus limanlarından gelmekte olan silah ve malzemenin süratle Batı Cephesine ulaştırmaktı.

III. Kafkas Tümeni'nin Batı cephesine gönderilmesinden sonra, Trabzon'da Yarbay Seyfi Bey komutasında 53,54 ve 55. piyade alaylarından oluşan XIII. Tümen kurulmuştu. Bu Tümenin karargahı, 54. Alay, süvari bölüğü, istihkam bölüğü, sıhhiye takımı, dört toplu bir batarya ve diğer bağlı birlikler Trabzon'da; 53. Alayın 1. ve 2.

---

74 ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi, III**, s. 721-722.

75 **Türk İstiklal Harbi,V**, s. 21; S. ÖZEL, Milli Mücadelede Trabzon, s. 210.

76 **Türk İstiklal Harbi,V**, s. 26.

77 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 210.

78 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 213.

Taburları Rize'de; 3. Taburu Hopa'da; 55. Alayın 1. ve 2. taburları Erzincan'da, 3. taburu Kemah'ta kurulmuştu.[79]

Batı cephesindeki Yunan harekatına paralel olarak düşman donanması Karadeniz'deki nakliyatı tehdit etmek amacıyla Karadeniz kıyılarındaki faaliyetlerini iyice yoğunlaştırdı. 6 Temmuz'da nakliye gemilerini takip eden Yunan Donanması takiplerini Rize kıyılarına kadar devam ettirmişlerdi.19 Temmuz'da Trabzon önlerine gelen Yunan gemileri 20 Temmuz da şehri topa tutmuşlar ancak bütün bu faaliyetleri nakliyatı durduramamıştı.[80] Yine 1921 sonbaharında Yunan Donanması kıyılarda Rize (16 Ağustos 1921)[81] ve Sürmene'deki müstahkem mevkileri topa tutmuştu. Yunan Donanmasının Karadeniz'de zaman zaman uyguladığı ablukalara karşı bazı tedbirler alınmış, 26 Nisan 1922 de Enosis adlı Yunan şilebi ele geçirilmiş, yolcuları Rize'de mahalli hükümete teslim edilmişti.[82] Ayrıca 9 Şubat 1921 de alınan bir karar ile bölge halkı arasında bölücü faaliyetlerde bulunan bir kısım papaz sınır dışı edilmişti.[83]

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra, Trabzon Vilayeti'nde huzuru bozarak karışıklıklara sebep olan bazı olaylar olduğu görülür. Bu gelişmelerin, Vilayetin sınırları içinde önemli bir yeri olan Rize'yi de az çok etkilendiğini söyleyebiliriz. Bu olaylardan biri Sovyet Rusya'dan getirilmek istenen Komünist fikirler ve bunların Trabzon Vilayetindeki etkisidir. Uzun süren faaliyetler neticesinde Ocak 1921 de Mustafa Suphi ve arkadaşları Türkiye'ye gelerek komünist faaliyetlere girişmek istemişlerdir. Bu faaliyetlerinden dolayı sınır dışı edilen Mustafa Suphi ve on üç arkadaşı, Trabzon iskelesinden motora bindirilerek gönderilmek istenmiştir. Ancak bindikleri motorun Karadeniz'de batması, Trabzon Vilayetinde bazı huzursuzluklara ve dedikodulara sebep oldu.[84]

---

79 **Türk İstiklal Harbi, III**, s. 252.

80 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 215.

81 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Vesika No: 71; SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, III**, s. 655

82 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 219-220.

83 Kenan ESENGİN, **Milli Mücadelede Ayaklanmalar**, İstanbul, 1998, s. 250.

84 Daha geniş bilgi için Bkz. Yavuz ARSLAN, **Türk Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Ankara, 1997, s. 333.

Ayrıca bu dönemde Enver Paşa'nın Anadolu'da bazı faaliyetlerde bulunmak üzere harekete geçmesi, Trabzon'da bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Milli Mücadele'ye el koymak istek ve kararında olan Enver Paşa ve arkadaşları Anadolu'ya geçiş için en uygun yer olarak Trabzon'u görmüşler, İttihatçılık ilişkilerinden yararlanmak suretiyle gerekli ortamı sağlamaya çalışmışlardı. Temmuz 1921 de Moskova'dan Batum'a gelen Enver Paşa'nın gayesi;[85] Batı Cephesinde Yunanlılar karşısında başarısız olacağını düşündüğü Türk ordusunun yenilgisinden sonra, Anadolu'da yönetimi elde etmek idi.[86]

Trabzon'da önemli bir fiili gücü olan Yahya Kahya'yı ve Küçük Talat Bey vasıtasıyla sızdıkları Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nı ayrıca Büyük Millet Meclisi'ndeki Trabzon mebuslarının çoğunu elde ederek bazı faaliyetlerde bulunan İttihatçılar bu çalışmalarında başarılı olmaya başlamışlardı. Trabzon'daki bu gelişmelerin öğrenilmesinden sonra, Enver Paşa taraftarlarına karşı bir mücadele başlatılmış, bunun için mülki ve askeri yönetimde gerekli değişiklikler yapılmıştı. Trabzon'da Yahya Kahya'ya karşı Sami Sabit Bey tarafından takibata girişilmiş[87] ve Müdafaa-i Hukuk için de bir tahkik heyeti görevlendirilmişti. Ancak, Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçme istek ve kararından, esasen geç kalınmış olan bu tedbirle değil, Türk ordusunun Sakarya'da kazandığı zaferin neticesi vazgeçirmişti.[88]

Yine bu tarihlerde Yahya Kahya bir suikast sonucu öldürüldü (Temmuz 1922). Bu olay Trabzon'da mevcut havayı iyice kötüleştirmiş, Ankara'dan gönderilen Tahkik Heyeti olayı aydınlatamamıştı. Ancak bu hava Büyük Zaferin kazanılması ile biraz düzelmişti.[89] Yahya Kahya'nın öldürülmesi olayı üzerine Büyük Millet Meclisi'nde Rize Mebusu Ziya Hurşit Bey, söz alarak Kahya'yı övücü bir konuşma yapmıştı.[90]

Trabzon'daki durum, 1923 yılı başlarında düzelirken Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in 27 Mart 1923 günü Ankara'da Topal Osman tarafından boğdurtması neticesinde

---

85 Bilal ŞİMŞİR, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922"**, Ankara, 1989, s. 135.

86 AYDEMİR, **Tek Adam, II**, s. 453; ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 153.

87 Sami Sabit KARAMAN, **İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa, Trabzon ve Kars Hatıraları**, İzmit, 1949, s. 37.

88 Ali Fuat CEBESOY, **Moskova Hatıraları**, Ankara, 1982, s. 414.

89 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 173.

90 **T.B.M.M Z.C**, XX, s. 295.

ölümü[91] üzerine, Trabzon'daki bütün sükunet ortadan kalktı. Bu cinayete bütün Trabzon Vilayeti mebusları gibi Rize Mebusları da tepki göstermişlerdi. Özellikle Rize Mebusu Ziya Hurşit Bey tepkisi büyük olmuştur.[92] Bu gelişmeler üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Trabzon'a yeni bir tahkik heyeti gönderdi. Tahkik Heyeti bölgede gerekli düzenleme ve tedbirleri alarak Trabzon ile Ankara arasındaki durumu düzeltmiştir.[93]

5- Büyük Millet Meclisi Açıldıktan Sonra Rize Ve Büyük Millet Meclisi İlişkileri

1921 yılında Büyük Millet Meclisi, Müdafaa-ı Hukuk-u Milliye Cemiyetlerini ihya ve ıslaha başlamak için, cephe kumandanları, Tümen kumandanları, bütün vali ve mutasarrıflara gönderilen telgrafta belirtildiği şekilde, "Vekiller Heyetinin 21-22 Mart 1921 gecesi verdiği kararlar üzerine Müdafaa-i Hukuk Örgütü'nün yeniden güçlendirilmesine ve düzenlenmesine başlamak üzere 22 Mart 1921 tarihinde yapılan bildiri..." gönderildi. Bu bildiriye cevap olarak Rize ilinden 23 Mart 1921 de aşağıdaki telgraf gönderilmiştir.

Rize Mutasarrıfı Faik'den Rize, 23 Mart 1921

Ankara Büyük Millet Meclisi Başkanlığına

"Rize Sancağı Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez Heyetini oluşturan şahısların isim ve unvanları yüce emirleriniz gereği aşağıda arz olunur.

Rize Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez Heyeti Başkan Vekili:

Lazzade Mustafa Zühtü,

Başkan; Mataracızade Mehmet Şükrü

Üye ve katip: Lazzaze Mustafa Zühtü

---

91 Daha geniş bilgi için **İkdam**, 5 Nisan 1923, sayı: 9359; **Vakit**, 5 Nisan 1923, sayı: 1910; **Vakit,** 14 Nisan 1923, sayı: 1919; **İstikbal**, 1 Nisan 1923, sayı: 879; **İstikbal**, 2 Nisan 1923, sayı: 880; **İstikbal,** 3 Nisan 1923, sayı: 881; **İstikbal**, 4 Nisan 1923, sayı: 882 (İstikbal Gazetesinde, Nisan ayı boyunca yoğun olarak Ali Şükrü Bey cinayeti konu edilmişti.)

92 **İstikbal**, 5 Nisan 1923, sayı: 883; **İstikbal**, 11 Nisan 1923, sayı: 888.

93 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 174.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Üye: Ali Reiszade Şeyh İlyas

Üye: Mataracızade hakkı

Üye: Ak Mehmetzade Mehmet Cevdet

Üye: Mataracızade Salih

Üye: Durmuşzade İsmail

Üye: Tuzcuzade Halid

Üye: Moravizade Mustafa

Üye: Rakıcızade Mustafa[94]

1 Nisan 1923 de Türkiye Büyük Millet Meclisi, oybirliği ile seçimin yenilenmesine karar vererek, 16 Nisan 1923 de son toplantısını yaparak dağıldı. Her tarafta yeni seçimler yapıldı. [95] II. Türkiye Büyük Millet Meclisine katılan Rizeli Mebuslar;

Hasan Cavid (Belül)

Rauf Benli

Ahmet Fuat (Bulca)

Esat (Özoğuz)

Ekrem (Rize)

Ali Rıza (Zırh) Bey idi.

---

94 "Haziran 1920 son Gelişmeler Cephe Komutanlıklarının Kurulması" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı: 32, Ekim 1987, s. 13.

95 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 57.

B- SEVR ANLAŞMASI VE SONRASINDA RİZE

1- Osmanlı Devleti'nin Sevr Anlaşması'nı İmzalanması Ve Rize'de Sevr'e Tepkiler

a- Sevr'in Doğu Karadeniz Bölgesiyle İlgili Maddeleri

İstanbul Hükümeti, 10 Ağustos 1920 tarihinde, Türkiye'nin ortadan kalkması sonucunu doğuracak olan Sevr Antlaşmasını imza etti.

Sevr Anlaşmasının, Karadeniz'i ve denizciliği ilgilendiren maddelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Beşinci Kısım- Türkiye, genel olarak bütün milletlerin silahlanmayı tahdidini mümkün kılmak için aşağıdaki maddelere tamamıyla riayet etmeyi taahhüt eyler.

Madde 181- Osmanlı limanlarında mevkuf bulunan bütün harp gemileri müttefik devletlere kati olarak teslim edilmiş ad ve itibar olunacaktır. Maamafih Türkiye, sahilleri boyunca inzibat ve av hizmetleri için yedi gambot ve altı torpidobotu aşmayacak kadar gemi bulundurmak hakkını muhafaza edecektir. Bu gemiler, aşağıdakilerin arasından, müttefikler Arası Kontrol Komisyonu tarafından ayrılacaktır; Aydın Reis, Burak Reis, Sakız, Preveze, Hızır Reis, kemal Reis, İsa Reis, gambotları. Sivrihisar, Sultanhisar, Draç, Musul, Akhisar, Yunus torpidobotları. Gambotlar 7,7'lik küçük bir top taşıyabilir. Bu gemilerde bulunan bütün torpido kovanları sökülüp çıkarılacaktır.

Madde 182- 181. maddede ismi geçen gemilerin yerine konacak olanlardan başka bir harp gemisinin yapılması veya satın alınması Türkiye için yasaktır. Bu gemilerden gambotlar 600 tonu ve karakol gemileri 100 tonu geçmeyecektir. Kayıp müstesna, gambot ve torpidolar ancak suya inme takiplerinden 20 sene sonra değiştirilebileceklerdir.

Madde 183- Reşit Paşa, Tiri Müjgan, Giresun, Millet, Akdeniz, vapurları silahsızlandırılarak tüccar gemisi ad ve itibar edileceklerdir.

Madde 184- Ticarette kullanılanlar müstesna olmak üzere Türkiye'de yapılmakta olan harp gemilerinin inşaatı durdurulacaktır.

Madde 185- Ticarette kullanılmak için bile olsa denizaltı yapılması veya satın alınması yasaktır.

Madde 187- Müttefikler Arası Kontrol Komisyonu tarafından tespit ve tayin edilen silah ve malzemeden başka harp vasıtaları, torpido ve mayınlar müttefik devletlere teslim edilecektir.

Madde 188- Müttefikler Arası Kontrol Komisyonu Osmanlı bahriyesinde bulunacak subay ve eratın adedini tespit edecektir.

Madde 189- Osmanlı Bahriyesi tamamen gönüllü mürettebattan teşkil edilecek ve hizmet müddeti subaylar için en az fasılasız 25 sene, gedikliler ve erat için 12 sene olacaktır. Deniz ticaret filosunda iş gören subay ve mürettebat hiçbir türlü askeri veya bahri talim göremeyecektir.

Madde 191- Türkiye silahlı kuvvetlerinin hiçbir askeri veya deniz uçağı veya kaabili sevk balonu bulundurmayacaktır.

Madde 196- Bu muahedenin askerlik veya denizcilikle ilgili madde ve hükümleri başlıca müttefik devletler tarafından tayin olunan Kontrol Komisyonlarının mürakabesi altında, Türkiye tarafından icra edilecek ve bu hususiaki mesuliyet Türkiye'ye ait olacaktır.

Madde 207- Türkiye hiçbir yabancı memlekete askeri, bahri veya havai hiçbir heyet memur etmemeyi ve göndermemeyi taahhüt eyler. Bundan başka, Türkiye, tabasından her hangi bir ferdin yabancı bir devlet ordusuna, filosuna veya hava hizmetlerine yazılmak için; veya bir yabancı devlete askeri, bahri veya havayi malumat vermek için; veya onlar nezdinde bu hususlarda öğretmenlik etmek için devlet sınırlarını aşmasına engel olacak tedbirleri almayı taahhüt eyler.[96]

Bu antlaşma gereğince, Doğu illeri ile Trabzon Limanı Ermenilere bırakılıyordu. Bu şekilde Rize'de Ermenilere bırakılan topraklar arasında kalıyordu. Ancak, yürürlüğe girebilmesi için Milli Meclis tarafından da onaylanması gereken bu Andlaşma, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin onaylamaması üzerine yürürlüğe giremedi. [97]

---

[96] BAYAR, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, s. 47-49.

[97] GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 39.

b- Rize'de Sevr'in İmzasına Karşı Duyulan Tepki

Sevr Anlaşması'nın imzalandığı dönemde yurt içinde bir çok bölgede durum protesto edilerek anlaşmanın kabulünün imkansız olduğu belirtilmişti. Bu protestolardan birini de Rize göndermiştir. İstikbal Gazetesinde 1 Eylül 1920 tarihinde yayınlanan ve Rize'de düzenlenecek olan miting için izin alma amacını taşıyan bu yazı, Rizelilerin Sevr Anlaşmasına bakışını yansıttığından önemli olan bu yazı aşağıda aynen verilmektedir.

"27 Ağustos tarihiyle Rize'den gazetemize yazılıyor:

Pek ağır ve elim şeraitle Türkiye'de hayat ve istiklal bırakmayan sulh muahedenamesinin vatansız vicdansız üç serserinin yine kendileri gibi vatan ve milletle alakadar olmayan birkaç kişi namına 10 Ağustos sene 36 da imza olunan ve mahede-i sulhiye namı verilen paçavranın protestosu için bu gün akd olunan onbin kişilik mitingde bervechiati mukarerat ittihaz olunmakla arz olunur.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mehmet

Miting Heyeti Reisi Lazzade Mustafa

Ulemadan Nuh

Belediye Reisi Hakkı

Ulemadan Hasan

Ulemadan Ali Rıza

Heyetten İlyas

Heyetten İsmail

Heyetten Mustafa

Türkiye düşmanlarıyla Wilson Prensiplerine tevfikan muahede-i sulhiye akd etmek üzere mütareke akt etmiştir.

Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesi Türkiye'nin hukuku tamamıyla kâfildir. Esnayı mütareke ahkamına riayet etmeyen yağmakâr ve kahpe düşmanlarımız muahede-i sulhiye de bu esasatı asla tanımamışlardır.

Muahedeyi Türkler namına imza eden 3 serserinin Türklükle ve bu vatanla alaka ve münasebetleri yoktur. Bunları imzaya sevk eden birkaç hain vatan millet tarafından verilmiş hiçbir vekalet ve sıfat-ı resmiyeye haiz değillerdir. Şu halde mezkur muahedeyi milletimiz ve vatanımızla hiçbir münasebeti olmadığı için keenlemyekün addediyoruz.

Bu hususa müteallik ve milletin arzusunu tamamıyla kâfil olan Büyük Millet Meclisinin daha evvelce ilan ettiği karara sadakatle vatan-ı hamimizi kurtarıncaya kadar vatan ve İslamiyet namına dahil olduğumuz muahedeyi sonuna kadar devam etmeyi azim ve imanımızı bu kere de Misak-ı umumu-i milliyi tevsik ederiz.

Meşru vaziyetle idare olunan Türkiye de hakim muahede-i sulhiyenin millet için hiçbir mecburiyeti fiiliyeyi tazmin etmediği ve hakkı hayat ve istiklal-i ve mazlum milletlerle müştereken yağmakar ve emperyalist canavarlara karşı mücahedeye devam hususundaki Büyük Millet Meclisi'nin bütün arzu ve kararlarına inkıyât ve mutâvaat ettiğimizin meclis mezkur riyaseti celilesine iblağına miting-i heyete mezuniyet veriyoruz." [98]

C- BATI ANADOLU'DAKİ SAVAŞLAR (İNÖNÜ SAVAŞLARI, SAKARYA SAVAŞI VE BÜYÜK TAARRUZ) SIRASINDA RİZE

15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal eden Yunanlılar, işgal ile beraber Batı Anadolu'da hızla ilerleyişe geçti. Bu ilerleyişleri karşısında bölge halkının oluşturduğu milis kuvvetleri ile savaşan Yunan askerleri bölgede geniş bir alanı işgal ederken, 1920 yılı başlarında Türklerin kurduğu düzenli ordusu ile bir çok savaşlara girdi.

Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı verilen savaşlar sırasında Rize ve çevresinde halk, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması yolunda, Büyük Millet Meclisi ve Türk ordusunu muhtelif zamanlarda cephelere gönüllü kafileler göndermek[99] suretiyle desteklemişlerdi.

Bu gönüllüler içinde yer alan Rizeli İpsiz Recep ve onun Rizeli gönüllü arkadaşlarının Milli Mücadelede, özellikle de Batı Cephesinde çok büyük faaliyet ve fedakarlıkları olmuştur. Batı Anadolu'daki savaşlardan -özelliklede Sakarya Savaşı'ndan- önce yaklaşık 90 kişi ile Rize'den motorlarla Mutasarrıf tarafından uğurlanan Recep ve gönüllü arkadaşları, uzun bir yolculuktan sonra Kefken açıklarına vardılar, Sakarya Nehri'ne yakın olan Ağva'da kıyıya çıktılar.[100] Daha sonra

---

98 **İstikbal**, " Rize'de Miting", 1 Eylül 1920, no: 168.

99 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 204.

100 KAZMAZ, **İpsiz Recep**, s. 122.

Sakarya'nın ilçesi olan Karasu'ya giderek, burada karargah kurmuş, Batı Cephesi için gönüllü yazmaya başlamışlardı.

1- İnönü Savaşları ve Rize

a- Birinci İnönü Savaşı ve Rizelilerin Faaliyetleri

İzmir'in işgalinden sonra hızla Batı Anadolu içlerine ilerleyen Yunan ordusu, 3 Kasım 1919'da Müttefikler'in tespit ettikleri Milne Hattı'nda durdu. Bu ileri harekattaki hedef Türk milletine Sevr muahedesini imzalatmaktı. Altı ay kadar Milne Hattı'nda bekleyen Yunan ordusu, 22 Haziran 1920 de hattı aşarak doğu ve kuzey istikametinden taarruza geçti. Kısa sürede Balıkesir ve Bursa'yı alan Yunanlılar, bu tarihlerde meydana gelen Çerkes Ethem'in ayaklanmasını fırsat bilip, 6 Ocak 1921'de Eskişehir'i işgal etmek için İnönü mevkiine taarruza başladılar. Burada Albay İsmet Paşa komutasındaki Türk ordusu, Yunan ordusu karşısındaki ilk direnişini göstererek 10 Ocak 1921 de Birinci İnönü Savaşı'nı kazandı.[101]

İnönü Savaşları'nın başladığı günlerde, Rize'nin teşkil ettiği ikinci gönüllü kafilesi Ordu ve Samsun üzerinden Ankara'ya uğurlanırken,[102] Savaş sırasında Batı cephesine Karadeniz bölgesinden gönderilen gönüllü müfrezeler arasında Rize'den de oldukça çok sayıda gönüllü[103] vardı. Örneğin, Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Batum üzerine yürüme emrini alan ve Ali Rıza Bey komutasında Batum'u işgal eden (11 Mart 1921) Çoruh Grubunu hemen hazırlayarak Batı Cephesi'ne göndermişti.[104]

Sonuçları açısından oldukça önemli olan bu zafer hakkında, Mustafa Kemal haklı olarak: "*Birinci İnönü muharebe meydanının ufuklarında yükselen zafer güneşi, Türk milletinin yüksek fazilet ve maneviyatının belirtisidir. Bu doğuş karşısında, büyük bozgunlar oldu! Birinci İnönü Zaferi, İkinci İnönü Zaferi'nin, Sakarya büyük kanlı savaşının ve en nihayet Türk vatanının, Türk bağımsızlığının ilk zafer müjdecisi olmuştur. Bu sebeple Birinci İnönü Meydan Muharebesi'ni kazanan Türk ordusunun bütün mensupları, dünya tarihinde unutulmaz şanlı bir menkıbe sahibi olarak ebediyen*

---

101 **Trabzon'dan Atatürk'e**, s. 176; SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, III**, s. 359.

102 ÇAPA, "Milli Mücadelede Rize", s. 872.

103 ŞENER, **Topal Osman Olayı**, s. 192.

104 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 207.

yaşamayacaklardır."[105] demektedir. Öyle ki, Rizeliler de bu şan ve şerefe layık olanlar arasında yer alıyorlardı.

Birinci İnönü Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra Avrupa'da bazı siyasi gelişmelerin ortaya çıkması ve aynı zamanda Türkiye'nin komşuları ile bazı antlaşmalar yapabilmesi için gerekli zemin oluşmuştur. Böylece Londra Konferansı ve Moskova Antlaşması yapılmıştır.

Birinci İnönü Savaşından sonra başlayan, Londra Konferansı 27 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında yapıldı. Londra Konferansı'ndaki uzun uğraşılarından sonra Yunanlılar bir şey elde edemediler. Yunanlılar diplomasi yoluyla elde edemediklerini savaş meydanlarındaki zaferle elde etmek gayesi ile yeniden taarruza hazırlandılar.[106]

Türk birlikleri, Doğuda Ermenileri daha sonra da Batıda Yunanlıları I. İnönü Savaşında yenilgiye uğratınca, Ruslar, Ankara temsilcileri ile Moskova'da görüşmelere başlayıp, sekiz ay sonra 16 Mart 1921'de Moskova Andlaşması'nı imzaladılar. [107]

16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında imzalanan Moskova Antlaşması'nın[108] I. Maddesine göre Türk-Sovyet sınırı; Türkiye'nin Kuzey Doğu sınırı Karadeniz kıyısında bulanan Sarp köyünden başlayarak -Mata Dağı- Şavşat dağının suların ayırım çizgisi -Kani dağından geçen, oradan sürekli olarak Ardahan ve Kars sancakları sınırının kuzeyini-, Arpaçay ve Aras talveğini izleyerek aşağı Karasu'nun Aras'a karıştığı yere varan çizgi ile saptanmıştır. [109]

Sovyet Rusya ile 16 Aralık 1921 Moskova Antlaşmasıyla tesbit olunan sınırlar 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması[110] ile Sovyet Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Hükümetleri tarafından da kabul olunmuştur.[111]

---

105 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I**, Ankara, s. 234.

106 GÖNLÜBOL –SAR, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, s. 30.

107 GÖNLÜBOL –SAR, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, s. 22.

108 **Düstur**, Üçüncü Tertip, II, Ankara, 1953, s. 72-83; **Kavanin Mecmuası**, Devre I, I, Ankara, 1943, s.157-167; sadeleştirilmiş metin için bkz. İsmail SOYSAL, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I**, Ankara, 1983, s. 32.

109 Stefanos YERASİMOS, **Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadele'ye,** İstanbul, 1979, s. 314-315 ; Doğu ERGİL, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, Ankara, 1981, s..410.

110 **Düstur**, Üçüncü Tertip, II, Ankara, 1953, s. 74.

111 BIYIKLIOĞLU, **Atatürk Anadolu'da**, s. 71; Kamuran GÜRÜN, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, 1991, s. 70.

b- İkinci İnönü Savaşı ve Rizeli Gönüllüler

Birinci İnönü Savaşı sonunda geri çekilmek zorunda kalan ve büyük kayıplar veren Yunan Ordusu, yeni saldırı hazırlığını tamamlamıştı.[112] Türk ordusu da yeniden derlenip toparlanma telaşında idi.

Bu arada, Milli Mücadelenin başından beri durup dinlenmeden Anadolu'ya silah ve cephane taşıyan Karadeniz Kıyılarındaki gönüllü, milis ve motorcu gibi adlarla anılan kuvvetler, Yunanlıların engelleri ile karşılaştılar. Erkan-ı Harbiye Başkanlığı; Yunan Savaş Gemilerinin Karadeniz'deki taşımacılığı engelleme kararı aldığını bildirmiş ve çok dikkatli olunmasını istemişti. Çünkü İngilizlerin yanında bir de Yunan savaş gemileri Karadenizli sevkiyatcıların işini zorlaştırıyordu. Oysaki, doğudan Batı Cephesine gönderilecek askeri birliklerin Karadeniz'den geçmesi zorunlu idi. Durum çok tehlikeli görünüyordu, ancak başta Rizeliler olmak üzere Karadenizlilerin, her türlü zorluğa rağmen ulaşımı aksatmadan sürdürebilmeleri sayesinde Yunanlılar amaçlarına ulaşamamışlardır.

Birinci İnönü Savaşı'nın kendi aleyhlerine verdiği acı sonucu unutamayan Yunanlılar, 23 Mart 1921'de yeniden harekete geçti.[113] 30 Mart-1 Nisan 1921 de cereyan eden İkinci İnönü Savaşı sırasında, Kandıra'da bulunan Yunan tugayının İzmit, Hendek, Bozöyük üzerinden İnönü'ne inmesi tehlikesine karşı Rizeli İpsiz Recep Çetesi, Sakarya'nın doğusunda yerlerini alarak Yunan birliklerinin Sakarya'nın batısına geçmesine engel olmuşlardı.[114] Bu arada Rizeli mebuslarda cephedeki yerlerini almayı ihmal etmemişlerdi. İnönü Savaşına Kazancı sırtlarında 2. Süvari Grubunda sekiz Milletvekili gönüllü olarak katıldı.[115] Çok zor şartlar altında olsalar da Türk ordusu İkinci İnönü Savaşı'nı 1 Nisan 1921 de zaferle sonuçlandırdı.[116] Böylece, Rizelilerin de yer aldığı İkinci İnönü Savaşı, Yunan ordusunun ikinci yenilgisi oldu.

---

112 F. Perrone dı San MARTINO, **Ön Asya Diktatörü Mustafa Kemal, ve Zaferleri**, (yayına hazırlayan; E. Sedat AKALTIN), İstanbul, 1998, s. 102.

113 ECER, "İkinci İnönü Zaferi'nin Türk Milletine Kazandırdığı Moral Güç", s. 653.

114 KAZMAZ, **İpsiz Recep**, s. 152.

115 ÇOKER, **Türk Parlamento Tarihi, III**, s. 721.

116 Sabahattin SELEK, **Anadolu İhtilali, II**, s. 233; Kazım ÖZALP, **Milli Mücadele, I**, Ankara, 1971, s.174; GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 45.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

2-Sakarya Savaşı ve Rize

a- Sakarya Savaşı Sırasında Rizelilerin Faaliyetleri

İkinci İnönü Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Yunanlılar, yeni ve büyük bir saldırıya hazırlanmışlardı.[117] Bu hazırlıklardan sonra, 10 Temmuz 1921'de Sakarya Savaşı'nın ilk genel saldırıları başladı.[118] Düşman ordusu Anadolu içlerine doğru ilerliyordu. Yunanlıların kesin sonuç almak isteyen bir tutumları vardı. Fakat bu saldırıya karşı bütün Anadolu harekete geçmiş hatta Mebuslar bile cepheye gidip çarpışmak için hazırlanmışlardı. Çünkü Büyük Millet Meclisi üyeleri, savaş nasıl bir durum gösterirse göstersin Ankara'dan ayrılmamayı, gerekirse şehrin önüne siperler kazarak çarpışmayı kararlaştırmışlardı. Bu gelişmelerin yanısıra Büyük Millet Meclisi, 144 sayılı kanunu oy birliği ile kabul ederek, Mustafa Kemal Paşa'ya kanun niteliğinde emir verme yetkisi ve Başkomutanlık görevi vermişti.[119]

Bu sırada başkomutan Mustafa Kemal Paşa, kanun hükmündeki emirleriyle Tekalif-i Milliye emirleri[120] yayınladı.

7-8 Ağustos 1921 tarihli Tekalif-i Milliye Kanunun 5. maddesine* göre, motor ve taka gibi deniz taşıtları da taşıma işlerinde kullanılacaktı.[121] Bu yükümlülüğü yerine getirenler yani takaları ve motorlarıyla silah ve cephane taşıyanlar, askerlik hizmeti yapmış sayılacaktı.

Tekalif-i Milliye emirlerinin uygulanmaya başlanmasıyla, Karadeniz'deki ulaşım birden bire büyük önem kazandı. Bölgede demiryolu ve karayolu ulaşımı gelişmediğinden, Rusya'dan gelen silah ve cephane mecburen deniz yoluyla taşınmak zorunda idi.[122]

---

117 ŞİMŞİR, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e**, s. 112.

118 Kemal ATATÜRK, **Nutuk, II**, s. 811.

119 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 46.

120 Kemal ATATÜRK, **Nutuk/Söylev, II**, s. 823-825.

* Bu maddeye göre; Halk, ordu ihtiyacı için daha önce alınan taşıt araçlarının dışında elinde kalan her türlü taşıt aracıyla, ayda bir defa olmak ve yüz kilometreyi geçmemek şartıyla orduya ait malzemeyi istenen yere kadar taşıyacaktı. Taşıma hizmetleri parasız yürütülecek, kimseye ücret ödenmeyecekti. (Her türlü taşıt aracı deyimi ile o günlerin başlıca taşıt aracı olan at arabası, yaylı, kağnı, öküz arabası, at, eşek, katır ve deve gibi kara; motor ve taka gibi deniz taşıtları anlatılmak istenmişti.)

121 MÜDDERRİSOĞLU, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, s. 389.

122 MÜDDERRİSOĞLU, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, s. 393.

Rus limanlarından gönderilen malzeme Doğu Karadeniz'deki limanlarda takalar, motorlar veya tüccar gemilerine yüklenerek kıyılara taşınıyor,[123] oradan da kağnı gibi araçlarla iç kesimlerdeki cephelere naklediliyordu.[124] İnönü'den Sakarya'ya kadar kara cephelerinde olduğu gibi denizde de hep müdafaada olup nakliye işleri ile uğraşılmıştı.[125]

Sakarya Nehri, İstiklal Savaşı sırasında, Anadolu'ya açılan kapılardan biriydi. Savaşa çetelere katılmak isteyenler de bu yolu kullanıyordu. İstanbul'dan ordu için deniz yoluyla gönderilen mermi, silah ve cephane de Sakarya'ya taşınır, buradan yöredeki kağnı arabası gibi arabalarla veya nehir vasıtasıyla cepheye ulaştırılırdı.[126]

Savaşlar olurken, Milli Mücadele için sağlanan silah ve cephaneler, Trabzon Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı'nın yönetimi ve fedakar Rizelilerin üstün gayret ve becerisi ile Anadolu'ya ulaştırılıyordu. Yurdun her yanından gönüllüler kağnılar ile cepheye yardım taşıyordu.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nden gelen gönüllü birlikler Sakarya Savaşı'nda büyük yararlılıklar gösterdiler. Gönüllü birliklerden biri olan İpsiz Recep'in çetesinde yer alan Rizeli gönüllülerin bazılarının adları şöyledir: Alibey Kandemir, Ali Taşkıran, Hakkı Alkan, İbrahim Okutur, Kansız Ali, Mahmut Taşkıran, Güneysu'dan Mahmut, Kara Emin, Kör Ali, Giro Osman, (Bıyıklı) Mehmet Kopuz, (Obur) Ahmet Güngör, Mesut (Dayı)Yıldırım, Ciro Mehmet, Yusuf Kopuz, Mehmet Taşkıran idi.[127] Sakarya cephesinde Yunanlılarla harp ederlerken gönüllü sayısının çok arttığı, hatta Rize'den 600 kişinin İpsiz Recep Çetesine katıldığı[128] bilinmektedir.

---

123 Bilal Kaptan (AKIN), **Milli Mücadele Hatıraları**, s. 18.

124 BAYAR, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, s. 45.

125 BAYAR, **İstiklal Savaşında Türk Denizcileri**, s. 55.

126 KAZMAZ, **İpsiz Recep**, s. 137.

127 KAZMAZ, **İpsiz Recep**, s. 87.

128 KAZMAZ, **İpsiz Recep**, s. 98.

Yine gönüllü kişilerden oluşan Topal Osman Ağa* komutasındaki 42. Milis Alayı, bütün mevcudu ile Doğu Karadenizlilerden oluşmaktaydı.[129] I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Karadeniz'de başarılı faaliyetlerde bulunan Şükrü Bey'in mahiyetinde, Bekir (Kaleli), Veysel (Gönye) beyler bulunmaktaydı. Daha sonra bu kuvvetler Batı Cephesine gönderilmiş, Bekir Bey Sakarya Savaşında ağır yaralanmıştı.[130] Hayati bir savaş olan Sakarya Savaşı sırasında cephede Başkumandan Mustafa Kemal'in verdiği emirlerin hemen yerine getirilmesi için MM Grubu ve diğer teşkilatlar canla başla çalışıyorlardı.[131]

---

* Topal Osman; Trabzon vilayetinde Topal Osman Ağa'nın çetesi etkin olup, Giresun ve civarında faaliyet göstermektedir Osman Ağa, 1884 yılında Giresun'da doğmuş olup, deniz ticareti ile uğraşmış olup Rus limanları ile Karadeniz limanları arasında taşımacılık yapmıştır. Bkz. Cemal ŞENER, **Topal Osman Olayı**, İstanbul, 1998³, s. 49-53; 1912 yılında ortaya çıkan Balkan Savaşları sırasında Trakya-Çatalca önlerinde savaşarak dizinden yaralanmış ve "Topal" lakabını almıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Ruslara karşı savaşmıştır. Gönüllü taburu oluşturarak Teşkilat-ı Mahsusa Alayına bağlı olarak görev almıştır. Osmanlı Devleti savaştan çıktıktan sonra Doğu Karadeniz Bölgesinde başlayan Rum ve Ermeni faaliyetleri karşısında etkin faaliyetlerde bulunmuştur. Bkz. ŞENER, **Topal Osman Olayı**. s..54-57 Bu faaliyetlerinden dolayı İstanbul Hükümetince bazı tahkikatlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. **BOA, DH KMS** 51-1/4. Hatta her hareketi İngilizler tarafından takip edilen Topal Osman'a Ermeniler tarafından bir suikast düzenlenmesi düşünülüyordu. Bkz. **TİTE**, K: 46, G: 67 B. 67 Rum çetelerine güçlükler yaratan Topal Osman, Mustafa Kemal ile 29 Mayıs 1919 da Havza'da tanışır. Milli Mücadele döneminde büyük yararlılıklar gösteren Osman Ağa, 1920 Eylülünde Kazım Karabekir paşanın da emrinde yer almış olup iç isyanların bastırılmasında da büyük yararlılıklar göstermiştir.12 Kasım 1920 de Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal'in emrine girmişti. Bkz. **Frunze'nin Anıları**, s. 120; Böylece "Giresun Gönüllü Müfrezesi" resmi görev verilerek Muhafız Birliğini oluşturulmuştur. 42. Alay ve 47. Alayları başarı ile idare etti. ŞENER, **Topal Osman Olayı**, s. 62-80 Doğu Karadeniz Bölgesinde asayişi bozucu hareketleri olan Topal Osman'a karşı Hükümet, gerek bölgedeki nazik durumdan gerekse Topal Osman'ın kuvvetlerinden bazı cephelerde kullanılmasından dolayı Osman'a karşı sert tedbirlerde bulunmuyordu. Bkz. **Trabzon Valisi Hamit Bey'in Hatıraları**, s. 157 Ali Şükrü cinayetinden dolayı öldürülen Osman Ağa'nın cesedi gömüldüğü yerden çıkarılarak Meclis'in önünde baş aşağı asılmıştır. Bkz. ŞENER, **Topal Osman Olayı**, s. 110.

129 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 46.

130 OĞUZ, Yaşadıklarım Dinlediklerim, s. 52.

131 ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 453.

13 Ağustos 1921 de Yunan ordusu ilerlemeye başladı. Hedefi Ankara olan Yunan ordusu, ilerlerken yolu üzerindeki her canlıyı ve eşyayı yok ediyordu. Öyle ki, düşmanın top atışları Ankara'dan duyulabilecek bir zamanda Mustafa Kemal Paşa, düşmanı Sakarya Suyu'nun doğusuna çekerek yeni bir taktik denemeye karar verdi. Türk ordusunun geri çekilmesinin kamu oyunda panik etkisi yapmaması için savunma çizgisinin bütün vatan sathı için geçerli olduğu belirtilmişti.[132]

"*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın, her karış toprağı vatandaşın kanı ile sulanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler, ona uyamaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar direnmeye ve dayanmaya mecburdur.*"[133] bu söz bütün savaş boyunca etkisini sürdürdü.[134]

Sakarya Savaşı'nın büyük bir alanda devam ettiği bir sırada Trabzon'dan gönderilen 3. Tümen Savaş alanına geldi. Düşmanın en kuvvetli saldırılarını düzenlediği bir anda cephedeki askere destek birliği olarak, Giresun Gönüllü Alayı da saldırıya geçti. Böylece Karadenizli gönüllüler Osman Ağa'nın idaresinde savaşa girdiler.[135]

Yunan ordusu iki buçuk yıldır Anadolu'da hücum halindeydi. Türk Ordusu savunma savaşı yapıyordu. I. ve II. İnönü Savaşları birer savunma savaşıydı. Ama Sakarya Savaşı artık rollerin değiştiği savunma değil bir saldırı savaşı oldu.[136]

Nihayet düşman 10 Eylül 1921 de kaçmaya başladı. 13 Eylül 1921 yılına kadar süren dünyanın en uzun meydan savaşlarından biri olan Sakarya Savaşı bir zaferle

---

132 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 46.

133 Kemal ATATÜRK, **Nutuk/Söylev, II**, s. 827.

134 Şevket Süreyya AYDEMİR, **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1919-1922, II,** Ankara, 1999, s. 450.

135 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 47 .

136 ŞİMŞİR, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e**, s. 171.

neticelendi.[137] Büyük Millet Meclisi, 19 Eylül 1921 de zaferin Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazi"lik unvanı ve "Mareşal"lık rütbesi verdi.[138]

b- Sakarya Savaşı'ndan Sonra Meydana Gelen Gelişmeler ve Rize

Yunan ordusunu cephede yenerek Sakarya'da büyük başarılar kazanan Büyük Millet Meclisi Hükümeti, artık siyasi cephelerde de prestij kazanmaya ağırlık vermeye başladı.

Sakarya Savaşı'ndan sonra Fransızlar, Türklerle Mayıs 1920'de mütareke yapmıştı. Türk ordusunun Batı Anadolu'da kazandığı başarılar ve Moskova Antlaşmasının imzalanması üzerine Fransızlar, Haziran 1921'de Türkler ile anlaşma zemini aramaya başladılar.

Misak-ı Milli'yi tanımayı kabul eden Fransızlarla 20 Ekim 1921 de Ankara Antlaşması[139] yapıldı. Anlaşma ile; Türkiye'nin Suriye sınırı tespit edilmeye çalışılmış, taraflar arasındaki çatışmalar sona erdirilmiş ve Yeni Türkiye Devleti Fransızlarca tanınmıştır. Ankara Antlaşması'ndan sonra, İstanbul Polis Müdürlüğü'ne Esad Bey'in getirilmiş böylece Anadolu'ya yapılan silah sevkıyatında büyük artışlar olmuştur.[140]

Yine İtalyanlar, Ankara Hükümeti ile yakın ilişkiler kurarken Ankara Antlaşması'ndan sonra Türk Hükümeti ile anlaşma denemelerine giriştiler.[141] İtalyanlar, Türklere, Milli Mücadele süresince önemli miktarlarda silah sattı ve İtalyan gemileri vasıtasıyla silah ve mühimmat taşınmasında yardımcı oldu.[142]

Sovyet Rusya ile başlayan yakın temaslar zamanla iyice arttırılmıştı. 1921 yılı sonlarından itibaren Rus diplomatları birbiri peşi sıra Türkiye'ye gelmişlerdi.

Aralık 1921 başlarında Ankara-Ukrayna arasındaki siyasi ilişkilerin artması sonucunda, Mihail Frunze başkanlığındaki bir elçilik heyeti Trabzon'a gelmişti.[143]

---

137 AYDEMİR, **Tek Adam, Mustafa Kemal**, s. 449.

138 ŞİMŞİR, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e**, s. 172.

139 ŞİMŞİR, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e**, s. 202

140 ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, s. 428.

141 ŞİMŞİR, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e**, s. 236.

142 AYIŞIĞI, "Milli Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya, s. 93.

143 **Frunze'nin Anıları**, s. 14; GÜRÜN, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 76.

Görüşmelerden sonra, 2 Ocak 1922 de Türkiye-Ukrayna Dostluk Anlaşması imzalanmıştır.[144]

Ocak 1922 de Frunze'yi takiben, Rus Şuralar Hükümeti'nin yeni elçisi Aralof 30 kişilik maiyetiyle Trabzon'a gelmişti. Aralof'u Trabzon'a getiren vapur Rize civarında kayıklardan oluşan bir filo tarafından çevrilmiş ve çiçek yağmuruna tutulmuştu. Halk, ellerini ve feslerini sallayarak dostluk gösterilerinde bulunmuş, konuklara birkaç sepet portakal hediye etmişlerdi. Trabzon iskelesinde ise resmi tören yapılmış ve Aralof burada halka bir konuşma yapmıştır. Onuruna verilen ziyafet neticesinde Sovyet elçisi Rize belediyesine gümüş bir yemişlik ve başka hediyeler sunmuştur.[145]

Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle neticelenmesinden sonra, İstanbul'dan sevk edilen silah ve cephane büyük ölçüde artmıştı.[146] Rizeli gönüllüler İstanbul'da oluşturdukları kuruluşlar ile Sakarya'ya silah taşımaktaydı. İstanbul'dan sağlanan silah ve cephane gemilere yüklenip Sakarya'ya ve İnebolu'ya gönderilmekte idi. Rizeli Reisler, çeşitli suretlerle silahları nakletmişlerdi. İstanbul'da Recep'in çetesinde; Kalkandere ilçesinden Kamburoğlu Şevki, Velioğlu Kara Mustafa, Hüseyin Çolakoğlu (Kekeme Hüseyin) gibi Rizeliler bulunuyordu.[147]

Sakarya Savaşı'ndan sonra Milli Mücadele Ordusu'na iki yeni kuruluş katıldı. Eskişehir'de Kuvayı Havaiye Müdüriyeti (Hava Kuvvetleri Müdürlüğü), Trabzon'da da Nakliyatı Bahriye Kumandanlığı (Deniz Ulaştırma Komutanlığı) kuruldu. Gambot ve muhafaza motorları ile milli Mücadeleye silah ve cephane yetirmek için katılan Karadenizlilerin küçük deniz araçları, ilk Milli Mücadele Donanmasını meydana getirdi.[148]

Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı vasıtasıyla Karadeniz'deki taşımacılık faaliyetlerine devam etmiş, Türk ordusuna bu yolla sağlanan desteğin neticesinde Sakarya Savaşı ve Büyük Zafer kazanılmıştı.[149]

---

144 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 196.

145 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 197-198.

146 AYIŞIĞI, "Milli Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya, s. 95.

147 KAZMAZ, **İpsiz Recep**, s. 108-109.

148 GOLOĞLU, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 39.

149 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 216.

Paris Konferansı (22-26 Mart 1922) tarihleri arasında 22 Mart'ta Fransa, İngiltere ve İtalya Dışişleri bakanlarının katılımı ile Paris'te başladı. Türkiye ile barış yapılması konusuna, üç müttefik devletin temsilcileri dördüncü kez bir araya geliyorlardı. Birinci deneme Ağustos 1920 de Sevr'de yapılmıştı ama tutmamıştı. İkinci deneme, Birinci İnönü Zaferi üzerine Şubat-Mart 1921 de toplanan Londra Konferansıydı. Bundan da bir sonuç çıkmamıştı. Konferansın hemen arkasından Yunanlılar yeniden saldırıya geçmişlerdi. İkinci İnönü Zaferinin arkasından, Haziran 1921 de üçüncü bir deneme yapılmıştı. Üç müttefik devlet, Yunanistan'a arabuluculuk teklif etmişlerdi. Ancak bu teklifi reddeden Yunanistan genel bir saldırıya geçmişti. Bu kez konferans, Sakarya Zaferi üzerine toplanıyordu. Sakarya'dan bu yana tam altı ay geçmişti. Üç dışişleri bakanının bir arada bulunduğu bu konferans, barış için nihayi bir karar vermek düşüncesinden ziyade, daha sonra toplanacak asıl barış konferansı için bir hazırlık niteliğinde idi.[150]

Oysaki, Kasım 1921 de Londra görüşmelerini düzenleyen İngilizler, Yunanlılara zaman kazandırmaya çalışmak istemişlerdi.[151]Sakarya Zaferi'nden sonra Yunanlılar "Anadolu Macerası"nın sonuna gelmişlerdi.[152]

3- Büyük Taarruz (Başkumandanlık Meydan Muharebesi) ve Sonrasında Rize

a- Büyük Taarruz Ve Rizelilerin Faaliyetleri

Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bir taraftan diplomatik girişimlerde bulunurken diğer taraftan da yapılması düşünülen askeri taarruzun hazırlıklarını arttırarak eksiklikleri gidermeye çalışıyordu.[153] Bu arada Yunanlılar, Sakarya Savaşı'ndan sonra zorlukla tutundukları mevzileri her yönü ile tahkim ederek Türk ordularının bu savunma hattını aşamayacağını iddiasındaydılar. Ayrıca Türk taarruzunun hemen gerçekleşmemesi Yunan askerlerinin rehavete kapılmasına yol açmıştı.[154]

---

150 ŞİMŞİR, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e**, s. 256.

151 ŞİMŞİR, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e**, s. 227.

152 ŞİMŞİR, İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e, s. 183.

153 İsmail EYÜPOĞLU, **Mudanya Mütarekesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1998, s. 39.

154 EYÜPOĞLU, **Mudanya Mütarekesi**, s. 41.

Sakarya Zaferi sonucunda, düşmanı Anadolu'dan tamamen atabilmek için, planlanan taarruz için genel seferberlik ilan edilerek asker sayısını arttırılmasına başlanıldı. Ancak hedeflenen taarruz hemen yapılamadığından Meclis'te bazı eleştirilere maruz kalan Mustafa Kemal, 4 Şubat 1922'de Başkomutanlık görevinin üç aylık bir süre için yeniden uzatılmasını istedi. İtilaf Devletleri'nin giriştikleri mütareke tekliflerini Misak-ı Milliye uymadığı gerekçesiyle reddeden Meclis, 7 Mayıs 1922'de Mustafa Kemal'e üç aylık süre ile Başkomutanlık yetkisini verdi.[155] Bu yetki 22 Temmuz 1922'de süresiz olarak uzatıldı.

Meclis kararından sonra, ordunun ihtiyaç ve eksiklikleri tamamlanmaya başlandı. Bu düzenlemeler sırasında Karadeniz Bölgesi'ndeki birliklerin de yeri değiştirildi. 17 Temmuz 1922'de Trabzon'daki 13. Tümen'in 53. Alayı ile beraber Rusya'dan getirilen bir miktar cephane Ankara Hükümeti'nin talimatı ile Batı Cephesine gönderilmişti. Bu sevkıyattan sonra 1 Ekim 1922 de Trabzon'daki IX. Kolordu'ya bağlı birlikler (54. Piyade Alayının bir bölüğü Rize'de idi.) kıyı ve iç kesimlerde bulunuyordu.[156]

Nihayet 26 Ağustos 1922 Cumartesi günü sabah saat 5.30'da Büyük Taarruz başladı.[157] 27 Ağustos'ta Afyon ele geçirildi.[158] Türk ordusu 28 Ağustos'ta Yunan ordusunu ikiye ayırarak büyük bir kısmını kuşatmıştı. Bu sırada Yanan ordusunda büyük bir panik başlamış[159] ve Yunan ordusu İzmir'e çekilmişti.[160] 29 Ağustos'ta Türk orduları Dumlupınar civarına gelmişlerdi.[161] 30 Ağustos'ta Türk ve Yunan orduları arasında Aslıhanlar yöresinde yapılan savaşın neticesinde Türk ordusu büyük bir zafer kazandı.[162] Yapılan mücadele 31 Ağustos ve 1 Eylül tarihlerinde de devam etmiş ve bu sıralarda, Yunan Generali Trikopis esir alınmıştı.[163]

---

155 Kemal ATATÜRK, **Nutuk, II**, s. 871-873.

156 **Türk İstiklal Harbi, III**, s. 262.

157 **HTVD.** 60, Vesika No: 1366.

158 SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, IV**, s. 601.

159 SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, IV**, s. 607.

160 SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, IV**, s. 610.

161 **Türk İstiklal Harbi, II**, Batı Cephesi, 6/2, Büyük Taarruz, Ankara, 1968, s. 226.

162 **HTVD**, 61 Vesika No: 1390.

163 Adnan ŞİŞMAN, "Büyük Taarruz ve Sonuçları", **X. Milli Egemenlik Sempozyumu,** Afyon, 1996, s.62

Bu tarihlerde Mustafa Kemal Paşa, komuta ettiği orduları hedeflerini gösterdi. "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" bu emri alan Türk ordusu İzmir'e yöneldi.[164]

Türk Ordusu 1 Eylül'de Kütahya ve Uşak'ı kurtardı.[165] 3 Eylül'de Yunanlılar, artık savaşacak gücü olmadığı gerekçesi ile mütareke için İngiltere'nin aracılığını istemişti. İngiltere Dışişleri; bu talebi müttefiklerinden bir müddet gizlemeği amaçlamıştı. Ancak Fransızlar olaydan haberdar oldu.[166]

Yunanlılar 4 Eylül'de Alaşehir'i, 5 Eylül'de Kasaba'yı, 6 Eylül'de Manisa'yı yakarak geri çekildi. [167]

Özetlersek, Sakarya Zaferi'nden sonra Müttefiklerle barış yoluyla anlaşmak imkanı almadığı anlaşılınca Türkiye için Misak-ı Milli'yi kuvvet yoluyla gerçekleştirmekten başka çare kalmamıştı. Türk ordusunun batı cephesinde 26 Ağustos 1922 de Yunanlılara karşı giriştiği Büyük Taarruz'un çok kısa bir süre içinde başarılı sonuçlar vermesi, Misak-ı Milli esaslarının İngiltere ve Yunanistan'a kabul ettirilmesini kolaylaştırmıştı. 30 Ağustos 1922 de Mustafa Kemal'in Başkumandan sıfatıyla idare ettiği Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde Yunanlılar kesin bir yenilgiye uğratılmış ve Türk orduları, 9 Eylül de İzmir'e girmiştir.[168] Türk ordusu bu faaliyetlerde bulunurken Rizeli gönüllüler üzerlerine düşen bütün görevleri başarıyla ifa etmiş olup, Batı Anadolu'da da Türk zaferine katkıda bulunmuşlardı.

Büyük Taarruz'un sonuçları alınmaya başlanmıştı. 9 Eylül'de İzmir, 10 Eylül'de Bursa Düşman işgalinden kurtulmuştu.

Bu arada Müttefikler kendi aralarında 20-23 Eylül 1922 tarihleri arasında Paris'te müzakerelerde bulunuyorlardı. Türk Heyeti, 2 Ekim'den beri Mudanya'da bulunmakta idi. Mudanya'daki görüşmeler 3 Ekim'de başladı.[169] İtilaf Devletleri ile görüşmelerde bulunan Fethi Bey, mütareke görüşmelerinde sadece Trakya'nın görüşülmesi gerektiğini belirterek, 1914 sınırlarına göre Türkiye'nin tesliminin şart olduğunu söyledi.[170] Bazen

---

164 **HTVD,** 61, Vesika no: 1398.

165 TANSEL, **Mondros'dan Mudanya'ya Kadar, IV**, s. 182.

166 ŞİMŞİR, **Sakarya'dan İzmir'e**. s. 490.

167 SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, IV**, s. 627, 631, 635.

168 GÖNLÜBOL- SAR, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, (1919-1938), Ankara, 1997, s. 40.

169 SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, IV**, s. 726; EYÜPOĞLU, **Mudanya Mütarekesi**, s.151.

170 EYÜPOĞLU, **Mudanya Mütarekesi**, s. 38.

görüşmelerin kesilme noktasına geldiği sıralarda Türk orduları, olası bir savaş ihtimaline karşı cephedeki konumlarını düzenli olarak değiştiriyorlardı.[171]

Düşman Anadolu'dan tamamen temizlenmiş, 11 Ekim 1922 de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Trakya da işgalden kurtulmuştu.[172]

Mudanya Ateşkes Antlaşması hakkında Mustafa Kemal şunları belirtir: "*Dört senelik mesaiden sonra son kat'i muzafferiyetimiz üzerine Mudanya Askeri Antlaşması yapıldı ve barış görüşmeleri devresine geçildi. Bu görüşmelerin seyrinde de tesadüf ettiğimiz müşkülat pek çoktur. Fakat, ben bunu pek tabii buluyorum. Çünkü bu barış görüşmelerinde neticeye bağlanan hesaplar dört senelik değil, dört yüz senelik bir devrin kötü mirası idi. Gerçekten Osmanlı İmparatorluğu en haşmetli, azametli ve kuvvetli devirlerden itibaren milletin bağımsızlığı zararına, hayati menfaatları zararına o kadar çok şey feda eylemiş idi ki, netice yalnız kendisinin çöküp batmasından ibaret kalmadı; belki kendinden sonra da memleketin hakiki sahibi olan milleti, hak ve mevcudiyetinin ispatı için büyük müşkülatla karşı karşıya bıraktı.*"[173]

b- Batı Anadolu'daki Başarılar Karşısında Rize'nin Tutumu

Türk ordusuna, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde ellerinden gelen bütün yardım ve gayreti gösteren Rizeliler, Türk ordusunun bütün başarılarında büyük bir sevinç duymuştur. 1922 yılının Eylül ayı ortalarında Türk ordusunun ileri harekatında Yunanlılara karşı gösterdiği başarılar üzerine Trabzon ve çevresinde şenlikler düzenlenmiştir.[174] Büyük Taarruz'un kazanılması neticesinde düşmanın denize dökülmesi üzerine TBMM'ne kutlama telgrafları gönderilmişti.[175]

Milli Mücadele, Türk milletinin maddi ve manevi bütün varlığıyla çalışması sonucunda kazanılmıştır. Başlangıçta çalışmalarını yerel kuruluş çareleri ve muhtemel tehlikeler çerçevesinde sınırlandıran Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Misak-ı Milli'deki hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için daha

---

171 EYÜPOĞLU, **Mudanya Mütarekesi**, s. 278.

172 İsmail SOYSAL, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I,** Ankara, 1989 s. 63-66 ; SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, IV**, s. 744; EYÜPOĞLU, **Mudanya Mütarekesi**, s. 256.

173 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I,** s. 306.

174 **İstikbal**, 13-14 Eylül 1922, sayı; 709-710.

175 ÖZEL, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 206.

kapsamlı bir çalışma içerisine girmişlerdir. Rize'de de önce yerel tehlikeler, ardından Türkiye'nin işgal ve paylaşılmasına yönelik her türlü faaliyetlere karşı protesto ve mitingler düzenlenmiştir. Bu mitingler Kuvay-ı Milliye Ruhu'nun ve milli birliğin sağlanmasında önemli bir etken olmuş ve halkın top yekun Milli Mücadeleye katılmasını sağlamıştır. [176]

Büyük gayretlerinden dolayı Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa, Rizelilerin hemşehriliğini kabul ederek onlara verdiği değeri şu şekilde açıklamıştır: "*Muazzez Rize Sancağı vatandaşlarım arasında bana bir hemşehrilik mevkii ayrılmış olmasını tebliğ eden telgrafnamelerini en samimi bir his ve haz ile okudum. Milletin kitle-i umuiyesinin iştirak ve hareketi ile istihsal olunan filhakika pek büyük muvaffakiyetlerin kıymeti bilhassa muhit-i vatanda onlara müteveccih takdirat ile taayyün ve teali eylemek emr-i tabii bulunduğundan güzel Rize'nin muvaffakiyat-ı milliye dolayısıyla hakkımdaki teveccüh ve muhabbetini o vatanperver halkın tecelliyat-ı hamiyyetine saf ve beliğ bir numune olarak telakki ettim. Ve bu itibar ile tezahürat-ı vaka'yı büyük bir fahr ve takdir ile karşılayarak iblağına tavassut buyurduğunuz arzu-yı umumiyi memnuniyetle kabul ettim. Muazzez Rizeli hemşehrilerimi derin iştiyak ile selamlarım efendim.*"[177]

Milli Kurtuluş Savaşı'nda Rizeli gençlerin cephede ve cephe gerisinde çok büyük hizmetleri olmuştu. Milli Mücadele'nin başından beri bölgesinde etkin olan Müdafaa-i Hukuk teşkilatı, 1921 yılı içinde Batı cephesine gerekli desteği verdiği gibi Rizeli gönüllülerden oluşan grupları da desteklemiştir. Rizeli gönüllüler özellikle Adapazarı Yöresinde gerek İngilizler ve gerekse Yunanlılarla, Rum ve Ermeni çetelerinin çıkardığı karışıklıklarda da etkin mücadelede bulunmuşlardı.[178]

Kazanılan her zafer ve kurtarılan her vatan toprağı Rize'de büyük sevinç ve heyecan uyandırıyordu. Ardahan'ın anavatana katılması dolayısıyla Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Büyük Millet Meclisi'ne bir kutlama telgrafı gönderdi. Bu telgrafta;

---

176 ÇAPA, "Milli Mücadelede Rize", s. 873.

177 ÇAPA, "Milli Mücadelede Rize", s. 874.

178 KAZMAZ, **İpsiz Recep**, s. 168-169.

düşmanın kirli ellerinde bulunan toprakları Türk Ordusunun büyük bir azimle, yeniden anavatana katılmasından dolayı duyulan sevinç anlatılıyordu.[179]

[179] ÇAPA, "Milli Mücadelede Rize", s. 872.

SONUÇ

1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı'nda işgali yaşayan ilk illerimizden biri olan Rize, savaşın başladığı ilk aylarda Rus bombardımanı ve taarruzuna maruz kalmıştır. 1915 yılında artan Rus saldırıları neticesinde 1916 ilkbaharında Ruslarca işgal edilen Rize iki yıl işgal altında kalmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda Rus işgaline uğrayan Rize ve çevresi halkı iki yıl (1916-1918) süren işgal süresince acı ve eziyet yüklü bir esaret hayatı yaşanmıştır. Ruslar Ekim 1917'de Bolşevik İhtilali sonucunda bütün cephelerden çekilirken Rize'yi de terk etmek zorunda kalmışlardır. Ancak onlar Rize'den giderken, arkalarında işgal ettiklerinden çok farklı manzaralar bırakmışlardır. Doğu Anadolu halkının esaret yıllarında çektiklerinden Rus esaretinin ne olduğunu öğrenen Rize halkı, daha önce Rusların Rize'ye yönelik güçlü saldırıları karşısında daha batıya göç etmek zorunda kalmış ve Rusların bölgeden çekilmesiyle geri dönmüşlerdir.

Yurtlarından ayrılarak iki yıl kadar çok zor şartlar altında muhacir hayatı yaşayan Rizeliler, savaştan sonra evlerine döndüklerinde karşılarında insanlık dışı bir manzara buldular. Rusların çekilmesiyle beraber harabe haline gelmiş bu şehirde barınacak yer kalmamış, ayrıca salgın hastalıklardan, Rum ve Ermeni çelerinin saldırılarından korunmak neredeyse imkansız hale gelmişti. Rizelilerin bitmeyen çilesi 1918'in başlarında da onları yalnız bırakmazken, bu tarihlerde Hilal-i Ahmer (Kızılay), bölgeye imkanları dahilinde yardım ve destek ulaştırmaya çalışmıştır.

Rizeliler bir yandan muhacirliğin sorunlarından kurtulmaya çalışırken, bir yandan da Mondros Mütarekesi sonrasında azınlıkların iyice artan çete faaliyetlerine karşı mücadele vermişlerdir. Çetelerin yüzünden bölgede huzur ve asayişin olmamasının yanısıra, Rumların "Pontusculuk", Gürcülerin "Lazcılık" ve Ermenilerin "Büyük Ermenistan" fikir ve iddia bu dönemde ortaya çıkması bölgedeki şartları daha da ağırlaştırmıştır. Wilson Prensiplerini farklı amaçlarla yorumlayarak ve Türk varlığını yok sayarak, kendi amaçları doğrultusunda hayali belge ve istatistikler hazırlayan Ermeni, Gürcü ve Rumlar, Uluslararası konferans ve görüşmelerde bir takım isteklerde bulunuyorlardı. Türkiye düşmanları tarafından desteklenen bu azınlıklar istediklerini

elde edebilmek için Türklere karşı, kendi aralarında bazı ittifaklara da girerek ortak çeteler teşkil ediyor ve Türkleri katlediyorlardı.

Bütün bunlara karşı, Rize ve çevresindeki halk, içinde bulundukları bütün olumsuzluklara rağmen istiklallerine yönelik tehditlere karşı büyük bir duyarlılık göstererek kendi aralarında işgallerin başlangıcından itibaren milli teşkilatlar kurmaya başlamışlardır. Trabzon Vilayeti'ne bağlı olduğu için Trabzon ile beraber hareket eden Rize'de ilk önce Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Rize şubesi açılmıştır. Bu cemiyet, özellikle Lazcılık faaliyetlerine karşı basın yoluyla mücadele vermiştir.

Şubat 1919'da ise Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Rize şubesi açılmıştı. Bu cemiyet bölgede milli teşkilatlanma ve milli mücadeleyi başarıya ulaştırmada oldukça büyük hizmetlerde bulunmuştur. Cemiyetin Rize şubesi, Trabzon'daki kongrelerin yanında Erzurum Kongresi'ne de delege göndermiş böylece milli mücadele sürecinde yapılan bütün çalışmalara iştirak etmiştir. Milli karalar ve faaliyetler sırasında üzerine düşen görevleri eksiksiz yerine getiren cemiyetin Rize şubesi, bölgenin milli haklarını en iyi şekilde savunmuştur. Bu iki cemiyetin yanında, Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Laz Tekamül-i Milliye Cemiyeti Hayriyesi ve Trabzon-Rize Cemiyeti Hayriyesi gibi teşkilatların Rize'de kurulduğu ve faaliyet gösterdiği bilinmektedir.

Bir yandan bu teşkilatları kurarak Milli Mücadele'ye atılma konusunda büyük bir karalılık gösteren Rizeliler diğer yandan halkı bilinçlendirerek haksız işgaller karşısında protesto telgrafları çekmiş ve protesto mitingleri düzenlemişlerdir. İzmir ve İstanbul işgallerine karşı duyarsız kalmayan Rize'deki cemiyetler, ilgili yerlere ve kişilere protesto telgrafları çekmiş ve protesto mitingleri düzenlemişlerdir. Aynı duyarlılıkla Avrupa'da toplanan barış konferanslarına bölge gerçeklerini yansıtan, müslüman Türklerin haklarını esas alan telgraf ve beyannameler göndermişlerdir. Aynı şekilde Sevr Antlaşmasını da tanımayan Rizeliler bu antlaşmayı büyük bir miting düzenleyerek protesto etmişlerdir.

Milli Mücadele Tarihi'nin Doğu Karadeniz boyutu incelendiğinde, gerek I. Dünya Savaşı ve gerekse Milli Mücadele döneminde maddi ve manevi desteğini eksik etmeyen Rizeliler, Büyük Millet Meclisi'nde de üzerine düşen görev ve sorumlulukları

da en iyi şekilde yerine getirmişlerdir. Rizelilerin İstiklal savaşındaki fedakarlıklarını, şu dizelerin oldukça iyi anlattığı inancındayız.

Piryol çakiyor, Piryol
Selam olsun Rizeye...
Ellibeş sefer ettuk,
Kuvayi Milliyeye!...

Of, Sürmene, Arakli, .
Yanaştuk Tirebzuna
İstiklal Savaşında,
Çaliştuk kana kana!...[1]

Milli Mücadele yılları boyunca Rizelilerin canlarını hiçe sayarak ve çok büyük tehlikeler göğüs gererek, İstanbul'daki ambar ve depolardan, Anadolu'ya silah sevk etmişlerdi. Rizeli gönüllülerin, Rize ve çevresinde olduğu gibi Batı Anadolu'da özellikle Sakarya'da Yunanlılara karşı verilen savaşlarda gösterdikleri büyük fedakarlıkları tarih, şeref ve gururla kaydedecektir.

[1] Methi BAYAR, İstiklal Savaşında Türk Denizcileri, İstanbul, 1945, s.77.

EKLER

EK-1

Laz Milli Cemiyeti'nin Saday-ı Millet Gazetesi'ndeki telgrafı,

(30 Ağustos 1919)

Dersaadet'te bilumum siyasi mümeslilere ve Paris'te dörtler meclisine keşide olunan telgrafname suretidir. Bir sureti gazetemize gönderilmiştir.

Tadim ve umumi tarihlerdeki etnoğrafyalarla Avrupa'nın resmi kongreleriyle muahedeleriyle milleti kadimeleri minel kadim tanınmış umumi hususi ve kadim coğrafyalarda muhit-i vasi milliyesi ve vatanı asliyesi tayin olunmuş bulunan Lazlar bu babada muhafil-i aliyeye izahat itasını zaid görmektedirler. Lazlar vaziyet-i coğrafyaları dolayısıyla öteden beri kısmen sabık Rusya Hükümeti ve kısmen de Hükümet-i Osmaniye'nin zir-i hüküm ve idaresinde buluna gelmişlerdir. Lazlar sarsılmaz bir iman ve söndürülemez bir aşk-ı muhabbetle mübarek İslamiyete ve beraberinde makam-ı celile-i Hilafet ve saltanat-ı seniye-i Osmaniyeye kaviyen merbut ve sabık olduklarından milliyeti esasları üzerine yeniden tanzim edilmekde olan cihan haritaları meyanında hükümeti celileyi Osmaniyeden başka hiçbir devlet ve milletin idaresi altında bulunmağı kabul edemezler. Yalnız ana vatanımızın merkezi aslı hayatımız bulunan Batum ve havalisi ve muhiti müslüman ahalisi ile birlikte devleti aliye-i Osmaniyemizin zir-i cenah şevkat ve himayesinde şekli muhtariyetten başka öyle Rum, Ermeni ve emsalı gibi küçük muhteris ve gaddar milletlerin zalim idare ve ağır boyundurukları altına hiçbir vecihle girmeyeceklerdir.

Bilhassa bu hususta yekdil ve yek cihet olan Lazlar öyle küçük milletlerin idarelerine tevdilerini milliyeti marufe ve musaddıklarına ve mevcudiyeti hazıralarına karşı büyük bir haksızlık zuhur edebileceğini ümit etmemektedirler.

İşe şerefli ölmek bahtiyarlığına tevfikan vatanımızı ve muhiti milletimizi baştan aşağı al kanlara boyamadan ve azime-i kablel tarihiye ve esatiri Yunaniyeden beri bahadırlığıyla maruf-u cihan olan asabi milletimizi ve bila istisna kadın ve erkek büyük ve küçük umumimizi ifa ve imha etmeden burulara küçük bir milletin hakim olabilmesi imkan ihtimalinin olamayacağını ve buna ilaveten Batum ve havalisinin arz-ı umumi hilafında moskoflara terkini muteakip infilak eden Lazistan kıyam-ı meşhur tarihisi muhterem Dörtler Meclisine hatırlatmak isteriz.

Hacı Ali Mukayof [1]

---

[1] Saday-ı Millet, "Laz Milli Cemiyeti", 30 Ağustos 1335/1919 sayı: 48

EK-2

Şevki Paşa, 16 Aralık 1918 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifre telgrafında, İslam Gürcistan'ı Tahlis Cemiyeti'nin beyannamesini de göndermiştir. Bu beyanname;

"İslam Gürcistan'ının Hakiki Evlatlarına ,

Vatandaşlar!

Memleketimize Türkiye hükümetinin gelmesinden sonra görüyorsunuz a! Ne hale düştük. Bazılarımız Türkiye hükümeti memleketimize gelip bizi kafirlerin elinden kurtarır, bize mesuliyeti bahşeder, bizim mukaddese-i diniyemizi saklar, muhafaza eder, bizi hür ve serbest kılar diye düşünüyor zannederük. Lakin heyhat! Ümitlerimiz boşa çıktı. Ziyadesiyle aldandık. Görüyorsunuz a!

Mukaddes dinimizi ahlak ve adetimizi muhafaza edecek iken sarstılar. Hürriyet yerine bize kamçılar, değnekler vurdular. Bizi hapishanelere koydular. Uzak yerlere sürdüler. Bize bu gibi zulmü Rusya hükümeti bile etmiyordu. Rusya bizden asker almıyordu. Türkiye hükümeti ise bizim memleketimizin en güzel evlatlarını asker almakla, Yemen'e, Arabistan'a vs. ecnebi memleketlerine gönderecek orada onları mahvedecek. Nasıl ki bu gün Anadolu'da daha doğrusu bil-umum Osmanlı ülkesinde biçare sahipsiz kalan Türk aileleri telef olup gidiyor. Öyle de şimdi bizim burada sevgili validelerimizi, çoluk çocuklarımızı perişan ve mahvetmek istiyorlar. Bu ahvali siz bundan birkaç sene evvel Türkiye'ye hicret edip, aynı felakete düşmüş ve şimdi de memleketlerimize gelmiş olan bizim mazlum kardeşlerimizden anlayabiliyorsunuz. Sorunuz onlardan. Bizim sevdiğimiz ve kendilerine itimat etmiş olduğumuz adamlarımızı ki, çiğnemeden bizim menafiimize olarak doğrusunu söyledikleri için mübarek Ramazan-ı Şerifte bile Kuran'ı okumaya müsaade etmediler ve ibadeti orucu kendilerine zehir ettiler, uzak yerlere sürdüler. Nerede kaldı şimdi bizim sabırsızlıkla beklemekte olduğumuz hürriyetimiz; hürriyet yerine arkamıza kamçılar vuruluyor. Yaşamak için tedarik ettiğimiz serveti zaptediyorlar. Büyük bir bela geldi başımıza. Bu hal devam ederse işimiz çok fena olacak. Kalbiniz kırılmasın. Cenab-ı Peygamber, zalimlerle uğrasınız ki muzaffer olasınız diye ferman buyurdular. Biz de bu yolu tutacağız. Bu yol ile gideceğiz. Zalimin zulmünü kabul eden zalim olup İslamiyet'le alakası olamaz. İş yine bizim elimizdedir. Sarsılmakta olan mukaddes dinimizi, çoluk

çocuklarımızı, ahlak ve adetlerimizi tahlis etmek bizim elimizdedir. Doğrudur bazı millet düşmanları bizim gibi fukaraların da insanlar arasına çıkmasını hazmedemediler. Onların, maksatları yine eskisi gibi milleti ezmek, soymak ve başlarına bela olmak istedikleri için bazılarımızı aldattılar, hukuklarımızı reddettirdiler de, Türkiye hükümetinin barbar zulmü altında yaşamaya bizi mahkum ettiler. Lakin kalbiniz kırılmasın, ümitsiz olmayasınız vatandaşlar. İş yine bizim elimizdedir.

Brest Litovski Muahedesi mucibince kendi memleketlerimizin idaresi, sahibi olmak hak ve salahiyeti büyük devletler tarafından bize verilmiş ve tasdik edilmiştir. Brest Litovski Muahedesi'nde ise İslam Gürcistan'ının kendi mukadderatını yani kendi devletini ve hükümetini tesis ve kendisini idare etmeye hak ve salahiyeti vardır diye karar verilmiştir. O halde Türkiye Hükümetinin askeri ve idaresi İslam Gürcistan'ına girmeyecek ve bulunmaya da salahiyeti yoktur. Daha doğrusu hiçbir devlet İslam Gürcistan'ında asker bulundurmak hak ve salahiyetine malik değildir. Lakin bizi kendisine köle etmek ve bizim yaşamak için tedarik etmiş olduğumuz servet ve samanımızı götürmüş oldukları aç adamlarına yedirmek ve bizden asker almak için girmiştir. Görüyorsunuz a. Asker almaya da başladılar. İşte büyük devletler tarafından tasdik olan hak ve salahiyetimiz, Türkiye Hükümeti tarafından böylece ayaklar altına alınıyor. Lakin yine kalpleriniz kırılmasın. İş yine bizim elimizdedir. İslam Gürcistan'ının Tahlisi Cemiyeti teşekkül etti. Brest Litovsk Muahedesi'ni kuvveden fiile çıkarmak için bütün mevcudiyetiyle çalışıyor ve muvaffak da olacaktır.

Türkiye Hükümeti hile eyledi güya biz kendilerine memleketimize geliniz diye rica etmişiz. Bu ahvali büyük devletlere şu yolda malumat verdiler. Bundan evvel ahalisini reyine müracaatla kendi menfaatlerine olarak bizden cebren tehditle reyler ki topladılar. Dünyaya öyle ilan ettiler ki güya biz kendilerine reylerimizi isteyerek, sevinerek verdik. Türkiye Hükümeti tarafından icra olunan bu haksızlık, İslam Gürcistan'ının Tahlisi Cemiyeti Düvel-i Muazzama'nın kaffesine bildirmiş ve yardım edeceklerine dair umum devletlerden söz dahi almıştır ve bu ihbar üzerine büyük devletler, Türkiye Hükümetini edilen haksızlıktan dolayı protesto etmiş ve gayr-ı kanuni olan bu intihabadın hükmü yoktur diye bildirmiştir. Brest Litovski Muahedesi mucibince intihab zamanında Türkiye Hükümetinin ve ne de sair diğer devletlerin idaresi, askeri İslam Gürcistan'ında bulunmayacaktır ki, İslam Gürcüsü istediği gibi

idareyi kabul ve arzusu gibi kendi devletini, hükümetini tesis etmek için zaman-ı intihabda serbestçe reyine verebilsin. İşte İslam Gürcistan'ının Tahlisi Cemiyeti bugün bunun için çalışır. Çalışır da sizi ikaz ediyor; sakın, sakın ağkal olmayasınız da yine hataya düşmeyesiniz, bizim görmek için çalışacağımız işlerin en birincisi şudur ki, biz her şeyden evvel Brest Litovsk Muahedesi mucibince bizim memleketimizden Türkiye Hükümetinin askerini çıkarmak ve sonra da İslam Gürcistan'ı serbest bıraktığı zaman intihabadını icra eylemdir. Bunun için ise İslam Gürcistan'ının Tahlis Cemiyeti büyük devletlere müracaat etmiş ve devletler tarafından da Brest Litovski Muahedesinin hükmünün muhafaza edileceği sözü vaat edilmiştir.

İkincisi ise, sözlerimiz bir olmalı ve yemin etmeliyiz ki memleketimizi mukaddes dinimizi, ahlak ve adetimizi, çoluk çocuklarımızı, hanelerimizi, bargirimizi nevbe nev çapçıların, soyguncuların elinden tahlis edip, muhafaza edebilelim ki bizim kasan terimizle meydana getirmiş olduğumuz şeylerin, yegane sahibi maliki kendimiz olalım ve memleketimizin amiri ve hakimi biz olamayız. Biz bize Türkiye hükümetinin boyunduruğu altında yaşamayı tercih eden hainlerden yüzümüzü ilelebet çevirmeliyiz. Görüyorsunuz a. Ne imiş Türkiye hükümetinin boyunduruğu! İyice bakınız. Türk hükümetinin hakimiyeti kimlerin menfaatlerine hidmet ediyor. Görüyorsunuz a! İslam Gürcistan'ının Tahlis Cemiyeti kalbimizde olanı bilir. Bizi aldattılar. Çocuklarımızla perişan olduk. Çünkü yalancıların oltasına kapıldık. İyi olur diye bizi belaya giriftar ettiler.

Eyvah! Eyvah! Ne günlerde idik de şimdi ne gönlere düştük. Öyleyse, vatandaşlar her ihtimale karşı hazır bulunmayıyız ki kendilerimizi tahlis edelim, tahlis edelim de kendi kendimizin ağası, efendisi, beyi olalım.

Yaşasın umum milletlerin ittifakı.

Yaşasın İslam Gürcistan'ı, yaşasın İslam Gürcistan'ının istiklaliyeti.

Yaşasın İslam Gürcistan'ının Tahlis Cemiyeti.

İslam Gürcistan'ının Tahlisi Cemiyeti.[2]

---

[2] S. SÜRMELİ, Türkiye- Gürcistan İlişkileri, s 303-305

EK-3

Trabzon Vilayeti ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin 26 Nisan 1335/1919 tarihli Söz Gazetesi'ndeki Lazistan ile ilgili yazısı.

İttihat çetesinin milletimize, ahalimize yaptıkları zulüm ve taadi saltanatı Osmaniye padişahımızla vatan-ı mukaddesemize olan ferd-i sadakatimizi katiyen ihlal edemez. Batum'da (Lazistan) namına teşekkül ettiği haber alınan cemiyetlerin Lazistan'la, Lazistan ahalisiyle katiyen münasebet ve alakaları olmadığına dair (Trabzon Vilayeti ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti'nin) Lazistan şubesi tarafından gerek Batum ve Trabzon'daki ve gerek buradaki gazetelerle neşrolunan reddiyelerde beyan olunduğu üzere Batum'daki teşkilat-ı mevhumenin Lazistan'la Lazlarla katiyen münasebet ve alakaları yoktur. Şahısları bile Lazistan'ca meçhuldür. Bu kabil eşhasın Lazistan hesabına yazdıkları, yazacakları, söyledikleri, söyleyecekleri yazılar, sözler Lazistan ahalisince tamamen red ve şayan-ı istikrahtır. Trabzon Vilayeti ve Havalisi hususen Lazistan ahalisi ümran-ı vatanı, huzur ve hukuk-ı efrat ve izzetinefsi mani merkeziyet usulünün badessulh ref'iyle salahiyet-i mahalliyeyi teslim eden tevazün-ı kuvvaya riayetkar, umran-ı vatanı emin ve huzuru kafil olan ademi merkeziyet usulünün tatbikiyle naili refah ve saadet olacağına kaildir. Lazistan nam ve hesabına olarak saltanat-ı Osmaniye ye merbudiyetimizi muhil beyanatın katiyen merbudiyetini Trabzon Vilayeti ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyeti alemi insaniyete iblağ ile kesb-i fahr eyler.[3]

EK-4

Batum Ahali-i İslamiyesi'ne gönderilen bir mektup:

Vatandaşlar; Hükümet-i Osmaniye'nin himmetiyle Brest-Litovsk Muahedesi Elviye-i Selase ahalisine mukadderatını bahş etmiş idi. Rusların Kafkas'dan çekilip gitmeleri üzerine Kafkasya'da teşekkül eden ufak cumhuriyetler meyanında Gürcistan Cumhuriyeti de mevcudiyetini gösteriyordu. Batum'un Gürcistan ile birlikte kalacağından emin olan Gürcü siyasiyunları Gürcistan'ı Trabzon'a kadar temdit edebilmek için çareler arıyorlar idi. Fakat bu Türkleri büsbütün kuvvetten düşmüş zan ettiklerinden ileri gelmiş olmalı tabii buna muvaffak olamazlar idi. Lakin Batum'un

---

[3] Söz, 26 Nisan 1919 Sayı: 151

suret-i katiyede Gürcistan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu ısrar ediyorlar idi. İşte o vakit Trabzon'da içtima eden Türk ve Gürcü murahhasları meyanında Sancakbeyzadelerden Haydar Bey (elyevm Tiflis'tedir) Batum namına sulh murahhası süsünü verip Trabzon'da sulh masasında Batum Gürcistan dır, milliyet esasını ileri sürüp diniyet nazar-ı itibara alınmaz iddiasında bulunuyor idi. Bunu hazım edemediğimiz için idi ki Acaristan kahramanları silah bidest Gürcüleri ile harp etmek mecburiyetini gördüler ve Osmanlılardan büyük muavenet ile muvaffakiyet hasıl oldu. Devlet-i Osmaniye'nin muzaffer orduları şarka doğru akın etmekte iken Batum'da arayı umumiye ye müracaatlarında Osmanlılar cebir kullandılar mı? Allah rızası için doğru söyleyelim acaba harp ile aldıkları halde yine ara-ı umumiye ye müracaata ne hacet var idi. Arzumuzun bütün Avrupa hükümetlerine ispat ve izharı için idi. Mütareke şeraiti mucibince hükümet-i Osmaniye'nin Batum'dan muvakkat bir zaman için çekilmesi icap etmiş ve ihtimal daha gelemez bu da varidi hatır idi. Fakat bizim için vaziyetin sevkini beklemek elzem iken maatteessüf başta Abaşide Tulumiyezade ve Hamsi zadelerin bir kısmı bizi rahat bırakmadılar. Biran evvel Gürcistan ile birleşmek siyasetini takip ile muhtariyet maskesi altında toplanan bir cemiyeti İslam Gürcistan'ı Gazetesiyle desiselerle milleti iğfal etmekken geri durmadılar. Köyleri gezdiler para sarf ettiler. Vatanperverleri parasız riyakarlıkla ikna ettiler. Acaba Gürcü Hükümeti bu kadar fedakarane sarfiyatı ne için yapıyor, Batum'u ele alır almaz bizim beylere, ağalara verdiği paraları yine biz fukaralardan bir sene zarfında iki kat alacaktır. Sohum 'da Abazalığa verilen muhtariyet önümüzdedir. Bilmez iseniz Batum'a gelen Abazalar'a sorup öğreniniz. İğfal olmayalım katiyen muhtariyet yoktur. Olsa bile bizim hesabımıza gelmez. Zira Gürcü ananat ve tarihiyle medeniyet-i ali Rus'un nesli atiyi Hıristiyanlığa namzet ediyoruz. İkaz olmayalım, satılmayalım Allah daima doğrularla beraberdir. Arzumuza muvaffak olacağız metin olalım, kokmayalım. Muhaliflerin menfaatperestliklerine aldanmayalım . yakında bekleyip umduğumuza nail olacağız. Osmanlıların Batum ve Elviye-i Selase'den kat-ı alaka ettikleri defaatle İslam Gürcistanı'nda okuduk, yalandır. Kardeş kardeşten hiçbir vakit ayrılmaz ve ayrılamaz. Bekleyelim reyimizi kimseye vermeyelim. Elbirliği ile çalışalım memleketimiz de başkasını hakim etmeyelim her kim vatanımızı başka ellere teslim etmek isterse haindir.

Hainleri tenkil edelim. İstikbalde lanet ile yad olmayalım. Bugün çalışalım zahmet çekelim yarın rahat edelim. Allah din-i mü bin-i İslamı muzaffer eylesin. Amin.

Hicabizade Ahmet Akif
Hahundzade Ahmet Nurettin
İmamzade Mehmet Edip[4]

EK-5

İslam Gürcistanı gazetesindeki bir yazının eleştirisi.

"Dersaadette bulunan Gürcü Heyeti, Amerika heyeti tahkiye reisi Doktor (Krayın) Gürcistan Müslümanlarının mutallibatı muhteva mühim bir muhtıra takdim ettiğini İslam Gürcistanı gazetesi yazıyor.

Saday-ı Millet; Batum ve havalisi Müslümanlarının hukukunu müdafaa etmek üzere İsviçre'de teşkil eden Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hukukumuzu sarahate müdafaa ettiği halde Der saadette Gürcü Heyeti Amerika Heyeti Tahkikiyesi Riyaseti Aliyesine Gürcistan Müslümanlarının mütellibatına muhtevi mühim bir muhtıra takdim ettiğini İslam Gürcistanı yazıyor. Acaba heyeti mezkureye bu salahiyeti hangi Müslümanlar tevdii ediyor! Batum Müslümanlarının bu hususta malumatı olmadığı gibi böyle bir heyete salahiyet vermediği gün gibi aşikardır." denilmektedir.[5]

EK-6

Faik Ahmet Bey'in "Gürcistan'ın Emelleri" başlıklı yazısı.

"Gürcüler Batum'a yerleştikten sonra, nazarlarını henüz kendilere mal edilmiş addolunmayan hudutların elcisine doğru tevcih etmişler. Lazistan (Rize) Sancağı'nı da kendi havzalarına id hal emelleri arkasında koşmağa başlamışlar. Gürcüler bu maksatla bir taraftan Ermenilerle müzakereye girişerek onların muvafakatlerini elde etmeye diğer taraftan da Lazistanla alakası olmayan birkaç menfaat düşkünü vasıtasıyla yaptırmak istedikleri propagandalar sayesinde Lazistan'ın efkarını kendi taraflarına meylettirmeye gayret ediyorlarmış. Bu haberler haddi zatında ehemmiyetsiz gibi görünmekle beraber pek de nazar-ı dikkati celb etmeyecek şeyler değildir. Gürcüler, Ermenilerden daha az

---

[4] Tarihsiz olan mektubun ilk sayfası belgeler kısmında yer almaktadır.
[5] Saday-ı Millet Gazetesi, 30 Ağustos 1919, sayı; 48, s 2

hayalli bir millet değildir. İleriye dönük uzun istek sahibidirler. Ve propaganda silahından istifadeyi çok iyi bilirler. Batum Gürcülerini de bu vasıta ile avladılar.

İslam Gürcistan'ını muhtar ve mümtaz bir idare ile anavatana rabt edeceğiz dediler. Ve çok para ile heveslendirdikleri kişiler vartasıyla efkarı zehirlemeğe muvaffak oldular. Millet-i İslam iyenin tefrikasından bil istifade Batum'a kolaylıkla yerleştiler. İş buna muvaffak olmaktı. Bu muvaffakiyetten sonra muhtariyet mümtaziyet de suya düştü. Batum şimdiden doğrudan doğruya Hıristiyan Gürcü hükümetine bağlı bir idare altındadır. Bu hal, İslamlar için pek mucib-i ibret bir şeydir. Dünyanın her tarafında Müslüman hakimiyetlerine nihayet verilmek istenildiği bir zamanda, hiçbir Hıristiyan hükümetinden dini ve milli taassup fevkinde bir muamele beklenemez. Ortadaki mücadelenin bir mahiyet-i diniye si mevcuttur. Bunu Avrupa diplomatları lisan-ı hal ve durumlarıyla göstermişlerdir. Onun için Müslümanlar öyle her söze her propagandaya kolay kolay kapılmamalıdırlar. Gözleriniz önünde tecrübe edilmiş misaller dururken aldanırsak ahmaklığımızın cezasını çekeriz.

Gürcülerin Lazistan'a doğru genişlettikleri emel-i eylemleri ve bunu açıklamaktan çekinmemeleri yeni bir fırsat meydana çıkmasından doğmuştur. Bu fırsatta şudur: Sovyet hükümetinin hariciye nazırı Çiçerin'in Büyük Millet meclisiyle icra eylediği muhaberat-ı siyasiye de Türklerin gayrı meskun veya pek az meskun bulunduğu diğer yerlerde olduğu gibi Elviye-i Selase ile Lazistan'da da görüşlerine halkın geneli müracaat edilmesine dair bir kayıt vardı. Ve Büyük Millet Meclisi Türklüğün ve vahdet-i milliye ve mülkiyesini temin eden diğer bütün teklifler sahasında bunları da esas itibariyle kabul etmişti. İşte Gürcü Hükümeti bunu kendi istila ve genişleme emelleri için iyi fırsat olarak değerlendirdi. Ve henüz siyasi istiklal ve mevcudiyetinin emniyet ve istikrar şeraitini kazanmadan mevcudiyetini tehlikeye atacak ve kendisine yeni düşmanlar hazırlayacak surette serserice bir siyaset yolu takibine temayül gösterdi. Ve bu temayülünü de icrasına başladığı propagandalarla açık bir surette göstermiş oldu. Halbuki Sovyet Hükümetiyle Büyük Millet Meclisinin Gürcülere fırsat bağışlayan bu nokta üzerinde anlaşacaklarına ve Lazların esas itibariyle Türklerden ayrı bir ırk olmadığını ve Lazlarla Türkler arasındaki hissi, dini ve terbiyevi iştirak ve irtibatın ırki esaslara müstenit olduğu meydana çıkarılacağına pek tabii bir nazarla bakarız ve böyle olduğu için de Lazistan'da ara-yı umumiye ye müracaat teklifini hatta münakaşaya

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

lüzum görmeden kabul etmekte mahzur bile görmeyebiliriz, rabıtalar o kadar kuvvetli ve esaslıdır. Gürcistan'ın bu ilişkilerinin zaafa uğramasında imkan tasavvur etmek gülünç olur. Hissiyat-ı ırkıyye ve müştereke kolaylıkla yıkılamaz. Gürcistan'ı ümitlendiren, Batum'da kullandığı propaganda silahının kendisine açıkça bir muvaffakiyet temin etmiştir. şüphe yok ki Gürcistan'ın bu yeni emel peşinde sarf edeceği bütün gayret, biraz yukarda dediğimiz gibi ancak para ile tutup kullanacağı kimselerin propagandalarından ibaret olacaktır. İhtimal ki, Batum, yakın da bunların para ile kullanacakları kimselerin merkezi faaliyeti haline girer. Bu propagandaların Lazistan muhitinde faal bir iz bırakamayacağını muhakkak görmekle beraber büsbütün lâkayt kalmadığı da tecviz etmeyiz. Bu husus da hükümete, evliya-yı millete (ileri gelenlere) ve bilhassa Lazistan'ın aydınlarına bir çok vazifeler düşer. Gürcü propagandasının efkar-ı milliye de esasen tesadüf edeceği caydırıcı kuvveti arttırmak başlıca vazifedir. Ve bu vazife de alakadarların fazla miktarda çalışması lazımdır. Velhasıl muntazam bir faaliyet makinesi ister. Bu makinenin merkezi de bizim muta alamızca, ancak merkezi vilâyet olabilir. Çünkü sancak her cihetçe yoksulluk içindedir. ve Lazistan Sancağı'nın müstakil bir şekilde kalması en ziyade bu nokta-i nazardan cevaz verilemez değildir."[6]

EK- 7

Rizeli Osman Kaptan

Karakol Teşkilatında silah sevki ve müdafaa umuruyla tavzif edilen Osman kaptan 326 senesi nihayetlerinde Karaağaç Ambarı basılarak alınan cephanenin sevkinde ve bu tarihten sonraki birçok sevkıyatta bizzat ve bilfiil hizmet etmiş ve grubun birçok sevkıyatında gerek tahmillerde ve gerek cephanenin (taşındığı)* motorların idaresinde hidemat-ı fedakaranesi sebk etmiştir. Mumaileyhin hidemat-ı fedakaranesini takdiren işbu vesikayı tevdii eder.

1 Teşrinievvel 339 (1 Ekim 1923)

Heyet-i İdare Mesul Muhasip

---

[6] İstikbal Gazetesi, 4 Ağustos 1336/1920, no: 161, Faik Ahmet "Gürcülerin Emelleri"

EK-8

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programı:

Madde 1- Vatan ve milletin teali ve inkişafı ve hükümetin takviye ve tarsini imbisatı Ademi merkeziyet idari usulünün tatbikiyle kabil olacağı kanaat-ı katiyetsine binaen tamamiyet-i mülkiye-i Osmaniyye mahfuz kalmak ve saltanat-ı Osmaniyye etrafında toplanmak şartıyla teşkil ettiğimiz cemiyetin unvanı (Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet cemiyeti) dır.

Madde 2- Hukuk-ı tabiiye ve esasiyi millete inanan idari Adem-i merkeziyetin selk ü mahiyetinin tayin ve takriri hakkı-ı tabiisinin Trabzon ve havalisindeki kısmı milletin arzu ve idaresini ila edecek müessesata tahsisi

Madde 3- Hukuk-ı esasiye-i milleti ve şeklî mahiyet-i meşrutiyeti tespit eden Kanun-i Esasi-i Osmani'nin vaaz ve takriri hakkının heyet-i umumiye-i milleti temsil eden meclisi müessisâne hasrı.

Madde 4- Nüfuz-ı siyasiyye ve icraiyyeyi ve salahiyet-i teşriyyeyi gasben amal-i hasise ve şahsiyetlerine feda ederek millet ve devleti Harbi Umumiye cebr ü idhal ve sair cinayat-ı müteaddide-i malumeyi tertip ve saha-i fiile isal eden heyet-i icraiye-i devlet ve heyeti teşriiye ve erkan-i ittihat ile işbu cinayat-ı şeniyayı ve şifahen emir ve biz-zat ve bil- vasıta ika eden ve ettiren rüesa-i icraiyye ve bil- umum memurin-i devlet ve mensubat-ı ittihat haklarında eşhas-ı saire-i müteaddideye tercihan ve mevsukan tatbik-i acile-i adliyeye icrası esbap ve vesailine tevessül.

Madde 5- Cinayat-ı şenia-i mebhuseye mübaderetten mukaddem hiçbir servete malik olmayan hatta kut-i la-yemut geçinenlerin bu müddet-i kalile zarfında cem ve id har olunan ve müessesat-ı maliyeye ve sınaiyye ve ticariyyede münferit surette eşhas nezdinde müsta'mel ve müdhar bulunan cesim servetlerine hükümetçe derhal vaz-ı yed ile taht-ı muhafazaya aldırılarak iade-i magzube ve menhube ile ihkak-ı hak esbabına tevessül.

Madde 6- Ekalliyetin hukuk-ı esasiye ve siyasiyelerini teyiden ve tesbiten intibab-ı nisbi usulünün tatbik ve icrası.

Madde 7- İşbu siyasi nizamname-i esasinin tadil ve tevsii kongreye aittir.[7]

---

[7] Söz, "Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin programı", 25 Kanunusani 335/ 25 Ocak 1919 sayı: 74

EK-9

"Trabzon ve Havalisi halkı ancak idari ademi merkeziyet istiyor." başlığıyla yayınlanan beyanname;

"Trabzon vilayeti ve havalisinde bulunan iki milyonu mütecaviz ahalinin hakimiyet-i Osmaniyye'ye tabi kalmak suretiyle Vatan–ı Osmaniden ayrılmamalarını, (Wilson) cenaplarının desatir-i insaniyeleriyle , Büyük Britanya ve Fransa'nın hasail-i medeniyelerine istinat eden ahalimizin azm-ü irade-i metinanesi kafildir. Trabzon vilayetiyle havalisinde bulunan iki milyonu mütecaviz nüfusun hemen (1.800.000) kadarını İslamlar teşkil ediyor. İttihat çetesinin yaptığı mezalim bu nüfus-ı kesirenin tağyir-i mukadderatına hiç bir vakit sebep olamaz.

İttihat çetesi yalnız Ermeni ve Rum vatandaşlarımızı tehcirin de mal ve servetlerimizi yağma ettiler. Ahalimizin yüzde doksanının yollarda soğuklarla ,açlıklarla, çıplaklıklarla öldürdüler. Bu caniler, hakkında bir an evvel icrayı adalet olunmasına zarar didelerin de zararlarının telafisine Trabzon vilayeti ve havalisi İslam ahalisi de teşnedir. Vilayetimiz arazisi dağlık, taşlık olduğu ve merkez livasında beher kilometre araziye 80 kadar nüfus isabet eylediği halde bütün bu mevaki-i tabiyeyi ahalimizin zekası, faaliyeti, tealiye kabiliyeti iktiham ve ihtiyacat-ı şahsiye ve umumiyesini bu dar dağlık ve taşlık arazinin mahsulatıyla ve denizlere atlayarak ticaret ve sayd-ı bahri ile tatmin ediyor.

İslam ahalinin hemen ya zürra, ya zanaatkar, yahut tüccardır. Çalışkan, cesur, zeki, terakki ve tealiye kabiliyetdar bu bir buçuk milyon nüfusun kıymet-i ictimaiyesi inkar ve arzu ve irade-i milliyesi ihmal ve tağyir-i mukadderatı için hakka istinat edebilecek hiçbir kuvvet tasavvur olunamaz. vatan-ı Osmaniden ayırarak kendilerinden ekl-i kalil bir milletin rıbka-i hakimiyetine tevdi edecek bir kuvve-i kahirenin araya girmesini dahi medeniyet ve insaniyet-i hazıra takbih eder.

Trabzon vilayeti ve havalisi ahalisi fuyuz-ı mesaisinden, zekasından, cesaretinden, kabiliyet-i medeniyesinden bihakkın istifade edebilmek için İslam ve Rum ve Ermeni vatandaşlarımızın da hıfz-ı hukukunu ve kabiliyet-i medeniyelerinin inkişafını salih Adem-i merkeziyeti idariye usulünün tatbikini, Saltanat-ı Osmaniyeden fekk-i irtibatı manidir. Başka hangi bir milletin olursa olsun rıbka-i hakimiyetini kemal-i cesareti şecaatle red ve müdafaaya amadedir.

Vatandaşlarımız katiyyen emin ve mutmain olsunlar, Trabzon vilayeti ve havalisi Osmanlı vatan ve saltanatından ayrılmaz ve ayıracak bir hak bir kuvvet de yoktur. Bunu azm-i katimiz ve arzu ve irade-i milliyemiz bizlere ilham ve emrediyor.[8]

EK-10

Trabzon Vilayeti ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyetince yayınlanan 24 Nisan tarihli bir bildiri.

Vilayetimizin hakimiyeti Osmaniye'ye merbudiyetinin mahfuziyeti ve husul-ı umranı ve ahalimizin temin-i tealisi hakkındaki teşebbüsatı cemiyetten izahat verilmek üzere bervechiati hususata dair şehri halin önümüzdeki Cuma günü badezzeval saat birde verilecek konferansta hazır bulunmak üzere Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı karşısında Trabzon Ademi Merkeziyet Cemiyeti dairesini vilayetimiz eşraf ve ahalisiyle mensubanı cemiyetin teşrifleri rica olunur.

1- Salahiyeti mahalliyeye tevsi mezuniyetine müteallik.
2- Tevazün-ı kavanin salahiyeti mahalliye ve tevsi-i mezuniyetli münasebatı mühimmesi.
3- Ahalimizin kabiliyeti fıtriye ve medeniyeleri.
4- Merkeziyet, ademi merkeziyet usullerine müteallik mebahisi ilmiye.[9]

EK-11

Ademi Merkeziyet Cemiyeti Rize Şubesi'nin, Söz gazetesindeki "Lazistan'ın Mukadderatı" adlı yazı,

"Bazı gazetelerin neşriyatından öğrendiğimize göre Batum'da "Lazistan Tahlisi Cemiyeti", "Lazistan Selamet–i Milliye" adıyla bir cemiyet in siyaset sahnesine atıldığını anlıyoruz. Lazistan'ın idare merkezi olan Rize ,yeni kisvelerle mevcudiyetini gösteren ve memleketlerinin mukadderatı ile alakadar olduğu iddiasında bulunan bu türlü cemiyetlerin vücudundan habersizdir. Bir memleket namına yapılacak herhangi bir teşebbüsün o memleket münevverleriyle halledilmesi veya düşünülmesi tabi bir yol iken Rize halkının katiyen taraftar olmadığı bu gibi cereyanlara meşru bir şekil vererek

[8] Söz , 22 Mart 1335/1919, sayı: 126
[9] İkdam , 24 Nisan 1335/1919, sayı; 7976

halkı aldatan ve memleketi şimdiki felaketten daha büyük felaketlere sürüklemek isteyen para ile tutulmuş bazı kimselerin kurduğu fesat ve tezvir dolabına tutulacak ve onlara bütün memlekette bel bağlıyacak bir fert yoktur.Evimiz ne kadar viran ve harap ise de bize ait olduğu için yaldızlı cümlelerle bizlere hediye edilmek istenen köşklerden daha iyidir. Gürcü paralarıyla vicdanlarını kirleten malum şahısların yaygaraları burada kahkahalarla ve istihza ile karşılanmıştır. Bu toprakta büyüyen bu ülkede evlat ve kardeş gömen ve Padişahın sancağı altında aslanlar gibi çarpışan Lazlar (Rize vilayeti halkı) yeni çıkan bir hükümete köle olmaktansa ölümü daha şerefli görürler."

EK-12

"Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin Beyannamesi",

Medeniyet aleminde yaşamak hakkına malik olan milletlerin şeref ve fazileti bir başkasının hakkına tecavüzden men'i nefs eyleyecek ve kendi hakkına bir başkasının müdahalesine müsaade etmeyecek adalet terazisinin meyl-ü inhirafına bütün mevcudiyetiyle niğahban olmaktır. Zulmü a'lâ, hakkı inha eden milletlerin, taç ve tahtların payidar ve berkarar olamayacağını, ateş ve kan tufanını andıran Harb-ı Umumi-i Cihan pek ulvi hakikatlerle ispat etti.

Haline kanaat, fazla tamahlardan feragat etmek milletlerin düstur-ı necatı olacak kavaid-i milel sırasına konuldu.

Amerika Reisicumhuru Wilson'un bütün milletlere hitap ettiği bu da'va medeniyet ve insaniyet prestijkarı bulunan, harp ve darbın beşeriyeti bedbaht edecek avâkıb-ı elimesinden feryad ü iştika kılan milletlerin efkâr ve hissiyatında samimi makesler, iştirakler bulmasıyladır ki harp mezbahalarına sürüklenmiş olan milletler, düveli muhtelife afak-ı sulh ve salahından gelen bu sada-ı alicenabeye eczan-ı düvel-i arz-ı teslimiyet etmek hevahişini izhar ettiler. Bu hakperest ve dilteşne-i adalet milletler sırasında mazlum Türk milletini de yad etmek, beşeriyeti civanmerdane ve hakimane bir kalp ile sevenler için bir vecibe-i insaniyedir.

Türkler gah ü bigâh hükümetlerinin başına geçen bir takım siyasetçilerin zebunu olarak zaman zaman felaketlere duçar oldukları gibi, bu defa da birkaç şahsın zebunu olarak Harb-ı Umumiye iştirak ettirilmiş olan bigünah Türk Milleti birkaç milyon evladını ziya'a uğratmış, şehir ve kasabaları viraneye dönmüş, umumi ve acı bir sefalet

ve perişaniye duçar olmuştur. Bu fecayi ve mesaibin felekzede bir misali de Trabzon Vilayeti ve ahalisidir. Ekseriyet-i azimesi Türk ve Müslüman olan bu vilayet halkı, mümbit ve vasi'araziden mahrum olduğu halde karada fındık ve tütün ziraatı dünyada namdar olacak mertebeye, denizde gemiciliği bir hassa-i fıtriye olarak derece-i iştihara vasıl olmakla ve terakki maarif hususunda bir mevki-i mümtaz ihraz etmekle ve şehir ve kasabalarında desteres olduğu vesait az çok bir mamuriyet izhar eylemekle medeni milletler zümresine bilâistihkak dahil olmak mezâyâsını hâizdir.

Bu vilayet ki Hopa'dan İnebolu havalisine kadar sahil boyunca bir mamuriyet-i medeniye arz eden şehir ve kasabalarının Avrupa ticaret beldeleriyle ne derece münasebat-ı medeniyede bulunduğuna bir çok vesaik-i mukanna'adan başka, bu kasabalarda bulunan İngiliz, Amerika, Fransız, İtalya, Rus, Yunan, Nemçe ticaret-i bahriye kumpanyalarına mensup acentehaneler, konsolatolar ve bu devletlere mensup ticaret vekilleri, Avrupa ve Amerika ticarethaneleri, bankaları ve sair müessesat-ı maliye ve sana'iyesiyle doğrudan doğruya temas eden bu şehirlerdeki birçok yerli Türk ve Müslüman tacirler en hakiki bir delil ü burhan teşkil eder.

Müteferrik mahaller ve kazalarda pek az miktarda meskun bulunan ve bazı kazalarda hiç de bulunmayan Rum ahaliye nispetle vilayetin her kaza ve mahallinde kesafetle mevcut bir milyon derecesinde ekseriyet-i azimeyi temsil eden Türk ve Müslümanların beş asırdan beri Hıristiyan vatandaşlarına ibraz ettiği muhaleset, şehir, kasaba ve karyelerde ve en ücra mahallerde ailelerinin serbesti-i harekatıyla mabetlerinin ve asayiş ve adetlerinin halelden masuniyetiyle, hürriyet-i ticariye ve içtimaiyeye malikiyetleriyle müspet ve mütahakkıkdır.

İmdi, daima temin-i adalet ve meyanemizde idame-i hüsn-i münasebet eylediğimiz Rum vatandaşlarımızın tarihen ekseriyeti azime-i vilayeti temsil edegelen Türk ve Müslümanlara karşı perverde edeceklerine kani bulunduğumuz itimadın hilafında efkar-ı mütehalife saikasıyla bir emel ü arzu izhar edilmesine ihtimal verilemez. Rum vatandaşlarımızın muteberan ve erbab-ı akıl ve danişi, hiç şüphe yok ki beş asırdan beri beraberlerinde refah ile yaşadıkları Türk ve Müslümanları rencide edecek ve tarihi boyunca asar-ı muhaleseti inkar eyliyecek hilaf-ı hak ve adalet efkar ve hissiyata iştirak etmek istemezler. Her millete mensup muhteris ve çılgın, hakayık-ı siyasiyeden bihaber ilkaata kapılıyor bir takım efkar-ı sakime ashabı bulunabilir. Bu

gibi nik ü bedi farık olmayan eşhasın işaa't ve tahrikatı o millet için mucib-i mesuliyet olmayıp bir sebep ve vesika teşkil edemiyeceğini kemal-i hak ve itidal ile takdir eden vilayetimizin merkez ve mülhakatındaki Türk ve Müslüman muteberan ve münevveranı şu sırada vilayetimizin Devlet-i Osmaniye'ye kemakân merbutiyetini ihlal etmek teşebbüsüyle sulh konferansı etrafında mesaide bulunduklarına vakıf olduğu Rum ve Ermeni milletine mensup ve elyevm hariçte bulunan bir takım sebükmagzın işaa'at ve müddeiyat-ı gayri muhikkasını milletlere müsaade edilen ilmi, makul ve meşru vesaik ve vesait ile redd ü tekzibe ve hariçteki dedikoducuların ef'al ve akvaliyle alakadar bulunmadıklarına kanaat eylediğimiz Rum vatandaşlarımızla kemafissabık idame-i hüsn-ı muaşeret ve muhalesete hadim ve rehber olmak ve bu teşebbüsatı bir daire-i muntazamada cereyan ettirmekle terbiye-i milliyemizi işhada, mevkii medeniyemizi ve vaziyet-i suhperveranemizle a'laya çalışmak üzere (Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti) unvanıyla bir cemiyet teşkilini iltizam etmişlerdir.

Cemiyetimiz, makul ve meşru vesaik ve vesait ile muhafaza-ı hukuk-ı milliyeye azmetmiş olduğundan beynel anasır meveddet ve muhalesetini ihlaline kavlen ve fiilen zerre kadar tasdi'enleri ihanet-i vataniye cürmünü irtikab etmiş addeyliyeceğini beyan ve vilayetimizin medeniyetperver halkını şaibedar kılacak harekat-ı gayri münasebeden tevakki olunmasını kemâl-i muhaleset ve meveddetle bütün vatandaşlarına tavsiye eder. Cemiyet nizamnamesinin mevad-ı esasiyesini teşkil eden bervech-i âti iki maddeyi hedef ve gaye ittihaz eylemekten başka bir emel ü arzu perverde eylemediğini ilan eder. Müsteinen bitevfika teâlâ teşkilatını ikmal eden cemiyetimiz hukuk-ı milliyemizin muhafazası emrinde mesaisine ibtidar eylediğinden, harekatına imtisal ve müzaheret edeceğine emin bulunduğu vilayet halkını vifak ve muhalesete davet eyler.[10]

EK-13

Trabzon'da ittihatçı Faaliyeti,

Dünkü (İkdam) da yayınlanan Trabzon'da Meçhulat Güruh-u Kulübü" başlığıyla yayınlanan haber şöyleydi. "Trabzon'da ittihatçıların yeni bir fırıldak çevirmek istedikleri anlaşılıyor. Gizli ve entrikalı işleri pek iyi bilen bu güruh İzmir'deki vesait-ı neşriyesiyle hala açıkça propagandaya devam edebilir. Fakat Trabzon'da artık ortaya

[10] Söz, "Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Beyannamesi" 26 Mart 1919, Sayı: 130

çıkacak bir halde olmadıklarından yeni adi, bayağı vasıtalara müracaat etmekte, gizli kapaklı hareket eylemektedirler. Şimdi, Trabzon'da hükümet-i hazıra aleyhinde tefevvühatta bulunan bir çok kuru tehditleri ihtiva eden beyannamelerle "Meçhulat Kulübü Riyaseti" damgası altında duvarlara yapıştırılıyor. Ve öteye beriye dağıtılıyormuş."

Bu babda bizim de aldığımız malumata göre İttihatçılar Trabzon'da hakikaten büyük faaliyet göstermekte imişler. İttihat ve Terakki Erzurum murahhası Hilmi Bey Trabzon'da 2 aydan beri çalışmakta ve rüesay-ı hükümetle pek sıkı fıkı görüşerek hatta mazhar-ı muavenet olmakta imiş. Ahiren mumaileyh Erzurum'a gitmiş. Bu hususta da kabahat yine hükümet-i merkeziyeye aittir. Hükümet hiçbir vilayet memurlarında esaslı tasfiye yapmadığı için öteden beri İttihat ve Terakki faaliyetine alet olan bazı büyük ve küçük memurlar yine faaliyetlerinde devam ediyorlar. Babıali vilayete pencereden bakmayı bırakıp taşraların ihtiyacatını hakkıyla tetkik ve müstacilen ifa etmelidir.[11]

EK-14

Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyet Merkez–i umumisinden yayınlanan ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birleşme kararını gösteren beyanname:

Şimdiye kadar takip ettiğimiz gaye-i siyasiyeyi tevlid ve vilayetimiz havalisine inhisar eden tehlikenin zail olmasına ve esasen takip eyledikleri siyasetle salahiyet-i mahalliye esasını kabul eden Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla hiç ihtilaf mevcut olmamasına ve ahvalin kesbettiği ehemmiyet ve nezaketin ise tahlisi-i vatan, teali-i millet hususunda muhaliflerin yekvucut çalışmalarını istilzam eylemesine mebni cemiyetimiz heyeti merkeziyesince dur ü dıraz icra kılınan müzakerat neticesinde verilen karar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası heyeti merkeziyesince dahi vaki olan hüsnı kabul üzerine cemiyetimizin Hürriyet ve İtilaf Fırkasına kalb ve keyfiyetin şuabata da tebliğ olunduğu ilan olunur.

Trabzon ve Havalisi Ademi Merkeziyet Cemiyetinin saikai hamiyetiyle fırkamıza kalb olunduğunu şükran ile karşılar ve vatanın selameti hususunda bizimle beraber çalışmak isteyen arkadaşlarımızı samimiyetle selamlarız.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkezi Umumisi

---

[11] Söz, "Trabzon'da İttihatçı Faaliyeti", 10 Şubat 1919, sayı 89

EK- 15

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin tüzüğü:

Madde 1- Vilayetimizin kemakân matbuumuz olan Devleti Osmaniye'ye merbutiyetini muhafaza için vesaiki ilmiye ile müdafaatı muktaziyede bulunmak ve hukuku millimizi halelden vikaye edecek esbap ve vesaikin icrasına tevessül eylemek üzere (Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti) teşkil olunmuştur.

Madde 2- Cemiyet vilayetimizin Devleti Osmaniye'ye merbutiyetini teyit ve takviye eden tarihi ve içtimai, iktisadi vesaikin cemi ve telfıkı ve istatistikler tanzimi ile İtilaf Hükümet ve memessillerine muhtıralar itasına ve Wilson prensiplerine nazaran hukuku milliyemizi Sulh Konferansında müdafaa etmek üzere, ledelicap muhabir ve vekiller izamına ve hukuk-u kadimei milliyemizin milletlerin mukadderatındaki hak ve salahiyete istinaden ihlal edilmemesi hususunda teşebbüsatı müessirede bulunulmasına azm u ikdam eyleyecektir.

Madde 3- Cemiyetin merkezi Trabzon olup mülhakatta şubeleri teşkil edilecektir.

Madde 4- Cemiyetin Trabzon'da 11 kişiden müteşekkil bir Heyeti Merkeziyesi ve 9 kişilik bir Heyeti İdaresi olacak ve mülhakat şubelerinde dahi aynı miktarda birer heyeti idaresi bulunacaktır.

Madde 5- Heyeti Merkeziye kendi arasından bir reis, bir katip ,bir veznedar intihap eder. Heyeti Merkeziyenin mukarreratı veçhile, Cemiyete ait mesalih için makamata müracaat ve metalibat, bilcümle muhaberat reis tarafından ifa edilir.

Madde 6- Heyeti Merkeziye, Cemiyetin bilcümle mevad ve mesalihi umumiyesi hakkında ve şubelerden varit olacak müracaata dair ittihazı karar eyler.

Madde 7- Şube heyeti idareleri, kendi muhitlerine ait vesaiki ihzar edecek faaliyet ve mesalihi lazimede bulunacaktır. .Şu kadar ki, Cemiyetin heyeti umumiyesine müteallik hususatta, şube heyeti idareleri ittihazı karar etmek salahiyetini haiz değildir.

Madde 8- Heyeti İdare azası kendi aralarından bir reis, bir katip, bir veznedar intihap eder.

Madde 9- Cemiyetin şube murahhaslarından müteşekkil olmak ve Trabzon'da içtima etmek üzere altı ayda bir kongresi in'ı kad eder. Heyeti Merkeziye kararı ile ledelicap kongre içtimaa davet olunabilir.

Madde 10- Cemiyet, maksadı teşekkülünden başka bir siyasetle iştigal etmeyecektir.

Madde 11- Cemiyetin varidatı, taahhüdat-ı şehriye ve teferruattan ibarettir.

Madde 12- Cemiyetin heyeti umumiyesine ait sarfiyat, Heyeti Merkeziye'nin kararı ile ve reisin imzası ile icra edilir.

Madde 13- Bir şubeye ait sarfiyat, o şube heyeti idaresinin kararı ve reisin imzası ile icra edilir.[12]

EK-16

"Trabzon Hakkında Şehri Mezkureden Gelen Bir Zatın Beyanatı"

Trabzon ekseriyeti azimesi itibarıyla islam ve Türktür. Emlak-ı arazi ve ticaret tamamıyla bunların elindedir. Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti böyle bir memlekette Osmanlı hakimiyetinden başka hiçbir hakimiyetin tecelli edemeyeceğini bütün dünyaya ilan ve arzu-i milliye muhalif ve haksız bir karara karşı haysiyet ve namuslarını mütahhiden müdafaa ve muhafaza etmek için tesis etmiş bir cemiyettir. İşte esas gayesi budur.

Mevkii iktidarda hangi zevat, hangi parti bulunursa bulunsun milli gayeleri ihlal olunmadıkça huzurunda hepsi müsavidir. Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyetinin burada müteşekkil Adem-i Merkeziyet veya Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti ile hiçbir münasebeti yoktur.[13]

EK-17

Memleket Gazetesinde yayınlanan "Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye için Lazistan'dan Müracaat" adlı yazı.

Lazistan Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Heyeti tarafından Makam-ı Sami-i Sadaretpenahiye keşide kılınan telgrafname suretidir:

Bu gün bütün dünyanın sulh ve felahı ihzar olunmak üzere Paris'te inikat eden Sulh Konferansı etrafında Yunan Karadeniz Rumlarına mensup izam hususiyle livamız bulunan Lazistan Sancağı'na hakim kılınacak batıl müddeyatda bulundukları şayiası

---

[12] M.GOLOĞLU, Erzurum Kongresi, s 143-144

[13] Tasvir-i Efkâr , "Trabzon Hakkında Şehri Mezkureden Gelen Bir Zatın Beyanatı", 6 Ekim 1919 Sayı: 2862;

küçük ve büyük livamız halkını heyecanda bırakmış. Ma'mülhakat livamızda meskun ahali umumiyetle İslam iken kısmen misafireten bulunan 200.000 Rum'un hakimiyeti altına girmeleri Hürriyet-ı Milel kaide-ı akal-ı kalil raddesinde bulunan ve hiçbir suretle hakları olmayan Rumların böyle açıktan açığa taleb-i hakimiyetleri calib-i dikkattir. Sulh ve sükun-ı beşeri temine çalışan Düvel-ı İtilafiye ricalinin hukuk ve kavaid-i insaniyeye münafi karalar ittihaz etmeyeceklerine emin bulunduğumuzdan bir dakika lisanlarından düşürmedikleri adaletlerine intizar eder ve Hakimiyet-i Osmaniye'den başka hiçbir idari hükümeti katiyyen kabul edemeyeceğimizden bu arzu-yı umumi-i milliyenin aksine verilecek mukarreratın elim fecayiler tevlid edeceği cihetle bu havalide saha-i tatbiki kabil-i imkan olmadığını katiyyen ve müttehiden ilan ederiz.[14]

EK-18

"Trabzon Murahhasları Huzur-u Şahanede"

Dünkü nüshamızın kısm-ı mahsusunda yazmış olduğumuz vechile Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti murahhasları evvelsi gün huzur-u hümayun-u cenab-ı melûkaneye kabul buyrularak Trabzon ve Havalisinin ahalisinin kendi mukadderatı âtiyeleri hakkındaki rey ve kararını zat-ı hazreti padişahiye arz ve ifa eylemişlerdir.

Bu murahhaslar huzur-u şahanede irad ettikleri nutukta zat-ı hazreti melukaneye arz ettikleri vecihle vilayetin her semtinde ve hatta en ücra köşelerinde sakin ahali tarafından müntehab vekiller canibinden akd edilen milli kongrede Trabzon ve havalisi ahali-i islamiyesinin kendi mukadderatı milliye ve siyasiyeleri hakkında vermiş oldukları hüküm ve kararı zat-ı hazreti padişahiye arz ve tebliğe memur edilmişlerdir.

Murahhaslar tarafından huzur-u şahanede irad edilen nutuktan dahi sarihaten anlaşıldığı üzere Trabzon Vilayetinde bir ekseriyet azime-i kahıra teşkil eden müslüman ahasili kendi mukadderatı atiyeleri hakkında ittifak-ı ara ile vermiş oldukları kararda dinen ve irken makam-ı mualla-ı hilafet ve saltanat-ı Osmaniye'ye merbut kalmaz azm-i katiyesinde bulunduklarını, Trabzon Vilayetinin saltanat-ı seniye-i Osmaniye'den infikakına katiyyen muvafakat etmediklerini bir lisanı kati ile beyan etmişlerdir.

---

[14] Memleket Gazetesi, 7 Nisan 1919, sayı 57; Söz Gazetesi , 20 Nisan 1919, s 142

Evvelce Paris'te Venizelos ile Bogos Nubar Paşa arasında cereyan eden bir müzakerede Rumların hesabına olarak bazı tavizat mukabilinde Venizelos tarafından Trabzon'un Ermenistan'a terk edildiğine dair burada bir takım haberler şayi olmuştu. Irken, düzen iktisaden Rumluk ve Ermenilik ile hiçbir alakası olmayan Trabzon havalisinin bu suretle Rumların ve Ermenilerin elinde bir vasıta-ı mübadele gibi istimal edilmesi o havali ahalisinin ekseriyet-i azimesini teşkil eden müslümanlar arasında derin bir hiss-i infial hasıl etmiş idi.

Kendilerinin reyi ve fikri istimzaç olunmaksızın ve hatta haber ve malumatları olmaksızın kendi mukadderatlarının bu suretle başkaları tarafından ve başkalarının nef-i hesabına olarak tayin edilmesine teşebbüs olunması yüzünden heyecana gelen ahaliyi islamiye derhal harekete gelip aralarında teşkil ettikleri bir takım cemiyet-i milliye ile ekseriyetin fikir ve arzusunu izhara başlamışlardır.

Bu milli cemiyetler ahaliyi islamiyenin hakiki tercüman-ı efkarı ve hissiyatı olduklarından bunların lisanıyla izhar edilen bilcümle efkar ve hissiyat o ahaliyi islamiyenin hakiki efkar ve hissiyatı demek olduğunda şüphe yoktur. Mezkur cemiyetlerden Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyetinin geçenlerde düvel-i Muazzama-i İtilafiyenin şehrimizdeki mümessillerine vermiş olduğu muhtırada o haval-i ahali islamiyesinin kendi mukadderatı atiyeleri hakkındaki fikri düvel-i müşarünileyhe arz ve teşhir edilmiş idi.

Kezalik Lazistan ahalisi namına hareket eden bir cemiyet-i milliye geçenlerde matbuata vermiş olduğu bir tebligatta Lazistan ahalisi hesabına olarak ötede beride bazı entrikalar ve şantajlar yapmakta olan bir takım eşhasın Lazların efkar ve hissiyatına tamamen yabancı oldukları ve bu eşhasın Laz efkar ve hissiyatına asla tercüman olamayacakları beyan ve izah edildikten sonra bütün Lazların Saltanat-ı Seniye-i Osmaniyeye merbut kalmak azm-ı katiyesinde oludkuları ve Lazistan'ın her ne şekil ve surette olursa olsun Türkiye'den infikakına katiyen muarız bulundukları neşr ve ilan edilmiş idi.

Trabzon ve havalisi ahalisi islamiyesinin saltanat-ı seniyeyi Osmaniyeye merbudiyetleri yalnız bu cemaat-ı milliyenin beyanatı ahirleriyle değil bir çok efal ve harekat-ı tarihiye ile dahi sabittir.

Bu havali müslümanları dahi memleketimizin sair mahalleri Türk ahalisi gibi Osmanlı vatanı ve Osmanlı hukuku için pek sadakatkerane ve pek fedakerane çalışmışlar ve Osmanlı tarihini bütün Osmanlı Türkleriyle birlikte halk ve tahrir eylemişlerdir.

Bu cihetle havali-i mezkure-i ahali-i islamiyesinin kendi mukadderatı atiyelerinin tayini sırasında saltanat-ı seniye-i Osmaniyeye merbut kalmak ve o havalinin Türkiye'den infikakına asla muvaffakat etmemek yolunda izhar ettikleri efkar ve hissiyat o ahalinin en samimi ve en hakiki efkar ve hissiyatıdır.

Biz ümit ederiz ki, milletlerin mukadderatı atiyesini tayin ile mükellef olan mahkeme-i kübra Trabzon ve havalisinde bir ekseriyeti kahıra teşkil eden ahaliy-i islamiyenin bu samimi efkar ve temayülatı --- dikkate alacak ve hüküm ve kararını ona göre verecektir.

Biz her fırsat düştükçe bu sütunlarda beyan ve izah ettiğimiz vecih ile milletimiz arasında bazı maksad-ı milliye ve ameliyeye hidmet etmek üzere bir takım teşkilatlar icrasına ve cemiyetler tesisine taraftarız. Bahusus milletlerin arzu ve iddiasına göre tayin edildiği ve hükümetlerin --- bu meselelerde o derece mesmu' olmadığı böyle bir devrede bu kabil cemiyet-i milliyenin meydana çıkıp temsil ettiği halkın arzu ve efkarını pek naki' ve pek hayırlı hareket-i milliye olmak üzere telakki eder ve bu yolda sarf-ı mesai edenleri pek ziyade şayan-ı takdir görürüz.[15]

EK-19

Mabeyn-i Hümayun Mülukane Başkitabet-i Celilesine,

Devlet-i Osmaniye'nin maruz bulunduğu müthiş tehlike karşısında son ümit Paris Sulh Konferansı'ndan icra kılınacak teşebbüs ve müdafaa-i makuleden ibarettir. Hukukumuz yoluyla müdafaası heyet-i murahhasanın emniyeti şahane ve itimad-ı umumiye mazhar ve siyaset-i hazırayı cihani müdrik bulunmasına mütevakkıfdır. Halbuki heyet-i murahhaza ekseriyet-i azasına bu meziyet ve kabiliyeti haiz olmadığı hakkındaki kanaati umumiye, milleti derin bir yeise ve nevmid düşürmüştür. Evvelce birkaç mütegalibin hod-serâne hareketleri yüzünden devletimizin düçar olduğu müsibet bu defa da câ-be-câ tezahür eden irade-i milliyeyi nazar-ı itibare almayan birkaç nazırın

[15] İkdam, 29 Nisan 1919, "Trabzon Murahhasları Huzur-u Şahanede" sayı; 7981

hod-serâne ve anûdane harekatlarıyla daha elim bir neticeye müncer olması muhtemeldir. Binaenaleyh zat-ı hazretleri padişahının hukuku milliyenin müdafaası vazife-i mukaddesasını umumun itimadına layık bir heyet-i murahhazaya tevdi buyrulmaları hakkındaki istirhamımızla aksi halde memlekette husule gelecek galeyanın hadisat-ı mühimme tevlidine bâis olunacağının utbe-i seniyye-i mülükaneye arz-ı istirham eyleriz.

Milli Ahrar Fırkası

Milli Kongre

Trabzon Vilayeti ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti namına Hasan

Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası

Osmanlı Matbuat Cemiyeti Reisi namına Tasvir-i Efkar Gazetesi reisi, Talha[16]

EK-20

İkdam 11 Haziran 1919 Sayı, 8024 Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti

Trabzon 10 Haziran-Dersaadet'te Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti namıyla Adem-i Merkeziyet Fırkasının maklubı olarak bir heyet teşkil ettiğini ve isminden anlaşılacağı veçhile vilayetimiz ve havalisini temsil etmek istediğini vuku bulan iş'arı mahsuslarından anladık. Dersaadet'te teşkil eden cemiyetlerden bir faide olamayacağını bittecrübe anlayan vilayetimiz halkı, hukuk-ı meşrua-i milliyesini müdafaa kasdıyla 10 Şubat sene 1335 tarihinde Merkez-i umumisi Trabzon'da olmak üzere Trabzon Vilayeti Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti teşkil ve bugüne kadar mesai-i milliye ve vataniyesini ifa hususunda uhdesinde terettüp eden vazifeyi icra ve bu müddet zarfında akt eylediği kongrelerle memleketi bihakkın temsil ettiğini ispat ve ilan eylemiştir. Dersaadet'te bulunan birkaç hemşehrimizin bir araya gelerek kendilerine bu yolda bir mevcudiyet vermeleri sair fırkaları taklitten başka bir manayı ifade edemez. Esasen, Vilayat-ı Şarkiye ile müşterek maksat ve gayeyi elde eylemeye matuf olan teşebbüsatımız saha-i faaliyete geldiği şu günlerde izhar ve efkarı bulandıracak neşriyatta bulunmak menfaat-i memleketle kabil-i telif değildir. Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti bilcümle Trabzonlu hemşehrilerini aza-i tabiiyesinden addeylemekle bunun haricinde ve her nam ile olursa olsun kendisine vücut vermek

[16] BOA, DH KMS 53-1/60

isteyen heyetlerin Trabzon'u hiçbir suretle temsil edemeyeceklerini ilan eylemeyi vazifeden addeyleriz.

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Ziya[17]

EK-21

Trabzon ve Havalisi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Riyasetinden;

İzmir hadise-i feciasında rütbe-i şehadeti ihraz eden kardeşlerimizin felaketzede aileleriyle Trabzon ve havalisi muhaciri, eytam ve eramili menfaatine mahsus olarak bayramın üçüncü günü Gülhane parkında payitaht-ı saltanat-ı seniyyede mevcut tekmil muzıkaların ve tekmil cemiyet-i hayriyelerin iştirakiyle şimdiye kadar Dersaadet'te emsali namesbuk bir şekilde müsamereler icra edileceğinden, bedbaht evlad-ı vatanın tahfif-i alam ve ızdırabına matuf olan bu teşebbüsü-ü payra bilumum vatandaşlarımızın iştirakini rica eyleriz.[18]

EK-22

Laz Tekâmül-ü Milli Cemiyet-i Hayriye'si'nin nizamnamesi şöyledir.

1. Madde ; Şimdilik merkezi Dersaadet'te olmak üzere bu kere "Laz Tekâmül-ü Milli Cemiyet-i Hayriye'si" namıyla bir cemiyet teşkil olunmuştur.

2- Madde; Cemiyet-i Hayriye'nin maksadı teşekkülü ile gaye-i amali bervech-i zir-i madde-i esasisinde mündericdir.

Madde-i esasi: Alelumum semeresiz kalan münferit mesai ve gayret ve himmetlere taraf taraf umumi ve içtimai bir şekil ve kuvvetli bir cereyan verilmedikçe vadi-i temeddün ve tekamülde terakkiyatın mümkün olamayacağı kanaati bütün vuzuhuyla bir katiyet-i riyaziye şeklinde tebarüz etmesine rağmen teşebbüsat-ı nafie ve gayret-i hususiyeyi tekamül-ü perveranesiyle ihtiyacı hazıra ve müstakbele-i asriye ve medeniyeye tevfikan kemalat-ı zatiye ve içtimaiye ile tekamüle sâi, hâdim-i insaniyet, bir cemiyeti hayriyedir. Ad ve ekber-i beşeriyet olan cehaletle dâimî mücadele ve bu düşman bîaman insaniyete galebe-i tâmmeyi temin için esasâtı ulviye

---

[17] İkdam, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti",11 Haziran 1919 Sayı, 8024

[18] İkdam, 27 Haziran 1919, 8040

ve fezâil ve kemalât-ı âliye yi İslâmiyenin tamam-ı inkişaf ve ibrâzı ve müsemmer ve nâfi ve ciddi bir tahsil ve terbiye ile maarifin en küçük karyelere kadar neşr ve teşmili, hüner ve maârifetin tergıb ve teşvîki ümrân ve terakkiyâtın husûlü esbâbının teshîl ve teşrîi cenâbı hakkın mebzûlen lütûf ve ihsan buyurduğu ormanlar ve madenlerimizden ve beyhûde yere akıp gitmekte olan latif ve dilrûbâ derelerimizin bî-peyân kuvvetlerinden istifadeyle memleketimizin ziyâ-i elektriği ve nur-u medeniyetle tenviri ihtiyacât-ı asriyeye göre zükûr ve inase-i mahsus mükemmel ana mektepleriyle iptidai, rüştî, sultani mektepler daruleytamlar ve kabiliyet-i mahalliye göre --- kütüphaneler, eczaneler, hastahaneler, sanatoryumlar, oteller, sinemalar, fabrikalar küşad-ı cevami ve mesacid-i şerifemizle kabristanlarımızın şan ve şeref-i islamiyete laik bir surette tamir ve termim ve tertibiyle yar ve ağyara karşı daima hüsnü muhafazası, mütehassıs, muktedir ve kıymettar muallimler, mürebbiyeler celbi, anonim kooperatif şirketler, ticarethaneler, bahri kumpanyalar, aile, iktisat, teavün, tasarruf sandıkları ale't-tedric bankalar, tesis-i ticaret ve sanayiinin tevsii; menabı-i servet-i tabiyeyi mahalliyenin keşf ve tahrisiyle onlardan azami istifadenin temini meyvelerimizin islahı-ı cins ve teksiriyle sınai zirainin ihyası, ihtiyacata göre evladı vatandan şuubât-ı muhtelife-i fenniye de mütehassıs muallimler, mürebbiyeler, doktorlar, eczacılar, hastabakıcılar, mühendisler, zanaatkarlar yetiştirilmesi tahsil-i iptidai mecburiyetinin tamamı-ı tatbiki; kesbi ihtisas etmek üzere talebelerimiz meyanında en güzide ve müstadilerinden Avrupa'nın muhtelif mahallerine i'zamı; gerek hariçte ve gerek dahilde tahsilde olanların daima nezaret ve murakabe altında bulundurulması talebelerimizin daimi bir siyanet ve mehabet altına alınması ve bilhassa muhît-i ailevi haricinde tahsil mecburiyetinde kalmış bulunanların toplu bir halde ve hususi bir meskende müctemian muntazam ve medenî bir hayat geçirebilmeleri esbabının istikmali; terbiye-i diniye, milliye-i fikriye ve medeniyenin menşei ve mastarı olan kadınlık ve valideliği ihtiyacat-ı asriye ye nazaran alâ maksadıyla hasseten kız çocuklarımızın tahsil ve terbiyelerine fevkalade itina ile diyanet hasebiyle ve zaruret-i medeniyeti hazıra ve müstakbele ye göre yetiştirilmesi; ale'l-ıtlak kadınlığın her türlü sefalete ve afat-ı içtimaiyeden vikayesi; vefiyat ve telafat-ı esbabının tetkiki ile alel ve emraz-ı mahalliye ve sariye ile fakr-u zaruretten bilumum fukara-i ahali; etfal ve nisvanın evvel bievvel tercihen yetim çocukların dul

ve bîkes kadınların himaye ve sehâbiyettle nesil ve ırkın ıslahı tezayyüd-i nüfus esbabının ilmi ve fenni bir surette istikmali; izdivaçlar için tabii ve sıhhi bir sin ve had tayin ve kabulü , 18 yaşından dûn olan genç ve delikanlıların amele ve işçilik etmek üzere memalik-i ecnebiye ye adm-i azîmetleri hakkında tedabir-i maniâ-ı mahalliye ittihazı ve bu tarik ile hariçten sirayet etmekte olan bir takım emrazı ahlakiye ve içtimaiye ile alel ve ıskamın men ve tedavisiyle gençliğin muhafazası ve ahlaki umumiyenin tasfiye ve ilâsı; saika-ı cehaletle bazı şahsi ve hususi bürudet, husumet, münaferet, iğraz menafesat, şikak, nifak, intikam ve müfsit-i ahlak ve içtimaiyat olan adalet, bidayet, ibtila-i işret ve ale'l-husûs kumarbazlık gibi muzır ahvalin bi'l-umum vatandaşlarımız arasında ve muhit ve memleketimizden külliyen def ve izalesiyle uhuvvet-i mütekamile-i diniye ve vahdet-i münecciye-i milliyenin yek dil ve yek vücut olarak tamami-î istikmâli çarelerinin taharri ve tatbiki ve cümle vatandaşlarımız arasında ailevi bir samimiyet temini ve umumi bir hürmet ve muhabbet mütekâbile-i kalbiye ihyası; cihan-ı medeniyete karşı izzet ve vakar-ı millinin ilim ve irfan ve fazilet ve kemâlât ile takviye ve ilası misüllü umumun hayır ve menfaat ve saadet ve selametini zamin ve kâfil olacak hususat aile-i içtimaiyeyi istihdaf ve iştigal ile bir şahrâh teavün ve itilâ küşâdı ve tariki tekemmül ve temeddünde her manasıyla müstait olan memleketimizin tevfikât-ı celile-i sübhâniyeye istinaden ulvi azim ve gayret ve himmetlerle, müstakbelen âlem-i medeniyet ve şarkın bir gül zar-ı marifeti ve saltanatı mübeccile-i islamiyenin bir İsviçre'si haline getirebilmek gaye ve mefkuresini tamim ve bu esas kemâl-i ciddiyet ve samimiyetle vaz' takip ile manzume-i ve mütekâmile-i medeniyeye saflarında mena-i medenisiyle insanca ve mesudâne yaşamak hakkını temin ve istikmale daima gayretten ibarettir.

3. Madde; Madde-i esaside teşrih olunan esasat dairesinde tekâmül ve inkişaf ve itila arzularımıza mani ve hail olabilecek ve hukuk-u meşrua-i milliye ve vataniyemizle menafi mübeccele-i umumiye ve hususiyemizi izrar ve haleldar edebilecek ve bizi tarik-i itila ve medeniyette geri bırakabilecek esbâb ve mevâni ve avâmil ve müessirat ve mehalikten bilvucûh mevcudiyetimizin temami-i sıyanatıyla hürriyet-i muazezeyi ictimayiye ve insaniyemizin istikmal ve muhafazası bütün varlığı ile cemiyetin daima ehem ve ikdas vazifesidir.

4. Madde; İlâyı seviye-i irfan millete hadim olmak üzere asar-ı nafia telif ve elsineyi muhtelife-i ecnebiyeden asar-ı müfide tercümesiyle tab ve tevzî ve meslek-i ulviyesini istihdafen gazeteler, resail-i mevkuteler neşri-i aza-i mütahassasa tarafından ahad ve avam-ı nasın anlayabileceği lisanlarla taraf taraf en hücra köylere varıncaya kadar sıhhı, ahlaki, içtimai, ilmi, fenni, sinai, zirai, mev'izeler i'tası ve umur-u nafia-ı saire ile berri ve bahri ticaretlere ait malumatlar hakıkkında konferanslar tertibi suretiyle efkar ve izhan-ı umumiyenin irşad ve tenviri müfid fenni ve sınai sinemalarla terbiye ve malumat-ı fikriyenin tenmiye inkişafı gibi esaslar üzerinde çalışılacaktır.

5. Madde; cemiyet atiyen lüzum gördüğü yerlerde merakiz şuubât küşadıyla bu meyanda bir merkez-i umumi noktası intihab edecektir.

6. Madde, Cemiyet maksadı teşekkül ve gayesini mu'lin olan madde-i esasiyesinde izah ve ta'adât ettiği hususatın her biri için icabında mütehassıslardan komisyonlar teşkil ile ayrıca bir talimatname yapacaktır. Ve bir de umumi bir nizamname-i dahili vucûda getirecektir.

Erkân-ı Cemiyet ve Şerait-i Duhul

7. Madde; Cemiyeti hayriyeye aza olabilmek kuyut ve şerait-i atiyeye vâbestedir: Evvela şeraiti umumiyeyi kanuniyeyi haiz olabilmek saniyen, madde-i esasisiyle nizamname-i esasisinde izah ve teşrih ettiği mefkure-i aliye ve maksad-ı hayriye-i insaniyesiyle azm ve tekâmül-ü perveranesine her manasıyla ve tamamen taraftar ve aynı zamanda bütün kuvvet ve kudretiyle muvaffakiyatına daima hadım ve müzahir olmak, salisen hîn-i duhûlünde bir defaya mahsus olmak üzere bir duhûliye itâsı ve her üç ayda bir tesviye etmek suretiyle kudret ve istidaât-ı maliyesi ve mesveret-i zatiyesiyle şeref ve mevki-i içtimaisi nisbetinde bir muavenet-i nakdiye-i daime taahhüdünde bulunmak ve cemiyete azalık dolayısıyla hiçbir gûna şahsi bir menfaat temini sevdasında bulunmamak hususatından ibarettir.

8. Madde; İhtisasat-ı necibe-i hayriye ve mürvet-i mahsusa-ı zatiye dolayısıyla her üç ayda bir vuku'bulacak muavenatı nakdiye taahhüdatında bulunmak ve duhuliye ita etmek eshab-ı yesare ait olup fukaray-ı ihvan bundan daima müstesnadırlar.

9. Madde; Kendi daire-i mahremiyet ve hususiyetlerinde ve kendi aralarında cemiyetin ulvi gaye ve emellerini istihdafen çalışmak arzu eden kadınlarımızı cemiyet müzahir ve fahri aza olarak müteşekkiren kaydeder ve onlara her suretle azami teshilat ve muavenet icrasını vezaifi mühimmesinden addeder.

10. Madde; Cemiyeti hayriyeye dahil olan azanın cümlesi nazar-ı cemiyette müsavidir. Ancak ilim ve irfan malumat, mektesebat, tecrübe ve vukuf-u tahsil ve terbiye-i fikriye, kudret-i muhakeme ve kuvve-i mümeyyize itibarlarıyla reyi ve fikir ve mütalaa ve kemalatından bihakkın istifade edilebilecek aza-i asliye-i faale sıfatını haizdirler iş bu evsaf-ı mahsusayı haiz olmak kaydıyla arzu eden dindaş ve ırkdaşlarımızla bilumum hayr-ü hevahan ve insaniyet-i perveranı, cemiyet ma'al memnuniye aza kayd eder. Sırf bir hüsn-ü ali-i insaniyet muavenet-i necibane ile muhit harcinden cemiyete dahil olacak zevat cemiyetin ana-i fahriye ve müzahiresidir. Ve bu gibi zevat bidayeten cemiyetin azayı asliye-i fâalesinden iki zat tarafından cemiyete takdim olunmadıkça aza kayd olunamaz.

11. Madde; Halk indinde sit-i mahsus ve bir mevki-i ali içtimai veya ticarisi olupta cemiyeti hayriyeye büyük menfaatler ve yararlıklar ibraz veya temin edebilenler mekatip ve medareste tahsili âli veya tali görmüş olanlar şuubatı muhtelife-i memuriyette sinîn ve kıra zarfında peyda-ı tecarib ve mümarese ve kesb-i vukuf ve malumat ile bir meslek-i mahsus sahibi bulunanlar cemiyetin aza-i asliye-i faale sınıfını teşkil ederler. Bu evsafı haiz olmayan efradı millet, cemiyetin aza-ı tabiyesidir.

12. Madde; Cemiyete dahil olan azadan cemiyetin amal ve nizamnamesine tamamen riayet etmeyenler, cemiyetin şeref ve nüfuzu maneviyesini her hangi vesile ve bahane ile menafi-i hususiye ve şahsiyesine alet ittihaz eden cemiyetin şeref ve itibarını kesr ve menfaatini haleldar edenler cemiyete bir sui maksatla girdiği tebeyyün edenler, bilâ mazeret bir sene zarfında taahhüdatını ifa etmeyenler her şubedeki heyeti idare tarafından ilk içtimada heyeti umumiyeye arz ve heyeti mezkurenin ekseriyet-i ara kararıyla kayıtları muvakkaten terkin olunur ve bu suretle kayıtları terkin olanlar yalnız bir defaya mahsus olmak üzere ilk meclis-i umumide hakkı-ı itiraza malikdirler.

13. Madde; istifa veya her ne suretle olursa olsun cemiyetten infikak ve kat-i alaka eden azanın cemiyetten bir günâ metalibi olamaz ve cemiyetin emval ve eşyasında hiçbir hak veya iştiraki kalmaz.

14. Madde; Aza-i cemiyetten hiç biri cemiyet nam ve hesabına hod behod hareketle hasseten i'ane derci ve buna mümasil fiiliyatta bulunamaz. Bu gibi ahvalde cemiyet hiçbir güna mesuliyet kabul etmez. Mesuliyet doğrudan doğruya fail ve mütecasir'in şahsına ait ve raci dir. Bu gibiler nazarı cemiyette dahi mesul ve muhatab olup 12'ci madde mucibince hakkında muamele ifâ edilir.

15. Madde; Cemiyet, menafi-i umumiyesi namına lüzum görüp ifa ettireceği alelumum vezaiif ve hidemat-ı muhtelifesi için azasından memurlar intihab ve tevzif eder. Bu gibi vazifedarâne mensup olduğu şube heyeti idaresi riyaseti tarafından mümezzi ve şube mührü resmiyesiyle memhur ve vazifesini natık vesika-ı resmiye ve hüviyet varakası ita olunur. Ve bu vesikayı hamil olmadan cemiyet nam ve hesabına hiçbir fert bir güna hareket ve teşebbüsat-ı fiiliyede bulunamaz.

16. Madde; Bir muhzırı umumide veya hariç bir mevkide cemiyet namına aza-ı cemiyetten konferans itasını arzu eden zevat mensup oldukları şuubat-ı heyet-i idarelerine evvelce tafsilat ve izahat-ı kâmile itası ve mezuniyet istihsaliyle mükelleftirler.

Heyet-i Umumiye ve İçtimaat

17. Madde; Merkez-i umumi ve şuubatta mukayyed olan aza-i fahriye ve müzahireden gayrı bilumum aza kendi şubelerinin heyet-i umumiyelerini teşkil ederler.

18. Madde; Merkezi umumi ve şuubat heyet-i umumiyeleri her 6 ayda bir defa olmak üzere şube merkezlerinde alelade içtima-i umumi akd ederler.

19. Madde; Merkezi umumi ve şuubat heyet-i idareleri görecekleri lüzumu mübrem üzerine heyet-i umumiyelerini ayrıca olmak üzere fevkalade içtimalara davet edebilirler.

20. Madde; Heyeti umumiye akd-ı içtima edebilmek için azasının selesanı bulunması şarttır. İlk davette selesan hasıl olmadığı anlaşılırsa nihayet bir hafta fasıla ile 2. bir yevm-i içtima tayin ve ilan olunur. Bu içtima hasıl olacak mevcuduyla inikad eder.

21. Madde; Heyeti umumiye içtimalarında heyet-i idare ve murakabe azasından olmamak üzere reyi hafi ile yalnız o devre-i içtimaiyeye mahsus olarak bir reis bir reisi sani ve lüzumu kadar katib intihab ile akd-ı müzakere eder. Heyet-i umumiye müzakeratının doğrudan doğruya heyet-i idarenin zaman ve icraatına müteallik celselerinde idare heyetleri itayı re'iye selahiyettar değildirler. Heyet-i umumiye müzakerat bir ruznameye tevfikan cereyan ederek bilumum mukarrerat-ı zabta geçer ve kararlar mevcud azanın ekseriyet-i arasıyla verilir.

22. Madde; Heyet-i umumiyelerin müddet-i ictimaiyeleri haddı azami 15 gündür.

23. Madde; Her hangi bir sebeple gaybubet eden aza için vekil ve vekaleten reyi kabul edilemez.

24. Madde; Müzakere olunan meselenin mahiyeti celse-i evveli de kendisince malum olup da bir mazereti meşruiye mebni ikinci celsede bulunacak olan aza-ı cemiyet olbabdaki nokta-ı nazar ve ruiyet-i imzası tahtında tahriren ve mazrufen yevm-i muayyenden evvel riyasete gönderebilir. Ve reyi havi mazruflar meclisin hîn-i inikadında reis tarafından açılır.

Heyet-i Umumiye Vezaifi ve Selahiyeti

25. Madde; Heyet-i idarenin bilcümle icraatını ve kendisinden evvel içtima eden heyet-i umumiye mukarreratının icra olunup olunmadığını tedkik ve devre-i sabıka zarfındaki varidat ve mesafiri tasdik azalar veya heyet-i idare tarafından dermeyan olunacak tekliflerin istimaiyle haklarında ittihaz-ı karar cemiyetin esbab-ı terakki ve tekemmül tezekkür ve taharri heyet-i murakebe raporlarının tedkikiyle mukarrerata rabtı, müddet-i muayyen zarfında heyet-i idare ve murakebe intihab etmekten ibarettir.

26. Madde; Heyet-i umumiyenin alelade ve fevkâlade içtimaileri mukarreratının aynen bir nüsha-ı musaddakası hitam-ı içtimai müteakib şube heyet-i idaresi tarafından merkezi umumiye gönderilir.

Heyeti İdare Vazife ve Selahiyeti

27. Madde; Heyet-i idare, merkezi umumide asgari on ve azami oniki diğer şubelerde asgari beş azami sekiz azadan mürekkep olmak üzere heyet-i umumiye tarafından re'yi hafi ile intihab olunur. Şu kadar var ki ilk meclis-i umumiden itibaren

ba'demâ merkezi umumi heyet-i idaresi daima meclis-i umumi tarafından intihab edilir.

28. Madde; Heyet-i idare azalarının aza-i asliye-i faaleden intihab edilmesi şarttır.

29. Madde; Heyet-i idare intihabında en ziyade reyi kazanan riyasete tayin olunur ve heyet-i idare bâ'de kendi aralarında bir reis-i sani bir katip ve bir veznedar intihab ederler.

30. Madde; Heyet-i idarenin müddeti hidmeti bir sene olup bu müddetin hitamından evvel istifa edebilir. Şu kadar ki yeni heyetin intihabına kadar ifa-i vazifeye ve zamanı idarelerindeki icraat ve muamelatından heyet-i umumiyeye hesap ve izahat vermeğe mecburdur. Müttefikan istifa eden heyet-i idare heyet-i umumiyi içtimaa davetle intihab icra ettirmeden terk-i vazife edemezler.

31. Madde; Heyet-i idareden bir veya iki azanın istifası veya vefatı halinde yeniden intihab icrası için heyet-i umumiye içtimaya davet edilmeyip evvelce vuku bulan intihab esnasında müstefi azalardan sonra en ziyade reyi kazanmış olan namzetlerden heyet-i idareye müstafiler yerine aza alınır.

32. Madde; Bilâ özür meşru ve bilâ fasıla içtimalarda üç defa hazır bulunmayan reis ve aza müstafi addedilir. Ve istifa eden reisin yerine reis-i sani riyaset vazifesini ifa eder. ve bu suretle noksan kalacak aza yerine namzetlerden aza ithal olunur.

33. Madde; Merkezi umumi ve şuûbat heyeti idareleri reisleri bulundukları şubeler heyeti umumiyesinin mümessil mesulleridir. Heyet-i idare azaları heyet-i idareye karşı münferiden ve heyet-i umumiye ye karşı müştereken mesuldürler.

34. Madde; Heyet-i umumiyenin ekseriyet-i arasıyla adem-i itimadı heyet-i idarenin sükûtunu intaç eder. Şu kadar var ki ilk meclis-i umuminin inikadından evvel merkez-i umumi heyet-i idaresi merkez-i umumi heyet-i umumiyesinin ittifak-ı arasıyla ve ilk meclisi umuminin inikadından itibaren heyet-i merkeziyenin sukûtu ancak meclis-i umuminin selesan-ı ekseriyet-i arasıyla vukû bulabilir.

35. Madde; Heyet-i idare, cemiyet-i hayriyenin madde-i esasisinde izah ve teşrih ettiği maksadı-ı ulvi ve mefkuresinin tatbik ve takip, cemiyet nizamnamesinin muhafaza-ı ahkamına itina ile tamami-î icrasına gayret, şube vezaifi tamamen ifa ile

halelden vikaye heyeti umumiye yi alelade ve fevkalade içtimalara davet emval-i cemiyeti hüsn-ü idare ve muhafaza azasının teksir ve varidatının tezyidine gayret muamelat-ı tarihiye ve hesabiyenin mazbudiyetini temin, her üç ayda bir şube mesarif ve hasılatını mübeyyen hülasa-ı hesabiye listesini merkez-i umumiye irsal ve merkez-i mezkure daima muamelat ve malumat-ı umumiye ve mühimmeden haberdar, merkezi umuminin işarât ve talimatına tevfik, hareketine muktezasını ifa ve icra ve varidat ve mesarif hesab-ı umumisini her altı ayda bir heyet-i umumiyeye arz, alelade ve fevkalade heyet-i içtimaiye mukarreratının merkez-i umumiye ye irsal etmek gibi hidmat ile vazifedardır.

36. Madde; Cemiyet ve şubeye ait olup heyet-i idare reisine teslim olunan mühür-ü resmiden doğrudan doğruya reis mesuldür. İş bu mührü resmi ile temhiri iktiza eden evrakın cümlesinde reis veya reis-i saninin behemehal imzalarının dahi bulunması meşruttur.

37. Madde; Şubenin muamelat ve umur-u maliyesi heyet-i idare kararına tevfikan umur-u hesabiye den mesul veznedar tarafından ifa edilir. Bilumum mesarif heyet-i idare kararıyla ve sarfına mezuniyyeti mütezemmin evrak-ı müsbete mukabilinde yapılabilir.

38. Madde, Şube için bir mahalli icar ve tefriş ve kontrata akti veya hususat-ı saire gibi beş bin kuruştan fazla mesarifi istilzam edecek her nevi sarfiyat heyet-i idarenin sülüsân ekseriyet arasıyla icra edilir.

39. Madde; Bazı mesarif-i müteferrika ve müstâcelenin temin ve tesviyesi için yekünu bin beş yüz kuruşu geçmemek üzere heyet-i idarenin nısfı tarafından verilecek karar ile sarfiyata mesağ vardır.

40. Madde; Reis veznedar tarafından memhur veya mümezzi koçanlı makbuz veya buna muadil bir evrak-ı müsbete ita kılınmaksızın hiçbir meblağ kabul olunamaz.

Heyet-i Murakebe Vazife ve Selahiyeti

41. Madde; Her şubede heyet-i umumiye tarafından ekseriyet-i ara ve reyi hafi ile azayı asliye-i faale meyanından iki zat intihap edilir.

42. Madde; Heyet-i murakebenin müddet-i hidmeti bir sene olup mensub olduğu şube heyet-i idaresinin bilumum muamelat ve icraatını teftiş ve murakebe ile

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

vazifedardır. Cemiyetin menafi-i umumiyesine mügayir göreceği hususatta heyet-i idareyi ikaz eder. Ve heyet-i umumiyenin her devre-i içtimaiyesinde teftiş ve murakebeleri netayicini bârapor esbab-ı mucibesiyle heyet-i umumiye riyasetine takdim etmek vazifesiyle mükelleftir. Heyet-i umumiye müzakeratın da doğrudan doğruya heyet-i murakabeye taaluk edecek mukarrerat da murakebe heyeti i'tay-ı reye selahiyattar değildirler.

43. Madde; Heyet-i murakabe fevkalade bir luzüm ve müstaciliyet gördüğü takdirde heyet-i idareye heyet-i umumiyeyi fevkelade içtimaya davet ettirmek selahiyetini dahi haizdir. Bila lüzum heyet-i umumiyeyi fevkalade içtimaya davet ettirdiği heyet-i umumiye de indel müzakere tebbeyün edecek murakebe heyetleri içtima-ı mezkurde hükmen sakıd addedilerek yerlerine aynı heyet-i umumiye tarafından diğerleri intihap olunur.

Merkez-i Umumi Vazife ve Selahiyeti

44. Madde; Merkezi umumi kendi dairesinde vazife-i hususiyesi itibarıyla alelumum şuubat-ı saireden bir farkı yoktur. Ancak vezaifi umumiyesi dolayısıyla umum şuubata şamil bir hakkı nezaret ve idare selahiyetini haizdir. Taraf taraf vuku bulacak mesaiye dair kafî malumatın nokta-i temerküzü olduğundan daima istihsal edeceği malumat-ı umumiye hulasasıyla icap ve iktizaya tevfiken bilumum şubeler arasında taksim-i amal ve tevzi-i mesai planları merkez-i umumiden tertip ve taksim olunur. Nizamname-i esasinin irae ettiği hudud-u umumiye üzerinde bilcümle şuubat mesaisinin tevhidi ve madde-i esaside münderic esasatın umumi bir surette saha-i tatbik ve fiiliyata isali için projeler ihzarı ve bu sebeple şuubatın vezaif ve mesailerine dair talimat-ı mahsusa idası ve her üç ayda bir şubelerden alacağı hülasa-ı hesabiye listelerine nazaran lüzum göreceği şubeler arasında münakalat ve müraselat-ı nakdiye ifa ettirmek sene-i atiye için meclisi umumide tasdike ıktıran etmek üzere umumi bütçe ihzarı gibi hususat cümle-i vezaif-i umumiyesinden dir.

45. Madde; Bilumum idare heyetlerinde ittihaz edilecek mukarrerat için alelidlak ekseriyet kâfi ise de merkez-i umumi heye-i idaresinin vezaif-i umumiyesine müteallik ittihaz edeceği mukarrerat heyet-i idare ekseriyat-ı selesan arasının husulune mütevakkıfdır. Heyet-i merkeziye vezaif-i umumiyesi dolayısıyla fevkelade ve pek mühim ve müstesna mukarrerat ittihazı mecburiyetinde kaldığı zaman heyet-i

umumiye-i merkeziyesini fevkaleda içtimaa davet ederek heyet-i umumiyesinin ekseriyeti arasıyla husus-u mezkuru karara rabt eder.

46. Madde; Merkezi umumi yalnız meclisi umumiye karşı mesuldur. Merkezi umumi heyetini ancak meclis-i umumi intihap ve iskad edebilir.

47. Madde; Meclis-i umumi alelade senede bir defa merkezi umumi heyeti ve merkez heyet-i umumiyesiyle şuubat-ı saire heyet-i umumiyeleri tarafından murahhas-ı mahsusaları olarak intihap ve izam olunacak üçer azadan mürekkep heyetle mecmu arasında ve merkezde inikad eder. Meclis-i Umumi'de ilk celse heyet-i merkeziye reisi tarafından küşad edilerek sülüsan-ı aza mevcut ise mezkur celsede heyet-i merkeziye azasından olmamak üzere bir reis iki reisi sani ve bir katib-i umumi ve mikdar-ı kafi muavin intihap ve melisi umumi teşkil edilmiş olur. Doğrudan doğruya merkez-i umumi heyetinin bir senelik muamelat ve icraatına ait meclis-i umumi tarafından tetkikat icrası esnasında heyet-i merkeziye itayı re'ye selahiyettar değillerdir. Fakat mevad-ı sairenin müzakeratına sahib reyi aza sıfatıyla iştirak ederler.

48. Madde; Meclis-i umumide bir şubeden murahhas izamı mümkün olamadığı takdirde diğer şubeden veyahut merkez-i umumi heyet-i umumiyesi aza-ı asliye-i faalesinden murahhaslar intihabı şube-i mezkurenin selahiyeti dahilindedir. Meclis-i umumi içtima edebilmek için azanın sülüsanı bulunması şarttır. İlk içtima da sülüsan olmadığı görülürse nihayet bir hafta fasıla ile ikinci bir yevm-i içtima tayin ve ilan olunur ve bu defa aza-i mevcudenin miktarıyla meclis akd olunur.

49. Madde; Meclis-i umumilerin inikadında bulunabilmek için son taksidin ita olunmuş bulunduğuna dair makbuzla beraber şubelerden murahhas olarak izam olunacak zevatın fazla olarak bir de hüviyet varakası ibraz etmesi lazımdır.

50. Madde; Asğari on ve azami oniki azadan mürekkep olacak heyet-i idare-i merkeziye kendi arasında bir reis-i sani bir katib-i umumi bir katip muavini bir muhasib-i umumi ve bir muhasip muavini intihap ederler.

51. Madde; Heyet-i merkeziye reisiyle murahhas umumi, meclis-i umumi tarafından sülüsan ekseriyet-i ara ile ve reyi hafi ile intihap ve tayin edilir.

52. Madde; Heyet-i merkeziye riyasetiyle murahhas-ı umumilik sıfat-ı meclisi umumi tarafından bir zata tevcih edilebilir ve bu halde reis-i sani reis-i evvelin

gaybubetinde ancak riyaset sıfatıyla vekalet edebilir. Fakat murahhas-ı umumilik sıfatıyla vekalet edebilmesi ancak murahhas-ı umuminin muvafakat-ı tahririyesiyle olabilir.

53. Madde; Heyet-i merkeziye reisi bilumum şuubat heyetlerinin mümessil-i umumi mesulüdür.

54. Madde, Murahhas-ı umumi itimatname-i mahsusay-ı haiz şahs-ı manevi-i cemiyetin vekil ve mümessil-i umumisi olup, bilumum mehafilde cemiyet kendisini bu zat ile temsil ve mehafil-i aliyeye bu zat vasıtasıyla temas eder.

55. Madde; Şuubat ve merkezi umumi heyet-i idarelerinin tekrar intihap ve kemakân vazifelerinde ibkaları caizdir.

Meclis-i Umuminin Vezaif ve Selahiyetleri

56. Madde; Heyet-i merkeziye tarafından arz edilip cemiyete ait bir senelik hülasa-ı hesabiye ile muamelat-ı umumiyeyi tetkik ve heyet-i mezkurenin sene-i atiye için ihzar ettiği umumi projeleriyle tasavvurat ve teklifatını tezekkür ve tanzim ettiği sene-i atiye bütçesini tetkik ve tasdik, heyet-i merkeziyenin tebdili veya ibkası cihetini müzakere ve icabında yeniden heyet-i merkeziye ile reis ve murahhas-ı umumiyi reyi hafi ve sülüsan ekseriyetle intihap ve tayin ve lüzum görülmüş ise nizamname-i esasiden tadilat icrası veya mevadı-ı mahsusa ilavesi ve heyeti merkeziye tarafından lüzumuna mebni kaleme alınan talimatnameleri tetkik ve tasdik ve sene-i atiye için takip olunacak hudud-u esasiyeyi tayin ve tevzih ve menafi-i umumiye-i cemiyetin ila ve inkişafına ve muvaffakiyetine hadim olacak esasatın taharri ve tezekküri gibi vezaif-i umumiye, meclis-i umumiye atittir. Alelumum meclis-i umuminin müddet-i içtimaiyesi bir mahi tecavüz etmez, heyet-i merkeziye meclis-i umumiyi fevkelade içtimaa davet edebilir. Alelade meclis-i umuminin zaman-ı inikadı her sene kanun-i sani iptidasında başlar.

Cemiyetin Varidatı

57. Madde; Cemiyetin varidatı alelumum menabii atiyeden ibarettir.

- Aza-i cemiyetin taahhüdatı
- Ashab hayr ve fütüvvetin teberrüat tebriat ve muavenatı
- Emval ve nukûd ve cemiyetin muteber bir banka da irbah ve tenmiyesinden hasıl olacak temettüat

• Heyet-i idarenin ruhsatıyla koçanlı makbuz ilm-ü haberleri mukabilinde derç olunacak ianat.

• Kütüp ve resail-i mevkute ve gayr-ı mevkute neşrinde hasıl olacak menafi

• Cemiyet tarafından tertib olunacak muhazarat ve müsameratın temin edeceği hasılat

• Bizzat cemiyet tarafından açılacak ticari şirketlerin temettüatı

• Sair şirketlerin temeddüatından şirkete ayıracağı hisseler

58- Madde; İş bu nizamname-i esaside tadilat icrası veya mevad-ı mahsusa ilavesi hakkı daima mevcut ve mahfuzdur. Şu kadar ki ilave veya tadilatı ancak meclis-i umumi icra edebilir.

59- Madde; Bir maddenin veya mevad-ı muhtelifenin tadili veya mevad-ı mahsusa ilavesi için aza-ı cemiyetten on zat tarafından müştereken ve esbab-ı mucibesini izahen heyet-i idare, heyet-i umumiye, heyet-i merkeziye ve meclis-i umumiye teklifatta bulunabilir. İş bu teklifat meclis-i umumide mevki-i tezekküre konulur. Sülüsan ekseriyet-i ara ile aynen veya tadilen kabul veya tamamen red edilir. Ve ancak meclis-i umuminin ol babdaki kararından sonra icabının icrası heyet-i merkeziye tarafından tamim olunur.

60-Madde; Heyet-i merkeziye, idare ve heyet-i umumiye tarafından nizamname-i esasi tadilatı hakkında vaki olacak teklifat dahi madde-i anife vecihle ancak meclis-i umumide hal ve fasıl edilir.

30 Mart 1335/1919[19]

EK-23

Laz Talebe Cemiyeti Nizamname-i Esasisi:

1-Madde, Merkezi Dersaadet'te olmak üzere 2 Nisan 330 tarihinde "Laz Talebe Cemiyeti" namıyla bir cemiyet tesis olunmuştur.

2-Madde, cemiyetin maksad-ı teşekkülü bervech-i atidir;

- Laz talebesi arasında tesis ve temin-i muvasalat ve uhuvvet,

---

[19] Laz Tekamül-ü Milliye Cemiyet-i Hayriyesi Nizamname-i Esasi, İstanbul, 1335, 16 sayfa, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Bağış Katoloğu, no: 8089)

- Laz talebesinin tevsi-i müktesebatı esbabını temin ve bikes ve müstait talebenin vesaid-i tahsileyisini tedarik için muavenet ve bu maksada hadim olmak üzere bir "Teavün ve iktisat" sandığı teşkili,
- Mev'azeler iradı, risaleler, kitaplar neşrile tenvir-i efkar ve tezyit-i malumata sai,
- Her türlü vesait-i meşrua ile ve Osmanlı hissi mübeccelini teyinden Lazların tekamül-ü iktisadı ve içtimaiyesine bikadirül imkan ve ikdamdır.

3- Madde, Cemiyetin gayesi sırf ilmi ve içtimaî ve teavünî olup siyasiyat daire-i iştigalinden daima ve katiyyen hariçtir.

Erkân-ı Cemiyet ve şerait-i duhul

4- Madde, Erkân-ı cemiyet aza-yı asliye ve aza-yı fahriyeden mürekkeptir. Aza-yı aliye sıfatını bervech-i ati şerait dahilinde her Laz ihraz edebilir.

- Cemiyete intisap için lazım gelen şerait-i kanuniyeyi haiz olmak ve talebe veya mezuninden bulunmak,
- Hin-i intisapta bir defaya mahsus olmak üzere bir duhuliye ücreti ve ayda laakal beş kuruş tediyesini taahhüt etmek (fakr-ü hali müslim olanlar taahhüdattan muaftırlar).
- Cemiyet azasından ikisi tarafından hüsn-ü halini tasdik zımnında defter-i mahsusuna imza ve heyet-i idarece duhulüne muvafakat edilmek,

Aza-yı fahriye cemiyete maddeten muavenet ve hizmette bulunan zevattır.

5- Madde, Aza-yı asliyeye künyelerini natık ve cemiyetin mühr-ü resmiyesiyle musaddık bir vesika verilecektir.

6- Madde, Cemiyete mensup olan azadan cemiyetin nizamnamesine riayet etmeyenler, cemiyeti menafi-i hususiye ve siyasiyesine alet ittihaz edenler, cemiyetin şeref ve itibarını kesr ve ihlal edecek harekette bulunanlar, cemiyete bir su-i maksatla girdiği tebeyyün edenler, su-i ahvali görülenler heyet-i idarenin sülüsan ekseriyet kararıyla kayıtları terkin ve içtima-ı adilede esbab-ı mucibesiyle heyet-i umumiyeye arz-ı malumat olunur. Bu suretle kayıtları terkin olunanlar heyet-i umumiyede itiraz edebilirler.

7- Madde, Her ne suretle olur ise olsun cemiyetten infikak ve kat-ı alaka eden azanın cemiyetin emval ve eşyasında hiçbir hak ve iştirakı olamaz.

Heyet-i umumiye ve içtimaat

8- Madde, Heyet-i umumiye cemiyetin aza-yı asliyesinden olan talebe ve mezuninden teşekkül eder.

9- Madde, Heyet-i umumiye adi ve fevkalade olmak üzere iki türlü içtima eder.

Alelade içtima Nisan ve Teşrinievvel iptidalarında olmak üzere iki defa akt olunur.

Fevkalade içtima bervech-i ati ahval vukuunda akt olunur:

- Heyet-i idarenin daveti halinde
- Heyet-i murakebenin daveti halinde
- Aza-yı asliyenin nisab-ı muayyinenin esbab-ı mucibe dermeyaniyle heyet-i idareden talebi halinde.

10- madde, Heyet-i umumiye akt-ı içtima edebilmek için aza-yı asliyenin sülüsanı bulunması şarttır. İlk içtimada sülüsanın hasıl olmadığı anlaşılır ise diğer bir yevm-i içtima tayin olunur ve bu defa içtimaın mevcudiyle inikad eder.

11- madde,Heyet-i Umumiye her içtimada heyet-i idare ve murakebe azasından olmamak üzere rey-i hafi ile bir reis ve lüzumu kadar katip intihap eder.

12- Madde, Heyet-i umumiye mesail ve mevad-ı mütenevvia hakkında tetkikatta bulunmak üzere aza-yı kâfiyeden mürekkep encümenler teşkil edebilir.

Vazife ve selahiyet

13- Madde, Heyet-i umumiyenin başlıca vezaifi, heyet-i idarenin bilcümle icraatını, kendisinden evvel içtima eden heyet-i umumiye mukarreratının icra olunup olunmadığını tetkik, cemiyetin devre-i sabıka zarfındaki varidat ve mesarıfatını tasdik, heyet-i idare ve aza-yı asliyenin teklif edeceği mevadı müzakere ile haklarında ittihaz-ı karar, cemiyetin esbab-ı terakki ve tekamülünü taharri, müddet-i muayyenesinde heyet-i idare ve murakebeyi intihap eylemekten ibarettir.

Heyet-i faale vazife ve selahiyeti

14- Madde, Heyet-i umumiye ilk içtimaında on zattan mürekkep bir heyet-i faale intihap edecek ve bunların cemiyete hidematı halen mesbuk, atiyen memul aza-yı asliyeden olmasına itina edecektir.

15- Madde, İşbu intihap bir defaya mahsus olduğundan bade heyet-i faale uzv-u müstakil halini alacak ve cemiyeti idame ve tezelzülden vikaye vadisinde ifa ve irtiham olunacak mesai ve müşkülatı heyet-i umumiye muvacehesinde akt ve misakile berduş edeceklerdir. Bu heyet fedakârlığı sebk edenleri meyanelerine ithal edebilirler.

16- Madde, İlk iki sene zarfında heyet-i idarenin nısfı, heyet-i faale meyanından intihap olunacak bade bu mecburiyet mürtefi olacaktır.

Heyet-i mürakebe vazife ve selahiyeti

17-Madde, Heyet-i umumiye tarafından ekseriyetle ve rey-i hafi ile aza-yı asliye meyanından intihap olunan dört zattan mürekkeptir.

18-Madde, Heyet-i murakebenin müddet-i hizmeti bir devre-i içtimaiyedir.

19-madde, Heyet-i murakebenin vazifesi heyet-i idarinin bilumum muamelat ve icraatını teftiş ve murakebeden ibaret olup lüzum gördüğü takdirde madde 5-9 mucibince heyet-i umumiyeyi fevkalade içtimaa davet etmek selahiyetini haizdir.

Heyet-i idare vazife ve selahiyeti

20-madde, Heyet-i idare sekiz zattan mürekkep olup aza-yı asliye meyanından ve rey-i hafi ile heyet-i umumiye tarafından intihap olunur. Heyet-i idare kendi aralarında bir reis, bir katib-i umumi, bir veznedar intihap ederler.

21-Madde, Heyet-i idarenin müddet-i hizmeti iki devre-i içtimaiye olup, bu müddetin hitamından evvel istifa edebilir. Şu kadar ki, yeni heyetin intihabına kadar ifa-yı vazife etmeye ve zaman-ı hizmetlerindeki icraat ve muamelatından heyet-i umumiyeye izahat vermeye mecburdur. Heyet-i idarenin istifası veya heyet-i idare azasından bir veya birkaçının terk-i hizmet ettikleri takdirde intihap olunacak yeni heyet veya azanın müddet-i hizmeti seleflerinin bakiye-i müddetinden ibarettir.

22-Madde, Heyet-i idare cemiyetin vekilidir. Maksat, cemiyeti mevki-i fiile götürmek, cemiyet nizamnamesinin icra ve muhafaza-i ahkamına itina etmek, cemiyetin menafi-i maddiye ve maneviyesini idare ve müdafaa ve muamelatını tedvir etmek, heyet-i umumiyeyi alalade ve fekalade içtimaa davet etmek, emval-i cemiyeti, hüsnü idare ve muhafaza, devre-i sabıkadaki varidat ve

masarıfatın hesab-ı umumisini heyet-i umumiyeye arz etmek vazifesiyle mükelleftir.

23-Madde, Heyet-i idare azası, heyet-i idareye karşı münferiden, heyet-i umumiyeye karşı müştereken mesuldür. Heyet-i umumiyenin sülüsan ekserieti arasıyla adem-i itimadı heyet-i idarenin sükutunu intaç eder.

24-Madde, Bila özr-ü meşru ve mütevaliyen içtimaat-ı mutada da dört defa hazır bulunmayan aza ve üç defa isbat-ı vücut etmeyen reis müstafi addedilerek yerine intihabat esansında onlardan sonra en ziyade rey kazanan zat heyet-i idareye ithal ve vezaifi yeniden taayyün ve tevzi olunur.

25-madde, heyet-i idare azası meyanında suiistimal ve hareketi sabit olanları ifa-yı vazifeden men eder. veya men olunan azanın miktarı nısf ve daha ziyade olur ise heyet-i umumiye içtimaa davet olunur.

26-Madde, Heyet-i idare azasından ve aza-yı saireden hiçbiri heyet-i idarenini karar ve mezuniyeti olmadıkça ve yedlerinde cemiyetin mühr-ü resmisini muhtevi itimat varakası bulunmadıkça cemiyet namına hiçbir süratle ve hiçbir güna hareket ve teşebbüste bulunamaz.

27-Madde, Cemiyetin murahhas mesulü reistir. Her güna vaaz-ı imza selahiyeti de reise, gıyabında reis namına katib-i umumiyeye aittir.

Menabi-i varidat

28-Madde, Cemiyetin varidatı menabi-i atiyeden tahassül eder;

- Aza-yı cemiyetin taahhüdatı
- Erbabı hayır ve fütüvvetin teberruatı
- Enval ve nukut-u cemiyetin tenmiyesinden hasıl olacak mebaliğ de derc olunacak ianat
- Kütüp ve risail tab ve neşrinden ve buna mümasil şeylerden hasıl olan temettüat
- Muhazarat ve müsamerat gibi teşebbüsattan vücuda gelecek hasılat

Tadilat

29-Madde, İşbu nizamnamenin bir maddesi veya mevad-ı muhtelifesi tadil veya bir madde ilave edilebilmek için heyet-i faalenin ekseriyet-i mutlakasının teklifi ve bu teklife heyet-i umumiyede ekseriyet-i mutlaka ile iştirak edilmesi

veya heyet-i umumiyenin ekseriyet-i mutlakası tarafından teklif olunması lazımdır. Tefsir hakkı munhasıran heyet-i faaliyeye aittir. Talimatnamenin tanzimi heyet-i idareye ait olup heyet-i faalenin tasdikine iktiran edecektir.

30-Madde, Tadilat müzakeratı esnasında heyet-i umumiyeyi teşkil eden azadan sülüsanın behemehal hazır bulunması ve tadilat-ı müzakerenin dahi kabülü için, aza-yı mevcudenin sülüsan ekseriyetle muvafakat etmesi lazımdır.

31-Madde, Aza-yı cemiyet nizamname ve talimatnameler ahkamına ve heyet-i idare ve umumiye mukarreratına riayete mecburdur.

32-Madde, Cemiyetin muamelat-ı dahiliyesi ve tanzim-i vezaif ve harekatı için lüzum görüldükçe talimatnameler tertip olunacaktır.[20]

EK-24

Laz Tekamül-ü Milli Cemiyet-i Hayriye'sinden;

Tesis edilen cemiyetimizin Tahtakale Kundakçı hanı 30 numaradaki merkezine, arzu buyuran hemşehrilerimizin müdavele-i efkar zimmetinde her gün ba'del zeval saat 1'den 6'ya kadar teşrifleri mercüdur.[21]

EK-25

Laz Tekamül-ü Milli Cemiyet-i Hayriye'sinden;

Cemiyetimizin istihdaf ettiği gayeye vusul-u esasatı taharri ve tespit ve heyeti idare ve murakabeyi intihap zamanında bilumum hemşehrilerimizle bu gün ba'del zeval saat 2'de Saraçhane başında numune-I irfan mektebine teşrifleri mercüdür.[22]

---

[20] Zeki SARIHAN, "Laz Talebe Cemiyeti Nizamname-İ Esasisi"Toplumsal Tarih, 8, Ağustos 1994; Ali İhsan AKSAMAZ, Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazların Tarihsel Yolculuğu, İstanbul, 1997, s 149-155

* Asıl metinde olmayan " taşındığı" kelimesi, cümlede anlamı pekiştireceği düşüncesiyle eklenmiştir.

[21] İkdam, "Laz Tekamül-ü Milli Cemiyet-i Hayriyesinden;", 2 Haziran 1919, sayı: 8015

[22] İkdam, "Laz Tekamül-ü Milli Cemiyet-i Hayriye'sinden;", 18 Temmuz 1919, sayı: 8059

HARİTALAR

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita: 1 (Rize ili merkez ve ilçelerinin detaylı haritası) Muzaffer Arıcı, Her Yönü İle Rize

Harita: 2 (XIX. Yüzyılın sonlarında Trabzon Vilayeti) Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Cavit Akın, "19. Yüzyılın Son Yarısında Trabzon Vilayeti"

Harita: 3 (XX. Yüzyıl başlarında Trabzon Vilayeti) Vital Cuinet, La' Turquie D'asie, Geographie Administrative, I

Harita: 4 (Lazika Bölgesi'nin haritası), M. Fahrettin Kırzıoğlu; Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)

Harita: 5a- 5b (Rize'nin kıyı ve iç kesimlerini detayı ile gösteren harita) Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi

Harita: 6 (Şubat 1916'da Rize ve civarındaki askeri durum) W.E.D. Allen - Paul Muratoff, Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi

Harita: 7 (Rusların Rize'yi işgali ve Mart ayındaki ileri harekatı) Stefanos Yerasimos,; Milliyetler ve Sınırlar

Harita: 8 (Türk ve Rus birliklerinin konumunu ve hareketlerini gösterir harita) Stefanos Yerasimos; Milliyetler ve Sınırlar

Harita: 9 (Erzincan Mütarekesi ile belirlenen sınırları gösterir harita) Stefanos Yerasimos; Milliyetler ve Sınırlar

Harita: 9 (Brest-Litovsk Mütarekesi'ne göre Türk-Rus sınırı) Stefanos Yerasimos; Milliyetler ve Sınırlar

Harita: 9 (Türk Birliklerinin Mart 1918 tarihli doğuya doğru ileri harekatı) Stefanos Yerasimos; Milliyetler ve Sınırlar

Harita: 9 (Batum Anlaşması'na göre Türkiye sınırı) Stefanos Yerasimos; Milliyetler ve Sınırlar

Harita: 10 (12 Şubat 1918 tarihli Türk Taarruzu) İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu

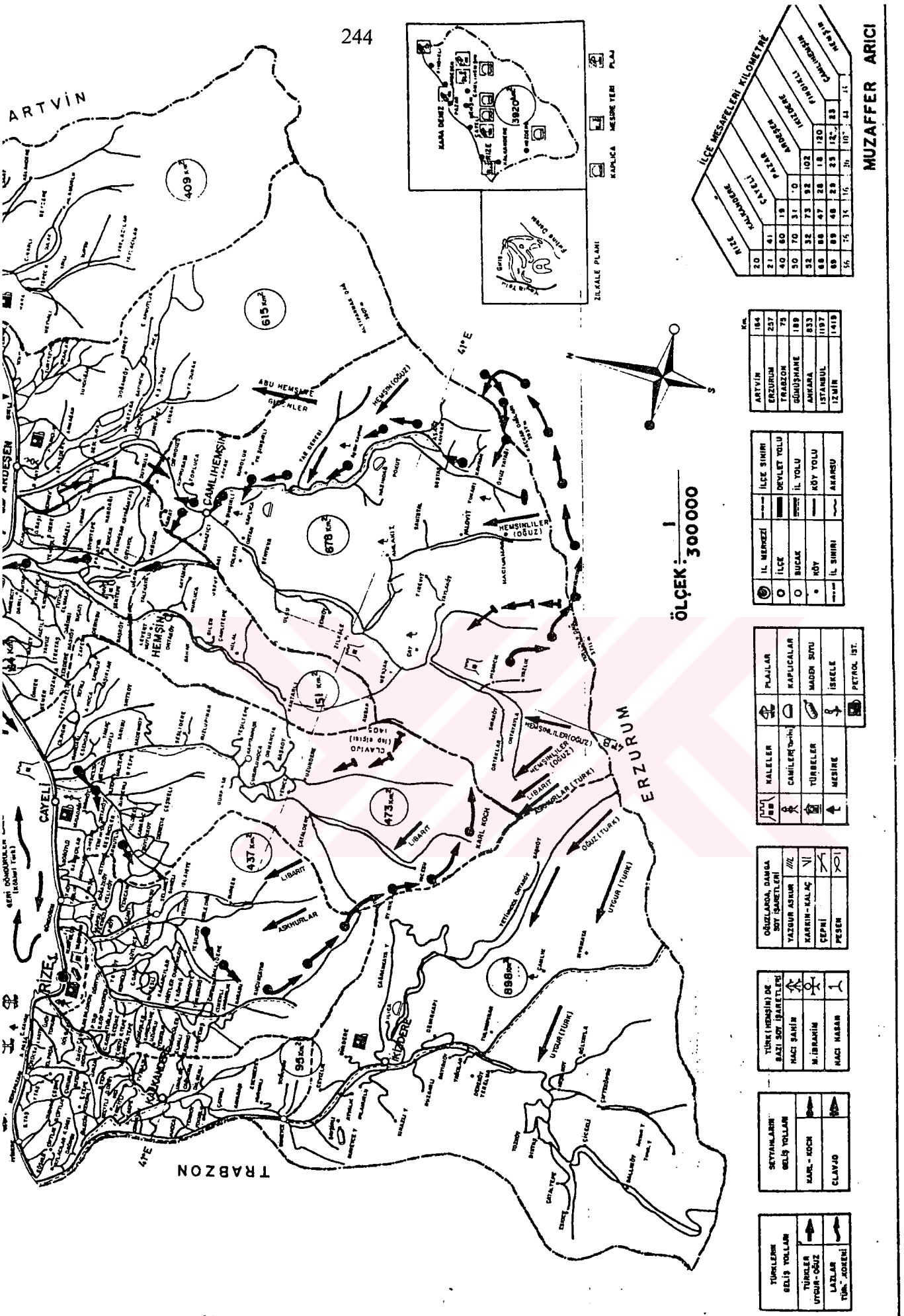

Harita: 1(Rize ili merkez ve ilçelerinin detaylı haritası)

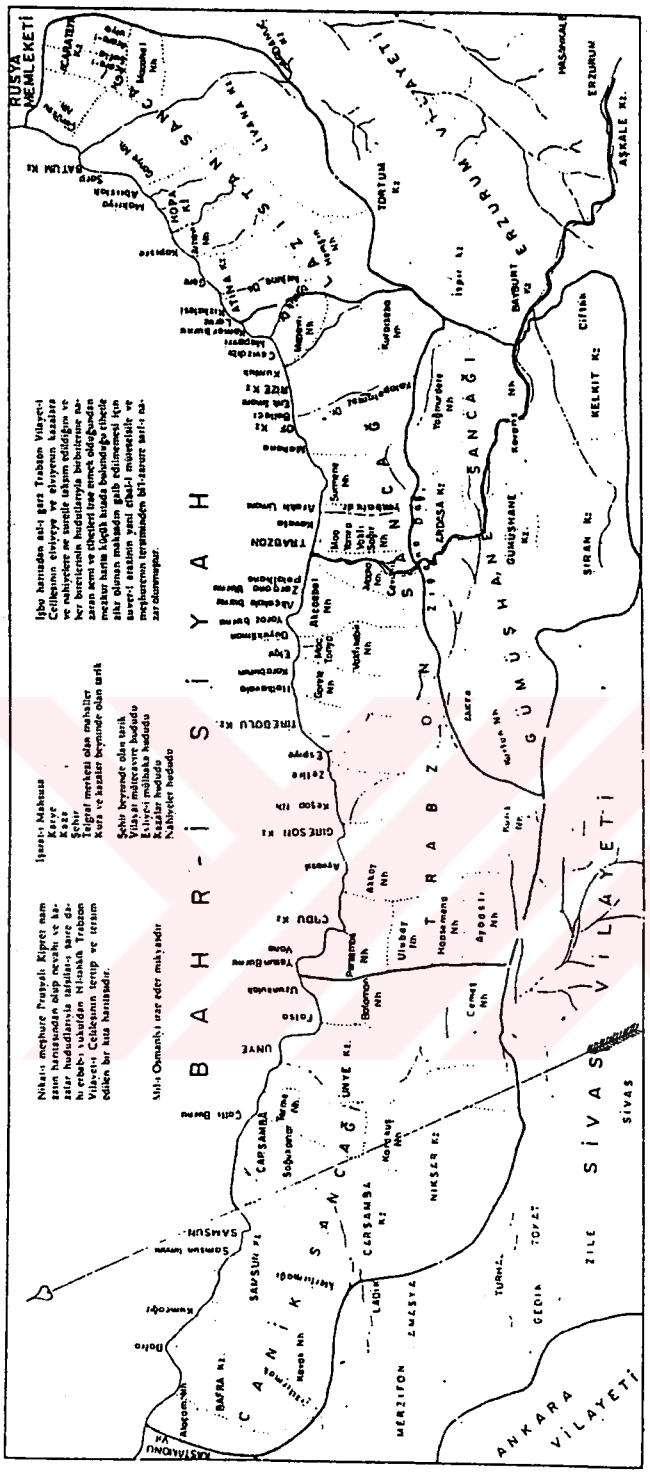

Harita: 2 (XIX. Yüzyılın sonlarında Trabzon Vilayeti)

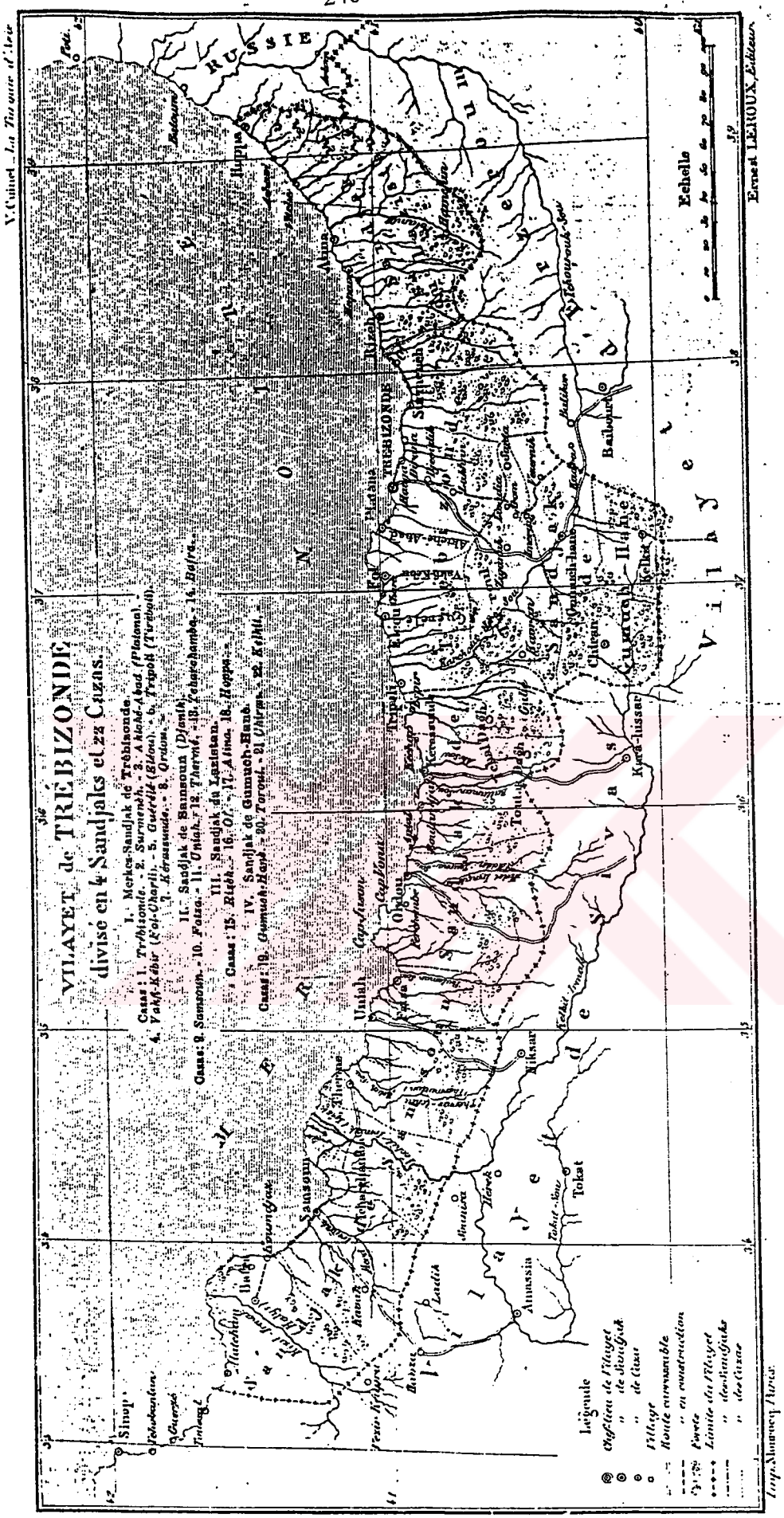

Harita: 3 (XX. Yüzyıl başlarında Trabzon Vilayeti)

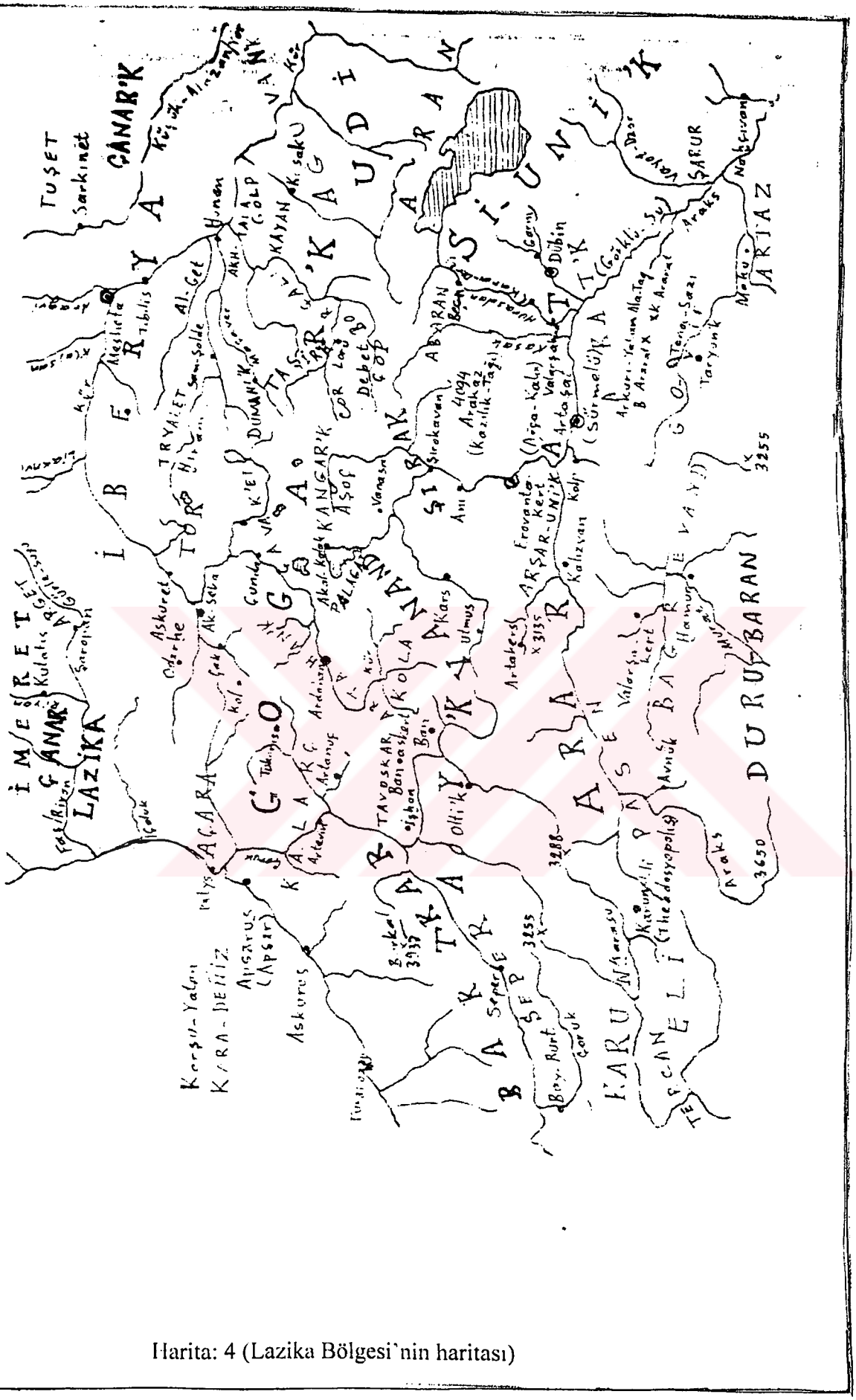

Harita: 4 (Lazika Bölgesi'nin haritası)

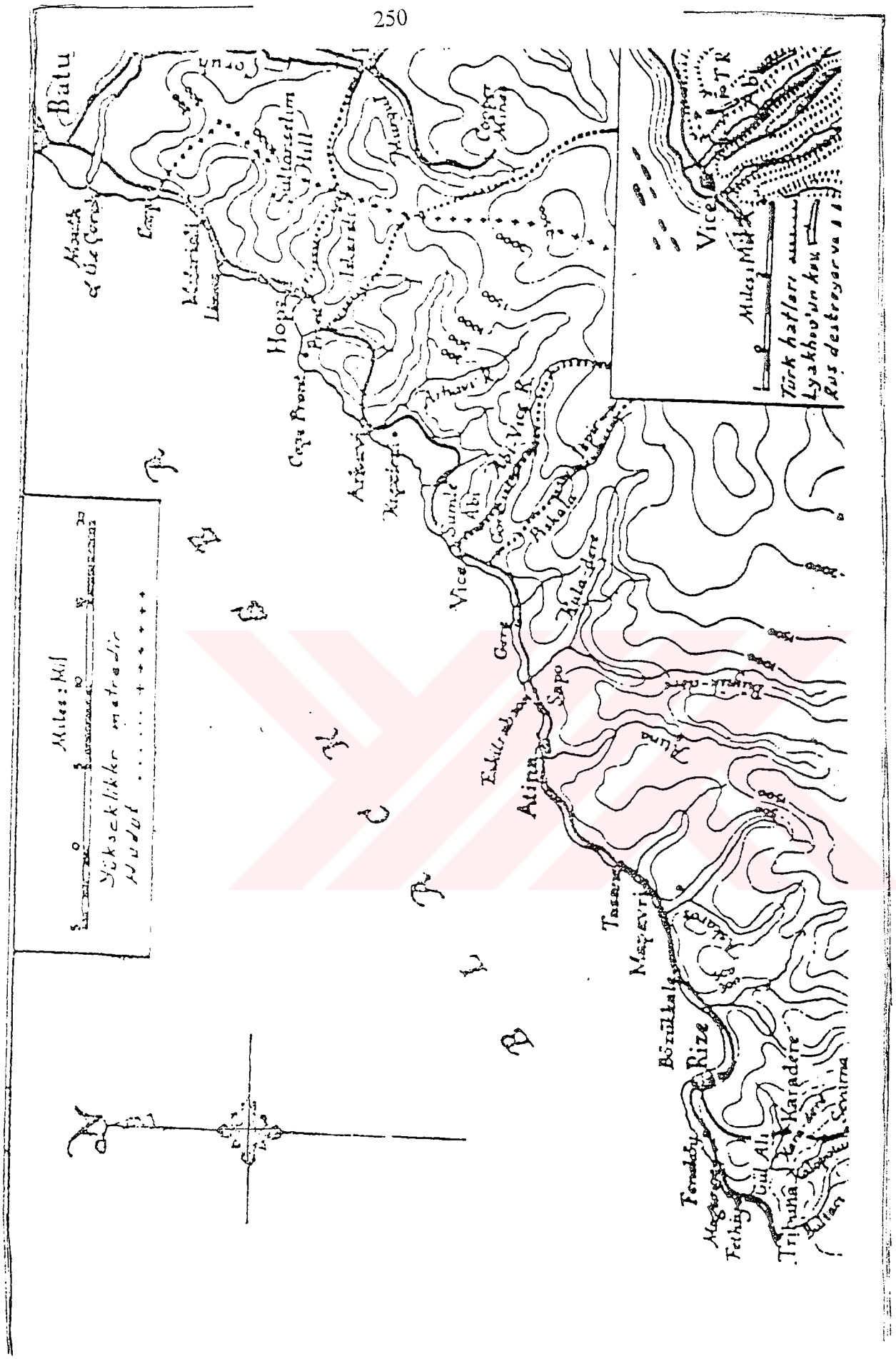

Harita: 6 (Şubat 1916'da Rize ve civarındaki askeri durum)

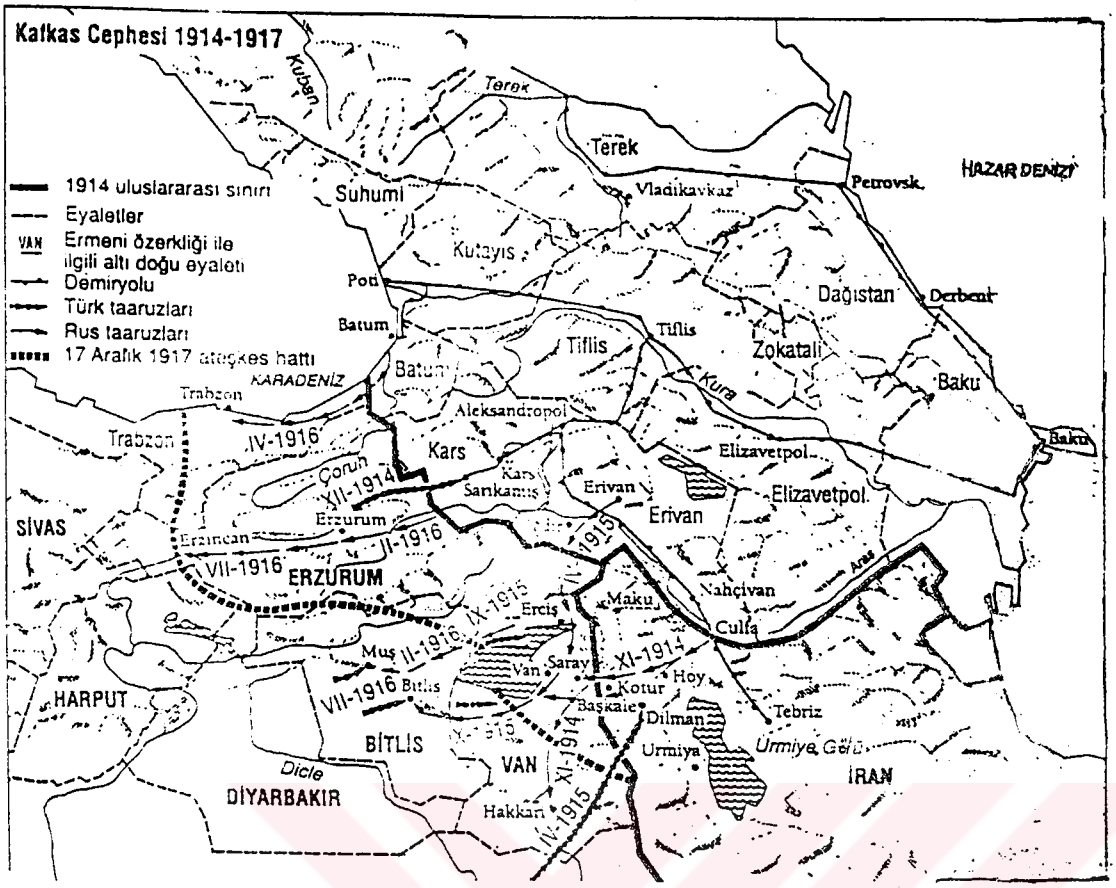

Harita: 7 (Rusların Rize'yi işgali ve Mart ayındaki ileri harekatı)

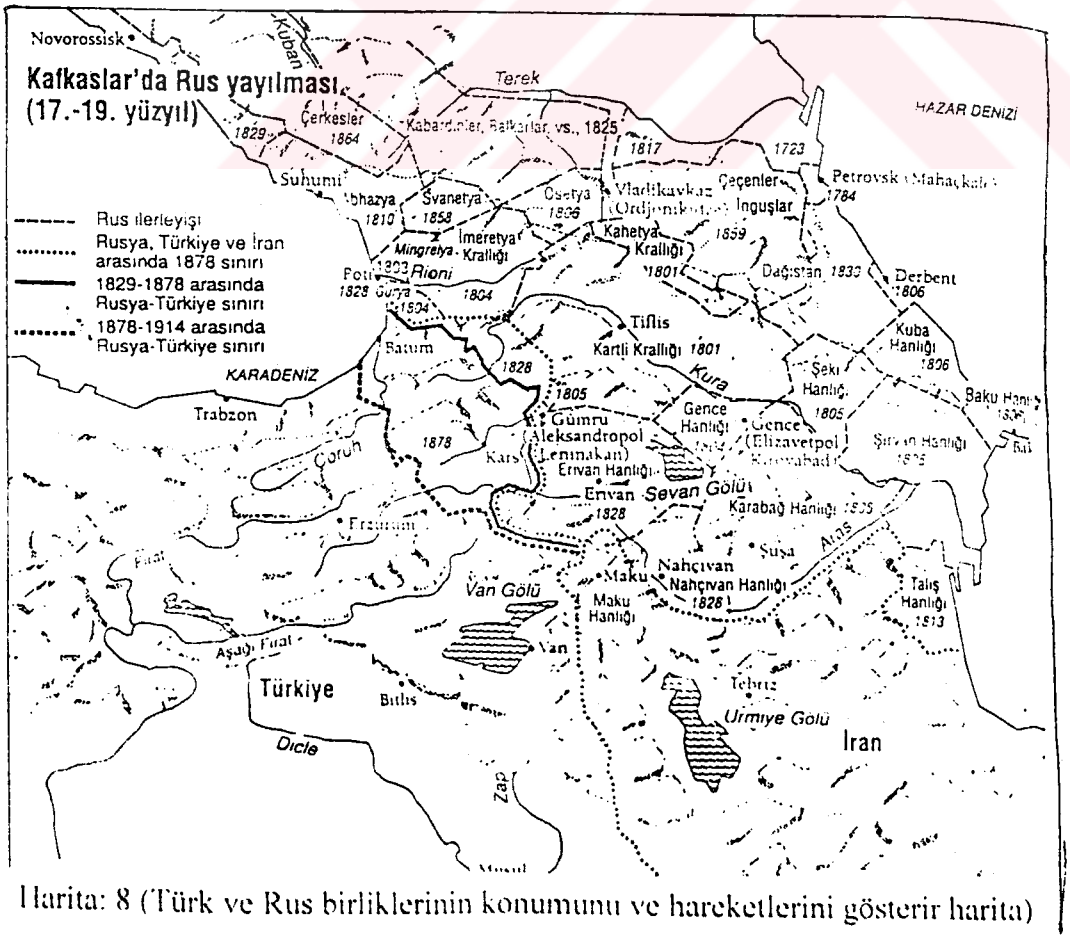

Harita: 8 (Türk ve Rus birliklerinin konumunu ve hareketlerini gösterir harita)

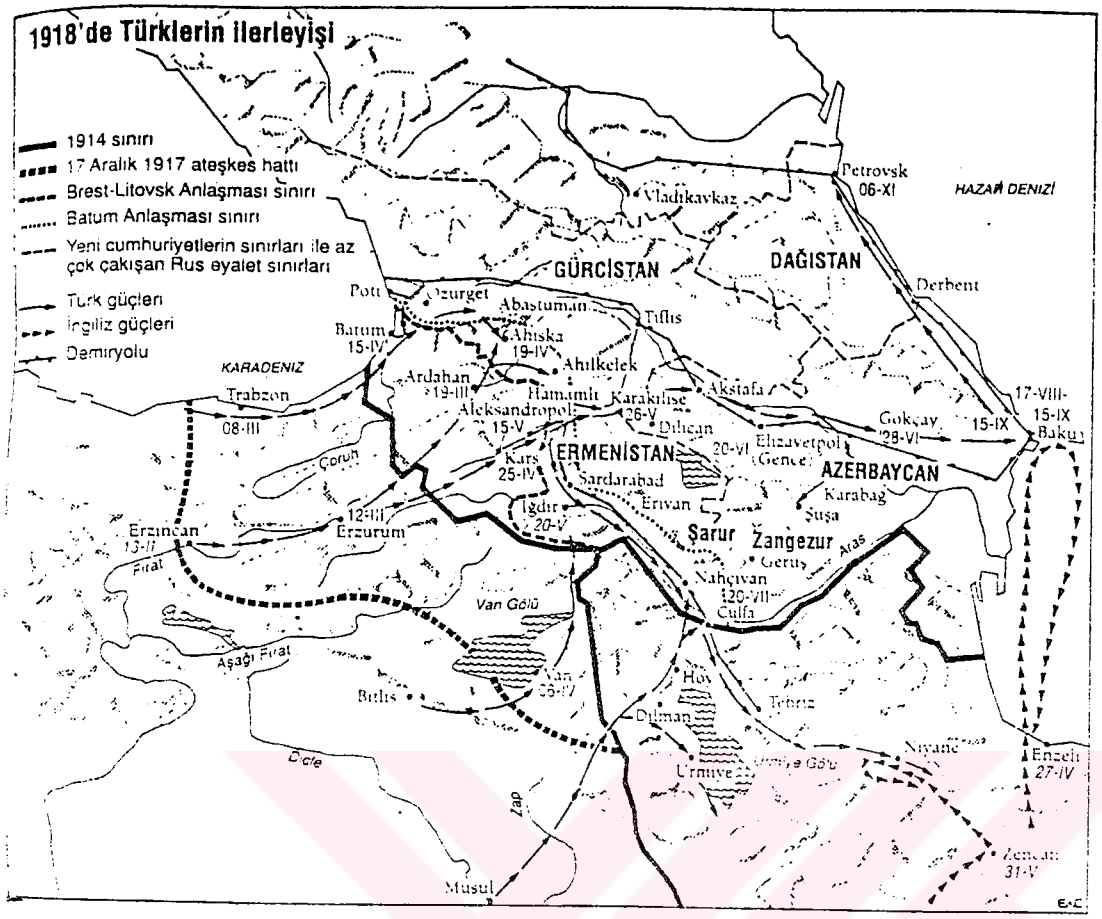

Harita: 9 (Erzincan Mütarekesi ile belirlenen sınırları gösterir harita)

Harita: 9 (Türk Birliklerinin Mart 1918 tarihli doğuya doğru ileri harekatı)

Harita: 9 (Brest-Litovsk Mütarekesi'ne göre Türk-Rus sınırı)

Harita: 9 (Batum Anlaşması'na göre Türkiye sınırı)

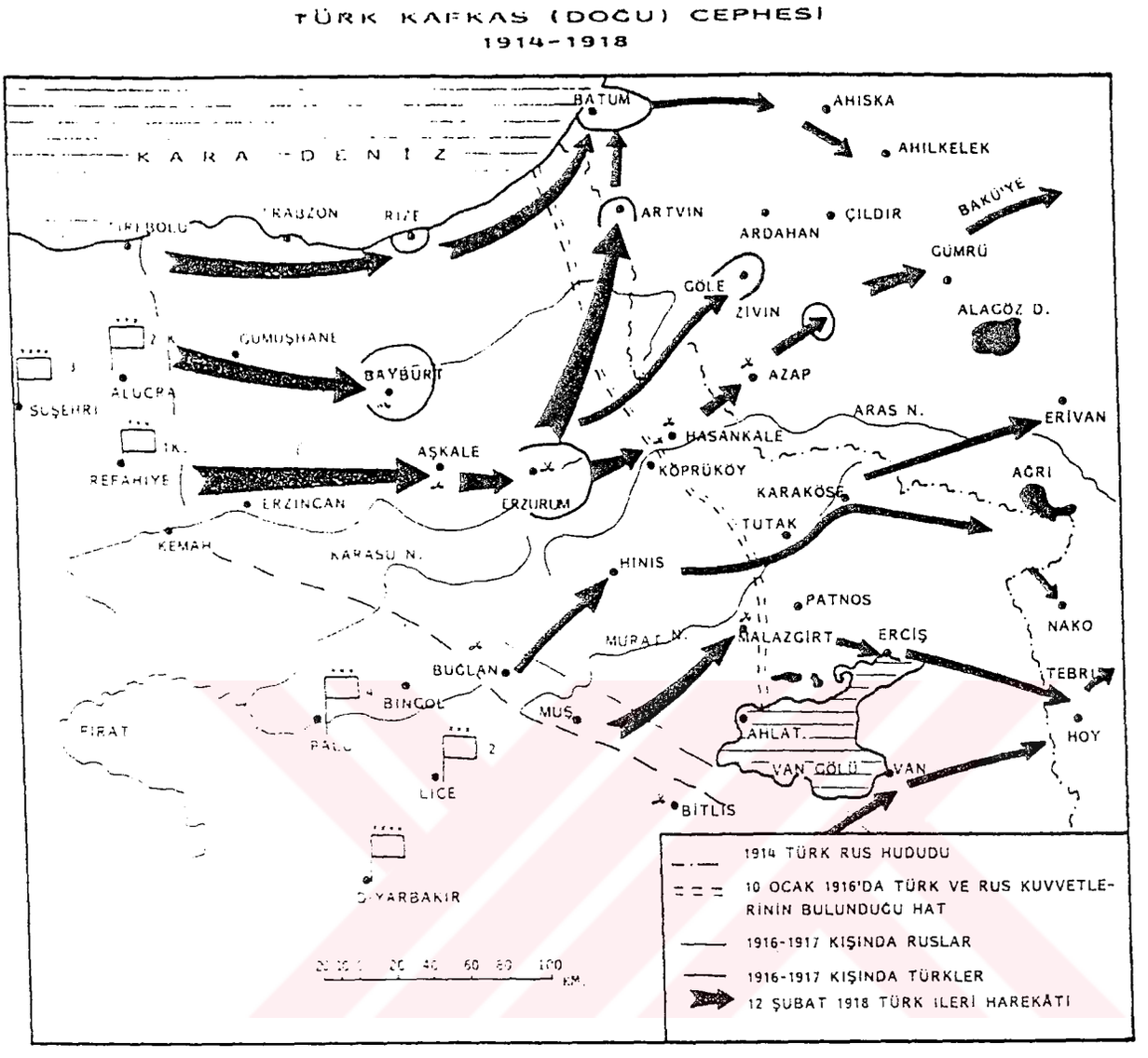

Harita: 10 (12 Şubat 1918 tarihli Türk Taarruzu)

BELGE
VE
FOTOĞRAFLAR

BELGE VE FOTOĞRAFLAR

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin sansürlenmiş beyannamesi (Söz, 24 Ocak 1919)

Batum Ahali-i İslamiyesi'ne gönderilen bir mektup

Trabzon-Rize Cemiyeti Hayriyesi'nin bir açıklaması (İkdam, 30 Ağustos 1919)

B.O.A. (Umum Jandarma Kumandanlığı'na gönderilen bir telgraf)

Laz Tekamül-ü Milli Cemiyeti Hayriyesi Nizamname-i Esasisi'nin Kapağı

M.M. Grubu'ndan Osman Özdemir'in Şeref Armağanı Belgesi

Saday-ı Millet Gazetesi, "Laz Milli Cemiyetinin" (5 Ağustos 1919)

Milli Mücadele Döneminde Rizeli Gönüllü Çeteciler

Milli Mücadele Dönemi sonrası Rize

...صف عصر ... وه‌دن‌برى ايچ مسئله ومسائل سياسيه‌مز ... بحث بحر ... مقصده فكراً وقلباً بر مجاهده‌سنه‌سنه دوام ايده‌جكدر .

تورس بك

(صلاح صلح وسلامت) و (سلامت صلابه) حيئت ادارة اعضاسندن تورس بك حيات فعاليه سياسيه‌سنه جكديكى باطنى بكنوعى دونكى نسخه‌مزده نشر ايلهمشدك . تورس بك حياتى ، اوبه‌دن برى ، مجاهده ايله مملودر . كندينى اتحاد وترقيه مخالفت اوغورنده هله شو سوك سنه قدرقده بيك بلا ومصيبته ، بك چوق تعقيبات وتضييقاته معروض قالمش ، معمافيه مزبورلرك دوشمنى قبيلنى براركان حرب تعاهديدر . شيمدى حيات فعاليه سياسيه‌دن چكيلن تورس بك ، اطرافنه طوپلانان دوستلرينه بر مكتوب يازمش ، بو مكتوبده بك ، حيات سياسيه‌سنه دائر بعض مطالعاتى بيان ايلهمشدر . بو مكتوب ، بك ايچون بر وصيتنامه حكمنده اولديغندن ، بز بو مكتوبى ، بر وصيتنامه نظرى ايله تلقى ايدرك ، بو نسخه‌مزده نشر ايلهمشدك . بو مكتوبده بك ، حيات سياسيه‌سنه دائر بعض مطالعاتى بيان ايلهمشدر . بو مكتوب ، بك ايچون بر وصيتنامه حكمنده اولديغندن ، بز بو مكتوبى ، بر وصيتنامه نظرى ايله تلقى ايدرك ، بو نسخه‌مزده نشر ايلهمشدك . تورس بك حياتى ، اوبه‌دن برى ، مجاهده ايله مملودر . كندينى اتحاد وترقيه مخالفت اوغورنده هله شو سوك سنه قدرقده بيك بلا ومصيبته ، بك چوق تعقيبات وتضييقاته معروض قالمش ، معمافيه مزبورلرك دوشمنى قبيلنى براركان حرب تعاهديدر . شيمدى حيات فعاليه سياسيه‌دن چكيلن تورس بك ، اطرافنه طوپلانان دوستلرينه بر مكتوب يازمش ، بو مكتوبده بك ، حيات سياسيه‌سنه دائر بعض مطالعاتى بيان ايلهمشدر . بو مكتوب ، بك ايچون بر وصيتنامه حكمنده اولديغندن ، بز بو مكتوبى ، بر وصيتنامه نظرى ايله تلقى ايدرك ،

طرابزون وحوالیسی عدم مرکزیت جمعیتنك پروغرامیدر

« عنوانه جمعیت رعایت ایتمکلی »

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin sansürlenmiş beyannamesi (Söz, 24 Ocak 1919)

باطوم اهالئ اسلامیه‌سنه مکتوب

وطنداشلر : حکومت عثمانیه‌نك همتیله پرست
لتووسق معاهده‌سی الویهٔ ثلاثه اهالیسنه مقدراتنی
بخش ایتمش ایدی . روسلرك قفقاسدن چکلوب
کیتملری اوزرینه قفقاسده تشکل ایدن اوفاق
جمهوریتلر میاننده کورجستان جمهوریتی‌ده
موجودیتنی کوستریوردی باطومك کورجستان
ایله برلکده قاله‌جغندن امین اولان کورجی
سیاسیونلری کورجستانی طرابزونه قدر تمدید
ایده‌بیلمك ایچون چاره‌لر آرایورلر ایدی فقط
بوتورکلری بوستون قوتدن دوشمش ظن
ایتدکلرندن ایلرو کلمش اولملی طبیعی بوکا موفق
اوله‌مزلر ایدی لکن باطومك صورت قطعیه‌ده
کورجستانك عضوی لاینفکی اولدیغنی اصرار
ایدیورلر ایدی . اشته اوواقت طرابزونده اجتماع
ایدن ترك وکورجی مرخصلری میاننده سنجاق
بك زاده‌لردن حیدربك [الیوم تفلیزده‌در] باطوم
نامنه صلح مرخصی سوسنی ویروب طرابزونده
صلح ماصه‌سنده باطوم کورجستاندر ملیت اساسنی
ایلرو سوروب دینیت نظر اعتباره آلنمز ادعا
سنده بولنیوردی بونی هضم ایده‌مدیکمز ایچون
ایدی، که آجارستان قهرمانلری سلاح بدست کور
جیلر ایله حرب ایتمك مجبوریتنی کوردیلر
وعثمانلیلردن بویوك معاونت ایله موفقیت حاصل
اولدی . دولت عثمانیه‌نك مظفر اردولری شرقه
طوغری آقین اتمکده ایکن باطومده آرای
عمومیه‌یه مراجعتلرنده عثمانلیلر جبر قوللاندیلرمی؟
الله رضاسیچون طوغری سویلیه‌لم عجبا حرب
ایله آلدقلری حالده ینه آرای عمومیه‌یه مراجعته
نه حاجت وار ایدی آرزومزك بوتون آوروپا
حکومتلرینه اثبات واظهاری ایچون ایدی متارکه
شرائطی موجبنجه حکومت عثمانیه‌نك باطومدن
موقت بر زمان ایچون چکلمسی ایجاب اتمش
واحتمال داها کله‌مز بوده وارد خاطر ایدی فقط
بزم ایچون وضعیتك صوکنی بکلمك الزم ایکن
مع التأسف باشده آباشیده طولومه زاده وخمشی

Batum Ahali-i İslamiyesi'ne gönderilen bir mektup

وشهادتنامه‌لرك قبولی
، نزدیده تشبثاتده
بیور .
ه‌ریواندە
معاونت جمعیتەکلن
، شرقیه تحقیقات
هاسکل) ەریوانه

نت جمعیتی
ق معاونت جمعیتی
ت ابراز المکدەدر .
تانبولده کی مرکزینه
ه وجهیات کلشدر .
یزیله جلب وتیکر
ع اولنه جکدر .

فرقه‌لر — جمعیتلر :

طرابزون - ریزه جمعیت خیریه‌سندن : طرابزون - ریزه : استیلایه معروض قالمش ومهاجرتله بدر وزوجی غائب ایتمش بچاره‌لرله پدرووالده‌سی ضایع ایدن ایتام ولرایله معاونت ایتمك اوزره بتعالی طرابزون - ریزه جمعیت خیریه‌سی نامیله مرکزی قاسم پاشاده دائرهٔ مخصوصه‌سنده تشکل ایتشدر .

کوجوك صحیه مأمورلری مکتبی مدیریتندن : کوجوك صحیه مأمورلری مکتبنك دخول امتحانلری ۱۵ ایلول ۳۳۵ تاریخنده اجرا قلنه جغندن اعدادی تصدیقنامه‌سی ویا رشدیه شهادتنامه‌سی حائز اولانلرایله نوبتجه‌لنه‌جك شرائطی حائز طلبه‌نك طالبات قبول ایدیله جکندن دخول آرزوسنده بولنانلرك مدیریتمیزجه پوده کائن مکتب مذکور مدیریتنه مراجعتله فصیلات آلمری ومکتوبلی قسم دعا علاوه ایتملك مقرر ولندیغی اعلان اولنور .

ایدەجکدر .
۳ — قاچ وبشکطاش واسکدار شعبه قاچ تومرو اولورایسه اولسون اوکی قادینلره منحصردر .
٤ — برنجی کون اسکدار وبشکطاش ۵۰۰ تومروه قدر سپارش و ۱ تومرودن اسیر معاشی و قاچ شعبه‌سی ۱ تومرودن سپارش ۱۰۱ تومرودن ۳۰۰ تومروه قدر کونی اسکدار وبشکطاش شعبه‌سی . تومروه قدر سپارش و ۱۵۱ تومرودن معاشی وقاچ شعبه‌سی ۲۰۱ تومرودن سپارش ۱۰۱ تومرودن ۴۹۰ تومرو ودیکر کونلرده بومسورتله مذ بشکطاش ۵۰۰ تومروه قدر سپارش و وقاچ شعبه‌سی ۳۰۰ تومروه سپارش و معاشی تومروه‌سی علاوه‌یله یدنك صورتیله یاپ
۵ — تومروی جوزهایك لغت
چوردون تومرو در .
۶ — تاجر مذکور موزمات اداره‌سنه
کولارنده کیلوسی معادلی آلتری
محلرنده کیلوسی معادلی آلتری
ایرانلی آلمانلری اعلان اولنور .

Trabzon-Rize Cemiyeti Hayriyesi'nin bir açıklaması (İkdam, 30 Ağustos 1919)

اوراق عمومی نومروسی	مسودی	مبیضی					ظالك قیمه ورودی تاریخی
قلم نومروسی	تاریخ تسوید	تاریخ تبییض					مقابله ایدنلر
	[illegible]						

عموم ژاندارمه قوماندانلغی وکالتنه

ریزه ژاندارمه قوتنك تزییدی
حقنده محله تبلیغات ایفاسنه
دائر

لازستان سنجاغی انضباط واسایشی وفلقت حضور [illegible] امنیتی اخلال
ایتمکده بولنان ارباب شقاوتك تماماً تنکیل واستیصالی خصوصنده
اتخاذی مقتضی تدابیر مباننده [illegible] ژاندارمه قوتك تزییدینه
محلنجه لزوم کوسترلمش و [illegible] ولایت ژاندارمه منحلاتنك
یرلی افراددن و یاخود طربزون افراد جدیده مکتبنده تحصیلده
بولنان نفراتدن [illegible] الزمه اکمالیله برابر لواء مذکور خارج
اولمق اوزره ولایتك اقسام سائره سنده یوز نفر ژاندارمه نك
بالتفریق ریزه یه اعزامی لزومی طربزون ولایتنه [illegible] اولدیغنه
طرف والالرنده ده محل ژاندارمه الای قوماندانلغه [illegible] تبلیغات مؤثره
ایفا وانبای متمادی [illegible]

B.O.A. (Umum Jandarma Kumandanlığı'na gönderilen bir telgraf)

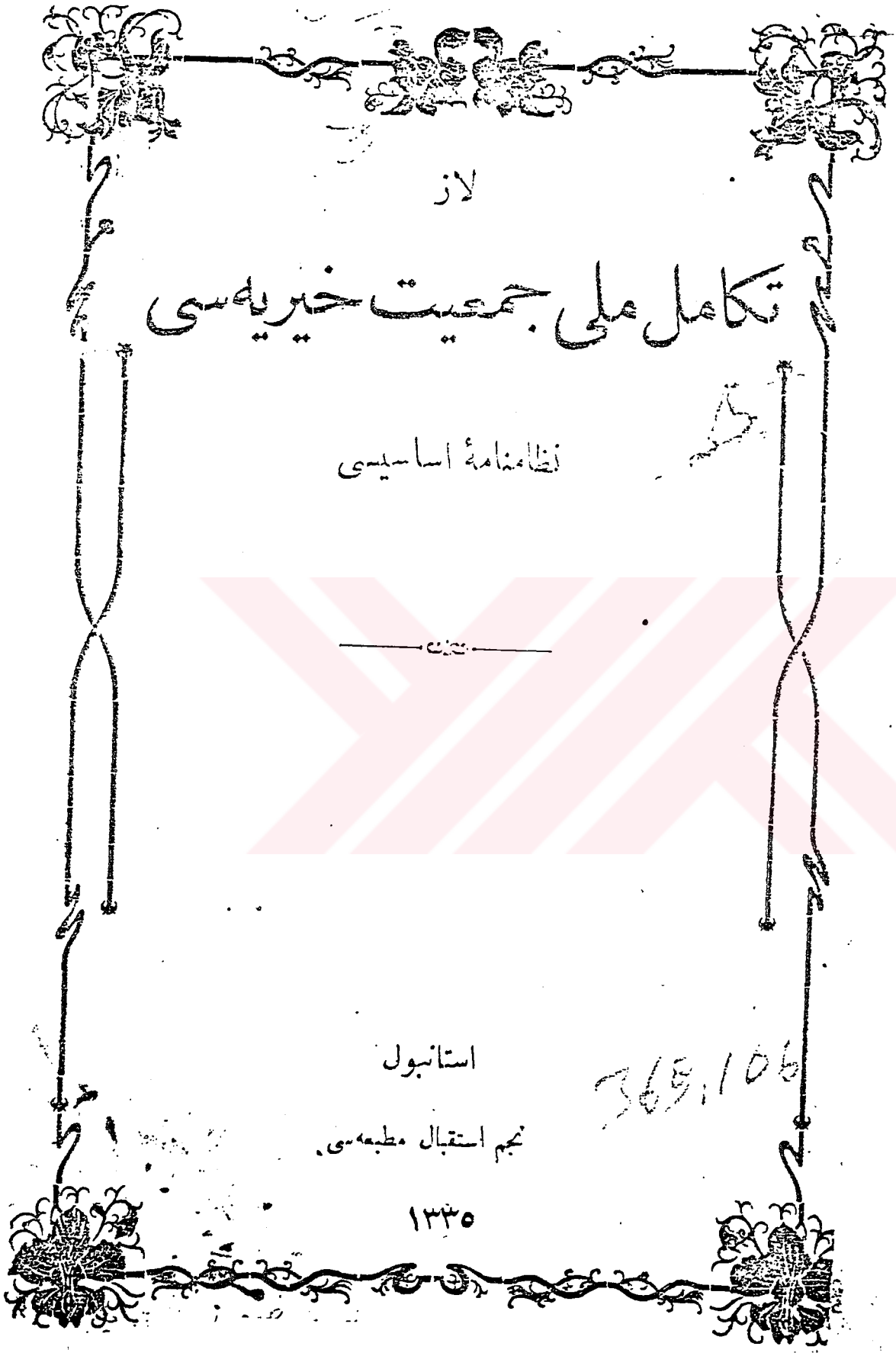

Laz Tekamül-ü Milli Cemiyeti Hayriyesi Nizamname-i Esasisi'nin Kapağı

Ankara, 19 /5 /1976

ŞEREF ARMAĞANI BELGESİ

Şubesi : RİZE

Rütbe, Adı ve Soyadı : OSMAN ÖZDEMİR
(M.M.Grubu)

Görevi : LUTEMED

Türkiye Muharip Gazi Derneğine yaptığı hizmetlerden dolayı verilmiştir.

TÜRKİYE MUHARİP GAZİLER DERNEĞİ
GENEL BAŞKANLIĞI

TÜRKİYE MUHARİP GAZİLER DERNEĞİ

M.M. Grubu'ndan Osman Özdemir'in Şeref Armağanı Belgesi

صدای ملت ... ۸ ... اغستوس

لاز ملی جمعیتك

درسعادتده بالعموم سیاسی ممثللره وپارسه ... درتلر مجـ... کشیده اولنان تلغرافنامه صورتیدر :

صورت مخصوصه‌ده ... کوله ... شدر

قدیم و عمومی تاریخلرله
ئه‌تنوغرافیالرله آوروپانك رسمی
قونغره‌لریله معاهده‌لریله ملیت
قدیمه‌لری من‌القدیم طاننمش
عمومی خصوصی وقدیم جغرافیا
لرله‌ده محیط واسع ملیسی
و وطن آصلیسی تعیین اولو
نمش بولونان لازلار بو بابده
محافل عالیه‌یه ایضاحات اعطا
سنی زائد کورمکده‌درلر .
لازلار وضعیت جغرافیه‌لری
دولاییسیله اوته‌دنبرو قسماً سابق
روسیه حکومتی و قسماً ده
حکومت عثمانیه‌نك زیر حکم
و اداره‌سنده بولونه کلمشلردر
عموماً مسلمان اولان ومسلمانلر
لکده الك قوی و ممتازلرندن
بولونان لازلار صارصیلماز بر
ایمان و سوندیرلمز بر عشق
محبتله مبارك اسلامیته وبنابرین

ارمنی وامثا... کبی کوچك
مخترص و ... ظالم
اداره و آغ... ... آلتنه
هیچ بر وجهله کیر... جکلردر .
بالخاصه بو خصو... ... یکدل
و یك جهت اولان ... اویله
کوچك ملتلرك ... لرینه
تودیعلرینی ملت ... و
مصدقه‌لرینه و موجودیت حاضره
لرینه قارشو بیوك ... ارت
تلقی ایلمکده و ... عدالته
چالیشان آوروپا محافل ... یه ...
بویله بر ... لق ... ایده
بیله‌جکنی ... ایتمامك ... لر
... ...
ایسه شرفلی ... ... لغنه
توفیقاً وطنمزی و ... ...
باشدن آشاغه آل ... بویامه
دن و ازمنه قبل تاریخیه و
اساطیر یونانیه‌ده بری بهادرلغله

Saday-ı Millet Gazetesi, “Laz Milli Cemiyetinin” (5 Ağustos 1919)

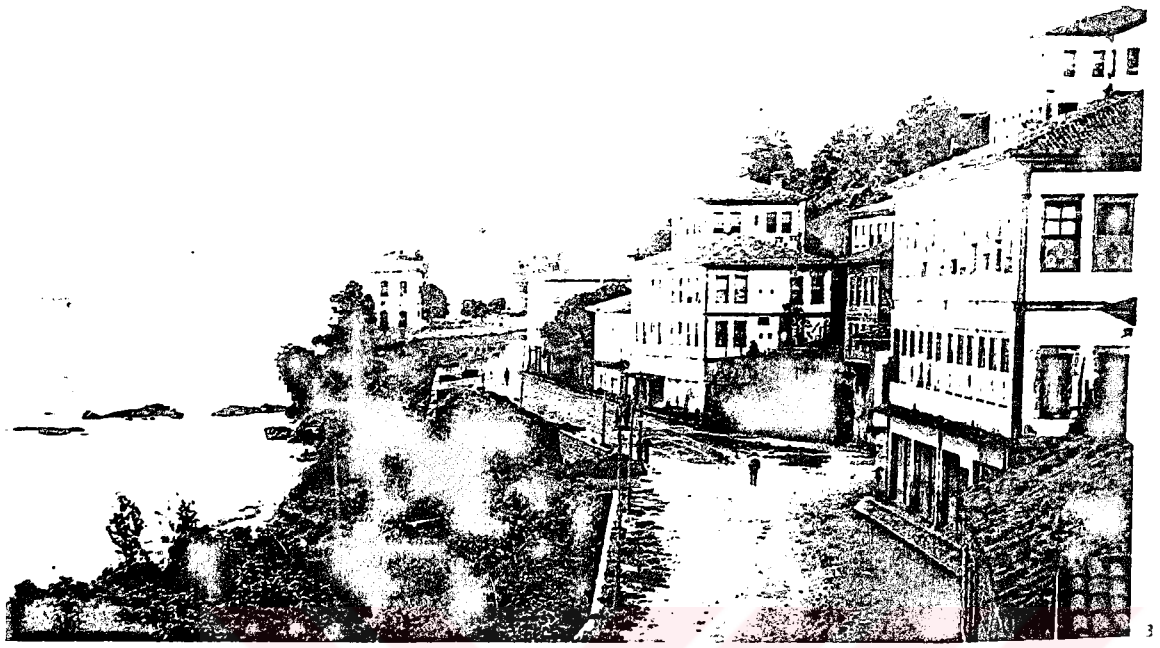

Milli Mücadele Döneminin sonlarında Rize

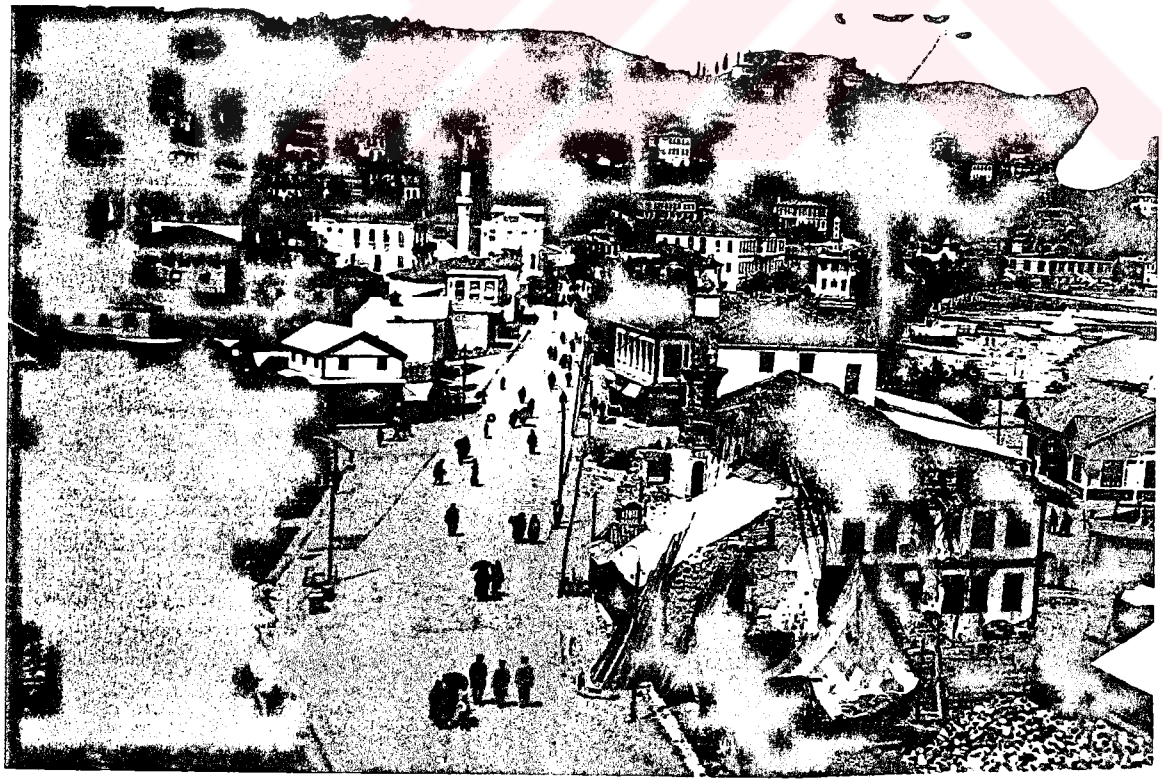

Milli Mücadele Döneminin sonlarında Rize

Milli Mücadele Döneminde Rizeli Gönüllü Çeteciler

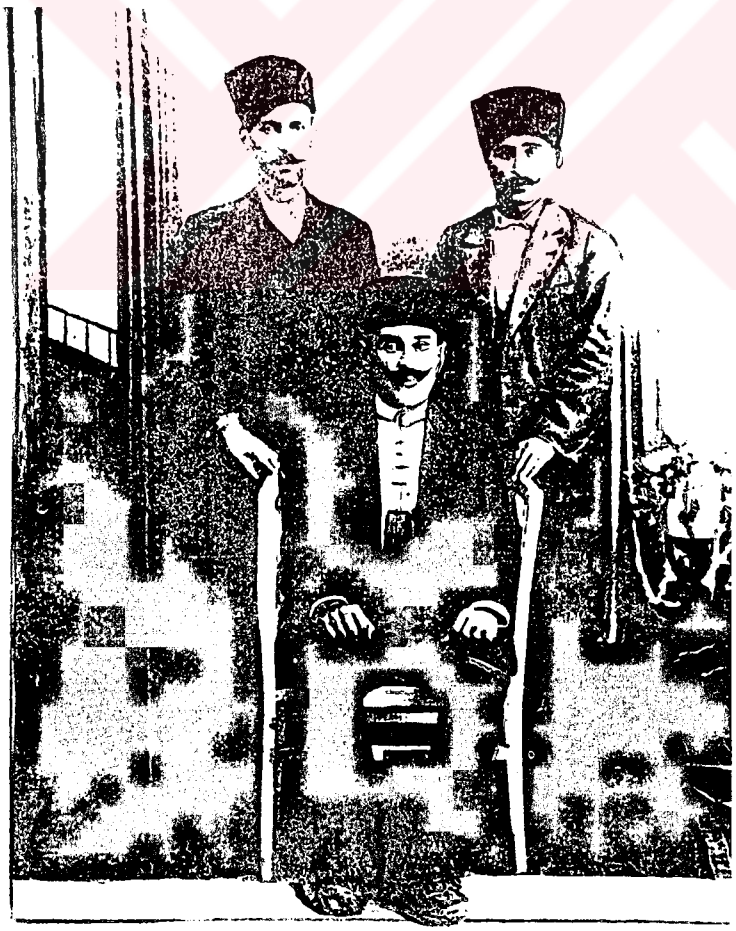

Milli Mücadele Döneminde Rizeli Gönüllü Çeteciler

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ